सर्वतन्त्रस्वतन्त्रश्रीधर्मदत्तझाविरचितः

व्याप्तिपञ्चकविवृत्यपराभिधानः

गूढार्थतत्त्वालोकः

विभागः - १३

।। अभिनवसंस्कृतव्याख्या ।।

यशोलता

।। नूतनगुर्जरविवरणम् ।।

विनम्रा

यशोलता

विभाग - १३

ततः प्रारम्भोऽस्य
यत्प्राप्य प्रश्राम्यन्ति
पण्डिता अपि ।

तर्क की परिसीमा

गूढार्थतत्त्वालोक

જ્યાં પહોંચતા તો હાંફી જવાય છે,
ત્યાંથી અહીં શરૂઆત થાય છે...

વિનમ્રા

LONGEST NARRATION IN THE WORLD OF **SANSKRIT SCRIPTURE**

- Name of The Original Scripture : GUDHARTHA TATVALOKA
- Author of the Original Scripture : SHRI DHARMADATT ZHA
- Name Of the New Text : YASHOLATA
- Author of the New Text : Jain Ascetic SHRI **BHAKTIYASHVIJAYJI** (Disciple of His Holiness Jain Acharya Shri **YASHOVIJAYSURIJI**)
- Subject : Logic
- Language : Sanskrit
- Name Of the Gujarati Text : Vinamra
- Author of the Gujarati Text : SHRI BHAKTIYASHVIJAYJI
- Total volumes : 14
- Edition : 1st, 2018 A.D.
- Price : ₹10,000 For The Whole Set (Volume 1 To 14)
- Publisher : SHRI DIVYADARSHAN TRUST DHOLKA, Dist. Ahmedabad, Gujarat
- Type Setting : Bharat Graphics, M. 9925020106
- Printers : Parshwa Offset, Veraval, M. 9428702617

Distributers

Manojbhai Shah
CREATIVE PRAKASHAN
New & Old Book Center
"Vikram", M.G. Road,
VERAVAL-362 265
Ph.: 02876 222617
Mo. +91-94287 02617

Vikrambhai Shah
'VINAY', 2/5 Jaganath Corner,
Nr. Nandwana Brahmin Boarding,
Opp. Ramkrishna Ashram Temple,
RAJKOT - 360 001
Ph. : 0281 2461980
Mo. +91-94269 72609

Abhaybhai Shah
8, Sukita Appartment,
Nr. Ankur School,
B/h. Dipti Petrol Pump,
Fatehpura, Paldi,
Ahmedabad - 380007.
Mo. +91-94287 02794
Email: creativeprakashan@gmail.com

ISBN
978-93-8201967-1

© Divyadarshan Trust
Creative Prakashan

अभिनवसंस्कृतव्याख्यायशोलता-
नूतनगुर्जरविवरणविनम्रासुशोभितः
सर्वतंत्रस्वतंत्र
श्रीधर्मदत्तझाप्रणीतः

व्याप्तिपञ्चकविवृत्त्यपराभिधानः

गूढार्थतत्त्वालोकः

— अभिनव सर्जन सर्वस्व —

परम पूज्य विद्वत्कुलावतंश न्यायतीर्थ
आचार्यवर्य श्री **यशोविजयसूरीश्वरजी** महाराज

— अभिनव सर्जन सर्जक —

जैनमुनि**भक्तियशविजय**

— संशोधक —

परम पूज्य सूक्ष्मशेमुषीसंपन्न
पंन्यासप्रवर श्री **रत्नबोधिविजयजी** महाराज

— प्रकाशक —

श्री दिव्यदर्शन ट्रस्ट

— मुख्य विक्रेता —

Creative Prakashan
www.creativeprakashan.com

दिव्याशिष

परम पूज्य सिद्धांतमहोदधि आचार्य भगवंत
श्री प्रेमसूरीश्वरजी महाराजा
परम पूज्य सकलसंघहितचिंतक आचार्यभगवंत
श्री भुवनभानुसूरीश्वरजी महाराजा

शुभाशिष

परम पूज्य सिद्धांतदिवाकर सुविशालगच्छाधिपति
श्री जयघोषसूरीश्वरजी महाराजा
परम पूज्य पूना जिल्ला उद्धारक आचार्य भगवंत
श्री विश्वकल्याणसूरीश्वरजी महाराजा
परम पूज्य भवोदधितारक गुरुदेव आचार्य भगवंत
श्री यशोविजयसूरीश्वरजी महाराजा

આર્થિક સૌજન્ય

જેમની સખાવતોમાં હરિયાવહિલી અને દૂરંદેશિતા
સદા આંખે ઊડીને વળગે છે તે

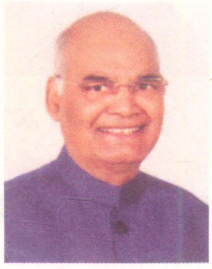
શ્રી ઉમરા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, સુરત

ધન્ય શ્રુતભક્તિ !
અદ્‌ભુત શ્રુતપ્રીતિ !
અનુમોદના !

अशोक मलिक
ASHOK MALIK
राष्ट्रपति के प्रेस सचिव
Press Secretary to the President

राष्ट्रपति
भारत गणतंत्र
PRESIDENT
REPUBLIC OF INDIA

राष्ट्रपति सचिवालय,
राष्ट्रपति भवन,
नई दिल्ली - 110004.
PRESIDENT'S SECRETARIAT,
RASHTRAPATI BHAVAN,
NEW DELHI -110004.

संदेश

भारत के राष्ट्रपति, श्री राम नाथ कोविन्द को यह जानकर प्रसन्नता हुई है कि मुनि श्री भक्तियशविजयजी द्वारा ''यशोलता'' नामक नूतन संस्कृत व्याख्या ग्रंथ का प्रकाशन किया जा रहा है। आशा है कि ग्रंथ में संकलित सामग्री पाठकों को एक नई दिशा एवं ऊर्जा प्रदान करेगी।

राष्ट्रपति जी, ग्रंथ के सफल प्रकाशन के लिए अपनी शुभकामनाएं प्रेषित करते हैं।

राष्ट्रपति के प्रेस सचिव

Tel. : +91-11-23016535 (Direct), 23015321 Extn 4322, Fax 23794498
E-mail-press.secy@rb.nic.in, malik.ashok@rb.nic.in

भारत के उपराष्ट्रपति
VICE-PRESIDENT OF INDIA

19 अप्रैल, 2018

प्रिय श्री जैनाचार्य श्री यशोविजयसूरीश्वर जी,

प्राचीन काल से समूचे विश्व में भारतीय संस्कृति विद्याक्षेत्र में अग्रेसर रही है। जो आज भी प्रबुद्ध वर्ग के लिए आश्चर्यकारी है। भारतीय प्रजा सांप्रदायिक सहिष्णुता की वजह से ही विभिन्न दर्शनों को अपने में पनपा रही है। न्यायविद्या तो तर्कशास्त्र की अप्रतिम प्रस्तुति है ... उस न्याय विद्या के सिरमौर ग्रंथ - पंडितवर्य श्री धर्मदत्तझाविरचित व्याप्तिपंचकविवृति, अपर नाम - गूढार्थतत्वालोक के ऊपर जैनाचार्य श्री यशोविजयजीसूरिजी के शिष्य मुनि श्री भक्तियशविजयजी के द्वारा 90,000 श्लोक प्रमाण महिष्ठ वृति का सृजन किया है, जो सचमुच में ही एक आश्चर्य है।

मुझे गर्व है इस भारतवर्ष पर, कि जहाँ अनवरत ऐसे विद्यापुरुष होते ही रहे हैं। मैं ऐसे संतपुरुष और विद्यापुरुष के चरणों में सादर नतमस्तक हूँ।

सद्भावनाओं सहित,

(एम. वेंकैया नायडु)

श्री जैनाचार्य श्री यशोविजयसूरीश्वर जी,
द्वारा महेन्द्रभाई झवेरी, एच. भेडा एंड कं.,
705, प्रशाम, कस्तूरबा गांधी मार्ग,
राजकोट-360001 मोबाइल: 98251 68834
ई-मेल : bbrjk_ad1@yahoo.in

सत्यमेव जयते

प्रधान मंत्री
Prime Minister

संदेश

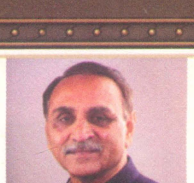
यह जानकर प्रसन्नता हुई है कि **'गूढार्थतत्त्वालोक'** के व्याख्या ग्रंथ का विमोचन किया जा रहा है। श्री दिव्यदर्शन ट्रस्ट द्वारा प्रकाशित इस व्याख्या ग्रंथ में गूढार्थतत्त्वालोक की सरल विवेचना सराहनीय है।

श्री भक्तियशविजय जी द्वारा रचित यह ग्रन्थावली जीवन मूल्यों और आदर्शों से अवगत होने का अवसर दे और प्रेरणास्रोत के रूप में अपनी उपयोगिता सिद्ध करे, इसी आशा के साथ ग्रन्थावली के सफल प्रकाशन हेतु हार्दिक शुभकामनाएं।

(नरेन्द्र मोदी)

नई दिल्ली
23 अप्रैल, 2018

श्री यशोविजयसूरीश्वर जी
C/o- श्री महेन्द्रभाई झवेरी
एच. भेडा ऐंड कंपनी
705, प्रशम, कस्तूरबा गांधी रोड
राजकोट
गुजरात- 360001

વિજય રૂપાણી
મુખ્યમંત્રી, ગુજરાત રાજ્ય

apro/ug/2018/03/28/dt

તા. ૨૮-૦૩-૨૦૧૮

પરમ આદરણીય શ્રી યશોવિજય સૂરીશ્વરજી સાહેબ,

સપ્રેમ નમસ્કાર.

આપના પત્રપુષ્પ થકી મુનિ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી રચિત **"યશોલતા"** નામના બૃહદગ્રંથના પ્રકાશન અંગે જાણી આનંદની લાગણી અનુભવું છું.

સંસ્કૃતને દેવોની ભાષા માનવામાં આવે છે. ભારતમાં સંસ્કૃત વિદ્યાપીઠો સિવાય સંસ્કૃત ગ્રંથોની જો કોઇએ જાળવણી કરી હોય તો તે જૈન સંપ્રદાય છે. સંસ્કૃતના માધ્યમથી ઉતરી આવેલા જ્ઞાનના આ મહાસાગરની જાળવણી, જતન અને તેની પુનઃપ્રસ્તુતિ અભિનંદનીય ગણાય. કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમયથી જ ગુજરાત વિદ્યાસંપદાનું પ્રમુખ કેન્દ્ર રહ્યું છે. ભારતવર્ષીય પ્રાચીન વિદ્યાસંપદા અને સંસ્કૃતસંપદાની સુરક્ષામાં ગુજરાત જાગૃત અને અગ્રેસર રહ્યું છે.

તર્કશાસ્ત્રના કઠિન, ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકને વ્યાખ્યાયિત કરવાની ક્ષમતા ધરાવતા જૂજ વિદ્વાનો બચ્યા છે, એવા સમયે **"યશોલતા"** જેવી અત્યંત સરળ અને વિશ્વની સૌથી વિશાળ સંસ્કૃત વ્યાખ્યાનું સર્જન **મુનિ શ્રીભક્તિ યશવિજયજી**ના હસ્તે થયું જે ગુજરાત માટે ગૌરવપૂર્ણ ઘટના છે. આ વિરલ પ્રસંગે મહારાજશ્રીની વિદ્યાસાધનાને નમન કરતાં અંતઃકરણપૂર્વક શુભેચ્છાઓ પાઠવું છું.

આપનો,

(વિજય રૂપાણી)

To,
Shree Yashovijayasooreeshwarajee Maharaj, *Author.*
C/o Mahendrabhai Zaveri,
H. Bheda & Company, 705, Prasham,
Kasturba Gandhi Road, Rajkot - 360001
Email: bbrjk_ad1@yahoo.in

સમર્પણ

શ્રુતસ્થવિર પૂજ્ય
શ્રી જંબૂવિજયજી
મહારાજને

જેમની સાથેનું મારું લોક-લોકોત્તર
સગપણ મારું પરમ સૌભાગ્ય છે.

આ અહીં મળશે...

	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	**Preface**	11
૨	**મીઠો આવકાર** પૂજ્યપાદ સિદ્ધાંતદિવાકર ગચ્છાધિપતિ શ્રી જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા	13
૩	**અંતરનો રણકાર, ઉષ્માભર્યો આવકાર** પૂજ્યપાદ પરમારાધ્યપાદ આચાર્યભગવંત શ્રી યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજ	16
૪	**શુભાશંસનમ્** પ્રો. વશિષ્ઠ ત્રિપાઠીજી (રાષ્ટ્રપતિ સન્માનિત)	21
૫	**અનુશંસા** પ્રો. મહેશજી ઝા (લબ્ધસ્વર્ણપદક)	22
૬	**શુભેચ્છા** આચાર્ય નરસિંહ કટ્ટી	23
૭	**શુભાશંસનમ્** પ્રો. એસ.આર. ભટ્ટ	24
૮	**શુભાશંસનમ્** પ્રો. ચિત્તનારાયણ પાઠકજી પવનાચાર્ય હુનગુન્દજી પ્રો. કરુણાકર મિશ્રાજી	25 28 29
૯	**પ્રકાશકીય પ્રાક્કથન**	30
૧૦	**સંશોધકીય વક્તવ્ય**	31
૧૧	**ગૌરવપ્રદ ગૌરવ (પ્રસ્તાવના)** પરમ પૂજ્ય પલ્લીવાલક્ષેત્રપ્રભાવક ગણિવર્ય શ્રી ધૈર્યસુંદરવિજયજી મહારાજ	44
૧૨	**સાગરનો સાર ગાગરમાં (તેરમા વિભાગનો સંક્ષિપ્ત સાર)** પરમ પૂજ્ય સંશોધકવર્ય પંન્યાસ પ્રવર શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજા	48
૧૩	**અથાતો વિષયજિજ્ઞાસા**	66
૧૪	**ગ્રંથારંભ**	૪૦૨૧

Preface

ROUND ABOUT THE UNIQUE WORK

For ages, Indian Civilization has gifted the world in the various fields of literature with remarkable and unique piece of work. Amongst the various fields, the subject of "logic" has proved to be the most difficult to comprehend for anyone.

One of the most challenging and complicated scripture named **"GUDHARTHA TATVALOKA"** in the field of logic was innovated by Shri Dharmadatta Zha around 100 years back. The text originally written in Sanskrit language consisting of only 28,800 alphabets has remained unchallenged by majority of scholars. Even at present, there are probably no more than five people in this world who can understand the text and explain it to others.

As we all know, Albert Einstein has gifted the world with his "Theory of Relativity". However, it was so complicated that most scientists found it a difficult task to explain it to others.

From time to time history repeats itself.ln the field of Scripture the same comparison could be made for the Sanskrit text mentioned above in terms of its complexity with that of Einstein's theory. Jain Monk named Shri **Bhaktiyashvijayji** has done an outstanding job in writing the longest new narration of the Sanskrit Scripture in Sanskrit. The length, depth and the altitude of the text will leave readers astonished. Mysteries revealed in the text are simply incomparable to any. The long journey of segregating this great piece of literature began at only a young age of 21. The compilation was completed only within a year and a half, consisting of 28,80,000 alphabets, one of the **LONGEST** narrations of any Scripture at present. The new text has been named **"YASHOLATA"**, dedicated and devoted to his guru, Jain Acharya Shri **Yashovijaysuriji**.

The sharp intellect of this young scholar has opened gateways in the field of logic for others to study with very lucid explanation of mysteries buried deep in the original text.

The future generation will always be in debt and grateful, to have been privileged, to cherish the largest narration published in 14 volumes in Sanskrit, along with Gujarati narration.

In Sanskrit literature, scripture is measured in form of verses. 32 alphabets make a verse. The original "GUDHARTHA TATVALOKA" has 900 verses, thus consisting **28,800** alphabets.

To explain the same very lucidly, the Jain Monk has simplified his new narration text **"YASHOLATA"** with **90,000** verses i.e. **28,80,000** alphabets. Thus the new text named **"YASHOLATA"** is the "Longest Narration in the World of Sanskrit Scripture."

“મુનિરાજ શ્રી ભક્તિદેશ વિજયજીએ દીક્ષાક્ષેત્રે પોતાનું સ્થાન જે
ઉત્તમ યોગદાન આપ્યું એ માટે સાચાઓમાંથી અંતરના આશિષ
એ કે — એમના સંયમપૂર્ણ સુવાર્તાજીવનમાં વિકાસ -
સમાધિમયની સુગંધ સદા ઉભરાતી જ રહે અને શ્રી સંઘ
સમુદાય શાસન અને રાષ્ટ્રનું ગૌરવ વધારતા રહે
પોતાના ગુરુની જેમ ઉજ્જવલયશસ્વી બને
જે. વિજય જયઘોષસૂરિ”

મીઠો આવકાર

પૂજ્યપાદ સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ
સિદ્ધાંતદિવાકર આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી
મહારાજા

પૂજ્યપાદ ગચ્છાધિપતિશ્રી બે-બે પેઢીથી ગુરુવર્યોના વિશ્વાસધામ બન્યા છે. અને આજે સર્વ સમુદાયોમાં એમની સૈદ્ધાંતિક વિદ્વત્તા સુપ્રસિદ્ધ અને સુમાન્ય છે. સ્વગુરુદત્ત **'સિદ્ધાંતદિવાકર'** બિરુદ એમની સાચી ઓળખ છે. ૫૫૫ થી અધિક શ્રમણોના વિશાળ પરિવારના એકાતપત્રી સામ્રાજ્યના ધણી એ મહાપુરુષમાં નાના-નાના શ્રમણોના સત્કાર્ય પ્રત્યે જે હૂંફ અને લાગણી છે તે એમના શુભાશિષમાં પડઘાય છે.

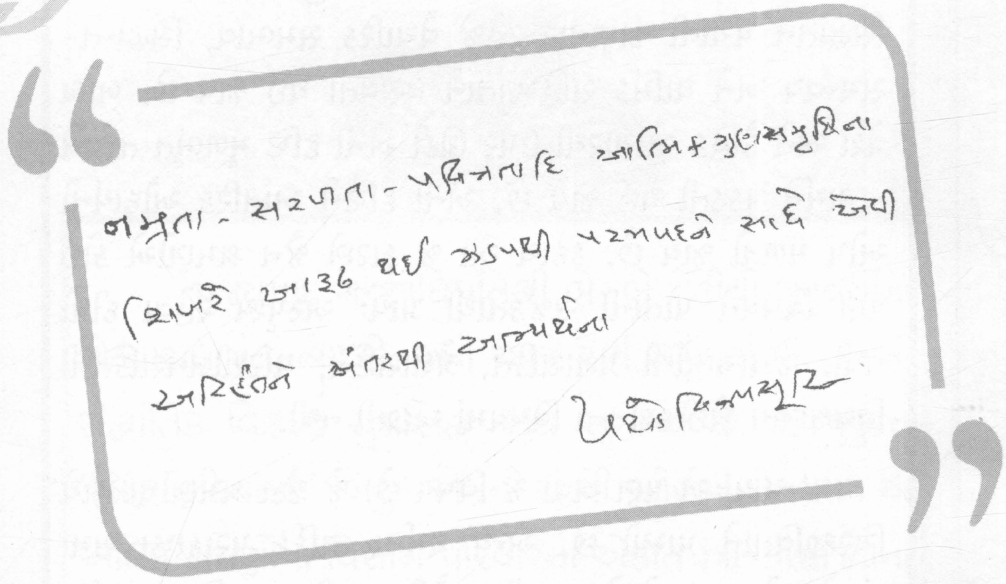
મીઠો આવકાર

અનેકાન્તવાદ જૈનદર્શનનો પાયાનો પ્રમુખ સિદ્ધાંત છે. આ સિદ્ધાંતને પચાવી જાણનાર સ્હેજે વૈચારિક સમભાવ, સિદ્ધાન્ત-સમન્વય અને ધાર્મિક સહિષ્ણુતાને ધરાવતો થઈ જાય છે. બાહ્ય વેશ અને દૈહિક આચારથી ઉપર ઊઠી એની દૃષ્ટિ મૂળભૂત તત્ત્વને - મર્મને પકડતી થઈ જાય છે. એની દૃષ્ટિને આંતરિક ઔદાર્યનો ઓપ મળતો જાય છે. કદાચ આ જ કારણે જૈન શ્રમણોએ કોઈ પણ વિષયને પોતાની સર્જકતાથી પ્રાયઃ અસ્પૃશ્ય રહેવા દીધો નથી. જૈનાચાર્યોની પ્રજ્ઞાશક્તિ, પ્રેક્ષાશક્તિ, પરિશીલનશક્તિની વિચક્ષણતા કોઈ દર્શનના વિષયમાં અછતી નથી.

'ન્યાય' એ પણ એવો જ વિષય છે, જે જૈન શ્રમણોના હાથે ચિરંજીવિતાને પામ્યો છે. અન્ય ધર્મના તાર્કિક પરાકાષ્ઠા સમા ગ્રંથને ખોલવા માટે કેવળ તીવ્ર બૌદ્ધિકતાની જ નહિ, આંતરિક ઔદાર્યની, વિચક્ષણ પ્રકૃતિની પણ જરૂર પડે છે. સ્યાદ્વાદી વિના આવું ઔદાર્ય જવલ્લે જ જોવા મળવાનું.

મને ગૌરવ સાથે આનંદ છે કે અમારા સમુદાયના એક યુવાન શ્રમણ, મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ (વય - ૨૫ વર્ષ, દીક્ષાપર્યાય - ૧૨ વર્ષ) ગુરુકુલવાસ, વિદ્યાવ્યાસંગ અને સૂક્ષ્મબોધનિષ્ઠાના જોરે એક અદ્‌ભુત નવ્યન્યાય વ્યાખ્યાનું સર્જન કર્યું છે. મારા એમને અંતરના આશિષ છે કે 'એમના સંયમરૂપી સુવર્ણજીવનમાં વિદ્યા-સ્વાધ્યાયની સુગંધ સદા ઉભરાતી જ રહે અને શ્રીસંઘ-સમુદાય-શાસન અને રાષ્ટ્રનું ગૌરવ વધારતા રહે, પોતાના ગુરુની જેમ ઉજ્જ્વળ યશસ્વી બને.'

જે. વિજય જયઘોષસૂરિ

અંતરનો રણકાર, ઉષ્માભર્યો આવકાર

પરમ પૂજ્ય ન્યાયવિદ્યાનિધિ ષડ્દર્શનનિષ્ણાત આચાર્ય ભગવંત
ગુરુદેવ **શ્રીયશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા**

જેમના આશિષ મારી જીવનમૂડી છે,
જેમનું સાંન્નિધ્ય આ સર્જનને સાકાર કરનાર છે,
જેમના અનલ્પ પરિશ્રમથી હું કંઈક વિદ્યાને પામી શક્યો છું,
જેઓ સ્વયં વિરાટ વૃત્તિઓના સર્જક છે,
દાર્શનિક વિદ્યાના શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન છે,
અંતર્મુખતા જેમના જીવનમાં છે,
અધ્યાત્મ જેમના હૈયામાં છે,
એકાંતને જેઓ કાયમ ઝંખે છે,
એવા વિદ્વત્તા અને સાધકતાના સુમેળ સમા પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી અહીં સંતોષ વ્યક્ત કરી રહ્યા છે.

અંતરનો રણકાર ઉષ્માભર્યો આવકાર

– પરમ પૂજ્ય વિદ્યાલંકાર સાધનાતીર્થ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીયશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા

આજે અંતઃકરણમાં આનંદની અવધિ નથી, અપાર-અગાધ આનંદની છોળો અંદર ઉછળી રહેલ છે. કારણ કે મારા વિદ્વાન અને વિનયી શિષ્ય મુનિરાજ શ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ ૯૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ સંસ્કૃત વ્યાખ્યા 'યશોલતા' અને વિશદ ગુજરાતી વ્યાખ્યા 'વિનમ્રા' – બન્નેનું સર્જન કરી તેનાથી 'વ્યાપ્તિપંચકગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક'ને સુશોભિત કરીને વિદ્વત્સમાજ સમક્ષ રજૂ કરેલ છે, જે આપના કરકમલને અત્યારે શણગારી રહેલ છે.

આજથી આશરે ૧૫૦ વર્ષ પૂર્વે થયેલ મૈથિલ પંડિત શિરોમણિ ધર્મદત્ત ઝાના (ઉપનામ : બચ્ચા ઝા) મસ્તક/મગજના રિસર્ચ માટે અંગ્રેજ સરકારે તેની ખોપરીની માંગણી તેમના સ્વજનો સમક્ષ કરી હતી. સર્વ દર્શનોમાં તેમની સર્વત્ર અવ્યાહત પ્રજ્ઞા – બહુમુખી પ્રતિભાના લીધે 'સર્વતન્ત્રસ્વતન્ત્ર' નું બિરુદ તેમને આપવામાં આવેલ છે. તેમણે રચેલા અનેક વિવરણ ગ્રંથોમાં એક અતિ જટિલ ગ્રંથ એટલે 'વ્યાપ્તિપંચક ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક'. આ ગ્રંથની પ્રત્યેક પંક્તિ એવી ગૂઢ છે કે ભલભલા વિદ્વાનોને પણ તે મૂઢ બનાવી દે છે. તેથી જ આ ગ્રંથને ઉકેલવા માટે પ્રતિવર્ષ બનારસ વગેરે સ્થળે સેમિનારો યોજાય છે. દિગ્ગજ પંડિતો પોતાની પંડિતાઈનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરે તો પણ પૂરેપૂરો ન ખૂલે એવો રહસ્યમય આ ગ્રંથ છે.

વ્યુત્પત્તિવાદ, પ્રામાણ્યવાદ વગેરે નવ્યન્યાયગ્રંથોના તલસ્પર્શી

અધ્યયન બાદ, પોતાની પ્રેક્ષા-પ્રજ્ઞા-પ્રતિભાનો પ્રકર્ષ થતાં 'વ્યાપ્તિપંચક ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક' ગ્રંથની જટિલ પંક્તિઓને સંસ્કૃત-ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમે ખોલવાનો, સ્પષ્ટ કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ કર્યો.

વર્ષો સુધી બુદ્ધિના અત્યંત અટપટા આટાપાટા ખેલવાથી પણ જે ગ્રંથ ખોલી ન શકાય તેવા અતિકર્કશ-સૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્ય ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ગ્રંથને મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ માત્ર બે વર્ષના અતિ ટૂંકા સમયગાળામાં સંસ્કૃત + ગુજરાતી બબ્બે ભાષામાં વિશાળ અને વિશદ વિવેચન દ્વારા અતિસ્પષ્ટ કર્યો છે. મૂળ ગ્રંથ સંસ્કૃત ભાષામાં અને નવ્યન્યાયની પરિભાષામાં તર્ક-વ્યાપ્તિ-નિયમ સંબંધી છે. જે ગ્રંથની એક-એક પંક્તિનું વિવેચન કરવા જતાં એકાદ શબ્દ આઘો - પાછો થાય, ઓછો - વત્તો થાય તો અર્થ-પદાર્થ-ઐદમ્પર્યાર્થ-ભાવાર્થ બદલાઇ જતાં વાર ન લાગે, અર્થનો અનર્થ સર્જાતા વિલંબ ન થાય, એવી સૂક્ષ્મમતિગમ્ય ગૂઢ-અતિગૂઢ પંક્તિઓ, ભલ-ભલા દિગ્ગજ પંડિતોને પણ મૂઢ-અતિમૂઢ બનાવતા વાર ન લગાડે તેવી પંક્તિઓ ઉપર સંસ્કૃત ભાષામાં અને નવ્યન્યાયની પરિભાષામાં કલમ ચલાવવી અને તે પણ માત્ર ૨૦વર્ષની ઉંમરે, દીક્ષા જીવનના સાતમા વર્ષે ! 'કમાલ ! કમાલ ! કમાલ !' શબ્દો મોઢામાંથી નીકળ્યા વિના ન જ રહે. તેમાં પણ માત્ર બે જ વર્ષની અતિ અલ્પ સમયાવધિમાં સંસ્કૃત + ગુજરાતી બન્ને વ્યાખ્યાનું નિર્માણ થયેલ છે. આ પણ નાનો સૂનો ચમત્કાર નથી. પરમગુરુ અને સદ્‌ગુરુની મહતી કૃપા વિના આ શક્ય જ નથી. ૪૨ પાનાના મૂળગ્રંથને ૪૫૦૦ પૃષ્ઠના વિશાળ ફલક ઉપર સંસ્કૃત-ગુજરાતી બન્ને વ્યાખ્યા દ્વારા સ્પષ્ટ કરવો, એ પણ રસાળ અને સરળ પદ્ધતિથી, અહો આશ્ચર્યમ્ ! ૧૪ વોલ્યુમમાં પ્રકાશિત થતા આ ગ્રંથરત્ન દ્વારા વ્યાખ્યા સાહિત્યની દુનિયામાં સીમાચિહ્ન સમાન શકવર્તી મહાભારત કાર્યની ભેટ મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ આપી છે તેને વિદ્વાનો કદાપિ ભૂલી નહિ શકે.

મુનિશ્રી ભક્તિયશવિજયજીએ પોતાના ભગીરથ પુરુષાર્થ દ્વારા

જ્ઞાનભાગીરથીને આ અવનીતલ ઉપર લાવવાનું કાર્ય કરેલ છે, જેમાં નિમજ્જન કરીને વિદ્વજ્જનો અવશ્ય પાવન-પવિત્ર-પુનિત થશે. આમાં કોઇ શંકાને સ્થાન નથી. વિદ્વાનો આ મહાત્માના પરિશ્રમની કદર કરી, અધ્યયન-અધ્યાપનના ક્ષેત્રમાંથી ચિરકાળથી બહાર રહેલા આ ગ્રંથમાં નિહિત અમૃતનું રસપાન કરશે જ એવો વિશ્વાસ હવે અસ્થાને નહિ ગણાય.

'विद्धानेव विजानाति, विद्धज्जनपरिश्रमम्' આ પંક્તિ અનાયાસે અહીં યાદ આવી જાય છે.

જૈન આગમવિદ્યા અને આન્વીક્ષિકીવિદ્યાના ક્ષીરસમુદ્રમાં સતત નિમજ્જન કરનારા ગુણીયલ પ્રકૃતિના સ્વામી મુનિરાજ **શ્રીભક્તિયશવિજયજી** મહારાજના માધ્યમે હજુ એક-એકથી ચડિયાતા નૂતન ગ્રંથરત્નોની તથા અભિનવઉન્મેષશાલી વ્યાખ્યાગ્રંથોની ભેટ વિદ્યાવિશ્વને મળતી જ રહે અને તેમના ઉપર પરમગુરુની, સદ્‌ગુરુની, શારદામાતાની અમીનજર સતત ઠરતી જ રહે તેમ જ નમ્રતા-સરળતા-પવિત્રતાદિ આત્મિકગુણસમૃદ્ધિના શિખરે આરૂઢ થઇ ઝડપથી પરમપદને સાધે એવી અરિહંતને અંતરથી અભ્યર્થના..

લિ.
પૂનાજિલ્લાઉદ્ધારક
શ્રીવિશ્વકલ્યાણસૂરીશ્વરનો શિષ્યાણુ
યશોવિજયસૂરિ

शुभाशंसनम्

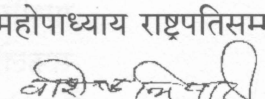
न्यायशास्त्रे व्याप्तिस्वरूपप्रतिपादकेष्वनेकेषु ग्रन्थेषु अन्यतमः प्रथमसोपानरूपोपपन्नः व्याप्तिपञ्चकाख्यः ग्रन्थोऽस्ति । यद्यपि तमनुसृत्य अनेकटीकाग्रन्थाः सम्प्रति समुपलब्धाः । तथापि तेष्वन्यतमा न्यायाध्वपान्थानां पाथेयभूता स्वनामधन्या गूढार्थतत्त्वालोकव्याख्या प्रथितचरैः विद्वत्तल्लजैः धर्मदत्तझामहोदयैः (बच्चा झा) प्रणीता ।

तत्त्वालोकविचारे दरीदृश्यमाने शेमुषीश्रमे अवगत-शास्त्ररीतीनां निरस्तन्यायाध्वध्वान्तानां शास्त्रेषु कृतभूरिपरिश्रमाणां विदुषां साक्ष्येव प्रमाणं । ईदृशस्य तत्त्वालोकस्य अध्ययनमेव दुष्करम्, अध्यापनं तु सुतराम्, किमुत व्याख्यानम् ।

तदाधारीकृत्य मन्दामन्दोपकारिणी अनास्वादित-न्यायपरिष्काररसानामप्यास्वाद्या भावावेदने चन्द्रिकायिता **यशोलता**नाम्नी सुविस्तृता व्याख्या, सदाचारनिष्ठैः शास्त्रेषु कृतभूरिपरिश्रमैः श्रीमद्भिः **मुनिभक्तियशविजयमहाशयैः** रचितेति अवलोक्य चित्तम् मोमुदीति ।

अनया शास्त्रसेवया सन्तोषितमस्मदुपास्यं श्रीकाशी-विश्वनाथम्, 'इतोप्यधिकं नैकग्रन्थव्याख्यानसामर्थ्यप्रदानेन एतान् समनुगृह्णन्तु' इति आशास्महे ।

महामहोपाध्याय राष्ट्रपतिसम्मानित

प्रो. वशिष्ठत्रिपाठी

अनुशंसा

आसीन्मिथिलामान्यो
गङ्गेशो नाम विश्रुतो विद्वान् ।
नव्यन्यायसुशास्त्रं
चिन्तामणिनामाऽकरोद्दिव्यम् ।।१।।
रघुनाथो विख्यात-
स्तदुपरि दीधितिमातनोदनुपमाम् ।
जगदीशेन च तस्या-
ष्टीका जागदीशी रचिता ।।२।।
धर्मदत्तरचितो यो
गम्भीरार्थप्रकाशको ग्रन्थः ।
तदुपरि विश्रुतकीर्तिः
गूढार्थतत्त्वालोकाख्यः ।।३।।
जैनश्रमणस्तरुणः
स्वल्पे वयसि तदीयदिव्यटीकाम् ।
यशोलतां विख्यातां
भक्तियशविजयोऽयं तनुते ।।४।।
पञ्चलक्षणीमूला
भूयाद् भव्या यशोलता ख्याता ।
धर्मदत्तविवृतेर्या
गूढार्थं सम्प्रकाशयताम् ।।५।।
अद्भुतविशालकाया
श्रीयशोविजयसूरिशिष्यकृता ।
गुरु-शिष्ययशोऽनल्पं
स्वल्पे काले भृशं कुर्यात् ।।६।।
नव्यन्यायनयाब्धौ
गम्भीरेऽवगाहने कृतयत्नः ।
सफलो मुनिश्रीभक्ति -
यशविजयो वर्धतां यशसा ।।७।।

शुभेच्छा

।। श्रीः।।

विद्वद्वर्यसमादृता क्षितितले यद्व्याप्तिसत्पञ्चक- ।
व्याख्याऽऽस्ते जगदीशभट्टरचिताऽवश्या च विद्यार्थिनाम् ।। १ ।।

तस्या भावविबोधनाय जगतां यद्धर्मदत्ताभिधैः ।
बच्चाझेत्युपनामभिर्विरचिता गूढार्थतत्त्वप्रभा ।। २ ।।
(गूढार्थतत्त्वप्रभा इत्यस्य गूढार्थतत्त्वालोक इत्यर्थः ।)

छात्राणामुपयोगिनी विरचिता गूढार्थतत्त्वप्रभा- ।
बोधार्थं मुनिभक्तिकीर्त्तिविजयैरानन्दसंवर्धिनी ।। ३ ।।

वाक्यं वाक्यमतिस्फुटं प्रतिपदं प्रत्यक्षरं विश्रुता ।
विद्यावत्सु विवृण्वती विजयतामाचन्द्रतारं भुवि ।। ४ ।।
(मुनिभक्तिकीर्तिविजयैः इत्यस्य मुनिभक्तियशोविजयैः इत्यर्थः ।)

व्याख्या **यशोलता**नाम्नी विबुधानन्दवर्धिनी ।
मन्दान्नन्दयतान्नित्यं अत्यपूर्वा धरातले ।। ५ ।।

यशोलतायशोलताऽभिवर्धतां विवर्धताम् ।
जगत्सु दिक्षु दिक्षु च प्रवर्धतां प्रवर्धताम् ।। ६ ।।
('यशोलतायशोलता' - इत्यस्य यशोलता इति या व्याख्या तस्याः कीर्तिरूपा लता इत्यर्थः ।)

विद्यासिंहाचार्यशिष्यो नृसिंहाचार्यनामभाक् ।
आशास्ते शुभमाशास्ते ग्रन्थकर्तुर्मुहुर्मुहुः ।। ७ ।।

इति
नरसिंहाचार्य कठि (डुङ्गरेश्वर)

भारतीय दार्शनिक अनुसंधान परिषद्

(भारत सरकार, मानव संसाधन विकास मंत्रालय)

INDIAN COUNCIL OF PHILOSOPHICAL RESEARCH

(Government of India, Ministry of Human Resource Development)

प्रोफेसर एस० आर० भट्ट
अध्यक्ष
Professor S. R. Bhatt
Chairman

20 अप्रैल, 2018

माननीय निदेशक,

श्री जागनाथ श्वेतांबर मूर्तिपूजक जैन संघ

राजकोट

श्रीमान,

आपके द्वारा पंडितवर्य श्री धर्मदत्त झा विरचित जागदीशी पंचलक्षणी गूढ़ार्थतत्त्वालोक की पूज्य सिद्धान्त निष्ठ आचार्य भगवंत श्री यशोविजय सूरिश्वरजी महाराज साहेब के शिष्य रत्न मुनि श्री भक्तियश विजयजी महाराज साहेब द्वारा विरचित यशोलता नाम विशद 14 भागों में निर्मित विपुल व्याख्या के विमोचन के अवसर पर मुझे आमंत्रित किया गया इसके लिये हृदय से आभार व्यक्त करता हूँ। कार्याधिक्य के कारण उपस्थित नहीं हो पाउँगा पर महाराजा श्री के श्री चरणों में अपनी प्रशंसा व्यक्त करना चाहूँगा। वर्तमान में ऐसी उत्कृष्ट रचना दुर्लभ है। नव्य न्याय के दुरूह ग्रन्थों पर व्याख्या करना गहन पांडित्य का द्योतक है। स्वयं बच्चा झा अद्वितीय कोटि के विद्वान थे जिन्होंने गंगेश, रघुनाथ, मथुरानाथ, आदि नव्य नैयायिको के क्रम में न्याय परंपरा में नूतन योगदान दिया है।

आशा है कि विद्वान मुनिश्री ऐसे अनेकों ग्रन्थों की रचना कर दर्शन साहित्य को समृद्ध करेगें।

S.R.Bhatt

भवदीय

प्रोफेसर सिद्धेश्वर रामेश्वर भट्ट

E-mail : srbhatt39@gmail.com Website : http://www.icpr.in

मुख्य कार्यालय : दर्शन भवन, 36 तुगलकाबाद इन्स्टिट्यूशनल एरिया, महरौली बदरपुर रोड, नई दिल्ली – 110062 दूरभाष : +91-11-29901516, 29901527 टेलिफैक्स : 2996475
Head Office : Darshan Bhawan, 36, Tughlakabad Institutional Area, M.B. Road, New Delhi-110062 Tel.: +91-11-29901516, 29901527 Telefax: 29964750
लखनऊ कार्यालय : 3/9, विपुल खण्ड, गोमती नगर, लखनऊ – 226010 टेलिफैक्स : +91-522-2392636 E-mail : centre@icpr.in, icprlkw@gmail.com

शुभाऽऽशंसा

।।पायादयायाज्जगदीश्वरो वः।।

अयि सुरभारतीसेवापरायणाः प्रेयासः, न्यायविद्यापारङ्गता विद्वांसश्च। अष्टादशविद्यास्थानेषु परमाऽभ्यर्हिता आन्वीक्षिकी नाम्नीयं तर्कविद्या, या हि निःश्रेयसाऽधिगमसाधनानां प्रमाणाऽऽदिषोडशपदाऽर्थानां प्रतिपादिका, दुःखपङ्क-निमग्नान् सांसारिकान् मनुष्याऽऽदिजीवान् उद्दिधीर्षुः कारुण्यपरवशो भगवान् गोतमो महषिस्तथाभूतां न्यायविद्यां पञ्चाऽध्यायाऽऽत्मकेन सूत्रेण प्रकटयामास। सूत्ररूपायाः खल्वस्यास्तत्त्वमजानद्भियोंगाचारप्रभृतिभिर्बौद्धदार्शनिकैः, चार्वाक-प्राभाकराऽऽदिदार्शनिकैराक्रम्योन्मूल्यमानामिमां रक्षयितुं महर्षिकल्पा गङ्गेशोपाध्याया मैथिलाः प्रमाणाऽऽत्मकं न्यायशास्त्रप्रतिपाद्यांऽशमादायैव श्लोकद्वादशसाहस्त्रीपरिमितः चिन्तामणिरिव प्रामाणिकानां-तत्त्वचिन्तामणिनामकं ग्रन्थमिमं विरयाम्बभुवुः। प्रकृतग्रन्थस्य अर्थगाम्भीर्यं विचार्य तत्र स्वविद्वत्तापरिशोधनाय वर्द्धमानोपाध्याय यज्ञपत्युपाध्यायपक्षधरमिश्र-प्रगल्भमिश्र-नव्यवाचस्पतिमिश्र-वासुदेवसार्वभौम-चक्रवर्त्ति-रघुनाथ-शिरोमणि-मथुरानाथ-भवाऽऽनन्दवागीशप्रभृतयो न्यायविद्याविशारदा विविधानि व्याख्यानानि निर्मितवन्तः। तेषु व्याख्यानेष्वपि बङ्गदेशीया वाग्देवताऽवतारा जगद्विहितपाण्डित्याः-जगदीश-गदाधरप्रभृतयः दीधितिकृत-व्याख्यानमूवलम्ब्य तत्रोपव्याख्यानमकाषुः तेषूपव्याख्यानेषु विद्वज्जनसमाजेषु जागदीश्या गादाधर्याश्च समादरो सार्वभौमिको जातः; अतएव विश्वविद्याऽऽलयाऽऽदिषु संस्थासु तयोरेव पठनपाठनप्रक्रियायां स्थानं प्राप्तम्, तयोर्मध्ये गादाधरी-

व्याख्यानमतिविस्तृतं यस्य सम्पूर्णस्याऽध्ययनाऽध्यापनन्तावद् दक्षिणभारतेषु साम्प्रतमपि भवतीति। जागदीशी तु दीधितिटीकाया: सारग्राहिणीत्यत्र सर्वविदुषामैकमत्यम्। अतएव तस्या: समादर: सम्पूर्णभारतवर्षीयन्याय-चिन्तकसमाजेषु, तत्राऽप्यनुमानखण्डीयपूर्वपक्षीयव्याप्तिसिद्धाऽन्तव्याप्तिपक्षता-केवलाऽन्वयिप्रभृतिप्रकरणग्रन्थेषूत्तरभारतीयानां विशेषाऽऽदर:। अत्यल्पाऽक्षरमाध्यमेन ग्रन्थग्रन्थिभेदने निपुणतरस्याऽप्यस्य जागदीशीव्याख्यानस्य तात्पर्याऽर्थं कात्स्न्र्येन ग्रहणे विदुषामपि जातसन्देहानां सन्देहविनिवृत्त्यर्थं मिथिलाभूमौ गङ्गेशाऽवतारत्वेन प्रसिद्ध: बच्चाझाऽपरनामधेयो धर्मदत्तोपाध्याय:-१८६०-१९१८ खीष्टाऽब्दकालिक: नव्यन्यायेष्वजातशत्रु: प्रादुर्बभूव। मैथिलपण्डितधुरन्धरस्य सर्वतन्त्रस्वतन्त्रस्य अस्य विदुषो नव्यन्यायपरिष्कारकरूपेण विद्वज्जनेषु प्रसिदिरस्ति। अनेन हि महाऽनुभावेन-दीधितिव्याख्यायामाश्रित्य विहितानां जागदीशीव्याख्यानानां व्याप्तिपञ्चकसिद्धाऽन्त-लक्षणाऽवच्छेदकत्वनिरुक्तिव्याप्त्यनुगमपक्षताऽवयव-सव्यभिचार-सत्प्रतिपक्षप्रभृति-प्रकरणग्रन्थानां गूढाऽर्थतत्त्वाऽऽलोकटीका: विरचिता:। गादाधर्यामपि एतत् सामान्यनिरुक्तेस्तत्त्वाऽऽलोटीकाऽतिमहत्त्वपूर्णा सती परिष्कारप्रियाणां नव्यनैयायिकानां बहुमूल्यनिधित्वेन विराजते नव्यन्यायचिन्तकानां बुद्धेश्वरमस्थानभूतयो: व्युत्पत्तिवादशक्तिवादग्रन्थयोर्गदाधरभट्टाऽऽचार्यनिर्मितयोरतिप्रौढग्रन्थयो द्वयोरपि गूढाऽर्थ-तत्त्वाऽऽलोकोऽतिप्रौढ़तमविचारेणसंयोज्य विहित:। गूढाऽर्थतत्त्वाऽलोको न्यायशास्त्र-विदामपि कठिनतमविचारस्यैवविषयो जायते। अतोऽस्याऽध्ययनेऽतिसौभाग्य-शालिनामेवाऽभ्यस्तन्यायविद्यानामधिकारिता सिध्यति। न्यायविद्याया: चरमाभूभीयं गूढाऽर्थतत्त्वाऽऽलोकटीका इति कथनस्याऽत्र सर्वथा साऽर्थक्यं प्रतिभाति।

एतादृशस्याऽतिदुरूहस्य गूढाऽर्थतत्त्वाऽऽलोकस्यसाधारणन्याय विद्यावता-मध्ययने, तन्मूलके न्यायतत्त्वाऽर्थविनिश्चये च विनियोगः कथं स्यादित्यत्र-महद्विचारोपराऽन्तेन मुनिभक्तियशोविजयमहाऽऽत्मना यद्गूढाऽर्थतत्त्वाऽऽलोकाऽर्थ-हृदयङ्गमकारिणी। यशोलतानाम्मी व्याख्याकृता, या हि सारल्यमाधुर्याऽऽदि-सद्गुणगौरवत्वाऽन्वितासती नव्यन्यायचिन्तकानाङ्कृते किलाऽऽकर्षण स्थान भविष्यतीति मेमति। अस्यमहाऽऽत्मने न्यायजगद्हिताऽऽथहं परममहनीयप्रयास भूरि-भूरि साधुवादेन अभिनन्द्य स्ववचनं सार्थकयामीति शम्।।

पाठकोपाधिकः मैथिलपण्डितः चित्तनारायणः प्राचार्यचरः, व्या०न्या०द० पूर्वोत्तरमीमांसाऽऽचार्यः।

श्री निर्मल सं०म०वि० लाहोरी टोला, वाराणसीस्थः।

प्रं० चित्तनारायणपाठकः

।। श्रीलक्ष्मीनरसिंहः प्रसीदतु ।।

विद्वान् पवनाचार्यः हुनगुन्द प्राध्यापकः श्रीजयतीर्थविद्यापीठम् उत्तरादिमठः बेङ्गलूरु–560004

दिनाङ्कः 15/4/2018

न्यायजगदीशेन महोदयेन जगदीशेन विरचितस्य व्याप्तिपञ्चकविवरणस्य टिप्पणम् श्रीमद्भिः **श्रीधर्मदत्तमहोदयैः** रचितं **गूढार्थतत्त्वा**भिधं सव्याख्यानं दृष्ट्वा महान् प्रमोदः समजनि । टिप्पणस्यास्य व्याख्यानस्य **यशोलता**भिधस्य विस्तृतत्वात् सरलत्वाच्च इदं छात्रमित्रं भवत् सार्थकनामधेयमिति प्रमोदकरम् । छात्राणां उपकारि भवतीति निश्चप्रचं आशासे ।

''काणादं पाणिनीयं च सर्वशास्त्रोपकारकम्'' इति प्राचां प्रवादः । सर्वशास्त्रोपयोगीदं न्यायशास्त्रं विवेचनाशक्तिं समाधानपाटवं चाभिवर्धयतीति सर्वविदितम् । अत एव न्यायशास्त्रमधिकृत्य प्रतनैः ''प्रदीपः सर्वविद्यानाम्'' इति श्लाघितम् ।

सम्प्रति शास्त्राध्येतारः अध्ययनं विधायापि अध्यापयितारो दुर्लभाः । तत्रापि विशेषेण शास्त्रव्याख्यातारः दुर्लभतराः इति किमु वक्तव्यम् । अथापि एते श्रीमन्तः अनितरसाधारणेन महता परिश्रमेण प्रबन्धमिमं निर्मितवन्त इति महदिदं प्रमोदस्थानम् । इतोपि श्रीमन्तः एते मुनिश्रीभक्तियशविजयमहोदयाः व्यधिकरणस्य, सिद्धान्तलक्षणादेश्च जागदीश्याः व्याख्यानानि क्रियासुरिति वयं प्रतीक्षामहे । इत्थमेव एते महाभागाः सरस्वत्याः सेवां कुर्वाणाः वर्षशतकं आरोग्यैश्वर्ययुताः विद्वत्प्रशंसाविषयतां समाप्नुवन्तु इति अखिलागमसञ्चारिणं श्रीकृष्णाख्यं भगवन्तं प्रार्थये ।

पवन.H

स्थलम्– बेङ्गलूरु

पवनाचार्य हुनगुन्द

शुभकामना

धर्मतत्त्वम्पुरस्कृत्य नवां वाणीमनन्तरम् ।
न्यायशास्त्रस्य चालोके धर्मदत्तमुपास्महे ।।

आप्राचीनकालम्मिथिलायाम्भवति दर्शनदर्शनम् । भवतु भामतीकारः आहोस्विन्नव्यन्यायपरिष्कारः । जरेयं यदि मण्डनमण्डिता तर्हि शङ्करार्पिता । अस्मिन्नेव दर्शनेष्टिक्रमे आचार्यत्वेनाविर्भूताः गूढार्थतत्त्वालोककाराः सर्वतन्त्रस्वतन्त्राः स्वनामधन्याः शिवोपासकाः धर्मदत्तझामहाभागाः ।

'एतेषां वार्णी वेत्ति वाणी, नान्यः अपरः' इति तेषां वचनमासीत् । अत्र मानमेवैतत् यत् शतवर्षानन्तरमेव टीकागताशुद्धिसंशोधनव्याजेन व्याख्यापि चतुर्दशभागेषु समायाति इत्यानन्दावसरः । मन्येऽहं यद् एकविंशतिवर्षीयाः यशस्विनस्तेजस्विनः मुनिश्रीभक्तियशविजयाः धर्मदत्तीयगूढार्थ-प्रकाशने आद्याः । वस्तुतः अद्यतनीयायाः स्थितिः एतादृशी अस्ति यत्र न कोऽपि गूढार्थतत्त्वालोककाराणाम्पङ्क्त्युच्चारणे समर्थः । भावावबोधनस्य का कथा ? अस्यां विषमपरिस्थितौ चायमधमर्ण्यमङ्गीकृत्य एतावदेव वक्ति –

''तव तत्त्वं न जानामि कीदृशोऽसि महेश्वर !''

।। जयतु नवा वाणी, विजयतु नवानी ।।

मिश्राःकरुणाकर
प्रा॰स्ना॰रो॰
रा॰प्र॰वि॰वि॰करोलबाग
नई दिल्ली

પ્રકાશકીય પ્રાક્કથન

પૂજ્ય સિદ્ધાંતમહોદધિ આચાર્ય ભગવંત **શ્રીપ્રેમસૂરીશ્વરજી** મહારાજનું **સ્વર્ગારોહણ અર્ધશતાબ્દી વર્ષ,**

પૂજ્ય સકલસંઘહિતચિંતક આચાર્ય ભગવંત **શ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી** મહારાજનું **સ્વર્ગારોહણ રજત વર્ષ**

પૂજ્ય સિદ્ધાંતદિવાકર સુવિશાલગચ્છાધિપતિ **શ્રીજયઘોષસૂરીશ્વરજી** મહારાજનું **સામ્રાજ્ય રજતવર્ષ....**

આ ત્રિવેણી સંગમના અવસરે સંઘ-શાસન-સમુદાય-રાષ્ટ્ર માટે ગૌરવરૂપ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરતા આજે અમે અત્યંત આનંદિત છીએ...

શ્રી દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટના માધ્યમે દર વર્ષે વિશિષ્ટ ગ્રંથરત્નોનું પ્રકાશન થતું જ રહે છે. એ શ્રેણિમાં આજે એક એવા જ વિશિષ્ટ ગ્રંથરત્નનો પ્રવેશ થઈ રહ્યો છે. એ પૂજ્ય ગુરુદેવ **શ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી** મહારાજની દેન છે કે **શ્રી પ્રેમ-ભુવનભાનુસૂરિ સમુદાય**માં નવ્યન્યાયનું અધ્યયન વિપુલ પ્રમાણમાં થાય છે. અને એ જ કારણ છે કે આજે નવ્યન્યાયના શિરમોર ગ્રંથ **ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક**નું અભિનવ સંસ્કૃત વ્યાખ્યા - **યશોલતા** અને નૂતન ગુજરાતી વિવેચન - **વિનમ્રા** સાથે ચૌદ ભાગમાં પ્રકાશન થવા જઈ રહ્યું છે. બંને નૂતન વ્યાખ્યાના સર્જક છે મુનિરાજ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી કે જેઓ અપ્રતિમ વિદ્વાન પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત **શ્રીયશોવિજયસૂરીશ્વરજી** મહારાજના શિષ્ય છે. પૂજ્ય યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજા વિશાળકાય ગ્રંથોની શ્રેણિ સફળતાપૂર્વક સર્જી ચૂક્યા છે, જ્યારે તેમના જ એક જીવંત સર્જને એમના જ પંથે પગલા પાડ્યા છે, ત્યારે હૃદયમાં આશા અને વિશ્વાસ છે કે હજુ વધુ ને વધુ તેમના અણમોલ ગ્રંથોના પ્રકાશનનો લાભ અમને મળતો જ રહેશે...

શ્રી ઉમરા શ્વે. મૂ. જૈન સંઘ, સુરત ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે, જેણે આવી અદ્‌ભુત શ્રુતભક્તિ દાખવી છે. અન્ય પણ નામી-અનામી સહુ સહાયકોને અંતરથી અભિનંદન...

એ જ લિ. શ્રી દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ વતી,
શ્રી કુમારપાળભાઈ વી. શાહ

“ગ્રંથસર્જન અને ગ્રંથપઠનનું
બસ ફળ તો અધ્યાત્મમાં ઊંડા
ઊતરવું અને સમતામાં
લીન બનવું એ છે.
પં. રત્નબોધિ વિજય”

સંશોધકીય વક્તવ્ય : ગાગરમાંથી સાગર

– પરમ પૂજ્ય ધીધનસંપન્ન તપસ્વી પંન્યાસપ્રવર
શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજા

આ ગ્રંથ ઉપર જેમનો અનંતો ઉપકાર છે,
જેમના હસ્તાક્ષર વિના આ
ગ્રંથ પ્રકાશિત થવો શક્ય ન હતો તેવા સંશોધકશ્રીના
ઉદ્‌ગાર અહીં પ્રસ્તુત છે.
આ ગ્રંથને સાદ્યંત સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી સંશોધિત
કરનાર પૂજ્યશ્રીએ લખેલા વચનો
આ ગ્રંથ માટે ખરેખર પ્રમાણપત્ર છે.
વિરાટ સંશોધનકાર્ય જેમણે કુશળતાથી પાર પાડ્યું છે,
જેમની સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞાનો મને વારંવાર અનુભવ થયો છે
તે ગુણગણસમૃદ્ધ સંશોધકવર્યશ્રીની
પાવન કલમનો સ્પર્શ કરવા પધારો.

ગાગરમાંથી સાગર

– પરમ પૂજ્ય વિદ્વત્કુલાવતંસ પંન્યાસપ્રવર
શ્રી રત્નબોધિવિજયજી મહારાજા

સંશોધકીય વક્તવ્ય

એક શિષ્યએ એક કલાક મહેનત કરીને પાંચ શ્લોકોનો અભ્યાસ કર્યો. તે ખુશ થયો. તેણે ગુરુજી પાસે જઈને પોતે કરેલા અભ્યાસની વાત કરી. ગુરુજીએ તેની પ્રશંસા કરીને હિતશિક્ષા આપતા કહ્યું,

'તેં એક કલાકમાં પાંચ શ્લોકોનો અભ્યાસ કર્યો છે, તેનો મને ખૂબ આનંદ છે. પણ તું જ્યારે પાંચ કલાકમાં એક શ્લોકનો અભ્યાસ કરીશ ત્યારે મને તેનાથી પણ વધુ આનંદ થશે.'

શિષ્ય ગુરુજીના કહેવાનો ભાવ સમજી ગયો અને અભ્યાસમાં મચી પડ્યો.

એક કલાકમાં પાંચ શ્લોકનો અભ્યાસ કરવો હજી સહેલો છે, પણ પાંચ કલાકમાં એક શ્લોકનો અભ્યાસ કરવો ઘણો અઘરો છે. કેમકે તેની માટે તે શ્લોક ઉપર ખૂબ ઊંડું ચિંતન કરવું પડે, તેને બધી રીતે વિચારવો પડે, તેના શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ-રહસ્યાર્થ જાણવા પડે. આ બધા માટે બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા જરૂરી છે. સરાણ ઉપર ચપ્પુને ઘસવાથી ચપ્પુ ધારદાર બને છે તેમ ચિંતન-મનનાદિની સરાણ દ્વારા બુદ્ધિને પરિકર્મિત કરવાથી બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ બને છે.

નેટપ્રેક્ટીસ કરીને ક્રિકેટ રમનાર સેન્ચ્યુરી મારી શકે છે.

ત્રણમાસિક, છમાસિક, નવમાસિક પરીક્ષાઓમાં પાસ થનાર ફાઈનલ પરીક્ષામાં સારા ટકાએ પાસ થાય છે.

હોજરીને પરિકર્મિત કરનાર ભારે ખાદ્યપદાર્થોને પચાવી શકે છે.

તેમ પરિકર્મિત થયેલી બુદ્ધિથી શાસ્ત્રોના રહસ્યાર્થો સમજાય છે અને આરાધનાના સાચા માર્ગે આગળ વધાય છે.

ન્યાયના અભ્યાસ દ્વારા બુદ્ધિ પરિકર્મિત થાય છે.

એક વાતનો ખ્યાલ રાખવો કે **તર્કસંગ્રહ, મુક્તાવલી, વ્યાપ્તિપંચક** વગેરે ન્યાયગ્રંથો એ સાધનગ્રંથો છે, સાધ્યગ્રંથો નથી. એટલે એ સાધનગ્રંથોના અભ્યાસમાત્રથી કૃતકૃત્ય થઈ જવાતું નથી. તે સાધનગ્રંથો દ્વારા બુદ્ધિને ઘડવાની છે, તે ઘડાયેલી બુદ્ધિ દ્વારા શાસ્ત્રોના મર્મને સમજવાના છે અને તેમને જીવનમાં ઉતારવાના છે.

બુદ્ધિને ઘડવાના ઘણા પ્રકારો છે. તેમાંથી એક પ્રકાર એ છે કે વસ્તુનું દોષરહિત લક્ષણ બનાવવું.

કોઇ પણ વસ્તુતની વ્યાખ્યાને લક્ષણ કહેવાય. જેનું લક્ષણ કરાય તેને લક્ષ્ય કહેવાય. લક્ષણ એવું હોવું જોઇએ કે બધા લક્ષ્યોમાં હોય. જો અમુક લક્ષ્યોમાં લક્ષણ રહે અને અમુક લક્ષ્યોમાં ન રહે તો એ લક્ષણ અવ્યાપ્તિ દોષવાળું કહેવાય. જો લક્ષણ લક્ષ્ય સિવાય અલક્ષ્યમાં પણ રહે તો એ લક્ષણ અતિવ્યાપ્તિ દોષવાળું કહેવાય. જો લક્ષણ એકે'ય લક્ષ્યમાં ન રહે તો તે લક્ષણ અસંભવ દોષવાળું કહેવાય. આ ત્રણે દોષથી રહિત લક્ષણ સાચું કહેવાય.

ન્યાયગ્રંથોમાં અનેક લક્ષ્યોના આવા દોષરહિત લક્ષણો બનાવવાની ચર્ચાઓ કરીને બુદ્ધિને ઘડવાના પ્રયત્નો કરાયા છે.

જ્યાં જ્યાં ધૂમાડો હોય ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય.

જ્યાં જ્યાં અગ્નિ ન હોય ત્યાં ત્યાં ધૂમાડો ન હોય.

આને વ્યાપ્તિ કહેવાય. આ વ્યાપ્તિનું એક ઉદાહરણ છે. આવી ઘણી વ્યાપ્તિઓ બનાવી શકાય.

વ્યાપ્તિપંચક, વ્યધિકરણ, સિદ્ધાંતલક્ષણ વગેરે ગ્રંથોમાં વ્યાપ્તિના સાચા લક્ષણને બનાવવાના પ્રયાસો થયા છે. તે લક્ષણોમાં પ્રશ્ન કરનાર દોષો ઊભા કરે છે. ગ્રન્થકાર તેમના સમાધાનો આપવા લક્ષણમાં ઉમેરા કરે છે, જેને પરિષ્કાર કહેવાય છે. અથવા તો ગ્રન્થકાર લક્ષણ બદલી નાંખે છે.

ગ્રન્થકારે બનાવેલ લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ વગેરે દોષો બતાવવા માટે બુદ્ધિને ઘણી કસરત આપવી પડે છે. પ્રશ્ન કરનારે બતાવેલા દોષોને દૂર કરવા પરિષ્કારો કરવા અને નવા લક્ષણો બનાવવા માટે પણ પ્રજ્ઞાને પુષ્કળ વ્યાયામ આપવો પડે છે. આ કસરત દ્વારા બુદ્ધિ ઘડાય છે.

શ્રી ગંગેશ ઉપાધ્યાયજીએ **તત્ત્વચિંતામણિ** નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે. તેની ઉપર **શ્રી રઘુનાથ શિરોમણિજી**એ **દીધિતિ** નામની ટીકા લખી છે. **તત્ત્વચિંતામણિ**માં આવતા વ્યાપ્તિના પાંચ લક્ષણો ઉપરની દીધિતિ ટીકા ઉપર **શ્રી જગદીશ તર્કાલંકારજી**એ **જાગદીશી** લખી છે. તેની ઉપર શ્રી **બચ્ચા ઝા (ધર્મદત્ત ઝા)**જીએ **ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક (વ્યાપ્તિપંચકવિવૃતિ)** નામની ટીકા લખી છે.

આ ટીકાઓમાં લક્ષણો બનાવવાના માધ્યમે બુદ્ધિને કસરત અપાઈ છે.

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ખૂબ જ ગૂઢ ટીકા છે. ટીકાકારે તેમાં ખૂબ જ સૂક્ષ્મ અનુપ્રેક્ષા કરી છે. ઘણા ઊહાપોહ અને ચિંતન-મનન દ્વારા તેમને પ્રાપ્ત થયેલું નવનીત તેમણે તે ગ્રન્થમાં ખૂબ જ ટૂંકાણમાં પીરસ્યું છે. જેમ સારભૂત ખાદ્યપદાર્થો પચવા મુશ્કેલ હોય છે તેમ સારભૂત આ ગ્રન્થ સમજવો ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. ગ્રન્થકારે આ ગ્રન્થમાં પદાર્થો ખૂબ ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યા છે. તેમણે પદાર્થો ઉપર લાંબું વિવેચન કર્યું નથી, ટૂંકમાં પદાર્થોનું નિરૂપણ કર્યું છે. જેમ થેલીમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલી વસ્તુઓ કાઢવી મુશ્કેલ હોય છે તેમ આ ગ્રન્થમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલા પદાર્થો સમજવા બહુ અઘરા છે. તેથી સામાન્યથી અભ્યાસીઓ દીધિતિ, જાગદીશી, માથુરી વગેરે ટીકાઓનો અભ્યાસ કરે છે. બહુ ઓછા અભ્યાસીઓ ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકમાં ડૂબકી લગાવે છે.

વિદ્વદ્વર્ય મુનિરાજશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજે ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ઉપર ખૂબ જ સરળ અને સુંદર ટીકા તથા તેના અનુવાદ લખ્યા છે. આ બન્ને દ્વારા ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકની ઉપાદેયતા વધશે. આ બન્ને દ્વારા ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકના મર્મને સમજવો ખૂબ સરળ બનશે. મા જેમ સાકર સાથે બાળકના ગળે કડવી દવા ઉતારી દે છે તેમ મુનિરાજશ્રીએ એકદમ અઘરા પદાર્થો સાવ સાદી-સરળ-સુગમ ભાષામાં રજૂ કરી ટીકાને સમજવી સહેલી બનાવી છે. મુનિરાજશ્રીનો આ પ્રયાસ ખૂબ જ અનુમોદનીય છે.

યશોલતા ટીકા અને વિનમ્રા વ્યાખ્યામાં તેમણે પદાર્થોનો ભાવાર્થ સમજાવીને પછી શબ્દાર્થ સમજાવ્યો છે. તેથી પંક્તિઓનો અર્થ એકદમ સરળતાપૂર્વક અને બરાબર બેસી જાય છે. પદાર્થોને તેમણે ખૂબ ખોલ્યા છે, એકદમ સ્પષ્ટ કર્યા છે, વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. એકદમ સહેલાઈથી પદાર્થો મગજમાં બરાબર ફીટ થઈ જાય તેવી તેમની શૈલી છે. એક-એક શબ્દ ઉપર ઊંડું ચિંતન-મનન કરીને તેમના રહસ્યાર્થો તેમણે બહાર કાઢ્યા છે. ક્યાંક-ક્યાંક તો તેમણે ચાર લીટી ઉપર ૫૦૦-૮૦૦ પાનાનું વિવેચન કર્યું છે. આનાથી તેમની ઊંડી અનુપ્રેક્ષાશક્તિ વ્યક્ત થાય છે.

વ્યાપ્તિપંચક ઉપરની ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ટીકા ૪૧ પાનાની છે. તેમાંથી ૧૮ પાનાની ટીકાનું મુનિરાજશ્રીએ ૪૫૦૦ થી વધુ પાનામાં વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે. ૧૮ પાનાની ટીકા દ્વારા પરિકર્મિત બુદ્ધિવાળા જીવો માટે બાકીની ટીકા સમજવી સહેલી હોવાથી તેમણે બાકીની ટીકાનું વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું નથી.

ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ટીકા ૯૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે. તેમાંથી શરૂઆતના લગભગ ૪૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા ઉપર મુનિરાજશ્રીએ ૯૦,૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા રચી છે, તે તેમના બુદ્ધિકૌશલ્યને આભારી છે.

અનેક સ્થળોએ નવા-નવા પ્રશ્નો ઉઠાવી તેના સમાધાન કરી તેમણે પદાર્થોને સ્પષ્ટ કર્યા છે. એકલી ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ટીકા વાંચો તો ખબર જ ન પડે કે 'કયો પ્રશ્ન છે અને કયો જવાબ છે ? કયો પ્રશ્ન ક્યાં શરૂ થયો અને ક્યાં પૂરો

થયો ? વચ્ચે કયા કયા પ્રશ્ન-જવાબ આવ્યાં ? એમાં પણ કયો જવાબ કયાં શરૂ થયો અને ક્યાં પૂરો થયો ? વચ્ચે કેટલા અને કયા કયા શંકા-સમાધાન આવ્યા?' મુનિરાજશ્રીએ બધું છૂટું છૂટું કરીને એકદમ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પ્રશ્ન-જવાબના પ્રારંભ-અંત, વચ્ચે આવતા પ્રશ્ન-જવાબ વગેરે એકદમ વિશદ રીતે સમજાવ્યા છે. તેથી વાર્તા વાંચતા હોઈએ તેમ આ ગ્રંથ વાંચવામાં રસ પડે છે અને સુગમ બોધ થાય છે.

આ સંપૂર્ણ ગ્રંથ ૧૪ વિભાગોમાં પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. યશોલતા ટીકા અને વિનમ્રા વ્યાખ્યાના તેમણે નવ વિભાગો કર્યા છે. એક-એક વિભાગને દીધિતિ એવું નામ આપ્યું છે. આ ગ્રન્થ નવ દીધિતિઓમાં ગૂંથાયેલ છે.

સંસ્કૃત ટીકાનું નામ **યશોલતા** રાખ્યું છે અને ગુજરાતી વ્યાખ્યાનું નામ **વિનમ્રા** રાખ્યું છે. આ નામો મુનિરાજશ્રીની કૃતજ્ઞતાને સૂચવે છે. પોતાના ગુરુદેવ **પૂજ્ય વિદ્વત્શિરોમણિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય યશોવિજયસૂરીશ્વરજી** મહારાજના નામ પરથી તેમણે ટીકાનું નામ યશોલતા રાખ્યું છે. પોતાના દીક્ષિત પિતાશ્રી **મુનિરાજ શ્રી નમ્રયશવિજયજી** મહારાજના નામ પરથી તેમણે ગુજરાતી વ્યાખ્યાનું નામ વિનમ્રા રાખ્યું છે.

નાની ઉંમરમાં અને માત્ર નવ વર્ષના સંયમપર્યાયમાં તેમણે ખૂબ જ સુંદર શ્રુતઅર્જન અને અદ્વિતીય શ્રુતસર્જન કર્યું છે. આ વારસો તેમને તેમના ગુરુદેવશ્રી પાસેથી મળ્યો છે. તેમના ગુરુદેવશ્રી ખૂબ સારા વિદ્વાન, ટીકાકાર, ચિંતક અને લેખક છે. તેઓ પણ તેમના ગુરુદેવશ્રીના માર્ગે જ આગળ વધી રહ્યા છે. તેમના સર્જનો દ્વારા તેમણે તેમના ગુરુદેવશ્રીનું નામ ઉજ્જ્વળ કર્યું છે, તેમની પાટ દીપાવી છે. તેમના ગુરુદેવશ્રીએ માત્ર સાત વર્ષના સંયમપર્યાયમાં તેમની પ્રથમ ટીકા ભાષારહસ્ય ગ્રન્થ ઉપર રચી હતી.

ટીકામાં ઘણા સ્થળોએ તેમણે લક્ષણમાં આવતા પદોને રાખવા - ન રાખવાથી થનારા ભાંગા બતાવ્યા છે. તે ભાંગાઓમાંથી એક ભાંગો શુદ્ધ હોય અને બાકીના ભાંગા અશુદ્ધ-દોષગ્રસ્ત હોય. અશુદ્ધ ભાંગાઓમાં કયા સ્થળમાં કયો

દોષ કેવી રીતે આવે છે ? તે તેમણે ખૂબ વિસ્તારથી અને ખૂબ જ સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજાવ્યું છે. શુદ્ધ લક્ષણનો સત્સ્થળમાં સમન્વય શી રીતે થાય ? તે પણ તેમણે ઠેકઠેકાણે ચોકસાઈથી સમજાવ્યું છે. ઘણા ઠેકાણે સરખી વાતનું થોડા ફેરફારપૂર્વક પુનરાવર્તન થતું હોવા છતાં તેમણે લગભગ અતિદેશ કર્યો નથી, પણ એ જ પદાર્થો વારંવાર સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યા છે. તેથી વાચકને પદાર્થો બરાબર સમજાઈ જાય અને તેને જાતે બહુ મહેનત કરવી ન પડે. તેથી આગળ વાંચનમાં તેને રસ પડે અને અસ્ખલિત પ્રવાહે તેનો અભ્યાસ આગળ વધે. ઘણા સ્થળોએ તેમણે મૂળગ્રન્થની એક પંક્તિ ઉપર ખૂબ ઊંડું ચિંતન કરીને આનુષંગિક અનેક પદાર્થો પણ સમજાવ્યા છે. લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ, અતિવ્યાપ્તિ વગેરે દોષો કેવી રીતે આપવા ? તેની માટેનું સ્થળ શોધવું, તે દોષો ટાળવા લક્ષણમાં કયો પરિષ્કાર કરવો ? તેનાથી લક્ષણનો સમન્વય કઈ રીતે થાય ? વગેરે બાબતોનું સૂક્ષ્મતમ નિરૂપણ તેમણે કર્યું છે. લક્ષણના, મૂળ ગ્રંથમાં નહીં બતાવેલા, પદકૃત્યો પણ તેમણે ખૂબ જ ઝીણવટથી સમજાવ્યા છે. તેથી લક્ષણનો સાંગોપાંગ બોધ થાય છે અને લક્ષણના તે તે પદો બાબત કોઈ શંકા રહેતી નથી. દરેક બાબત તેમણે માત્ર ઉપર ઉપરથી સમજાવી નથી, પણ ખૂબ જ ઊંડાણથી સમજાવી છે. ઘણા સ્થળોએ પદાર્થને પુષ્ટ કરવા અને સિદ્ધ કરવા તેમણે અન્ય ગ્રંથોના સાક્ષીપાઠો મૂકીને ગ્રંથને સુશોભિત કર્યો છે. આનાથી તેમની બહુશ્રુતતા વ્યક્ત થાય છે.

ન્યાયગ્રન્થો સમજવા પણ અઘરા હોય છે અને બીજાને સમજાવવા તો તેથી વધુ અઘરા હોય છે. પોતાને ગ્રન્થ બરાબર સમજાઈ ગયો હોય, બધા પદાર્થો સ્પષ્ટ થઈ ગયા હોય તો જ બીજાને તે સમજાવી શકાય. વળી, બીજાને બરાબર સમજાવવા માટે તેની કક્ષાએ ઊતરીને સમજાવવું પડે, તેના મનમાં ઊઠતી શંકાઓના સચોટ સમાધાન કરવા પડે, તેના મનમાં ઊઠનારી શંકાઓને સ્વયં વિચારીને તેના નિરાકરણ આપવા પડે. આ બધું કાર્ય ખૂબ ભારે હોય છે અને ખૂબ ખંત માગી લે તેવું હોય છે. છતાં મુનિરાજશ્રીએ નિષ્ઠાપૂર્વક, આ બધું કાર્ય પાર પાડ્યું છે.

એમ કહેવું હોય તો કહી શકાય કે બચ્ચા ઝાજીએ પોતાની અદ્વિતીય

બુદ્ધિપ્રતિભા વડે સાગરને ગાગરમાં સમાવી દીધો છે. બહુ જ ઓછા શબ્દોમાં તેમણે અતિગહન પદાર્થોનું નિરૂપણ કર્યું છે. ટીકાકાર મુનિરાજશ્રીએ પોતાના અજોડ પ્રજ્ઞાપાટવ વડે ગાગરમાંથી સાગર કાઢ્યો છે. તેમણે શબ્દોનો છૂટથી પ્રયોગ કરીને અતિસંક્ષિપ્ત પદાર્થોને ખૂબ વિસ્તૃત રીતે સમજાવ્યા છે. તે તે પદાર્થો પાછળનું અગમ્ય રહસ્ય તેમણે સ્વબુદ્ધિથી ઉકેલીને પ્રગટ કર્યું છે.

વર્ષો પૂર્વે સંસારી અવસ્થામાં કે. લાલ જાદુગરના જાદુના ખેલ જોયેલા. તેમાં તે એક ગાગરમાંથી 'Water Of India' ના નામે અઢળક પાણી બહાર કાઢતા, છતાં ગાગર ખાલી થતી નહીં. અહીં પણ એવી સરખામણી કરી શકાય કે મુનિરાજશ્રીએ ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકરૂપી ગાગરમાંથી વિવેચનરૂપી અઢળક પાણી આ ગ્રન્થમાં ઉલેચ્યું છે, છતાં હજી એ મૂળગ્રન્થ - ગાગરમાં ઘણા ગૂઢ પદાર્થો અણઉકેલ્યા (અણઉલેચ્યા) પડ્યા છે. આશા છે મુનિરાજશ્રી એ અણઉકેલ્યા ગૂઢપદાર્થોને પણ ધીમે ધીમે ઉકેલી નવા નવા ગ્રન્થોનું સર્જન કરશે.

પૂજ્યોની કૃપાથી મને આ ગ્રંથના સંશોધનનો લાભ મળ્યો છે. વિ.સં. ૨૦૬૯ માં મારું ચોમાસુ પિંડવાડા હતું. ચોમાસાના અંતે મારી ઉપર પૂજ્ય વિદ્વત્શિરોમણિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજનો પત્ર આવ્યો. તેમાં તેમણે લખ્યું હતું કે, 'બચ્ચા ઝા રચિત ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક ઉપર લગભગ ૩૪૦૦ ફૂલસ્કેપ જેટલી સંસ્કૃત ટીકા અને ૧૬૦૦ ફૂલસ્કેપ જેટલું ગુજરાતી વિવેચન તૈયાર થયું છે. તે તમે સંશોધન કરી આપશો ?' હું સમજ્યો કે આ ટીકા-વિવેચન પૂજ્ય આચાર્યશ્રીના સર્જન છે. મેં જવાબ લખ્યો, 'આપશ્રીની વિદ્વત્તા સામે મારો ક્ષયોપશમ અતિઅલ્પ છે. એટલે આ ટીકા-વિવેચનના સંશોધનની મારી કોઈ યોગ્યતા નથી. છતાં આપની ઈચ્છા હોય તો હું પ્રયત્ન કરી જોઈશ. વળી સંશોધનકાર્ય પૂરું કરવામાં સમયમર્યાદા ન રાખશો.' પૂજ્ય આચાર્યશ્રીએ મારી પાસે જ સંશોધનનો આગ્રહ રાખ્યો અને મારી વિનંતિ સ્વીકારી. તેઓ મને બીજું પ્રૂફ મોકલવાના હતા, જેથી વાંચવામાં સરળતા રહે. લગભગ દોઢ વર્ષ પછી વિ.સં. ૨૦૭૧ ના વૈશાખ મહિનામાં ગિરનાર તળેટીમાં પૂજ્ય આચાર્યશ્રીને રૂબરૂ મળવાનું થયું. બધી વાત થઈ. ત્યારે ખબર પડી કે આ

નૂતન સર્જનના કર્તા વિદ્વદ્વર્ય મુનિરાજશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજ છે. તેમની કલમ પણ તેમના ગુરુદેવ જેવી જ છે. જો મેટરમાં ટીકાકાર તરીકે તેમનું નામ ન લખ્યું હોત અને રૂબરૂ વાતમાં આ બાબતનો ખુલાસો ન થયો હોત તો હું તો એમ જ સમજત કે આ ટીકા એ પૂજ્ય આચાર્યશ્રીનું સર્જન છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ ટીકાની ગરિમા ઘણી ઊંચી છે.

ગિરનાર તીર્થમાં તેમના તરફથી મેટર મળ્યું. મારા ગુરુદેવશ્રીની અનુમતિ લઈને અન્ય કાર્યોની વ્યસ્તતા વચ્ચે સમય કાઢીને આ ગ્રંથનું સંશોધન કરતો ગયો. જો કે નવ્યન્યાયનો એવો તલસ્પર્શી અભ્યાસ મેં કર્યો નથી, છતાં મારા ક્ષયોપશમ અનુસાર સંશોધનકાર્ય શરૂ થયું અને આગળ વધ્યું. મુનિરાજશ્રી પાસેથી મેટર કટકે કટકે આવતું હોવાથી સંશોધનમાં સરળતા રહી, બહુ બોજારૂપ ન લાગ્યું. હકીકતમાં આ સંશોધન દ્વારા મેં મુનિરાજશ્રી ઉપર કોઈ ઉપકાર કર્યો નથી. ઊલટું, મુનિરાજશ્રીએ મને આ ગ્રંથના સંશોધનનો લાભ આપી મારી ઉપર ઉપકાર કર્યો છે.

જો આ સંશોધનકાર્ય ન આવ્યું હોત તો હું મારા જીવનમાં ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક વાંચવાનો ન હતો અને કદાચ વાંચત તો મને કેટલું સમજાત ? એ પ્રશ્ન હતો. પણ સંશોધનના બહાને મને આ એક નવા ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવાનો લાભ થયો. આ સંશોધન દ્વારા મને ઘણું ઘણું નવું જાણવાનું મળ્યું છે. ન્યાયગ્રંથનું સંશોધનકાર્ય એક જટિલ અને કંટાળાજનક કાર્ય હોય છે. પણ મુનિરાજશ્રીની નિરૂપણશૈલી એટલી બધી સુગમ અને સરળ છે કે સંપૂર્ણ સંશોધનકાર્ય દરમિયાન મને ક્યારેય કંટાળો કે અણગમો થયો નથી. સંશોધનકાર્યમાં મને આનંદ આવતો. જેમ જેમ સંશોધન કરતો ગયો તેમ તેમ મારો રસ વધતો ગયો. પૂજ્ય આચાર્યશ્રીએ અને મુનિરાજશ્રીએ આ કાર્ય માટે મારી પસંદગી કરી મને આ કાર્ય સોંપીને મારી ઉપર ઘણો ઘણો ઉપકાર કર્યો છે. હું સદા તેમનો ઋણી રહીશ.

મુનિરાજશ્રીનો મને બહુ પરિચય નથી, કેમ કે અત્યાર સુધી અમે બે જ

વાર અલપઝલપ મળ્યા છીએ. પણ ગ્રન્થસંશોધન અને તેની માટેના પરસ્પર પત્રવ્યવહાર દ્વારા તેમનો પરોક્ષ રીતે વિશેષ પરિચય થયો છે, તેમની ગુણસૌરભને માણવાનું થયું છે અને તેમની સાથેની આત્મીયતા વધી છે.

વાચકોને વિનંતિ કરીશ કે જે ભાવનાથી મુનિરાજશ્રીએ આ ગ્રંથ રચ્યો છે તે ભાવનાને આ ગ્રન્થના સાંગોપાંગ અભ્યાસ દ્વારા તેઓ પૂર્ણ કરે. જેમ મુનિરાજશ્રીએ આ ગ્રન્થના સર્જન માટે ઘણી મહેનત કરી છે તેમ વાચકો પણ આ ગ્રન્થના પઠન માટે ખૂબ મહેનત કરે. જેમ મુનિરાજશ્રીએ આ ગ્રન્થ સમજાવવા માટે ખૂબ ખંત અને ધીરજ ધારણ કર્યા છે તેમ વાચકો પણ આ ગ્રન્થને સમજવા માટે અત્યંત ખંત અને ધીરજને ધારણ કરે. આ ગ્રન્થના સમ્યગ્ અભ્યાસથી પરિકર્મિત થયેલી બુદ્ધિ દ્વારા વાચકો અન્ય સાધનગ્રન્થો અને સાધ્યગ્રન્થોનો સ્વયં અભ્યાસ કરતા થાય, તે ગ્રન્થોના પદાર્થોને આત્મસાત્ કરે અને શીઘ્ર મુક્તિગામી બને એ જ શુભેચ્છા.

મુનિરાજશ્રીની ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કરું છું અને તેમને ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ આપું છું. તેમણે એક ભગીરથ કાર્ય પૂર્ણ કર્યું છે. સામાન્ય વ્યક્તિ માટે લગભગ અશક્ય કહી શકાય એવી અજોડ શ્રુતસેવા તેમણે કરી છે. તેમણે કોઈ ચીલાચાલુ કાર્ય કર્યું નથી. પણ ઘણું ઉમદા અને ઊંચું કાર્ય કર્યું છે. સામાન્ય માણસ કદાચ એમના આ શ્રુતસર્જનનું મૂલ્ય સમજી નહીં શકે, પણ વિદ્વાનો અવશ્ય તેમના આ શ્રુતસર્જનનું મૂલ્યાંકન કરી શકશે.

પૂજ્ય આચાર્યશ્રીની પણ ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કરું છું કે તેમણે પોતાના જેવા એક વિદ્વાન શિષ્યરત્નને તૈયાર કર્યો છે. તેમણે મુનિરાજશ્રીને ખૂબ સુંદર રીતે ઘડ્યા છે. તેમણે એક કુશળ માળી અને કુશળ શિલ્પીનું કાર્ય કર્યું છે. તેમના પીઠબળ, પ્રેરણા, હુંફ અને માર્ગદર્શનના બળે જ મુનિરાજશ્રી આ અતિકષ્ટસાધ્ય કાર્ય સહેલાઈથી પાર પાડી શક્યા છે.

મુનિરાજશ્રીના સહવર્તી મુનિવરોની પણ ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કે જેમણે સહાય કરીને મુનિરાજશ્રીને આ ગ્રન્થસર્જન માટે બધી રીતની અનુકૂળતા કરી

આપી. તેઓ ઈર્ષ્યાથી ગ્રસ્ત ન થયા, પણ પ્રમોદભાવનાથી ભાવિત થઈને તેમણે મુનિરાજશ્રીને પ્રોત્સાહન આપ્યું, એ તેમની ઉત્તમતા છે.

મુનિરાજશ્રી સમક્ષ મારી અંતરની ભાવના વ્યક્ત કરું છું. આ ગ્રન્થની જેમ ન્યાયના અન્ય જટિલ ગ્રન્થો ઉપર પણ તેઓ પોતાની કલમ ચલાવી આવી સરળ ટીકાઓ લખે તો મધ્યમ બુદ્ધિવાળા જીવોને ન્યાયગ્રન્થો ભણવાનો રસ જાગે અને તેઓ તે ગ્રન્થો ભણી શકે. બીજી વાત, ન્યાયગ્રન્થો તો સાધનગ્રન્થો છે. સાધ્યગ્રન્થો તો આપણા આગમશાસ્ત્રો અને આગમેતર શાસ્ત્રો છે. તે ગ્રન્થો ઉપર આવું સૂક્ષ્મચિંતન કરીને તેઓ આવી સરળ ટીકાઓ લખે તો શાસ્ત્રો ભણવાની જીવોને રુચિ જાગે અને તેમને તેમનો સુગમ બોધ થાય. ઘણીવાર એવું બનતું હોય છે કે મધ્યમ કે મંદ ક્ષયોપશમવાળા જીવો ગ્રન્થ વાંચવાની શરૂઆત કરે છે. પણ અમુક પંક્તિઓ તેમને સમજાતી નથી, તે પંક્તિ સમજાવનાર કોઈ હોતું નથી, ત્યારે તેમનો અભ્યાસ અટકી જાય છે. વારંવાર આવતી આવી પંક્તિઓને લીધે વારંવાર અટકવાનું થવાથી તેમનો અભ્યાસ કરવાનો ઉત્સાહ ઘટી જાય છે. ધીમે ધીમે તેઓ સ્વાધ્યાય છોડી દે છે અથવા સહેલા ગ્રન્થો કે ગુજરાતી પુસ્તકો વાંચતા થઈ જાય છે. જો મુનિરાજશ્રી અઘરા શાસ્ત્રો પર આવી સરળ ટીકાઓ રચે તો અનેક જીવો માટે તે આધારભૂત બને. જેમ પાંગળો માણસ લાકડીના ટેકાથી પર્વત ઉપર ચડી જાય છે તેમ મુનિરાજશ્રી દ્વારા રચિત સરળ ટીકાઓ રૂપી લાકડીના સહારે અલ્પ ક્ષયોપશમવાળા જીવો અઘરા ગ્રન્થો રૂપી પર્વતોને સર કરી શકશે. શાસ્ત્રગ્રન્થો ઉપર રચાયેલી આવી સરળ ટીકાઓ દ્વારા જીવો ઉપર તાત્ત્વિક અને અનેકગણો ઉપકાર થશે. આશા છે મુનિરાજશ્રી મારી ભાવના સફળ કરવા અવશ્ય પ્રયત્નશીલ બનશે.

હું એવું કંઈ ભણ્યો નથી કે મારો એવો ક્ષયોપશમ પણ નથી. છતાં પુણ્યોદયે લોકોમાં મારી વિદ્વાન તરીકેની છાપ પડી ગઈ છે. તેથી જ આવા સંશોધનાદિના કાર્યો મને સોંપાય છે. સહજ છે કે મારા મંદ ક્ષયોપશમ અને પ્રમાદના કારણે આ સંશોધનકાર્યમાં ક્ષતિઓ રહી ગઈ હોય. તે બદલ હું ત્રિવિધે ત્રિવિધે ક્ષમા યાચું છું. આ સંશોધનકાર્યમાં અને આ વક્તવ્યમાં જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ

કંઈ પણ નિરૂપણ થયું હોય તો તેની ક્ષમા યાચું છું અને બહુશ્રુત વિદ્વાનોને તે સુધારવાની ભલામણ કરું છું.

પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાંતમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **પ્રેમસૂરીશ્વરજી** મહારાજા, પરમ પૂજ્ય ન્યાયવિશારદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી** મહારાજા, પરમ પૂજ્ય સમતાસાગર પંન્યાસપ્રવર શ્રી **પદ્મવિજયજી** મહારાજા, પરમ પૂજ્ય સિદ્ધાંત દિવાકર વર્તમાનગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **જયઘોષસૂરીશ્વરજી** મહારાજા, પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ ગુરુદેવશ્રી આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા – આ ગુરુદેવોની અને પરમાત્માની કૃપાથી જ હું આ સંશોધનકાર્ય કરી શક્યો છું. આ કાર્યનો સંપૂર્ણ શ્રેય તેમને જાય છે. આ કાર્યની ક્ષતિઓનો ભાગી હું છું. તે પૂજ્યોના ચરણોમાં આ અવસરે કૃતજ્ઞભાવે વંદન કરું છું.

આ ગ્રન્થના લેખકને અને પાઠકોને ખાસ ભલામણ કે ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠનનું ખરું ફળ તો અધ્યાત્મમાં ઊંડા ઊતરવું અને સમતામાં લીન બનવું એ છે. ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન દ્વારા આ લક્ષ્ય સિદ્ધ ન થતું હોય તો એ ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન વ્યર્થ છે. માટે એ લક્ષ્યપૂર્વક જ ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન કરવું તથા ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન બાદ એ લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું. માત્ર ગ્રન્થસર્જન અને ગ્રન્થપઠન કરીને પોતાની જાતને કૃતકૃત્ય ન માનવી.

પ્રાંતે, આ ગ્રન્થરત્ન ખૂબ પ્રસિદ્ધિને પામે, ખૂબ ઉપાદેય બને અને યાવચ્ચન્દ્રદિવાકરૌ વંચાતો રહે એ જ શુભેચ્છા. પાઠક, લેખક, વાચક વગેરે સહુ શીઘ્ર પરમપદને પામે એ જ પવિત્ર ભાવના.

વિ.સં. ૨૦૭૪, ચૈત્ર સુદ ૧૫
(પુંડરીકસ્વામી આદિ ૫ કરોડ
મુનિવરોનો નિર્વાણ દિન)
શનિવાર, ગાંધીનગર

પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્વિજય **હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાનો
શિષ્યાણુ
પંન્યાસ રત્નબોધિ વિજય

“ ૧૦૦૦ ગૂંચ પડેલા દોરીના ગૂંચળાને
ખોલવું સરળ પડ્યું તમે ગૂઢાર્થ નાટ્યાલોકને જે
ખોલ્યું છે તે લાખ ગણું કઠીન છે.. તમારી
મહેનતને બિરદાવતા શબ્દો ટૂંકા પડે છે..

ઈ. ધૈર્યસુંદર વિજયજી વંદના ”

ગૌરવપ્રદ ગૌરવ

પરમ પૂજ્ય પલ્લીવાલક્ષેત્રપ્રભાવક ગણિવર્ય
શ્રી ધૈર્યસુંદરવિજયજી મહારાજા

પલ્લીવાલ ક્ષેત્રમાં વિચરણ કરી જનઉદ્ધારના મહાયજ્ઞના આ ગણિવર્યશ્રી પ્રખર ઋત્વિજ છે.

લાગણીભરી અને માંગણીભરી એમની પ્રસ્તાવના 'શોર્ટ એન્ડ સ્વીટ' છે.

ગૌરવપ્રદ ગૌરવ

પરમ પૂજ્ય શાસનપ્રભાવક ગણિવર
શ્રી ધૈર્યસુંદરવિજયજી મહારાજા

પ્રાસ્તાવિકમ્

રામચંદ્રજીના પરમભક્તમાં મોખરાનું સ્થાન હનુમાનનું છે. તો ન્યાયદર્શનને સશક્ત બનાવવામાં મોખરાનું સ્થાન અનુમાનનું છે. આ અનુમાન પ્રમાણના પાયામાં વ્યાપ્તિ રહેલી છે અને વ્યાપ્તિને સ્પષ્ટ કરવા માટે વ્યાપ્તિપંચક અત્યંત ઉપાદેય ગ્રંથ છે. અનેક વૃત્તિ અને વિવૃત્તિઓ વ્યાપ્તિપંચક પર રચાઈ ગઈ છે.

પંડિતશ્રી **ધર્મદત્ત ઝા** વિરચિત **ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક**ના દર્શન પ્રથમ વાર જ થયા. જેને વાંચીને સમજવાનું કામ લોઢાના ચણા ચાવવાથી કમ નથી એવા ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક પર મુનિ શ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજે કલમ ચલાવી ! ધન્ય છે...

લગભગ આઠ-નવ વર્ષ પૂર્વે ન્યાયદર્શનના કેટલાંક ગ્રંથોનું અધ્યયન થયું હતું, પણ ત્યાર પછી લગભગ એ ગ્રંથોનું દર્શન નહોતું કર્યું. પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત **યશોવિજયસૂરિજી** મહારાજ તરફથી ભાગ-૧૩ માટે પ્રસ્તાવના લખવાનું આમંત્રણ મળ્યું. ભાગ-૧૩ની મેટર જોતા જોતા ન્યાયદર્શનના પદાર્થો પર વર્ષોથી જામેલી ધૂળ દૂર થવા લાગી. પાને પાને સ્પષ્ટીકરણ જોતાં મન આફરીન પોકારી ઉઠ્યું. અતિ કઠિન ગ્રંથને સરળ કરવા માટે ઉઠાવેલી મહેનતને બિરદાવવા કોઈ શબ્દો જડતાં નથી. ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકની થોડીક જ પંક્તિઓના મેટર માટે ૪૫૦૦ પાનાં !

આમ તો ન્યાયદર્શનમાં પદાર્થને બિનજરૂરી લાંબો ખેંચનારને ગૌરવદોષ આવે છે. પરંતુ, ફળમુખ ગૌરવ નિર્દોષ છે. મુનિ ભગવંતે રચેલ વિવૃત્તિ એ માત્ર નિર્દોષ જ નથી,

પણ ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોકને સજાવવા બનેલું અલંકાર છે ! ''प्रवेशेनोक्तदोषः'' આવા ભ્રામક પાઠનો प्रवेशे नोक्तदोषः આવો યોગ્ય પદચ્છેદ કરી તે તે ક્લિષ્ટ પંક્તિઓની સમજણ આપવા માટે જે સ્પષ્ટતા કરી છે તે કાબિલેતારીફ છે. આવા ચમત્કારો અને ચમકારાઓ અનેક સ્થળે સર્જ્યા છે. વ્યવસાયિક માણસો (Professional) ક્યારેય મહેનતાણું લીધા વિના કામ કરતાં નથી. હું પણ મુનિશ્રી પાસે મહેનતાણું માંગ્યા વિના રહી નથી શકતો.

ધૂમ, વહ્નિ જેવા ઘણાં વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ જિનાગમમાં અને પ્રકરણોમાં પડેલા છે. દા.ત. જ્યાં-જ્યાં દ્વેષ હોય છે ત્યાં ત્યાં રાગ હોય છે, પણ જ્યાં જ્યાં રાગ હોય ત્યાં દ્વેષ અવિનાભાવી નથી. આવા કોઈ પ્રસિદ્ધ વ્યાપ્ય-વ્યાપક ભાવ લઈને આવું જ ઊંડું ખેડાણ થાય તો જિનશાસનને એક અણમોલ ભેટ મળશે.

આજે યુવાનો B.Tech., M.Tech. કરતા હોય છે. તેમાં Trignometry, Algebra વિ. ભણતાં હોય છે. ટૂંકમાં આવા વિષયોનું education લેતાં હોય છે. પણ વાસ્તવિક (practicle) માં તેની life ઓછી હોય છે. એ જ રીતે જિનશાસનમાં વિશિષ્ટ બુદ્ધિશાળી મહાત્માઓ ન્યાયદર્શનનું education તો લેતા હોય છે, પણ અર્હદ્વાઙ્મયમાં તેની application લગભગ જોવા જ નથી મળતી.

વિદ્વદ્વરેણ્ય મુનિરાજશ્રીને આ શૂન્યાવકાશ ભરવાની વિનંતિ કરું છું.

દ. ધૈર્યસુંદરવિજયની વંદના

ભા.સુ. ૧

"મુનિરાજશ્રીએ ઘણો પરિશ્રમ કરીને આ અતિકઠિન ગ્રંથ વાચકોમાં અતિસરળ બનાવી દીધો છે. માટે, આ ગ્રંથનું નામ, વિષય, પ્રમાણ જોઈને ક્યારેય ગભરાઈ ન જવું. જેમ જેમ આ ગ્રંથ વાંચતા જશો તેમ તેમ પદાર્થો સહેલાઈથી બેસતા જશે, પદાર્થો બેસાડવા માટે તમારે કોઈ મહેનત કરવી નહીં પડે."

પં. રત્નબોધિ વિજય

સાગરનો સાર ગાગરમાં

વિભાગ – ૧૩
સંક્ષિપ્તસાર

– પરમ પૂજ્ય સૂક્ષ્મપ્રજ્ઞ પંન્યાસપ્રવર **શ્રી રત્નબોધિવિજયજી** મહારાજા

વિરાટ વ્યાખ્યાદ્વયનું સંશોધનકાર્ય એકલા હાથે પાર પાડવું, પછી સંશોધકીય વક્તવ્ય લખી આપવું, તે પછી'ય ચૌદે ભાગનો સંક્ષિપ્તસાર લખી આપવો - આટલું કર્યા પછી પણ આટલું કાર્ય સોંપનારને ધન્યવાદ આપવા, તેનો ઉપકાર માનવો.... ઘડીભર ભ્રમણા થઈ આવે : સત્યુગમાં તો નથી આવી ચડ્યો ને !

કમાલ છે એમની ધીરજ, ધારણા શક્તિ અને ધીમત્તા ! સલામ છે એમની સદ્ભાવનાને ! સહૃદયતાને ! અને સહાયકતાને !

પૂજ્યશ્રીના ચરણોમાં નાનકડી પ્રાર્થના : આપની ઉપકારવર્ષાનું આ તો મંગલાચરણ હો !

સાગરનો સાર ગાગરમાં

(સંક્ષિપ્ત સાર)

માણસ કાર્યક્રમની **રૂપરેખા** જાણીને તેમાં involve થાય છે.
ફરવા જતા પહેલા માણસ **guidebook** નો અભ્યાસ કરી લે છે.
પુસ્તકની **summary** વાંચીને માણસ પુસ્તકવાંચનમાં પ્રવેશ કરે છે.
મુસાફર **નકશો** જાણીને પછી મંઝિલ તરફ પ્રયાણ કરે છે.
મેચ રમાયા પછી તેના મુખ્ય દૃશ્યો **highlights** માં બતાડાય છે.
ગ્રંથ વાંચ્યા પછી વિદ્યાર્થી તેના **મુદ્દાઓ** નોંધી લે છે.

વિદ્વદ્વર્ય મુનિરાજશ્રી ભક્તિયશવિજયજી મહારાજે આ મહાકાય ગ્રંથનું સર્જન કર્યું છે.

'સાગરનો સાર ગાગરમાં' માં આ વિશાળકાય ગ્રંથનો સંક્ષિપ્ત સાર લખવાનો મેં પ્રયત્ન કરેલ છે. મુનિરાજશ્રીએ સાગર જેવો ગ્રંથ રચ્યો છે. મેં ગાગર જેવા આ લેખમાં તેનો સાર ભરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

આ સાર એ આ ગ્રંથની **રૂપરેખા** છે,
આ ગ્રંથની **guidebook** છે,
આ ગ્રંથની **summary** છે,
આ ગ્રંથનો **નકશો** છે,
આ ગ્રંથ વાંચ્યા પછીની **highlights** છે,
આ ગ્રંથ વાંચ્યા પછી નોંધેલા **મુદ્દા** છે.

આ સારમાં મેં કશું નવું લખ્યું નથી. મુનિરાજશ્રીએ બનાવેલ ગ્રંથ-બગીચામાંથી શબ્દ-પુષ્પોને ચૂંટીને મેં આ સાર-માળામાં ગોઠવ્યા છે.

આ ગ્રંથ નવ દીધિતિઓ (વિભાગો)માં રચાયેલો છે. આ સારમાં દરેક દીધિતિના પદાર્થોની ટૂંકનોંધ કરી છે.

ચાલો, આ લેખના માધ્યમે આ ગ્રંથની એક ઊડતી મુલાકાત લઇ લઇએ.

(પર્યાપ્તિઘટિતપરિષ્કાર સિવાયનો વિકલ્પ, વિગત વિભાગના અનુસંધાનમાં, અત્ર રજૂ થાય છે -)

(૨) એકત્વ વગેરેની પર્યાપ્તિ ન માનનારના મતે વહ્નિતાર્ણઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિનું વારણ કરવા માટે અમે પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન (પ્રતિયોગિતાક) સાધ્યત્વઅભાવવત્ત્વ મૂકીશું, આમાં વૃત્તિત્વ સ્વાત્મકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીય (= પ્રમાજ્ઞાનીય) પ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી, અવચ્છેદકતાવત્તા સામાનાધિકરણ્યસંબંધથી જાણવી.

'પ્રતિયોગિતાસંબંધથી તાર્ણવહ્નિવિશિષ્ટ વહ્નિતાર્ણાભાવ છે' - આવો ભ્રમ થાય તો પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નભ્રમાત્મકજ્ઞાનીયપ્રકારતા તાર્ણવહ્નિમાં રહી જાય. તેથી - 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આવે.

આ અવ્યાપ્તિને ટાળવા લક્ષણમાં પ્રકારતાના વિશેષણ તરીકે 'પ્રમીય' શબ્દ મૂક્યો છે. તેથી ભ્રમજ્ઞાનીયપ્રકારતા નહીં લેવાય. તેથી અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

ઉપર પ્રમાણે પરિષ્કાર કર્યે છતે સાધ્યતાસમનિયતત્વનિયામક સંબંધઘટકીભૂત અવચ્છેદકતાવત્ત્વ પૂર્વોક્ત ત્રણ સંબંધથી જ લેવું = સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી જ લેવું. સમનિયતત્વનું પદકૃત્ય પણ પહેલાની જેમ સમજી લેવું. એટલે કે સમનિયતત્વનો પ્રવેશ ન કરાય તો પૂર્વોક્ત 'કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે...' ઇત્યાદિ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આવે તેમ સમજવું.

એટલે હવે લક્ષણ આવું બનશે.

(૧) સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસાધ્યત્વાભાવવિશિષ્ટ (વૃત્તિત્વ સ્વાત્મકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી, અવચ્છેદકતાવત્તા સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી)

તથા (૨) સાધ્યતાસમનિયત (સમનિયતત્વ સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવત્તા-સંબંધથી, અવચ્છેદકતાવત્તા સ્વસામાનાધિકરણ્ય, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી) પ્રતિ-યોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

[લક્ષણમાં બે નગ્ (અવૃત્તિત્વ અને સાધ્યત્વાભાવ)ના પ્રવેશનું પ્રયોજન, સામનૈયત્યના પ્રવેશની આવશ્યકતા વગેરે બાબતોની સ્પષ્ટતા યશોલતામાં ને વિનમ્રામાં કરાઇ છે.]

(૪) **મુખ્ય પૂર્વપક્ષ** - પર્યાપ્તિઘટિત-અઘટિત બન્ને પ્રકારના લક્ષણો તમે બનાવ્યા અને પૂર્વોક્ત અવ્યાપ્તિઓ દૂર કરી તો પણ

પર્વતઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ

સમવાયેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ

તાદાત્મ્યેન યઃ તદ્વિશિષ્ટઃ

તદ્વાન્, ધૂમાત્

આ સ્થલમાં સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી જે તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ હોય તેનો સંયોગસંબંધથી અભાવ લઇને અવ્યાપ્તિ આવશે.

અવાંતર પૂર્વપક્ષ - આ અવ્યાપ્તિને ટાળવા અમે નીચે મુજબ પરિષ્કાર કરીશું-

સમનિયતત્વનિયામક જે સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધ, તેમાં રહેલ અવચ્છેદકતાવત્તાનિયામક સંબંધ તરીકે જે સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધ છે (આ વાત પર્યાપ્તિઅઘટિત લક્ષણની અપેક્ષાએ છે. પર્યાપ્તિઘટિત લક્ષણમાં ઉક્ત અવ્યાપ્તિનું નિવારણ કરવા માટે નવો સંબંધ ઉમેરવો કે જે સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વનો જ અર્થ છે.) તેને સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ-ભિન્નઅનિરૂપિતત્વરૂપ માની લઇશું અને તેમાં આવેલ અવચ્છેદકતાના

વૈશિષ્ટ્યનિયામકસંબંધ તરીકે સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વઉભયનો પ્રવેશ કરાવીશું.

આવો પરિષ્કાર કરવાથી ઉપર કહેલ અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

મુખ્ય પૂર્વપક્ષ - આ રીતે ક્યાં સુધી પરિષ્કાર કરશો. અમે વધારે ને વધારે તાદાત્મ્યસંબંધ મૂકતા જ જઈશું. તમે ઉપર મુજબ પરિષ્કાર કર્યો તો પણ

પર્વતઃ કાલિકેન મહાનસીયત્વવિશિષ્ટત્વે સતિ

સમવાયેન યઃ વહ્નિત્વવિશિષ્ટઃ

તાદાત્મ્યેન યઃ તદ્વિશિષ્ટઃ

તાદાત્મ્યેન યઃ તદ્વિશિષ્ટઃ

તદ્વાન્, ધૂમાત્

આ સ્થલમાં સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તાદાત્મ્યસંબંધથી તેનાથી જે વિશિષ્ટ હોય તેનાથી તાદાત્મ્યસંબંધથી જે વિશિષ્ટ હોય તેનો સંયોગ સંબંધથી અભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ આવશે.

અવાંતર પૂર્વપક્ષ - આ અવ્યાપ્તિને ટાળવા અમે નવો પરિષ્કાર કરીશું. અવચ્છેદકતાવત્તાનિયામક સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વઅંતર્ગત જે અવચ્છેદકતાવૈશિષ્ટ્ય તે અવચ્છેદકતાવૈશિષ્ટ્યને સ્વસામાનાધિરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદ-કતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી લઈશું અને સંબંધઅંતર્ગત વૈશિષ્ટ્યને સ્વસામાનાધિરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-ઉભયસંબંધથી લઈશું.

મુખ્ય પૂર્વપક્ષ - અમે પૂર્વોક્ત સ્થલમાં હજુ એક તાદાત્મ્યસંબંધ ઉમેરીને અવ્યાપ્તિ આપીશું. તેનું વારણ કરવા તમે ફરી ઉપર પ્રમાણે પરિષ્કાર કરશો. આ રીતે અવ્યાપ્તિ-પરિષ્કાર-અવ્યાપ્તિ-પરિષ્કાર... નો અંત જ નહીં આવે.

તેથી અનવસ્થા દોષ આવશે.

(૫) **ઉત્તરપક્ષ** – અમે નીચે મુજબ પરિષ્કાર કરીશું. તેથી પૂર્વે કહેલી બધી અવ્યાપ્તિઓ, બધા દોષોનું નિવારણ થઇ જશે.

સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ એવા નિરૂપિતત્વનો સ્વીકાર કરી અવચ્છેદકતાવત્તાનિયામક જે સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ છે તેને સ્વનિરૂપિત-અવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસ્વાભાવવત્ત્વ રૂપ માનીશું, વૈશિષ્ટ્ય સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદક-સંબંધ-અવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી લઇશું. (અહીં સાક્ષાત્પરંપરાસાધારણ-નિરૂપિતત્વ લેવાનું હોવાથી વિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેકતાઅનિરૂપિતત્વ ન કહ્યું. સાક્ષાત્પરંપરાસાધારણઅનિરૂપિતત્વ તો કહી ન શકાય, કારણ કે જે પરંપરાએ નિરૂપિત હોય તે સાક્ષાત્ અનિરૂપિત હોય, અને જે સાક્ષાત્ નિરૂપિત હોય તે પરંપરાએ અનિરૂપિત હોય.)

એટલે હવે લક્ષણ આવું થશે-

પર્યાપ્તિઘટિતકલ્પમાં – (૧) સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ,

પર્યાપ્તિઅઘટિતકલ્પમાં- (૧) સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા-અવૃત્તિત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસાધ્યત્વઅભાવવિશિષ્ટ (વૃત્તિત્વ સ્વાત્મકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા-વત્તાસંબંધથી, અવચ્છેદકતાવત્તા સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી)

તથા (૨) સાધ્યતાસમનિયતત્વવિશિષ્ટ (સમનિયતત્વ સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા-વત્તાસંબંધથી, અવચ્છેદકતાવત્તા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાનિરૂપિ-તત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસ્વાભાવવત્ત્વસંબંધથી) પ્રતિયોગિતા-

નિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

(આ લક્ષણ મુજબ પૂર્વે કહેલ એક તાદાત્મ્યસંબંધવાળા અને બે તાદાત્મ્ય-સંબંધવાળા બન્ને સ્થલોમાં આવતી અવ્યાપ્તિનું વારણ કેવી રીતે થાય છે ? તે યશોલતામાં વિગતવાર બતાવેલ છે. યશોલતામાં લક્ષણગત સંબંધોનું પદકૃત્ય પણ બતાવેલ છે.)

(૬) **પૂર્વપક્ષ**- જો અવચ્છેદકતાવત્તાનિયામકસંબંધ તરીકે ફક્ત સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વને સ્વીકારો અને તેને સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી સ્વઅવ-ચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વરૂપ સ્વીકારો તો પર્વતઃ પ્રમેયવિશિષ્ટવદ્વાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ-ભિન્ન અપ્રસિદ્ધ થઇ જવાથી અવ્યાપ્તિ / અપ્રસિદ્ધિ દોષ આવશે.

જો આ અવ્યાપ્તિને દૂર કરવા વૈશિષ્ટ્યઘટકસંબંધ તરીકે સ્વસામાનાધિકરણ્યની બદલે સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધનો પ્રવેશ કરાવશો તો અવ્યાપ્તિ દૂર થઇ જશે, પણ અનવસ્થા દોષ આવશે, કારણ કે આ સ્વઅનવચ્છેદકઅન-વચ્છિન્નત્વનો અર્થ શું કરવો ? એ જ કે સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ, અહીં પણ વૈશિષ્ટ્ય સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્ન-ત્વસંબંધથી, ફરી તેનો પરિષ્કાર... આનો અંત નહીં આવે.

પ્રશ્ન : સ્વસાજાત્યને જ વૈશિષ્ટ્યઘટક માની લઇશું. તેથી જ્યાં નિરવ-ચ્છિન્નઅવચ્છેદકતા હશે તેવા સ્થલમાં પ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાવચ્છેદકતાઅવ-ચ્છેદકતાવિશિષ્ટઅન્યત્વ પ્રસિદ્ધ થઇ જશે. સાજાત્ય સાવચ્છિન્નત્વ કે નિરવચ્છિન્નત્વ કોઇ પણ એક રૂપે લેવું. આ રીતે પરિષ્કાર કરતા અનવસ્થા દોષ નહીં આવે.

પૂર્વપક્ષ - જો ઉપરોક્ત પરિષ્કાર કરશો તો પર્વતઃ પ્રમેયવિશિષ્ટવદ્વાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં ઘટત્વવિશિષ્ટવિશિષ્ટના અભાવને લઇને અવ્યાપ્તિ આવશે. કારણ કે ઘટત્વત્વઅવચ્છિન્ન એવી તે અવચ્છેદકતામાં = સાવચ્છિન્નઅવચ્છેદકતામાં સ્વસાજાત્યસંબંધથી પ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ-

ભિન્નત્વ ન રહે. માટે તે ઘટત્વવિશિષ્ટવદ્‌અભાવ લઇ શકાય. તેથી અવ્યાપ્તિ આવે.

(૭) **ઉત્તરપક્ષ** - આ રીતે તમે જે ફક્ત સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વને જ અવચ્છેદકતાવત્તાનિયામકસંબંધ તરીકે સ્વીકારીને અનવસ્થા દોષ આપો છો તે બરાબર નથી. કારણ કે અમે આ પ્રમાણે પરિષ્કાર કરીશું -

વૈશિષ્ટ્યઘટક સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધને સ્વનિરૂપિતયત્કિંચિત્‌અવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસ્વાભાવવત્ત્વરૂપ જ માનીશું, અવૃત્તિત્વપ્રતિયોગી વૃત્તિત્વ સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી લઇશું. તેથી ઘટત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં સ્વનિરૂપિતપ્રમેયત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વ જ રહેતું હોવાથી અવ્યાપ્તિ દોષ નહીં આવે. વધુ ચર્ચા કરવાથી સર્યું.

આ રીતે સાતમી દીધિતિમાં

(૧) સામનૈયત્યઘટિત લક્ષણ,

(૨) તેના ઘટકીભૂત તે તે સંબંધોનું પ્રયોજન,

(૩) સામનૈયત્યઘટિત અને પર્યાપ્તિઘટિત - બન્ને પ્રકારના પરિષ્કારોનું મિશ્રણ,

(૪) અનવસ્થા નિવારણ

વગેરે અનેક બાબતો જોવાઇ.

આના દ્વારા મુખ્યત્વે સાધ્યતાઅવચ્છેદકધર્મઅવચ્છિન્નત્વનો અર્થ નક્કી થયો.

*

આઠમી દીધિતિ

(૧) હવે નિરવચ્છિન્નસાધ્યકસ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વ કે સાધ્યતાઅનવચ્છેદકાનવચ્છિન્નત્વ એ અવ્યાપ્તિ લાવનાર છે એવી આશંકા કરીને તેનું નિવારણ કરશે.

(૨) **પૂર્વપક્ષ** - નિરવચ્છિન્ન એવા આત્મત્વ વગેરે સાધ્યવાળું સ્થળ (અયં આત્મા,

જ્ઞાનાત્ વગેરે) હશે ત્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદક જ અપ્રસિદ્ધ થવાથી અવ્યાપ્તિ આવશે.

ઉત્તરપક્ષ – આવું ન કહેવું, કારણ કે સાધ્યવદ્અન્યઅવૃત્તિત્વ વગેરે વ્યાપ્તિઓનું જ તે સ્થલ લક્ષ્ય છે. સાધ્યાભાવવદ્અવૃત્તિત્વ... વ્યાપ્તિ માટે તો તે સ્થલ લક્ષ્ય છે નહીં.

પ્રશ્ન : આમ 'લક્ષ્ય જ નથી' કહેવાથી ન ચાલે. આત્મત્વ અને જ્ઞાન વચ્ચેની વ્યાપ્તિમાં તમારું લક્ષણ જવું જ જોઈએ.

(૩) **ઉત્તરપક્ષ** – તો પછી અમે આત્મત્વત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક-અભાવવદ્અવૃત્તિત્વને જ તે સ્થલમાં વ્યાપ્તિરૂપે માનીશું. તેથી આત્મત્વત્વ સાધ્યતાઅનવચ્છેદક હોય તો પણ કોઈ ક્ષતિ નથી. પ્રસ્તુતમાં શબ્દૈક્યને ગ્રહણ કરવાની જરૂર નથી. ભલે નિરવચ્છિન્નસાધ્યક સ્થલોએ જુદા જુદા શબ્દોવાળી વ્યાપ્તિ થાય.

(૪) **કેટલાક વિદ્વાનો** – બાલજીવોને સમજાવવા માટે શબ્દૈક્ય જરૂરી છે. માટે અમે નિરવચ્છિન્ન-સાવચ્છિન્ન સાધ્યક સ્થલોમાં સાધારણ હોય તેવું લક્ષણ બનાવીશું. તે આ પ્રમાણે-

સાધ્યતાવિશિષ્ટનિરૂપકતાકઅધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટઅવૃત્તિત્વ. વૈશિષ્ટ્ય સ્વ-સામાનાધિકરણ્ય, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅન-વચ્છિન્નત્વ, સ્વવૃત્તિત્વ - આ ચાર સંબંધથી. વૃત્તિતા સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી.

આ પ્રમાણે લક્ષણ બનાવતા કોઈ દોષ નહીં આવે.

(ચારે સંબંધોનું પદકૃત્ય ક્યાંક સંક્ષેપથી અને ક્યાંક વિસ્તારથી યશોલતામાં અને વિનમ્રામાં કર્યું છે.)

(૫) **પૂર્વપક્ષ** – આવું ચાર સંબંધોવાળું લક્ષણ બનાવવા કરતા અમે પર્યાપ્તિઘટિત લક્ષણ બનાવીશું તે આ રીતે-

સાધ્યતાવિશિષ્ટઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં સ્વ(= નિરૂપકતા)અવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી વૃત્તિ નિરૂપકતા-અધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટઅવૃત્તિત્વ.

વૈશિષ્ટ્ય સ્વનિરૂપિતત્વ-નિરવચ્છિન્નસમાનાધિકરણસાધારણધર્મનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાત્વ - આ બેમાંથી કોઇ એક સંબંધથી.

તેથી અયમ્ આત્મા, જ્ઞાનાત્ આ સ્થલે તાદશરૂપ = સાધ્યતાવિશિષ્ટઅવચ્છેદ-કતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ આત્મત્વનિષ્ઠતદ્વ્યક્તિત્વગતએકત્વ જ પ્રસિદ્ધ થઇ જશે. તેથી કોઇ દોષ નહીં આવે.

(લક્ષણના દરેક પદોની સંક્ષેપમાં સમજણ યશોલતામાં અને વિનમ્રામાં આપી છે.)

(૬) **કેટલાક વિદ્વાનો** - તમારી વાત બરાબર નથી. કારણ કે પૂર્વે જણાવેલા દોષોને કારણે પર્યાપ્તિઘટિતકલ્પ માનવા યોગ્ય નથી. અમે પૂર્વે જે ચાર સંબંધ ઘટિત લક્ષણ બનાવ્યું તે જ બરાબર છે.

ગ્રંથકારને કેટલાક વિદ્વાનોના આ મત સાથે અસ્વરસ છે, કેમ કે પૂર્વેના ઘણા સ્થલોમાં આ લક્ષણ ચાલે તેમ નથી. માટે, શબ્દૈક્યની વાત શક્ય નથી. અયમ્ આત્મા, જ્ઞાનાત્ વગેરે સ્થળોએ લક્ષણો જુદા જુદા માનવા જ પડશે.

(૭) **પૂર્વપક્ષ** - આધેયતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-અવચ્છેદકતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છે-દકતાનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપકપ્રતિયોગિતાકઅભાવત્વરૂપે તાદશઅભાવ = સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવ-અધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતાઅભાવ એ વ્યાપ્તિનું લક્ષણ છે. પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્-

આ સ્થલમાં આ લક્ષણ વહ્નિત્વઇતરધર્મઅનવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાકઅભાવ(= શુદ્ધવહ્નિઅભાવ)વિશિષ્ટનિરૂપિતવૃત્તિતાઅભાવસ્વરૂપ છે તે ધૂમહેતુમાં રહેલ હોવાથી, મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઇ શકાતો હોવા છતાં, લક્ષણસમન્વય થઇ જતો હોવાથી અવ્યાપ્તિ આવતી નથી. માટે, તમે સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વના પર્યાપ્તિઘટિત અને સમનિયતત્વઘટિત જે જે પણ પરિષ્કારો કર્યા તે બધા વ્યર્થ જ સાબિત થશે.

(૮) **ઉત્તરપક્ષ** - મહાનસીયવહ્નિમાન્ ધૂમાત્- આ સ્થલમાં વહ્નિત્વઇતર-ધર્મઅનવચ્છિન્નવહ્નિત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક (= વહ્નિત્વનિષ્ઠઅવ-ચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાક) અભાવ (= શુદ્ધવહ્નિઅભાવ) અધિકરણનિરૂપિત-વૃત્તિત્વાભાવ હેતુમાં રહેલ હોવાથી તમારા લક્ષણ મુજબ અતિવ્યાપ્તિ આવશે.

(૯) **પૂર્વપક્ષ** - આ અતિવ્યાપ્તિને ટાળવા અમે લક્ષણમાં નીચે મુજબ પરિષ્કાર કરીશું. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકરૂપનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-અનુયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પર્યાપ્તિનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિત-અવચ્છેદકત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવત્વરૂપે તાદૃશાભાવને = સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવ-અધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવને લક્ષણ માનીશું. તેથી કોઇ દોષ નહીં આવે.

(આ લક્ષણ ન્યૂનવારકપર્યાપ્તિથી ઘટિત છે. ન્યૂનવારકપર્યાપ્તિ, ઇતર-વારકપર્યાપ્તિની સુંદર સમજણ યશોલતામાં અને વિનમ્રામાં અપાઇ છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં મૂળમાં જ્યાં જ્યાં અવ્યાપ્તિ વગેરે દોષો આપ્યા છે અને જ્યાં જ્યાં નવા પરિષ્કારો કે નવા લક્ષણો દ્વારા તે દોષોનું નિવારણ કર્યું છે ત્યાં ત્યાં તે દોષો કઇ રીતે આવે અને તેમનું નિવારણ કઇ રીતે થાય તે મૂળમાં બતાવેલું ન હોવા છતાં યશોલતામાં અને વિનમ્રામાં એકદમ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યું હોવાથી વાચકને તે

બાબતે વિચારવું પડતું નથી, ટીકા-વ્યાખ્યા વાંચવાથી તેના મગજમાં પદાર્થો સીધા બેસી જાય છે. આમ મુનિરાજશ્રીએ ઘણો પરિશ્રમ કરીને આ અતિકઠિન ગ્રંથ વાચકોમાં અતિસરળ બનાવી દીધો છે. માટે, આ ગ્રંથનું નામ, વિષય, પ્રમાણ જોઇને ગભરાઇ ન જવું. જેમ જેમ આ ગ્રંથ વાંચતા જશો તેમ તેમ પદાર્થો સહેલાઇથી બેસતા જશે. પદાર્થો બેસાડવા માટે તમારે કોઇ મહેનત કરવી નહીં પડે. આ ગ્રંથ શરૂઆતમાં કદાચ થોડો અઘરો લાગશે, પણ ધીરજ રાખીને ખંત પૂર્વક આગળ વધશો તો સંપૂર્ણ ગ્રંથનો સાંગોપાંગ અભ્યાસ કરી શકશો.)

(૧૦) **ઉત્તરપક્ષ** – 'अयं महानसीयवह्निः वह्निश्च' इत्येषः बोधः वह्निमान् महानसीयवह्नि-विषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्निविषयकज्ञानाऽन्यतरत्वात् – આ સ્થલમાં साध्यताअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्तिअनुयोगिता-अवच्छेदकरूपवह्नित्वगतएकत्वअवच्छिन्नअनुयोगितानिरूपकपर्याप्तिक-(वह्निनिष्ठ)अवच्छेदकतानिरूपकमहानसीयवह्नित्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताक-अभावअधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभाव હેતુમાં રહેલ હોવાથી તમારા લક્ષણ મુજબ અતિવ્યાપ્તિ આવશે.

(૧૧) **પૂર્વપક્ષ** – આ અતિવ્યાપ્તિને દૂર કરવા અમે લક્ષણમાં ઇતરવારકપર્યાપ્તિનો (= સંબંધકોટિમાં प्रतियोगिताअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नનો) પ્રવેશ કરીશું.

ઉત્તરપક્ષ – આનાથી એ સાબિત થયું કે વહ્નિસાધ્યકસ્થલમાં મહાન-સીયવહ્નિઅભાવની બાદબાકી તમને અભિપ્રેત છે. એટલે કે 'साध्यताअव-च्छेदकअवच्छिन्नप्रतियोगिताक બધા સાધ્યાભાવના બધા અધિકરણોમાં અવૃત્તિત્વ હેતુમાં હોવું જોઇએ' – આવું તમને ઇષ્ટ છે. તેથી साध्यताअवच्छे-दकअवच्छिन्नत्वના અમે કરેલા પરિષ્કારો સાર્થક થશે.

પૂર્વપક્ષ – ઉક્ત અતિવ્યાપ્તિને દૂર કરવા અમે આ રીતે પરિષ્કાર કરીશું. साध्यताअवच्छेदकअवच्छिन्नप्रतियोगिताकअभावअधिकरणनिरूपित-वृत्तित्वअभावનો साध्यताअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्ति-

અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિ-સાધ્યનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવત્વરૂપે પ્રવેશ કરીશું.

(૧૩) **ઉત્તરપક્ષ** – 'महानसीयवह्निः वह्निश्चायम्' – इति बोधः विषयितासम्बन्धेन वह्निमान्, महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्निविषयकज्ञानाऽन्यतरत्वात् – આ અસત્સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિત્વઅવચ્છિન્નવહ્નિનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાક-અભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ હેતુમાં રહી જવાથી તમારા લક્ષણ મુજબ અતિવ્યાપ્તિ આવશે.

આ અતિવ્યાપ્તિને ટાળવા વૃત્તિતાસામાન્યાભાવનો કે વૃત્તિત્વઅભાવકૂટનો પ્રવેશ કરાવશો તો પૂર્વે કહ્યા મુજબ વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આવશે. તેને દૂર કરવા પૂર્વે અમે કરેલા બધા પરિષ્કારો સાર્થક બનશે.

(૧૪) **પૂર્વપક્ષ** – વૃત્તિત્વઅભાવના કૂટનો પ્રવેશ કરાવો તો પણ તમે જે સાધ્યતા-અવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વના પરિષ્કારો કર્યા છે તે વ્યર્થ જ સાબિત થશે. કારણ કે

(૧) હ્રદવૃત્તિ = જલહ્રદમાં રહેનાર મહાનસીયવહ્નિઅભાવના જે અધિકરણો તન્નિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ,

(૨) મહાનસીયવહ્નિઅભાવઅધિકરણીભૂત જે જલહ્રદ તન્નિરૂપિત વૃત્તિત્વ-અભાવ,

(૩) મહાનસીયવહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વ-ઘટઉભયાભાવ હેતુમાં = ધૂમમાં રહેલ હોવાથી પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ – આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

(૧૫) **ઉત્તરપક્ષ** – તમે જે રીતે અવ્યાપ્તિ દૂર કરી તે રીતે તો धूमवान् वह्नेः –

આ અસત્સ્થલમાં

(૧) જલહ્રદવૃત્તિધૂમાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ,

(૨) ધૂમાભાવઅધિકરણીભૂતજલહ્રદનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ અને

(૩) ધૂમાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વ-ઘટઉભયાભાવ

હેતુમાં = વહ્નિમાં રહેતો હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઇ જવાથી અતિવ્યાપ્તિ આવશે.

આ અતિવ્યાપ્તિને ટાળવા વૃત્તિત્વસામાન્યાભાવનો જ પ્રવેશ લક્ષણમાં કરાવવો જરૂરી છે. તેથી પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમાત્ - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ દૂર નહીં કરી શકાય.

(૧૬) **પૂર્વપક્ષ** - ધૂમવાન્ વહ્નેઃ - આ સ્થલમાં આવતી અતિવ્યાપ્તિને દૂર કરવા અભાવ-અધિકરણ વગેરેમાં રહેલી અવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે પ્રતિયોગિતાઅભાવ વગેરેમાં રહેતી અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવો, પરંતુ પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે પ્રતિયોગિતાનું જે વિશેષણ છે તે તાદશરૂપવૃત્તિત્વમાં રહેલ અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવવાની જરૂર નથી.

તેથી લક્ષણ આવું થશે-

સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-ભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતઅભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતઅધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતવૃત્તિ-તાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવ.

આવું લક્ષણ બનાવવાથી કોઇ દોષ આવશે નહીં.

(૧૭) **ઉત્તરપક્ષ** - જો રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે પ્રવેશ ન કરો તો ધૂમવાન્ વહ્નેઃ સ્થલમાં (પંચમક્ષણ=) તત્ક્ષણવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઘટિતવૃત્તિત્વઅભાવને

લઈને = પંચમક્ષણવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાકઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વ-અભાવને લઈને આવતી અતિવ્યાપ્તિનું વારણ નહીં કરી શકાય.

વાસ્તવમાં તો સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણનિરૂપિતત્વ સ્વીકૃત હોવાથી વૃત્તિત્વનિષ્ઠ પ્રતિયોગિતામાં જ (= પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે જ) પ્રતિયોગિતાઅવ-ચ્છેદકકોટિપ્રવિષ્ટ તે તે ધર્મમાં = અભાવ, અધિકરણ... વગેરે ધર્મોમાં રહેલ અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરવો જોઈએ, કારણ કે તેમાં જ લાઘવ છે. માટે, પ્રતિયોગિતાવિશેષણીભૂત જે તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ જરૂરી છે.

પૂર્વપક્ષ - તમારા લક્ષણના દરેક પદો સાર્થક છે એમ માન્યું. છતાં તદ્વ્યક્તિનું જો સ્વરૂપતઃ ભાન માનવામાં આવે તો તમારા લક્ષણની ધૂમવાન્ વહ્નેઃ આ સ્થલમાં વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતારૂપ તદ્વ્યક્તિને લઈને વહ્નિઅભાવાત્મક-તદ્વ્યક્તિને લઈને અને ધૂમાભાવઅધિકરણજલાત્મકતદ્વ્યક્તિને લઈને અતિવ્યાપ્તિઓ આવશે.

(૧૮) **ઉત્તરપક્ષ** - તમે આપેલ અતિવ્યાપ્તિઓને ટાળવા અમે નીચે મુજબ પરિષ્કાર કરીશું -

પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે રૂપવૃત્તિતાનિષ્ઠઅવ-ચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરીશું.

અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવ-ચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરીશું.

અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે અભાવનિષ્ઠઅવચ્છે-દકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરીશું.

વૃત્તિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદ-કતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરવાની જરૂર નથી.

પૂર્વપક્ષ - જો વૃત્તિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે અધિકરણ-

નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ નહીં કરો તો ધૂમવાન્ વહ્નેઃ સ્થલમાં ધૂમાભાવનું અધિકરણ લઈને અને વૃત્તિત્વનો ધ્વંસ લઈને અતિવ્યાપ્તિ આવશે.

ઉત્તરપક્ષ – ધૂમવાન્ વહ્નેઃ સ્થલમાં સાધ્યાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતાનિષ્ઠ-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક વૃત્તિત્વાભાવ વહ્નિમાં મળી જવાથી આવતી અતિવ્યાપ્તિને દૂર કરવા વૃત્તિત્વાભાવીયપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે સ્વરૂપસંબંધઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરવો જરૂરી છે.

તેથી વૃત્તિત્વનો ધ્વંસ લઈને અતિવ્યાપ્તિ નહીં આવે. કેમ કે ધ્વંસ અને પ્રાગભાવની પ્રતિયોગિતા કોઇ પણ સંબંધથી અવચ્છિન્ન ન હોય તેવો ન્યાય-જગતનો સિદ્ધાંત છે. તેથી તેનું વારણ કરવા વૃત્તિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરવાની જરૂર નથી.

(૧૯) **પૂર્વપક્ષ** – પ્રતિયોગીઅંશમાં ઉપલક્ષણરૂપે ભાન પણ સ્વીકૃત હોવાથી = પ્રતિયોગીઅંશમાં ઉપલક્ષણરૂપે પણ કોઇક ધર્મોનું ભાન થતું હોવાથી તેવા પ્રકારની પ્રતીતિની પ્રતિયોગિતાને લઈને = જે પ્રતીતિમાં સ્વરૂપસંબંધ પ્રતિયોગીના ઉપલક્ષણરૂપે ભાસિત થતો હોય તેવા પ્રકારની પ્રતીતિમાં ભાસમાન પ્રતિયોગીનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાને લઈને ધૂમવાન્ વહ્નેઃ સ્થલમાં અતિવ્યાપ્તિ આવશે.

(૨૦) **ઉત્તરપક્ષ** : તમે કહ્યું તે રીતે અતિવ્યાપ્તિ નહીં આવે. કારણ કે પ્રતિયોગિઅંશમાં ઉપલક્ષણવિધયા ભાન સ્વીકૃત હોવા છતાં પણ સ્વરૂપસંબંધને તો અમે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક તરીકે સ્વીકારેલ છે અને ઉપલક્ષણ તો ક્યારેય પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક હોય નહીં.

પરંતુ લક્ષ્યમાત્રમાં વૃત્તિ હોય તેને જ લક્ષણ માનવામાં આવતું હોવાથી વ્યાપ્તિભિન્ન એવા વૃત્તિત્વસામાન્યાભાવમાં પણ ઉક્તઅભાવ = તાદૃશરૂપ-વૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા..... પ્રતિયોગિતાકઅભાવ તાદાત્મ્યસંબંધથી વૃત્તિ હોવાથી તે અભાવ વ્યાપ્તિનું લક્ષણ બની ન શકે. માટે, અધિકરણ, અભાવ વગેરેમાં રહેલ અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વને વૃત્તિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે લેવું જ જોઇએ.

જો વૃત્તિત્વસામાન્યાભાવને પણ તાદશરૂપવૃત્તિતાનિષ્ઠ... ઇત્યાદિઉક્ત અભાવત્વરૂપે વ્યાપ્તિ તરીકે માનતા હો, તેને પણ તમે વ્યાપ્તિ માનતા હો તો પછી અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વને વૃત્તિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે લેવાની જરૂર નથી.

આ બાબતનું ધ્યાન રાખવું.

આ દિશામાં હજી ઘણું ઊંડું ચિંતન થઇ શકે છે તે સૂચવવા ગ્રંથકારે અહીં દિક્ શબ્દ મૂક્યો છે.

આ સાથે સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વ પરિષ્કારનું વિવરણ પૂર્ણ થયું.

આમ આઠમી દીધિતિમાં નીચેની બાબતો ચર્ચાઇ-

(૧) નિરવચ્છિન્નસાધ્યકસ્થલે જુદા જુદા શબ્દોવાળી વ્યાપ્તિ થાય.

(૨) કેટલાંકના મતે નિરવચ્છિન્ન-સાવચ્છિન્ન સાધ્યકસ્થલોમાં સાધારણ હોય તેવું લક્ષણ.

(૩) પૂર્વે કરેલા પરિષ્કારો સાર્થક છે કે વ્યર્થ છે ? તેની ચર્ચા.

(૪) તદ્વ્યક્તિનું સ્વરૂપતઃ ભાન માનવામાં આવે તો ધૂમવાન્ વહ્નેઃ સ્થલમાં આવતી અતિવ્યાપ્તિઓ અને તેનું વારણ.

વિ.સં. ૨૦૭૪
ચૈ.વ. દ્વિ.૧૦
(નમિનાથ મોક્ષકલ્યાણક દિન,
વીસ વિહરમાન જિન જન્મકલ્યાણક દિન)
ગાંધીનગર

- પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય
હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનો
શિષ્યાણુ
પં. રત્નબોધિવિજય

॥ अथातो विषयजिज्ञासा ॥

(विभाग - १३ विषयानुक्रमः)

विषय	पृष्ठ
એકત્વની પર્યાપ્તિ ન માનતા નવા પરિષ્કારનું ગઠન	૪૦૨૧
एकत्वादेः पर्याप्त्यनभ्युपगमे गत्यन्तरोपदर्शनम्	૪૦૨૨
अवच्छिन्नत्वं = सामानाधिकरण्यम् : न्यायकोशः	૪૦૨૩
परिष्काराकारः	૪૦૨૪
ज्ञानमादाय तार्णवह्नि-वह्नितार्णयोः पार्थक्यप्रदर्शनप्रयासः	૪૦૨૫
नूतनपरिष्कारसङ्गतिप्रदर्शनम्	૪૦૨૬
ફેરફૂદરડીની રમત ખેલતું લક્ષણ	
सम्बन्धेऽपि सम्बन्धः, तत्रापि सम्बन्धः	૪૦૨૭
ફલિત થતા અર્થનું સીધું પ્રસારણ	
नूतनपरिष्कारघटितं लक्षणम्	૪૦૨૮
વહ્નિતાર્ણાભાવ અગ્રાહ્ય, તાર્ણવહ્ન્યભાવ જ ગ્રાહ્ય	
वह्नितार्णाभाववारणम्	૪૦૨૯
જ્ઞાનભેદથી વિષયભેદસિદ્ધિ	
तार्णवह्न्यभावग्रहणम्	૪૦૩૦
પ્રતિયોગિતાને પ્રકાર શા માટે ન બનાવી ?	
तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगिता समनियता त्वस्त्येव	૪૦૩૧
भ्रमात्मकं ज्ञानमादायाऽव्याप्त्यापादनम्	૪૦૩૨
ભ્રમાત્મક જ્ઞાનને લઈને અવ્યાપ્તિ	
प्रमीयत्वनिवेशेनाऽव्याप्तिवारणम्	૪૦૩૩
પ્રમાના પ્રવેશથી ભ્રમ ભાંગ્યો	
प्रतियोगितासम्बन्धेन तार्णवह्निविशिष्टः तदभाव एव	૪૦૩૪
प्रकारतायाः ज्ञानसापेक्षत्वात्तद्विशेषणविधया प्रमीयत्वनिवेशः	૪૦૩૫
નञ્દ્વય પ્રવેશ પાછળનું પ્રયોજન શું ?	
नञ्द्वयप्रवेशः किमर्थम् ? शङ्का	૪૦૩૬
तार्णवह्नि-वह्नितार्णोभयाभावमादायाऽव्याप्तिः	૪૦૩૭
ઉભયાભાવનું વારણ એ જ પ્રયોજન	
नञ्द्वयप्रवेशेऽव्याप्तिवारणम्	૪૦૩૮
साध्यत्वाभाववत्त्वं प्रतियोगिताविशेषणविधया निवेश्यम्	૪૦૩૯
स्वसामानाधिकरण्यादिसम्बन्धप्रयोजनम्	૪૦૪૦
सामानाधिकरण्यसम्बन्धप्रयोजनम्	૪૦૪૧
तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां साध्यत्वाभावः समस्ति	૪૦૪૨
સામનૈયત્ય પ્રવેશ પણ આવશ્યક, અન્યથા અવ્યાપ્તિ	
नूतनपरिष्कारेण न तादृशाऽभाववारणसम्भवः	૪૦૪૩
द्वितीयस्थलेऽपि तथैवाऽस्तीत्युपदर्शनम्	૪૦૪૪
विषयितासम्बन्धेन वह्निसाध्यकं स्थलम्	૪૦૪૫
वह्नित्वविशिष्टवह्निसाध्यकस्थलम्	૪૦૪૬
तार्णवह्नि-वह्नितार्णगतविषयतामादाय पार्थक्यम्	૪૦૪૭
એકત્વ વગેરેની પર્યાપ્તિ માનનાર અને ન માનનારના મતે લક્ષણ	
एकत्वादेः पर्याप्त्यनभ्युपगन्तृमते लक्षणम्	૪૦૪૮
ભાવાર્થના દરવાજે શબ્દોમાં પ્રવેશ	
सामनैयत्यं सम्बन्धत्रयघटितसम्बन्धेन	૪૦૪૯
तत्तत्सम्बन्धाऽप्रवेशे तत्तत्स्थलेऽव्याप्तिः	૪૦૫૦
सामानाधिकरण्यसम्बन्धव्यावृत्तेः भिन्नस्थले प्रदर्शनप्रयोजनम्	૪૦૫૧

विषय	पृष्ठ
नूतनस्थलेऽपि सामानाधिकरण्यसम्बन्धव्यावृत्तिः सङ्गता	४०५२
सामानाधिकरण्याऽनिवेशेऽपि अव्याप्तिविरहः	४०५३
यथा हि न भवेदव्याप्तिः तथोपप्रदर्शनम्	४०५४
सामनैयत्याऽसम्भवात्तादृशाऽभावाऽग्रहणम्	४०५५
अन्यत्स्थलेऽव्याप्तिप्रदर्शनम्	४०५६
वह्नित्व-द्रव्यत्वादेरनुल्लेखेन अव्याप्तिसम्भवः	४०५७
साध्यताद्यवच्छेदकताः धर्मविधया निरवच्छिन्नाः	४०५८
तादृशस्थले सामानाधिकरण्याऽप्रवेशे-ऽव्याप्तिसम्भवः	४०५९
अव्याप्त्यापादकाऽभावग्रहणसम्भवः	४०६०
सामानाधिकरण्यप्रवेशेऽव्याप्तिवारणम्	४०६१
'तथापि' इत्यादिना मुख्यपूर्वपक्षाऽऽरम्भः	४०६२
सामनैयत्यघटितलक्षणदूषणायासाऽऽरम्भः	४०६३
મુખ્ય પૂર્વપક્ષ પુનઃ મેદાનમાં !	
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धः तादात्म्यम्	४०६४
प्रतियोगितावच्छेदकताऽपि तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना	४०६५
તાદાત્મ્યસંબંધઘટિત સ્થલે વિચારણા	
सामनैयत्यसम्भवः प्रतियोगितायाम्	४०६६
तादृशाऽभावमादायाऽव्याप्तिर्दुर्वारा	४०६७
સામનૈયત્ય પણ ઘટી જતા અવ્યાપ્તિ દુર્વાર	
अव्याप्तिवारणाय आयासः	४०६८
तृतीयसम्बन्धे परिष्कारः	४०६९
અંદર ઊતરી જતા પરિષ્કાર પ્રણયનનો પ્રયાસ	
पुनस्तत्राऽवान्तरसम्बन्धप्रवेशः	४०७०
तादृशपरिष्कारेण उक्ताऽव्याप्तिवारणसम्भवः	४०७१
સંબંધના ઘટક સંબંધમાં સંબંધનો પ્રવેશ !	

विषय	पृष्ठ
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतामाश्रित्य विचारणा	४०७२
નૂતન પરિષ્કારઅનુસાર લક્ષણસમન્વય	
प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकता भिन्ना	४०७३
साध्यतावच्छेदकतानामधिकरणान्वेषणम्	४०७४
સામનૈયત્યની અસંગતિ ઉક્ત પ્રતિયોગિતામાં	
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतामाश्रित्य वैशिष्ट्यविचारणा	४०७५
वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतादेः वैशिष्ट्यविचारः	४०७६
સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણોની ચારણી !	
परिष्कृततृतीयसम्बन्धेनाधिकरणाऽन्वेषणम्	४०७७
सम्बन्धत्रयेण साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणानि	४०७८
સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ થવાની લાયકાત	
तृतीयसम्बन्धेन अधिकरणभेदः सञ्जायते	४०७९
सामनैयत्यं न सङ्गच्छते	४०८०
प्रकृताऽभावीयप्रतियोगितायां सामनैयत्यवारणम्	४०८१
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણોની ખોજ	
प्रतियोगितावच्छेदकताया अधिकरणानि	४०८२
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા સુધી ખોતરકામ	
परिष्कृतसम्बन्धत्रयेण अधिकरणानि	४०८३
विभिन्नान्येवाधिकरणानि	४०८४
प्रतियोगितावच्छेदकताया अधिकरणानि	४०८५
साध्यता-प्रतियोगितावच्छेदकतानामधिकरणभेदः	४०८६
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણો	
प्रतियोगितायां सामनैयत्यं नैव सम्भवति	४०८७
अव्याप्त्यापादकाऽभाववारणम्	४०८८
પ્રતિયોગિતા - સાધ્યતાના અધિકરણો તદ્દન જુદા જુદા	

विषय	पृष्ठ
लक्षणसमन्वयकारकाऽभावग्रहणम्	४०८९
साध्यताद्यवच्छेदकतानां परिष्कृतसम्बन्धैरधिकरणानि	४०९०
સાધ્યાભાવનું જ ગ્રહણ સંભવિત રહેતા લક્ષણસમન્વય	
अधिकरणसाम्यात्सामनैयत्यसम्भवः	४०९१
परिष्कारपरिहार्या एव उक्ताव्याप्तिः	४०९२
વધુ એક તાદાત્મ્યને બેસાડી પુનઃ અવ્યાપ્તિ	
परिष्कृतलक्षणेऽव्याप्त्यापादनम्	४०९३
तादात्म्यद्वयघटितं साध्यम्	४०९४
અવચ્છેદકતાની અવચ્છેદકતાની અવચ્છેદકતા સુધી ઊતરાણ	
अभिनवस्थलादेः परिचयः	४०९५
साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताऽपि तादात्म्यावच्छिन्ना	४०९६
પૂર્વોક્ત પદ્ધતિએ પુનઃ અવ્યાપ્તિ દુર્વાર !	
प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताऽपि तादात्म्यावच्छिन्ना	४०९७
परिष्कृतसम्बन्धानुसारेणाऽपि अधिकरणसाम्यम्	४०९८
नूतनस्थलेऽव्याप्तिः पुनः समायाता	४०९९
પુનઃ પરિષ્કાર કરતા અનવસ્થા દુર્વાર	
पुनः अव्याप्तिवारणाय प्रयासः	४१००
तादात्म्यत्रयघटितसाध्यमादायाऽव्याप्तिः	४१०१
ભાવાર્થમાં પ્રદર્શિત વાતોની સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ	
अनवस्थादोषप्रसङ्गः	४१०२
साध्यमेव साध्यविशिष्टम्	४१०३
परिष्कारवैफल्यम्	४१०४
परिष्कारानन्त्यप्रसङ्गादनवस्था	४१०५
સુ... સુ... દીર્ઘ પૂર્વપક્ષની પૂર્ણતા, ઉત્તરપક્ષનો આરંભ	

विषय	पृष्ठ
सुदीर्घपूर्वपक्षपूर्णता	४१०६
સાક્ષાત + પરંપરાએ નિરૂપિતત્વનું ગ્રહણ	
उत्तरपक्षवक्तव्यतारम्भः	४१०७
सामनैयत्यघटितलक्षणमङ्गीकृत्य परामर्शः	४१०८
साक्षात्परम्परासाधारणनिरूपितत्वाङ्गीकारः	४१०९
पूर्वोक्तलक्षणेनैव सर्वत्र अव्याप्तिपरिहारः	४११०
तृतीयसम्बन्धस्य पूर्वोक्तपरिष्काराऽनादरेऽपि अव्याप्त्यभावः	४१११
परम्परया साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतादेरपि ग्रहणम्	४११२
तृतीयसम्बन्धे एव किञ्चित् परिष्करणम्	४११३
तादात्म्यसम्बन्धघटितसाध्यतायामपि समन्वयः	४११४
तृतीयसम्बन्धघटकतया सम्बन्धद्वयाङ्गीकारः	४११५
तृतीयसम्बन्धे तृतीयसम्बन्धाऽप्रवेशादनवस्थापरिहारः	४११६
सर्वत्र लक्षणसमन्वयः	४११७
तृतीयसम्बन्धघटकीभूतसम्बन्धद्वयकृत्यम्	४११८
आदौ द्वितीयसम्बन्धप्रवेशप्रयोजनप्रदर्शनम्	४११९
तत्सम्बन्धाऽप्रवेशेऽव्याप्तिः	४१२०
उभयसम्बन्धप्रवेशेऽव्याप्तिपरिहारः	४१२१
तादात्म्यद्वयघटितसाध्यतायामपि अव्याप्तिविरहः	४१२२
यथा हि नाऽव्याप्तिः तथोपदर्शनम्	४१२३
साध्यताद्यवच्छेदकतानामधिकरणानि	४१२४
तत्तदवच्छेदकतानामधिकरणानि	४१२५
परम्परानिरूपितत्वाङ्गीकारेण यावदवच्छेदकतानां ग्रहणम्	४१२६
साध्यताद्यवच्छेदकतावच्छेदकतादेरपि अधिकरणविचारः	४१२७
अधिकरणानां तुलना	४१२८

विषय	पृष्ठ
व्याप्यत्वमपि न सम्भवति, व्यापकत्वमपि च	४१२९
તમામ આપત્તિઓનું વારણ	
अव्याप्त्यापादकाऽभाववारणम्	४१३०
साध्याभावमादाय लक्षणसमन्वयोपदर्शनम्	४१३१
प्रतियोगितावच्छेदकतादेरधिकरणानि	४१३२
प्रतियोगितावच्छेदकतादेरधिकरणानि नातिरिक्तानि	४१३३
तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां व्याप्यत्वं सम्भवति	४१३४
साध्यताव्यापकत्वमपि तत्र वर्तते	४१३५
स्वाभाववत्त्वस्य सम्बन्धतया ग्रहणप्रयोजनम्	४१३६
નિર્ણીત લક્ષણો - બન્ને પ્રકારના	
अनिरूपितत्वस्यैव सम्बन्धत्वे आपत्तिः	४१३७
अनिरूपितत्वस्य त्रयोऽप्यर्थाः दुष्टाः	४१३८
स्वाभाववत्त्वनिवेशौचित्यम्	४१३९
प्रस्तुतमेव लक्षणं निर्दुष्टम् इति सिद्धम्	४१४०
लघुतमपरिष्कारौचित्यावेदनम्	४१४१
सामनैयत्यं यथोक्तसम्बन्धेन	४१४२
अवच्छेदकतावत्ता सम्बन्धद्वयेनैव	४१४३
तादृशलक्षणेनाऽपि सर्वत्राऽव्याप्तिवारणम्	४१४४
तादात्म्यघटितसाध्यतास्थलेऽपि समन्वयः	४१४५
नूतनः एष पन्थाः, विबुधैः विभावनीयः	४१४६
साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वपरिष्करणं पूर्णम्	४१४७
ભાવાર્થથી પંક્તિ સુધી પહોંચાડતી કેડી : શબ્દાર્થ	
केवलस्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वमेवा-ऽऽश्रित्याऽनवस्था	४१४८
બુદ્ધિની કસરત કરવા સપ્રેમ આમંત્રણ	
प्रमेयविशिष्टवत्साध्यकं स्थलम्	४१४९
પ્રમેયવિશિષ્ટવત્સાધ્યક સ્થલે અવ્યાપ્તિ	
तत्राऽव्याप्तिवारणाय परिष्कारे कृते पुनरन्यत्राऽव्याप्तिः	४१५०
प्रमेयविशिष्टविशिष्टवत्साध्यकेऽव्याप्तिः	४१५१
આપત્તિ દૂર કરવા પરિષ્કાર કરતા અનવસ્થા	
परिष्काराऽनवस्थानाद् अनवस्थाप्रसङ्गः	४१५२
अनवस्थानिवारणाय प्रयासः	४१५३
સ્વસાજાત્યના પ્રવેશથી અનવસ્થા દૂર	
वैशिष्ट्यघटकतया साजात्यसम्बन्धनिवेशः	४१५४
साजात्यं सावच्छिन्नत्वादिरूपेण विवक्षितम्	४१५५
અનવસ્થા નહીં તો અવ્યાપ્તિ ઊભી જ	
साजात्यं प्रवेश्याऽनवस्थावारणमशक्यम्	४१५६
अव्याप्त्यादिदोषप्रसङ्गः	४१५७
'इतो व्याघ्रः इतस्तटी'ति न्यायापातः	४१५८
ભાવાર્થ અને ગ્રંથકારના આશયનું સંગમસ્થાન : શબ્દાર્થ	
अनवस्थानिवारणम्	४१५९
અનવસ્થા અને આપત્તિ બન્નને દૂર કરતો પરિષ્કાર	
स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्वस्य परिष्कारः	४१६०
लक्षणसमन्वयादव्याप्तिवारणम्	४१६१
भिन्नरीत्या ग्रन्थकृदुक्तिसमर्थनम्	४१६२
भिन्नरीत्या शब्दार्थोपदर्शनम्	४१६३
प्रकृतिदीधित्युपसंहारः	४१६४
श्रद्धासम्पन्नत्वमस्माकम्	४१६५
અભિનવ પ્રકરણનો પ્રારંભ	४१६७
अव्याप्तिवारणाय लक्ष्यत्वानुपगमः	४१६८
નિરવચ્છિન્નસાધ્યક સ્થલવિમર્શ	
भिन्न-भिन्नव्याप्त्यङ्गीकारः बालव्यामोहजनकः	४१६९
शब्दैक्यस्य अनुपादेयत्वम् : उत्तरपक्षः	४१७०
શબ્દૈક્યને છોડીને તત્તત્સ્થલીય ભિન્ન-ભિન્ન લક્ષણ સ્વીકાર	
केचित्तु प्रयतन्ते शब्दैक्यमुपादाय लक्षणं कर्तुम्	४१७१

विषय	पृष्ठ
अयमात्मा इत्यादिस्थले समन्वयप्रकारः	४१७२
અન્ય વિદ્વાનોના મતે પરિષ્કાર	
साध्यतावच्छेदकाऽप्राप्तौ अपि समन्वयः कर्त्तव्यः	४१७३
निरूपकतायाः परिष्कारे प्रवेशः	४१७४
નિરૂપકતાઘટિતલક્ષણપ્રદર્શન	
तथाविधपरिष्कृतलक्षणस्य समन्वयः	४१७५
पर्वतो वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्र समन्वयः	४१७६
महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता संयोगावच्छिन्ना	४१७७
મહાનસીયવહ્ન્યભાવ અગ્રાહ્ય નૂતનલક્ષણઅનુસાર	
महानसीयवह्न्यभावग्रहणाऽसम्भवः	४१७८
મહાનસીયવહ્નિઅભાવ અગ્રાહ્ય	
आत्मत्वसाध्यकस्थले लक्षणसमन्वयः	४१७९
નિરવચ્છિન્નસાધ્યતાસ્થલે લક્ષણસમન્વય	
निरूपकताग्रहणे लक्षणसमन्वयसम्भवरहस्यम्	४१८०
तार्णवह्निसाध्यके वह्न्यभाववारणम्	४१८१
सम्बन्धचतुष्टयप्रवेशप्रयोजनपृच्छा	४१८२
સ્વસામાનાધિકરણ્યના પ્રવેશની આવશ્યકતા	
सामानाधिकरण्यसम्बन्धप्रयोजनम्	४१८३
आत्मत्वसाध्यकस्थलेऽव्याप्तिः	४१८४
નિરવચ્છિન્ન સાધ્યતા સ્થળે પણ અવ્યાપ્તિ !	
सामानाधिकरण्यप्रवेशेऽव्याप्तिवारणम्	४१८५
द्वितीयसम्बन्धप्रवेशप्रयोजनप्रदर्शनम्	४१८६
સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વની સાર્થકતા	
तृतीयसम्बन्धकृत्योपदर्शनम्	४१८७
સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ પણ અનિવાર્ય	
સ્વવૃત્તિત્વ વિના લક્ષણ દુષ્ટ !	
चतुर्थसम्बन्धकृत्योपदर्शनम्	४१८८

विषय	पृष्ठ
सम्बन्धचतुष्टयघटितं लक्षणम् - कैश्चित्प्रदर्शितम्	४१८९
શબ્દશઃ અર્થ, ભાવાર્થઅનુસારે	
अन्यल्लक्षणप्रणयनप्रारम्भः	४१९०
પર્યાપ્તિઘટિત લક્ષણનો ઉપન્યાસ	
नूतनलक्षणाऽनुसारेण समन्वयः	४१९१
वह्निसाध्यके धूमहेतुके च स्थले समन्वयः	४१९२
નિરવચ્છિન્ન સાધ્યતા સ્થલે પણ લક્ષણસમન્વય	
ज्ञानहेतुकस्थले यथा लक्षणं समन्वेति तथा प्रदर्शनम्	४१९३
तद्व्यक्तित्वधर्ममादाय समन्वयः	४१९४
अन्यतरसम्प्रान्धः किमर्थं निवेशितः ?	४१९५
નિરૂપકતા લેવા પાછળનું પ્રયોજન	
निरवच्छिन्नत्वाऽग्रहणे तार्णवह्निसाध्यकेऽव्याप्तिः	४१९६
निरवच्छिन्नत्वप्रवेशे अव्याप्तिवारणम्	४१९७
समानाधिकरणपदोपादानप्रयोजनम्	४१९८
साधारणपदप्रवेशप्रयोजनम्	४१९९
निरूपकताप्रवेशप्रयोजनाऽप्राप्तिः	४२००
ग्रन्थकृदभिप्रेताऽर्थप्रदर्शनम्	४२०१
ભાવાર્થ શબ્દાર્થમાં સમાવિષ્ટ, પર્યાપ્તિથી જસ્તો !	
यत्तुवादिना प्रदर्शितं लक्षणम्	४२०२
પર્યાપ્તિ અપર્યાપ્ત અને અપ્રાયોગ્ય	
यत्तुवादिप्रदर्शितलक्षणखण्डनम्	४२०३
सर्वपरिष्कारवैयर्थ्यावेदनम्	४२०४
પરિષ્કારોના પૂળામાં કાંડી ચાંપતો પૂર્વપક્ષ	
महानसीयवह्न्यभाववारणं निष्प्रयोजनम्	४२०५
અવચ્છેદકતાશૈલિથી લક્ષણગઠન	
तथा सति अतिव्याप्त्यापत्तिः	४२०६

विषय	पृष्ठ
वृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावग्रहणम्	४२०७
न अव्याप्ति, न अतिव्याप्ति !	
अतिव्याप्तिवारणाय परिष्कारसाफल्यम्	४२०८
लक्षणस्थपदार्थानां विशिष्टवैशिष्ट्याभावापन्नत्वम्	४२०९
अवच्छेदकताम् अन्तर्भाव्य लक्षणम्	४२१०
अवच्छेदकताप्रवेशः विशिष्ट-वैशिष्ट्यभावबोधनः	४२११
साध्यताअवच्छेदकअवच्छिन्नत्वना तमाम परिष्कारो व्यर्थ !	
पूर्वपपक्षं खण्डयति	४२१२
सर्वपरिष्कारसाफल्यप्रस्थापनम्	४२१३
परिष्कारोनी सार्थकता सिद्ध करवा मथामण	
परिष्काराऽनभ्युपगमेऽतिव्याप्तिः	४२१४
अंशतः परिष्काराभ्युपगमः	४२१५
अंशतः परिष्कार आवश्यक, सर्वतः नहीं	
एकतरपर्याप्तिप्रवेशप्राप्यलक्षणद्वितयम्	४२१६
न्यूनवारक - ईतरवारकनी व्याख्या	
न्यूनवारकपर्याप्तिप्रदर्शनम्	४२१७
इतरवारकपर्याप्तिप्रदर्शनम्	४२१८
गङ्गानिर्झरिणीसंवादः	४२१९
न्यूनवारकपर्याप्तिप्रवेशः सम्बन्धाऽघटितः	४२२०
सम्बन्धाघटितः इतरवारकपर्याप्तिप्रवेशः	४२२१
न्यूनवारकपर्याप्त्या एवाऽतिव्याप्तिवारणम्	४२२२
न्यूनवारकपर्याप्तिघटितं लक्षणम्	४२२३
न्यूनवारक पर्याप्ति જ आवश्यक	
केवलन्यूनवारकपर्याप्तिप्रवेशेऽतिव्याप्तिः	४२२४
ईतर वारक पर्याप्ति आवश्यक	
अन्यतरत्वहेतुकं स्थलम्	४२२५
पूर्वपक्षसम्मतपद्धत्या लक्षणसमन्वयादतिव्याप्तिः	४२२६
अतिव्याप्ति दूर करवा जता सर्व परिष्कार सार्थक	

विषय	पृष्ठ
केवलेतरवारकपर्याप्तिनिवेशे पूर्वोक्तस्थलेऽतिव्याप्तिः	४२२७
उभयपर्याप्तिनिवेशे उक्तपरिष्काराणां साफल्यम्	४२२८
सामनैयत्यादिपरिष्काराः अशेषा अपि आदरणीयाः	४२२९
सर्वेषां परिष्काराणां साफल्यम्	४२३०
वृत्तित्वाभावकूटप्रवेशे स्वागतं खलु ग्रन्थकृन्मते	४२३१
अव्याप्तिवारणाय सर्वपरिष्कारसाफल्यम्	४२३२
सर्वपरिष्कारसार्थक्यउपपादन	
साध्यनिष्ठत्वप्रवेशेनाऽतिव्याप्तिवारणप्रयासः	४२३३
साध्यनिष्ठत्वना प्रवेशथी आपत्तिवारणप्रयास	
विशिष्ट-वैशिष्ट्यभावप्रदर्शकं लक्षणम्	४२३४
अवच्छेदकताम् अन्तर्भाव्य लक्षणग्रथनम्	४२३५
सर्व परिष्कारो सार्थक - ईति सिद्धम्	
साध्यनिष्ठत्वप्रवेशेऽपि न निस्तारः	४२३६
उक्तव्यभिचारिणि स्थले एव अतिव्याप्तिः दुर्वारा	४२३७
वृत्तितासामान्याभावप्रवेशे तु अव्याप्तिरेव खलु	४२३८
अव्याप्ति दूर करवा बालिश प्रयत्न	
महानसीयवह्न्यभाववारणाय नैतावत्परिष्कारसाफल्यम्	४२३९
उभयाभावमादाय समन्वयकरणप्रयासः	४२४०
शब्दो बोले छे, भावार्थना मंच ઉપર	
तथारीत्या असत्स्थलेऽपि लक्षणसमन्वयाद् महदसामञ्जस्यम्	४२४१
अव्याप्ति काढवा जता अतिव्याप्ति જડબેસલાક !	
परिष्कारत्रयमादरणीयम्	४२४२
ततश्च अव्याप्तिः दुर्वारा	४२४३
अतिव्याप्तिवारणाय कृतपरिष्कारेणाऽव्याप्तिर्ग्राव्यम्	४२४४
तद्भिन्नअनिरूपितत्वनो लक्षणमां प्रवेश	

विषय	पृष्ठ
आदरणीयाः एव पूर्वोक्ताः सर्वेऽपि परिष्काराः	४२४५
सर्वत्राऽतिव्याप्तिदोषवारणोपदर्शनम्	४२४६
सर्वत्र लक्षणसमन्वयसम्भवः	४२४७
शुद्धवृत्तित्वाभावस्याऽग्राह्यत्वप्रसङ्गः	४२४८
वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽनिरूपितत्वस्यापि प्रवेशः	४२४९
तद्भिन्नअनिरूपितत्वना आधिक्यनी शंका	
अवच्छेदकताभिन्नाऽनिरूपितत्वसार्थक्यप्रश्नः	४२५०
रूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव प्रवेश्यम्	४२५१
तत्रापि भिन्नाऽनिरूपितत्वाऽप्रवेशे दोषः	४२५२
अतिव्याप्ति निवारक तरीके सार्थकता सिद्ध	
तत्क्षणविशिष्टप्रतियोगिताघटितवृत्तित्वाभावमादाया-ऽतिव्याप्तिः	४२५३
वस्तुतः तत्प्रयोजनप्रदर्शनम्	४२५४
अलगशैलिथी लक्षणगठन	
गौरव-लाघवविचारः 'दण्डिमान् देशः' - इत्यत्र	४२५५
तत्तदवच्छेदकताभिन्नाऽनिरूपितत्वस्यैकत्रैवाऽन्वयः	४२५६
साक्षात्-परंपरानिरूपितत्वनो स्वीकार	
असम्भवग्रस्ततामेति लक्षणम्	४२५७
रूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नानिरूपितत्वनिवेशे नासम्भवः	४२५८
इतरवारकप्रवेशावश्यकता	४२५९
भावार्थना होठ उपर शब्दार्थनी बांसुरी	
पुनरतिव्याप्तिः आपाद्यते	४२६०
पुनः अतिव्याप्तिआपादन	
तद्व्यक्तेः स्वरूपतोभानमभ्युपगम्य निरूपणम्	४२६१
तद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकता अनिरूपिता भवति	४२६२
वह्न्यभावात्मकतद्व्यक्तिमादाय दोषः	४२६३
रूपवृत्तित्वनिष्ठअवच्छेदकतानिरूपितत्वनो प्रवेश	

विषय	पृष्ठ
तद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकतायामपेक्षिताऽनिरूपितत्वं भवत्येव	४२६४
पद्धति એ જ, પરિણામ પણ એ જ - અતિવ્યાપ્તિ !	
जलात्मकतद्व्यक्तिमादायातिव्याप्तिः	४२६५
पुनः परिष्कार, अतिव्याप्तिने नाम !	
अतिव्याप्तित्रितयम्	४२६६
ते જ शैलीએ नूतन अतिव्याप्तिनो हुमलो	
तत्तदवच्छेदकतानिरूपितत्वस्यापि प्रवेशः	४२६७
तिसृणामप्यतिव्याप्तीनां निराकरणम्	४२६८
तद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकतायां निरूपितत्वं न सम्भवेत्	४२६९
એ જ ઉપાયથી હુમલો ખાળવામાં આવ્યો	
परिष्कृतं लक्षणम्	४२७०
અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ કેમ નહીં ?	
भिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वेऽपि तन्निरूपितत्वविरहः	४२७१
अवधातव्यमिदम्	४२७२
असंभवदोषनी आपत्ति	
असंभवनो असंभव करवा परिष्कार	
वृत्तिताध्वंसमादाय दोषापादनप्रयासः	४२७३
ध्वंसने लईने आपत्ति	
अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-त्वावश्यकतोपपादनम्	४२७४
ध्वंसवारणाय न तत्प्रवेशावश्यकता	४२७५
आपत्ति બોદી, परिष्कार व्यर्थ	
स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वप्रवेशः	४२७६
तादृशविशेषणेनैव ध्वंसवारणम्	४२७७
शब्दोना केनवासमां भावार्थनी रंगोळीनुं प्रदर्शन : शब्दार्थ	

विषय	पृष्ठ
अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वाऽनावश्यकता	४२७८
उपलक्षणविधया स्वरूपावच्छिन्नत्व-	
मङ्गीकृत्यापादनम्	४२७९
ઉપલક્ષણ, પ્રતિયોગિતાઅનવચ્છેદક	
तादृशापादनखण्डनम्	४२८०
सुखदयालुशास्त्रिणामुक्तिप्रदर्शनम्	४२८१
લક્ષમાત્ર વૃત્તિ લક્ષણ !	
लक्ष्यमात्रवृत्ति एव लक्षणम्	४२८२
प्रकृतवृत्तित्वाभावस्य लक्षणत्वक्षतिः	४२८३
ततः तादृशनिरूपितत्वप्रवेशसार्थक्यम्	४२८४
શુદ્ધવૃત્તિતાભાવ તત્ત્વેન લક્ષણ જ !	
शुद्धवृत्तित्वाभावस्याऽपि तत्त्वेन लक्षणत्वे	
तन्नोपादेयम्	४२८५
પરિષ્કારના પરિષ્કારની સુવર્ણમાળનું આરોપણ	
प्रथमपरिष्कारस्य परिष्काराणां पूर्णता	४२८६
अष्टमी दीधितिः पूर्णतां प्राप्ता	४२८७

● ● ●

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં મૂળમાં જ્યાં જ્યાં અવ્યાપ્તિ વગેરે દોષો આપ્યા છે અને જ્યાં જ્યાં નવા પરિષ્કારો કે નવા લક્ષણો દ્વારા તે દોષોનું નિવારણ કર્યું છે ત્યાં ત્યાં તે દોષો કઈ રીતે આવે અને તેમનું નિવારણ કઈ રીતે થાય તે મૂળમાં બતાવેલું ન હોવા છતાં યશોલતામાં અને વિનમ્રામાં એકદમ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યું હોવાથી વાચકને તે બાબતે વિચારવું પડતું નથી, ટીકા-વ્યાખ્યા વાંચવાથી તેના મગજમાં પદાર્થો સીધા બેસી જાય છે. આમ મુનિરાજશ્રીએ ઘણો પરિશ્રમ કરીને આ અતિકઠિન ગ્રંથ વાચકોમાં અતિસરળ બનાવી દીધો છે. માટે, આ ગ્રંથનું નામ, વિષય, પ્રમાણ જોઈને ગભરાઈ ન જવું. જેમ જેમ આ ગ્રંથ વાંચતા જશો તેમ તેમ પદાર્થો સહેલાઈથી બેસતા જશે. પદાર્થો બેસાડવા માટે તમારે કોઈ મહેનત કરવી નહીં પડે. આ ગ્રંથ શરૂઆતમાં કદાચ થોડો અઘરો લાગશે, પણ ધીરજ રાખીને ખંત પૂર્વક આગળ વધશો તો સંપૂર્ણ ગ્રંથનો સાંગોપાંગ અભ્યાસ કરી શકશો.

પં. રત્નબોધિ વિજય

अथ एकत्वादेः पर्याप्तिः नाऽभ्युपगम्यते, तदा 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्नितार्णाभावमादायाऽव्याप्तिवारणाय पर्याप्तिघटितः उक्तपरिष्कारः निवेशयितुं न शक्यते, तथा च तेषां मते उक्ताऽव्याप्तिवारणाय का गतिः ? इत्याशङ्कानिरासायाह - **वह्नितार्णेत्यादि** । अवहितमनसा शृणु प्रकृतप्रबन्धस्याऽर्थम् - यदि हि एकत्वादेः पर्याप्तिः नाऽभ्युपगम्यते, तदा एकाधिकरणवृत्तिप्रतियोगित्वादेः पर्याप्तिः न सम्भवति । अतः पर्याप्तिघटितपरिष्कारपरिष्कृतं पूर्वोक्तं लक्षणं 'पर्वतो वह्निमान् धूमात्' - इत्यादौ अव्याप्तं भवेत् । पूर्वं प्रतिपादितमेव अत्रत्यं तत्त्वम् इति एकत्वादेः पर्याप्त्यनभ्युपगमे पर्याप्तिघटितः परिष्कारः न निवेशयितुं शक्यते । तदप्रवेशे 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्नितार्णाभावमादायाऽव्याप्तिः तदवस्था एव भवेत् । अतः तन्निवारणाय परिष्कारः निवेशनीयः । स च एवम् - 'अयं तार्णवह्निः' 'इदं वह्नितार्णम्' - इत्यादिज्ञानानि भिन्नानि एव, अतः तार्णवह्निविषयकज्ञाने वह्नितार्णं विषयतया भासते एव इति न, वह्नितार्णविषयकज्ञाने च तार्णवह्निः विषयतया भासते एव इति न । अतः विषयताकृतभेदमनुसृत्यैव प्रकृते परिष्कारः रचनीयः ।

●

જો એકત્વ વગેરેની પર્યાપ્તિ ન માનો તો તાર્ણવહ્નિસાધ્યક સ્થલમાં વહ્નિતાર્ણાભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ કેવી રીતે દૂર કરવી તે હવે ગ્રંથકાર જણાવે છે -

❋ એકત્વની પર્યાપ્તિ ન માનતા નવા પરિષ્કારનું ગઠન ❋

(**वह्नि.**) જો એકત્વની પર્યાપ્તિ સ્વીકારવાની તૈયારી ન હોય તો લક્ષણમાં મોટો પરિષ્કાર ઉમેરવો પડશે. જુઓ, '**तार्णवह्निरयम्**' અને '**वह्नितार्णमिदम्**' - આ બે જ્ઞાનને તો તમે જુદા માનો જ છો. મતલબ કે તાર્ણવહ્નિ અને વહ્નિતાર્ણ બન્ને એક જ્ઞાનમાં સાથે જ જણાય તેવું નથી. જેવી રીતે જે જ્ઞાનમાં ઘટ પદાર્થ જણાય તે જ્ઞાનમાં કંબુગ્રીવાદિમાન્ પદાર્થ જણાઈ જ જાય (અહીં પદાર્થની વાત છે, પદની નહીં, તે તે પદઉલ્લેખે તે તે પદ જ જણાય.) તેવી રીતે તાર્ણવહ્નિ જે જ્ઞાનનો વિષય બને તે જ્ઞાનનો વિષય વહ્નિતાર્ણ બની જ જાય - તેવું નથી. તાર્ણવહ્નિ અને વહ્નિતાર્ણ પદાર્થ એક હોવા છતાં તાર્ણવહ્નિત્વરૂપે અને વહ્નિતાર્ણત્વરૂપે ભેદ પડતા બન્ને જ્ઞાનના વિષય બને જ - તેવું કહી શકાતું નથી. સમૂહાલંબનાત્મક જ્ઞાન ઉભયવિષયક હોઈ શકે છે. પરંતુ 'હોય જ' - તેવો નિયમ ન

'अत्र वह्नितार्णाभावः', 'अत्र तार्णवह्न्यभावः' - इत्यादीनि सर्वाणि अभावविषयकज्ञानानि विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानस्थलीयमर्यादया एव समुपजायन्ते। वह्नितार्णाभावविषयकज्ञाने प्रतियोगितासम्बन्धेन (= स्वनिष्ठप्रतियोगितानिरूपकत्वसम्बन्धेन) वह्नितार्णवैशिष्ट्यं वह्नितार्णाभावे भासते, तस्य वैशिष्ट्यज्चान्यत्र इति विशिष्टस्य वैशिष्ट्यम् अभावविषयकज्ञाने भासते ।

तथा च 'वह्नितार्णाभाववत् तार्णवह्निविषयकं ज्ञानम्' - इत्येतज्ज्ञाने प्रतियोगितासम्बन्धेन वह्नितार्णवैशिष्ट्यं वह्नितार्णाभावे तद्वैशिष्ट्यज्च तादृशज्ञाने भासेते इति प्रतियोगिता-सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारता वह्नितार्णे भवेत्, अर्थात् प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नतादृशज्ञानीयप्रकारतायाः विशेष्यता वह्नितार्णे भवेत्, अर्थात् 'प्रतियोगितासम्बन्धेन वह्नितार्णाभावीयप्रकारताविशिष्टं वह्नितार्णम्' - इत्यादिज्ञाने प्रकारता प्रकारीभूता, वह्नितार्णं विशेष्यीभूतम्, प्रकारतायाः वैशिष्ट्यस्य वह्नितार्णे सत्त्वात् । तथा च प्रकारता-विशेष्यतयोः वह्नितार्णे एव वृत्तित्वम् इति प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नतादृशज्ञानीयप्रकारता तन्निरूपितविशेष्यता च समानाधिकरणा इति प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नतादृशज्ञानीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यता वह्नितार्णे वर्तते इति कथ्यते, सामानाधिकरण्यस्याऽपि अवच्छेद्यत्वपदार्थत्वात् ।

●

બનાવી શકાય. ('**अत्र तार्णवह्निः वह्नितार्णज्च**' - આવા પ્રકારનું જ્ઞાન સમૂહાલંબન કહેવાય. આ જ્ઞાનમાં ઉભય વિષય બને છે.) પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતા તાર્ણવહ્નિમાં પ્રકાર બને છે. મતલબ કે તાર્ણવહ્નિમાં સાધ્યતાની વિશેષ્યતા રહે. આ વિશેષ્યતા તાર્ણવહ્નિનિષ્ઠ સાધ્યતાથી અવચ્છેદ્ય = અવચ્છિન્ન બને. કારણ કે તાર્ણવહ્નિમાં જે વિશેષ્યતા છે તે સાધ્યતાથી નિરૂપિત છે. અને સાધ્યતા પણ તાર્ણવહ્નિમાં રહે છે, વિશેષ્યતા પણ તાર્ણવહ્નિમાં રહે છે. આ વિશેષ્યતાની અવચ્છેદકતા તાર્ણવહ્નિત્વમાં રહે. મતલબ કે તાર્ણત્વવિશિષ્ટ વહ્નિત્વમાં રહે. પરંતુ વહ્નિ-તાર્ણત્વમાં ન રહે. જો વહ્નિતાર્ણ સાધ્ય હોત તો સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિતાર્ણત્વમાં પણ રહેત. પરંતુ, વહ્નિતાર્ણ સાધ્ય નથી. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદ્ય-વિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણવહ્નિત્વમાં રહે. હવે, વહ્નિતાર્ણાભાવને જોઈએ. વહ્નિતાર્ણાભાવમાં વહ્નિતાર્ણ પ્રતિયોગિતાસંબંધથી રહે. માટે, જે આવું જ્ઞાન થાય કે 'પ્રતિયોગિતાસંબંધથી વહ્નિતાર્ણવિશિષ્ટ વહ્નિતાર્ણાભાવ છે' આ જ્ઞાનમાં વહ્નિતાર્ણમાં પ્રકારતા આવે. આ પ્રકારતા પ્રતિયોગિતાસંબંધથી આવી છે. માટે, તે પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન કહેવાય. જેવી રીતે 'સંયોગથી ઘટવિશિષ્ટ ભૂતલ છે' - આવા જ્ઞાનમાં સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાવિશિષ્ટ ઘટ કહેવાય તેવી રીતે 'પ્રતિયોગિતાસંબંધથી વહ્નિતાર્ણવિશિષ્ટ વહ્નિતાર્ણાભાવ છે' - આ

तदुक्तं **न्यायकोशे भीमाचार्येण** अवच्छेद्यत्वावच्छिन्नत्वयोः समानार्थकत्वमङ्गीकृत्य - "अवच्छिन्नत्वं = सामानाधिकरण्यम्, यथा वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतः इति परामर्शनिरूपितयोः धूमनिष्ठविषयतयोः अवच्छेद्यावच्छेदकभावः । अत्रेदं बोध्यम् - मध्यवृत्तिविषयतयोः भेदपक्षे (**जगदीशेन** समानाधिकरणविषयतयोः अभेदस्य प्रतिपादितत्वात्) पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपित-धूमनिष्ठप्रकारत्वस्य व्याप्तिनिष्ठप्रकारतानिरूपितधूमत्वावच्छिन्नविशेष्यत्वस्य च परस्परमवच्छेद्या-वच्छेदकभावः सामानाधिकरण्यात्मकः स्वीकृतः" (न्या. को. अवच्छिन्नत्वपदविवरणम् पृ. ८३) इति ।

तथा च प्रकृते वह्नितार्णे प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यता वर्तते इत्येवमुच्यताम्, प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतासमानाधिकरणविशेष्यता वर्तते इति वा उच्यतां नार्थभेदः कश्चिदिति । प्रकृते अवच्छेद्यत्वप्रयोगः करिष्यते इत्यवधेयम् । वह्नितार्णा-भावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकविधया वह्नितार्णत्वमेव लभ्यते, न तार्णवह्नित्वम् ।

प्रकृते साध्यता तार्णवह्नौ वर्तते, अर्थात् साध्यतानिरूपितविशेष्यता तार्णवह्नौ वर्तते, तथा च साध्यता तन्निरूपितविशेष्यता च समानाधिकरणा जाता इति तयोरपि परस्परमवच्छेद्या-

●

જ્ઞાનમાં પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિતાર્ણનિષ્ઠપ્રકારતા કહેવાય. (સ્વપ્રતિયોગિતા-નિરૂપકત્વને શોર્ટમાં પ્રતિયોગિતા તરીકે કહેવાય છે. માટે, 'પ્રતિયોગિતાસંબંધથી વહ્નિતાર્ણ વહ્નિતાર્ણાભાવમાં રહે' - આ પ્રમાણે જણાવેલ છે. પૂર્વે આ અંગે છણાવટ કરી દીધેલ છે.) આ પ્રકારતાની વિશેષ્યતા વહ્નિતાર્ણમાં રહે. મતલબ કે પ્રકારતા એ પ્રકાર બને અને વિશેષ્ય વહ્નિતાર્ણ બને. વહ્નિતાર્ણમાં આ જે વિશેષ્યતા આવી તે, સ્પષ્ટ છે કે, પ્રકારતાથી અવચ્છેદ્ય છે. કારણ કે બન્ને એક જ અધિકરણમાં રહે છે. આ વિશેષ્યતાનો અવચ્છેદક ધર્મ વહ્નિતાર્ણત્વ જ થાય. આ વહ્નિતાર્ણત્વ અને તાર્ણવહ્નિત્વ બે જુદા જુદા છે.

તેથી, સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા અને પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને અવચ્છેદકતા સમાનાધિકરણ નહીં થઈ. માટે, સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતા-અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા ન થાય.

આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-

वच्छेदकभावः इति साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यता तार्णवह्नौ भवेत् । तादृशसाध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकधर्मविधया तार्णवह्नित्वमेव लभ्यते, न वह्नितार्णत्वम् । तथा च साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता वह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतासमानाधिकरणा न, अर्थात् प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां न सम्भवति ।

तथा च स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां न स्यात् । अत्रेदं ध्येयम् - प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं (स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन) साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां यदि भवेत्, तदा स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन प्रतियोगिता साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेत्, स्वपदेन प्रतियोगितायाः एव गृहीतत्वात्, किन्तु साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं न वर्तते इति स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन प्रतियोगिता साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः न भवति, अवृत्तिः भवति, अर्थात् स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावृत्तित्वं प्रतियोगितायां न भवेत्, किन्तु प्रतियोगितायां स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वं भवेत् । अतः स्वावच्छेद्यविशेष्यताऽवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यता प्रतियोगितायां वृत्तिः भवेत्, तथा च तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वं वर्तते इति स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन

●

પ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્ત્વ ન રહેતા સ્વાત્મક(= પ્રતિયોગિતાત્મક)સંબંધ-અવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્ત્વસંબંધથી વહ્નિતાર્ણઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ ન થાય, અવૃત્તિ થાય. મતલબ કે વહ્નિતાર્ણઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વ આવે. માટે, સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યતા વહ્નિતાર્ણઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં રહી જાય. સાધ્યતાનો અભાવ ન રહે. ગોટાળે ચડી ગયા હો તો ફરીથી સ્પષ્ટતા કરી લો કે,

साध्यत्वाऽभावः न वर्तते ।

अर्थात् (१) साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायाः तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगिता-सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायाश्च एकाधिकरणे अवृत्तितया प्रतियोगिता-सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यता-वच्छेदकतायां न भवेत् ।

(२) अतः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्य-विशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां न स्यात् ।

(३) तथा च स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन प्रतियोगिता साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः न भवेत्, अवृत्तिः भवेत् ।

(४) अतः प्रतियोगितायां स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्व-सम्बन्धेन साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वं भवेत् ।

(५) अतः स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वं प्रतियोगितायां स्यात्, साध्यताभावः न स्यात् ।

●

(૧) साध्यताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकता तार्णवह्नित्वमां रहे. प्रतियोगितासंबंध-अवच्छिन्नप्रकारताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकता वह्नितार्णत्वमां रहे.

(૨) तार्णवह्नित्व-वह्नितार्णत्व - बन्ने जुदा जुदा होवाथी प्रतियोगितासंबंधअवच्छिन्न-प्रकारताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकतानुं सामानाधिकरण्य साध्यताअवच्छेद्यविशेष्यता-अवच्छेदकतामां न रहे.

(૩) माटे, स्वसामानाधिकरण्यसंबंधथी प्रतियोगितासंबंधअवच्छिन्नप्रकारताअवच्छेद्य-विशेष्यताअवच्छेदकतावत्त्व साध्यताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकतामां न रहे. माटे,

(૪) स्वात्मकसंबंधअवच्छिन्नप्रकारताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकतावत्त्वसंबंधथी वह्नितार्णाभावीयप्रतियोगिता साध्यताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकतामां अवृत्ति थाय. वृत्ति नहीं. माटे,

(૫) साध्यताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकतानी अवृत्तिता वह्नितार्णअभावीय-प्रतियोगितामां रहे. माटे,

य शो ल ता वि न भा

तथा च प्रकृते "स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन (अत्र अवृत्तित्व-प्रतियोगिवृत्तित्वं स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन, अर्थात् स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन वृत्तित्वस्य अभावः, विशेष्यतावच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन) साध्यत्वाभावविशिष्टा स्वनिरूपिताऽ-

●

(६) स्वअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकताअवृत्तित्वसंबंधथी साध्यता वल्लितार्णअभावीय-प्रतियोगितामां रहे, साध्यतानो अभाव न रहे.

✳ ફેરફૂદરડીની રમત ખેલતું લક્ષણ ✳

आना आधारे आपणे लक्षण बनावीओ के -

જે અભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાનો અભાવ રહે તે અભાવ લઈ શકાય. સાધ્યતાનો અભાવ સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતાક) સમજવો. (ઘટાભાવ સંયોગસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક છે - એમ પણ કહેવાય અને સંયોગસંબંધ-અવચ્છિન્ન ઘટાભાવ છે - એમ પણ કહેવાય. તેથી, પ્રસ્તુતમાં સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતા-અવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન સાધ્યત્વાભાવ - આ પ્રમાણે જણાવેલ છે. છતાં સરળતા ખાતર અમે કૌંસમાં પ્રતિયોગિતાક શબ્દનો પ્રયોગ કરીશું) અવચ્છેદકતામાં અવૃત્તિત્વ જણાવેલ છે. તેનો મતલબ એ કે વૃત્તિ ન હોવી જોઈએ. પ્રશ્ન થાય કે કયા સંબંધથી વૃત્તિ ન હોવી જોઈએ ? તો વૃત્તિતાનિયામક સંબંધ દેખાડે છે કે - સ્વાત્મકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્ત્વસંબંધથી. આ વૃત્તિત્વ એ વૃત્તિત્વાભાવના પ્રતિયોગી સ્વરૂપ વૃત્તિત્વ સમજવું. ન્યાયજગતની આ શૈલી છે કે જેમાં આ રીતે ઉલ્લેખ થાય છે. અવૃત્તિત્વ કયા સંબંધથી ? તે જણાવવાને બદલે વૃત્તિત્વ જે સંબંધથી લેવાનું હોય તે સંબંધઅવચ્છિન્નવૃત્તિત્વનો અભાવ તે અવૃત્તિત્વ - આ પ્રમાણેની નિરૂપણશૈલી હોય છે. પૂર્વે પણ આ પ્રકારનો પાઠ આપણે જોઈ ગયા છીએ. પ્રસ્તુત વાત ઉપર આવીએ કે - અવૃત્તિત્વપ્રતિયોગિવૃત્તિત્વ સ્વાત્મકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા-વત્તાસંબંધથી. અવચ્છેદકતાવત્તા સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી. આ રીતે સંબંધોની ભરમાર સર્જવી પડે છે. ટૂંકમાં, લક્ષણસમન્વય કરતા આટલું યાદ રાખવું કે -

સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા અને પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતા-અવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા બન્ને સમાનાધિકરણ ન હોય તેવું ન થવું જોઈએ. મતલબ કે સમાનાધિકરણ હોવી જ જોઈએ.

वच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतासमनियता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः" - इत्येवं लक्षणमभ्युपगन्तव्यम्।

●

ફલિત થતા અર્થનું સીધું પ્રસારણ

फलितार्थ :-

स्वअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकताअवृत्तित्व[1]संबंधअवच्छिन्न साध्यत्वाभाव प्रतियोगितामां
↓ अपेक्षित छे.
अवृत्तित्वप्रतियोगिवृत्तित्व
स्वात्मक(= प्रतियोगितात्मक)संबंधअवच्छिन्नप्रकारताअवच्छेद्य-
विशेष्यताअवच्छेदकतावत्ता [2]संबंधथी
↓
अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्यसंबंधथी

'**साध्यताविशिष्टः तार्णवह्निः**' - आवा ज्ञानमां भासमान तार्णवह्निनिष्ठसाध्यताअवच्छेद्य-विशेष्यताअवच्छेदकता मात्र तार्णवह्नित्वमां ज रहे. वह्नितार्णत्वमां नहीं.

जो '**साध्यताविशिष्टं वह्नितार्णम्**' - आवा प्रकारनी प्रतीति थाय तो साध्यताअवच्छेद्य-विशेष्यताअवच्छेदकता वह्नितार्णत्वमां पण रहे. किंतु तेवुं तो छे नहीं. माटे, साध्यता-अवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकता मात्र तार्णवह्नित्वमां ज रहे.

'**प्रतियोगितासम्बन्धेन वह्नितार्णविशिष्टः वह्नितार्णाभावः**' - आवा प्रकारनी प्रतीतिमां भासमान वह्नितार्णनिष्ठप्रकारतानी विशेष्यता वह्नितार्णमां आवे. माटे, बीजी प्रतीति थाय के

'**प्रतियोगितासम्बन्धअवच्छिन्नप्रकारताविशिष्टं वह्नितार्णम्**' आवा प्रकारनी प्रतीति द्वारा तादृशप्रकारताअवच्छेद्यविशेष्यता वह्नितार्णमां ज रहे. माटे, वह्नितार्णत्व ज तादृशविशेष्यता-अवच्छेदक बने. जो **प्रतियोगितासम्बन्धअवच्छिन्नप्रकारताविशिष्टः तार्णवह्निः** - आवा प्रकारनी प्रतीति थती होय तो अवश्य मानवुं पडे के प्रतियोगितासंबंधअवच्छिन्नप्रकारताअवच्छेद्य-विशेष्यताअवच्छेदकता तार्णवह्नित्वमां पण रहे छे. परंतु, एवुं तो छे नहीं. माटे, केवल वह्नितार्णत्व ज प्रतियोगितासम्बन्धअवच्छिन्नप्रकारताअवच्छेद्यविशेष्यतानुं अवच्छेदक बने.

तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितायां स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतासामनैयत्यं वर्तते एव, किन्तु अनुपदोक्तरीत्या तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यतायाः वर्तमानत्वात् तदभावः न स्यादिति तादृशवह्नितार्णाभावो धर्तुं न शक्यते ।

●

✱ वह्नितार्णाभाव अग्राह्य, तार्णवह्न्यभाव ज ग्राह्य ✱

પરિસ્થિતિ સ્પષ્ટ છે કે સ્વાત્મકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તા સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલ ન હોવાથી સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યતા જ વહ્નિતાર્ણઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં રહે, સાધ્યત્વાભાવ નહીં. જો તાર્ણવહ્નિઅભાવ લો તો તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યત્વઅભાવ મળી જાય. કારણ કે તાર્ણવહ્નિઅભાવ લેતા પ્રતિયોગિતાસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવમાં તાર્ણવહ્નિ રહે. માટે, 'પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાવિશિષ્ટ તાર્ણવહ્નિ છે' - આવા પ્રકારની પ્રતીતિ થાય. ફલતઃ સ્વાત્મક = પ્રતિયોગિતાઆત્મકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણવહ્નિત્વમાં જ આવે. સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ તાર્ણવહ્નિત્વમાં જ રહે છે. તેથી, તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણવહ્નિત્વમાં રહેશે.

સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ તાર્ણવહ્નિત્વમાં જ રહે છે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનું સામાનાધિકરણ્ય રહેવાને કારણે સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તા રહી જાય. આથી, સ્વઆત્મકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ થઈ જશે, અવૃત્તિ નહીં. માટે, તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વ ન રહેવાથી સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધથી તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતા ન રહે, સાધ્યત્વનો અભાવ રહી જાય.

માટે, સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી સાધ્યત્વનો અભાવ તાર્ણવહ્નિ-

अपि तु प्रकृते तार्णवह्न्यभावः एव ग्राह्यः, 'प्रतियोगितासम्बन्धेन तार्णवह्निविशिष्टः तार्णवह्न्यभावः' - इत्येतज्ज्ञाने तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारता तार्णवह्नौ भासते, न तु वह्नितार्णे इति तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता तार्णवह्नित्वे एव स्यात्, न तु वह्नितार्णत्वे । पूर्वोक्तरीत्या साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽपि तार्णवह्नित्वे एव वर्तते, न वह्नितार्णत्वे । तथा च साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायाः तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायाश्च तार्ण-

य शो ल ता

अभावीयप्रतियोगितामां જ રહેશે, વહ્નિતાર્ણઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં નહીં રહે. માટે, તાર્ણવહ્નિઅભાવ જ લઈ શકાશે. વહ્નિતાર્ણાભાવ લઈ નહીં શકાય. આ રીતે લક્ષણ સામાન્યથી સમજી ગયા. હવે પદકૃત્યાદિ તથા લક્ષણનું મૂળ ઉત્થાન કયા પાયા ઉપર થયું છે ? તે જોઈએ -

⌘ જ્ઞાનભેદથી વિષયભેદસિદ્ધિ ⌘

તાર્ણવહ્નિમાં જે સાધ્યતા રહે તે સાધ્યતાની અવચ્છેદકતા તાર્ણત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહે. તથા વહ્નિતાર્ણાભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં અને તાર્ણત્વમાં રહે. તાર્ણવહ્નિપદાર્થ અને વહ્નિતાર્ણપદાર્થ એક જ છે. તાર્ણવહ્નિની પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા જે તાર્ણત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહે તે બન્નેમાં વહ્નિતાર્ણઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ રહે. માટે, બાહ્યદૃષ્ટિએ તો તાર્ણવહ્નિ અને વહ્નિતાર્ણ - બે વસ્તુ એક જ છે. જો તે બન્નેને છૂટા પાડવા હોય તો કોઈ જ્ઞાનનો આશરો લેવો પડે. જ્ઞાનના માધ્યમથી જ તાર્ણવહ્નિને અને વહ્નિતાર્ણને છૂટા પાડવા શક્ય છે. કારણ કે જે જ્ઞાનમાં તાર્ણવહ્નિ વિષય બને તે જ્ઞાનમાં વહ્નિતાર્ણ વિષય બને જ તેવો નિયમ નથી. આથી, જ્ઞાનનો સહારો લઈ ગ્રંથકારે તાર્ણવહ્નિ અને વહ્નિતાર્ણ - આ બન્નેને છૂટા પાડ્યા. વિશેષ્યતા એ એક વિષયતા જ છે. કારણ કે વિષયતાના ત્રણ ભેદ છે - (૧) પ્રકારતા (૨) વિશેષ્યતા (૩) સંસર્ગતા. મતલબ કે વિશેષ્યતા જ્ઞાનકૃત ધર્મ છે. માટે, વહ્નિતાર્ણમાં અને તાર્ણવહ્નિમાં રહેલી વિશેષ્યતા બદલાઈ જાય. બન્નેની વિશેષ્યતા ભિન્ન-ભિન્ન છે. તેથી વિશેષ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મો પણ ભિન્ન - ભિન્ન થવા જ રહ્યા. હવે, પ્રશ્ન એ થાય કે તાર્ણવહ્નિમાં કોની વિશેષ્યતા રહે ? અને વહ્નિતાર્ણમાં કોની વિશેષ્યતા રહે ? પ્રથમનો જવાબ તો સ્પષ્ટ છે કે તાર્ણવહ્નિમાં સાધ્યતાની વિશેષ્યતા રહે છે. વહ્નિતાર્ણમાં પ્રતિયોગિતાની વિશેષ્યતા રહે છે - એવું ન કહી શકાય. ગ્રંથકારે પણ ન જ કહ્યું. મતલબ કે પ્રતિયોગિતાની વિશેષ્યતા વહ્નિતાર્ણમાં

वि न भा

वह्नित्वे एव वर्तमानतया तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता-सामानाधिकरण्यं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां स्यादेव । अतः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां भवेदिति स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां भवेदेवेति स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः एव भवेत्, अर्थात् तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावृत्तित्वमेव भवेत्, साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वं न वर्तते इति स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यता तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां न स्यादिति तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वाभावः एव स्यादिति ।

●

२हे छे ખરી. પરંતુ 'वह्नितार्ण वह्नितार्णअभावीयप्रतियोगी छे' આવું જ્ઞાન નથી થતું. કહેવાનો આશય એ છે કે - 'तार्णवह्नि साध्य छे' - આવું જ્ઞાન થાય છે. કારણ કે તાર્ણવહ્નિ પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતયા ઉલ્લિખ્યમાન છે. જ્યારે, આપણે 'वह्नितार्ण प्रतियोगी छे' આવું નથી કહેતા. કિંતુ, વહ્નિતાર્ણાભાવ તરીકે જ વહ્નિતાર્ણનો ઉલ્લેખ થાય છે. 'ઉક્ત તાર્ણવહ્નિસાધ્યક સ્થલમાં વહ્નિતાર્ણાભાવને લઈ શકાશે'.... ઈત્યાદિ રીતે જ કહેવામાં આવે છે. માટે, વહ્નિતાર્ણાભાવીયપ્રતિયોગિતા વહ્નિતાર્ણમાં રહેવા છતાં તે જ્ઞાનમાં ઉલ્લિખ્યમાન નથી. જ્ઞાનમાં ઉલ્લિખ્યમાન તો વહ્નિતાર્ણાભાવ જ છે. અને પ્રસ્તુતમાં વિશેષ્યતારૂપ ધર્મ વહ્નિતાર્ણમાં જ્ઞાનના આધારે જ લઈ જવો છે. માટે, પ્રતિયોગિતાની વિશેષ્યતા લઈ ન શકાય.

❁ प्रतियोगिताने प्रकार शा माटे न बनावी ? ❁

ઉલ્લેખ વહ્નિતાર્ણાભાવનો છે. આ વહ્નિતાર્ણાભાવમાં શું ભાસે છે ? તે વિચારીએ. જ્યારે પણ ઘટાભાવ બોલવામાં આવે ત્યારે 'ઘટનો અભાવ' - આવો બોધ થાય. ઘટનો અભાવ = **घटस्य अभावः** । ષષ્ઠી વિભક્તિનો અર્થ કરીએ પ્રતિયોગિતા. મતલબ કે પ્રતિયોગિતા-સંબંધથી ઘટવિશિષ્ટઅભાવ = ઘટાભાવ આવો બોધ થાય. તેવી જ રીતે વહ્નિતાર્ણાભાવ = પ્રતિયોગિતાસંબંધથી વહ્નિતાર્ણવિશિષ્ટ અભાવ. આ રીતે જ્ઞાનમાં

तादृशाभावीयप्रतियोगितायां पूर्वोक्तरीत्या स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतासामनैयत्यं तु वर्तते एव । तथा च तार्णवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने तार्णवह्निः विषयतया भासते इति तार्णवह्न्यभावाधिकरणविधया 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं न लभ्यते, किन्त्वन्यदेव, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयान्नास्त्येवाऽव्याप्तिः ।

ननु भवेदेवाऽव्याप्तिः, कस्यचित् पुंसः 'प्रतियोगितासम्बन्धेन तार्णवह्निविशिष्टः वह्नितार्णाभावः' - इत्येवं भ्रमज्ञानं समजनि, तथा च तादृशज्ञाने प्रतियोगितासम्बन्धेन वह्नितार्णाभावीयप्रकारता तार्णवह्नौ भवेदिति तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यताऽपि तार्णवह्नौ भवेदेवेति तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता तार्णवह्नित्वे भवेत्, साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽपि तार्णवह्नित्वे एव वर्तते ।

(१) अतः तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेंदकतासामानाधिकरण्यं साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां भवेत्,

(२) ततश्च स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां स्यादेव,

●

વહ્નિતાર્ણનિષ્ઠ પ્રકારતાનો ઉલ્લેખ છે. પ્રતિયોગિતા સંબંધકોટિમાં છે. ટૂંકમાં, વહ્નિતાર્ણમાં પ્રતિયોગિતાની વિશેષ્યતા લેવા કરતા પ્રકારતાની વિશેષ્યતા લેવી વધુ મુનાસિબ છે. માટે, પ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાનું પ્રસ્તુતમાં ગ્રહણ કર્યું છે. આ પ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાની અવચ્છેદકતા વહ્નિતાર્ણત્વમાં જ રહે. તથા ઉક્તપ્રકારતા અન્ય કોઈ સંબંધથી ન લેતા પ્રતિયોગિતાસંબંધથી જ લેવી પડે. બાકી તો કાલિક વગેરે સંબંધથી તાર્ણવહ્નિ પણ વહ્નિતાર્ણાભાવમાં પ્રકાર બની જાય. ટૂંકમાં, પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદક વહ્નિતાર્ણત્વ જ થાય. આ રીતે, વહ્નિતાર્ણત્વ અને તાર્ણવહ્નિત્વને છૂટા પાડી અવ્યાપ્તિ દૂર કરી. યાદ રહે કે સાધ્યતા એ જ્ઞાનકૃત ધર્મ નથી. જ્યારે પ્રકારતા એ જ્ઞાનકૃત ધર્મ છે. મતલબ કે 'इदं **साध्यम्**' આવું જ્ઞાન હોય તો જ સાધ્યતા આવે તેવું નથી. જ્યારે પ્રકારતા તો જ્ઞાન સાપેક્ષ છે. આ રીતે, આપણું લક્ષણ થશે -

(३) अतः स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन तादृश-
य वह्नितार्णाभावीयप्रतियोगिता साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेत्, अवृत्तिः न,
शो (४) अतः साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वं तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितायां
ल न भवेत्,
ता (५) तथा च स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशवह्नितार्णाभावीय-
प्रतियोगितायां साध्यत्वं न वर्तते इति साध्यत्वाभावः स्यात् ।

●

(१) साध्यतासमनियतत्वविशिष्ट -

(समनियतत्व स्वनिरूपितअवच्छेदकतावत्तासंबंधथी, अवच्छेदकतावत्ता स्वसामाना-धिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्व-स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्व - आ त्रण संबंधथी)

(२) स्वअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकताअवृत्तित्वसंबंधअवच्छिन्नप्रतियोगिताक-साध्यत्वाभावविशिष्ट - (अवृत्तित्वप्रतियोगिवृत्तित्व स्वात्मकसंबंधअवच्छिन्नप्रकारताअव-च्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकतावत्तासंबंधथी, अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्यसंबंधथी) प्रतियोगितानिरूपकअभावअधिकरणअवृत्तित्व,

आ लक्षण प्रमाणे '**अयं तार्णवह्निः**' - **इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्** - आ स्थलमां वह्नितार्णाभावने लईने आवती अव्याप्तिनुं निराकरण थई जशे.

वि
न
भा

❀ भ्रमात्मक ज्ञानने लईने अव्याप्ति ❀

प्रश्न :- अव्याप्ति आवशे ज. शा माटे नहीं आवे ? जुओ - साध्यताअवच्छेद्यविशेष्यता-अवच्छेदकता वह्नितार्णत्वमां जो रही जाय, अथवा तो वह्नितार्णअभावीयप्रतियोगितासंबंध-अवच्छिन्नप्रकारताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकता तार्णवह्नित्वमां रही जाय तो अव्याप्ति आवी जाय. साध्यता तो बुद्धिकृत (= बुद्धिनी अपेक्षाओ = '**इदं साध्यम्**' आवुं ज्ञान थाय तो साध्यता आवे तेवा प्रकारनो) धर्म नथी. माटे, साध्यतानी विशेष्यता तार्णवह्निमां ज रहे. वह्नितार्णमां न ज रही शके. माटे, साध्यताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकता तार्ण-वह्नित्वमां ज रहे. परंतु प्रतियोगितासंबंधअवच्छिन्नप्रकारता तो बुद्धिकृत धर्म छे. जो मने एवुं ज्ञान थाय के 'प्रतियोगितासंबंधथी वह्नितार्णविशिष्ट वह्नितार्णाभाव छे' तो प्रतियोगितासंबंधअवच्छिन्नप्रकारता वह्नितार्णमां रहे. अने जो मारी पासे एवुं ज्ञान होय

पूर्वोक्तरीत्या वह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितायां स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतासामनैयत्यं वर्तते एव इति तादृशो वह्नितार्णाभावः धर्तुं शक्यते, 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने तार्णवह्नेरेव विषयतया वह्नितार्णस्याऽविषयतया 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं वह्नितार्णाभावाधिकरणविधया लभ्यते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्ति***रिति चेत्*** ?

न; प्रमीयप्रकारतायाः एव ग्राह्यत्वात् । अयं भावः - 'प्रतियोगितासम्बन्धेन तार्णवह्निविशिष्टः वह्नितार्णाभावः' - इत्येतज्ज्ञानं भ्रमरूपमेव वर्तते, न तु प्रमा, तथा च वह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारता या तार्णवह्नित्वे वर्तते सा भ्रमज्ञाननिरूपिता, न तु प्रमाज्ञाननिरूपिता = प्रमीया, यतः 'प्रतियोगितासम्बन्धेन वह्नितार्णविशिष्टः वह्नितार्णाभावः' - इत्येतज्ज्ञानमेव प्रमा, तादृशप्रमाज्ञाननिरूपिता प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्ना च प्रकारता वह्नितार्णे एव स्यात्, न तु तार्णवह्नौ इति वह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीय-(= प्रमाज्ञाननिरूपित)प्रकारतावच्छेद्यविशेष्यता वह्नितार्णे एव स्यात्, न तु तार्णवह्नौ इति वह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता वह्नितार्णत्वे

કે 'પ્રતિયોગિતાસંબંધથી તાર્ણવહ્નિવિશિષ્ટ વહ્નિતાર્ણાભાવ છે' તો વહ્નિતાર્ણાભાવીયપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતા તાર્ણવહ્નિમાં આવી જાય. હા ! એક વાત સાચી કે 'પ્રતિયોગિતાસંબંધથી વહ્નિતાર્ણવિશિષ્ટ વહ્નિતાર્ણાભાવ છે' - આ જ જ્ઞાન પ્રમાત્મક છે. 'પ્રતિયોગિતાસંબંધથી તાર્ણવહ્નિવિશિષ્ટ વહ્નિતાર્ણાભાવ છે' - આ જ્ઞાન ભ્રમાત્મક છે. પણ, એટલું તો ખરું જ કે પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-ભ્રમાત્મકજ્ઞાનીયપ્રકારતા તાર્ણવહ્નિમાં રહી જાય ખરી !

✱ પ્રમાના પ્રવેશથી ભ્રમ ભાંગ્યો ✱

મતલબ કે, પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમાત્મકજ્ઞાનીય-પ્રકારતા વહ્નિતાર્ણમાં રહે અને પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-ભ્રમાત્મકજ્ઞાનીય-પ્રકારતા તાર્ણવહ્નિમાં રહે, ભલે ભ્રમાત્મકજ્ઞાનીયપ્રકારતા પણ, પ્રકારતા રહે ખરી. તેથી પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદક તાર્ણવહ્નિત્વ થઈ જવાથી પુનઃ વહ્નિતાર્ણાભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવી જશે.

भवेत्, साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता च तार्णवह्नित्वे स्यात्, अतः (१) साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं न स्यादिति (२) स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां नैव भवेदिति (३) स्वात्मकप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन तादृशप्रतियोगिता साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः नैव भवेदिति (४) स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यता तादृशप्रतियोगितायां वृत्तिः भवेदिति (५) तेन सम्बन्धेन तदभावः तादृशप्रतियोगितायां न स्यादिति तादृशवह्नितार्णाभावः धर्तुं न शक्यते ।

'प्रतियोगितासम्बन्धेन तार्णवह्निविशिष्टः तार्णवह्न्यभावः' - इत्येतज्ज्ञानं तु प्रमैवेति तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्ना या प्रकारता तार्णवह्नौ वर्तते सा प्रमाज्ञाननिरूपिता = प्रमीया एव वर्तते इति तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारता तार्णवह्नौ वर्तते, अतः तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता तार्णवह्नित्वे एव स्यात्, न तु वह्नितार्णत्वे । साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽपि तार्णवह्नित्वे एव वर्तते । इत्थञ्च (१) तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्न-

●

उत्तर :- અરે ભાઈ ! હજુ અમારું લક્ષણ પૂરું તો થવા દો ! પ્રકારતા ભ્રમાત્મક જ્ઞાનની લો તે ન ચાલે. પ્રમાત્મકજ્ઞાનની જ લેવાની = પ્રમાત્મકજ્ઞાનીય જ લેવાની = પ્રમીય જ લેવાની. મતલબ કે સ્વાત્મકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદક જો તાર્ણવહ્નિત્વ થાય તો જ તમે વહ્નિતાર્ણાભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આપી શકો. પરંતુ, પ્રમા જ્ઞાન તો ફક્ત 'પ્રતિયોગિતાસંબંધથી વહ્નિતાર્ણવિશિષ્ટ વહ્નિતાર્ણઅભાવ છે' - આ જ્ઞાનને જ કહેવાય. 'પ્રતિયોગિતાસંબંધથી તાર્ણવહ્નિવિશિષ્ટ વહ્નિતાર્ણાભાવ છે' - આ જ્ઞાન તો ભ્રમાત્મક છે. માટે, પ્રમાજ્ઞાનીય = પ્રમીયપ્રકારતા કે જે પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન હોય તે કેવલ વહ્નિતાર્ણમાં જ રહેશે, તાર્ણવહ્નિમાં નહીં. આ રીતે, પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણવહ્નિત્વમાં નથી રહેતી, કિંતુ વહ્નિતાર્ણત્વમાં જ રહેશે - આ વાત સાબિત થઈ ગઈ. ફલતઃ વહ્નિતાર્ણાભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આપવાનું તમારું સ્વપ્ન સાકાર થઈ શકે - તેવી કોઈ શક્યતા નથી. આપણું લક્ષણ તો એનું એ જ

प्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वर्तते एवेति (२) स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां स्यादेवेति (३) स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगिता साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वर्तते एव, न तु न वर्तते इति (४) स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वं तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां न वर्तते इति (५) साध्यता स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां न स्यात्, किन्तु तदभावः एव स्यादिति तार्णवह्न्यभावः एव ग्राह्यः, तदधिकरणे च 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानभिन्ने तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयान्नास्त्येवाऽव्याप्तिः । एवं प्रमीयत्वनिवेशेन अव्याप्तिनिवारणम् ।

प्रकारता हि ज्ञानसापेक्षो धर्मः इति तद्विशेषणविधया प्रमीयत्वनिवेशः आवश्यकः, साध्यता हि न तादृशी, भ्रमसत्त्वेऽपि साध्यता तादृशस्थले तार्णवह्नौ एव भवेदिति न तद्विशेषणविधया प्रमीयत्वनिवेशः आवश्यकः ।

ननु प्रमीयत्वं निवेश्यताम्, किन्तु नञ्द्वयप्रवेशेन किमर्थम् एषः परिष्कारः गुपिलो विधीयते ? स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यताभाववत्त्वं न निवेशनीयम्, किन्तु स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्ववत्त्वमेव निवेशनीयम् । तथा

●

છે. ફક્ત પ્રકારતાના વિશેષણ તરીકે 'પ્રમીય' શબ્દ ઉમેરી દેવો.

❋ નઞ્દ્વય પ્રવેશ પાછળનું પ્રયોજન શું ? ❋

પ્રશ્ન :- સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક સાધ્યત્વાભાવવત્ત્વ - આ રીતે શું કામ કહો છો ? ફક્ત આટલું જ કહો કે સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યત્વવત્ત્વ, તો પણ તાર્ણવહ્નિસાધ્યક ઉક્ત સ્થલમાં વહ્નિતાર્ણાભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જ શકે છે. તે આ રીતે -- હમણાં જ જોઈ ગયા તે મુજબ વહ્નિતાર્ણાભાવીયપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિતાર્ણત્વમાં જ રહે. અને તાર્ણવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતા-

चैवं लक्षणम् - 'स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य -स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतासमनियता, स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावृत्तित्वसम्बन्धेन (वृत्तित्वं स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारता-वच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन, विशेष्यतावच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन) साध्यताविशिष्टा च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' इति । एवमपि 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्नितार्णाभावमादाय अव्याप्तिः न सम्भवति, यतः पूर्वोक्तरीत्या तादृशवह्नितार्णाभावीय-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता तार्णवह्नित्वे न वर्तते, किन्तु वह्नितार्णत्वे एव वर्तते, साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता तार्णवह्नित्वे एव वर्तते, न तु वह्नितार्णत्वे इति साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगिता-सम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं न वर्तते एव, अतः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां तादृशवह्नितार्णाभावीय-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं न स्यादेव, ततश्च स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन तादृशवह्नितार्णा-भावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः नैव स्यादिति स्वावच्छेद्यविशेष्यता-वच्छेदकतावृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यता तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितायां न वर्तते इति स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टप्रतियोगितानिरूपकाभावविधया वह्नितार्णाभावः धर्तुं न शक्यते, किन्तु तार्णवह्न्यभावः एव ग्राह्यः इति न लक्षणाऽसमन्वयो न वाऽव्याप्तिः, तत्कथं नञ्द्वयप्रवेशोऽङ्गीकृतः ? ***इति चेत् ?***

●

અવચ્છેદકતા તાર્ણવહ્નિત્વમાં જ રહે. માટે, સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી વહ્નિતાર્ણાભાવીય-પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તા સાધ્યતા-અવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં ન રહે. માટે, સ્વાત્મકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીયપ્રકારતા-અવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી વહ્નિતાર્ણાભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાવ-ચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ નથી. માટે, સ્વાવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા-વૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યતા વહ્નિતાર્ણાભાવીયપ્રતિયોગિતામાં ન રહે. આ રીતે, સ્વઅવચ્છેદ્ય-વિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યત્વવત્ત્વ વહ્નિતાર્ણાભાવીયપ્રતિયોગિતામાં રહેલું

न; 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र तार्णवह्नि-वह्नितार्णोभयाभावमादायाऽव्याप्त्यापत्तेः । तथा हि - 'प्रतियोगितासम्बन्धेन तार्णवह्निविशिष्टः तार्णवह्नि-वह्नितार्णोभयाभावः' - इत्येतज्ज्ञानं प्रमा एव, न तु भ्रमः, तादृशप्रमाज्ञाननिरूपिता तार्णवह्नि-वह्नितार्णोभयाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्ना च प्रकारता तार्णवह्नौ वर्तते एवेति तादृशोभयाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारताऽवच्छेद्य-विशेष्यतायाः अवच्छेदकता तार्णवह्नित्वे स्यादेव, साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽपि तार्णवह्नित्वे वर्तते । साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां तादृशोभयाभावीयप्रतियोगिता-सम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं स्यादेव इति स्वसामाना-धिकरण्यसम्बन्धेन तादृशोभयाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यता-वच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां स्यादेव, अतः स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीय-प्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन तादृशोभयाभावीयप्रतियोगिता साध्यताऽवच्छेद्य-विशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेदेव, तथा च स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशोभयाभावीयप्रतियोगिता साध्यताविशिष्टा भवेदेव ।

स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) तार्णवह्नि-वह्नितार्णोभयाभावीय-प्रतियोगितायाः अधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानतार्णत्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः, समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताश्च

●

न होवाथी वह्नितार्णाभाव लई न शकाय. पूर्ववत् तार्णवह्निअभाव ज लेवो पडशे. तेने लईने लक्षणसमन्वय थई जशे. अव्याप्तिने कोई अवकाश नथी. तो आवुं लांबुं लक्षण बनाववानी जरूरत खरी ?

❋ उभयाभावनुं वारण ए ज प्रयोजन ❋

उत्तर :- जो साध्यत्वाभाववत्त्वनो प्रवेश न करावो तो उक्त स्थलमां वह्नितार्ण-तार्णवह्निउभयाभाव लईने अव्याप्ति आवे. '**तार्णवह्निरयम्**' - आ ज्ञानमां तार्णवह्नि विषयितासंबंधथी रहे छे, वह्नितार्ण नथी रहेतुं. माटे, **एकसत्त्वेऽपि द्वयं नास्ति** - आ न्यायथी उक्त ज्ञानमां तार्णवह्नि-वह्नितार्णउभयाभाव मळी जाय, आ उभयाभावीय-

लभ्यन्ते । स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतायाः अधिकरणविधयाऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानतार्णत्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः, समवायसम्बन्धा-वच्छिन्नाः शब्दतः उल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताश्चैव लभ्यन्ते। तथा च तादृशोभयाभावीयप्रतियोगिता स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामाना-धिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता-समनियताऽपि भवेदिति तादृशतार्णवह्नि-वह्नितार्णोभयाभावः धर्तुं शक्यते । 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने तार्णवह्निः विषयतया भासते, न तु वह्नितार्णमिति एकसत्त्वेऽपि द्वयं नास्तीति न्यायात् तार्णवह्नि-वह्नितार्णोभयाभावाधिकरणविधया 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं लभ्यते एव, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तितया लक्षणसमन्वयाऽसम्भवेन स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

यदि पूर्वोक्तरीत्या स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वाभाववत्त्वं प्रतियोगितावशेषणविधया निवेश्यते तदा तार्णवह्नि-वह्नितार्णोभयाभावः धर्तुं नैव शक्यते तादृशस्थले, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेद्यविशेष्यताऽवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वाभावः तदैव स्यात्, यदा तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽ-वृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यता वृत्तिः नैव स्यात्, साध्यताभावस्य प्रतियोग्यसमानाधिकरणस्यैव गृहीतत्वात् । तथा च यदि स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्व-सम्बन्धेन तादृशोभयाभावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायामवृत्तिः न भवेत्

●

પ્રતિયોગિતા તાર્ણવહ્નિમાં પણ રહે અને વહ્નિતાર્ણમાં પણ રહે. માટે, 'પ્રતિયોગિતાસંબંધથી વહ્નિતાર્ણવિશિષ્ટ ઉક્ત ઉભયાભાવ છે' અને 'પ્રતિયોગિતાસંબંધથી તાર્ણવહ્નિવિશિષ્ટ ઉક્ત ઉભયાભાવ છે' - આમ બન્ને રીતે કહી શકાય. આ બન્ને જ્ઞાન પ્રમા છે, અપ્રમા નથી. માટે, પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમીય-પ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતા તાર્ણવહ્નિમાં પણ જશે, વહ્નિતાર્ણમાં પણ જશે. માટે, પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતા-અવચ્છેદકતા તાર્ણવહ્નિત્વમાં પણ રહે અને વહ્નિતાર્ણત્વમાં પણ રહે. આમાંથી તાર્ણવહ્નિત્વ-નિષ્ઠા પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાનું સામાના-ધિકરણ્ય સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તા સાધ્યતાઅવચ્છેદ્ય-વિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જાય. માટે, સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી પ્રતિયોગિતાસંબંધ-

तदैव तादृशसम्बन्धेन साध्यताभावः प्रतियोगितायां स्यात् । किन्तु तादृशोभयाभावीयप्रतियोगिता वह्नितार्णेऽपि वर्तते इति 'तादृशोभयाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धेन वह्नितार्णविशिष्टः तादृशोभयाभावः' - इत्येतज्ज्ञानं प्रमा एवेति तादृशोभयाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारता वह्नितार्णेऽपि स्यात्, ततश्च तादृशप्रमीयप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता वह्नितार्णत्वेऽपि स्यात्, न च वह्नितार्णत्वे साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता वर्तते इति तादृशोभयाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायाः वह्नितार्णत्वे वर्तमानायाः सामानाधिकरण्यं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां न सम्भवतीति स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशोभयाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां न स्यादिति स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन तादृशोभयाभावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः न स्यादिति स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशोभयाभावीयप्रतियोगिता साध्यतायां वृत्तिः अस्ति इति स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यताभाववत्त्वं तादृशोभयाभावीयप्रतियोगितायां न स्यादिति तार्णवह्नि-वह्नितार्णोभयाभावः धर्तुं न शक्यते, किन्तु तार्णवह्न्यभावः एव ग्राह्यः । 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने तार्णवह्न्यभावः न वर्तते, किन्त्वन्यत्रैव वर्तते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतुः अवृत्तिरेवेति लक्षणसमन्वयान्नास्त्येवाऽव्याप्तिरिति नञ्द्वयप्रवेशः सार्थकः । एतत्सार्थक्योपपत्त्यर्थं विदुषा एषः पन्थाः सम्यग् विभावनीयः, अन्यो वा पन्थाः प्रदर्शनीयः । एवमन्यदपि पदकृत्यं स्वयं विभावनीयम् ।

●

અવચ્છિન્નપ્રમીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તા સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી ગયું. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં સ્વઆત્મકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી ઉક્તઉભયાભાવીય પ્રતિયોગિતા વૃત્તિ થઈ જશે.

ફલતઃ સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યતા ઉક્તઉભયાભાવીયપ્રતિયોગિતામાં રહી જશે. આ રીતે, ઉક્તઉભયાભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જવાથી તાદૃશપ્રતિયોગિતાનિરૂપક ઉક્ત ઉભયાભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ તજ્જ્ઞાન. તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ ત્યાં વૃત્તિ. આ રીતે, લક્ષણસમન્વય ન થતા અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.

प्रकृतपरिष्कारेण 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्नितार्ण्याद्यभावमादायाऽव्याप्तिनिवारणमेव सम्भवति । स्वसामानाधिकरण्यादिसम्बन्धप्रवेशप्रयोजनप्रदर्शनावसरे दर्शिततत्तत्स्थलीयाऽव्याप्तिनिवारणं न सम्भवति ।

तद्यथा - 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र उक्तपरिष्कारानुसारेण समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावः धर्तुं शक्यते, यतः साध्यता कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तत्र वर्तते, तथा च साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽपि महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् एव भवेत् । 'प्रतियोगितासम्बन्धेन समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्विशिष्टः तदभावः' - इत्येतज्ज्ञाने प्रमात्मके प्रतिभासमाना तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारता समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तत्रैव भवतीति तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽपि महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवेत् ।

तथा च (१) तादृशाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां स्यादिति (२) स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता-

●

જો તાદશઅવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યત્વાભાવવત્ત્વનો પ્રવેશ કરાવો તો આ આપત્તિ ન આવે. કારણ કે સાધ્યત્વઅભાવ તો સ્પષ્ટ છે કે પ્રતિયોગિઅસામાનાધિકરણ જ લેવાનો હોય. જો તમે તાર્ણવહ્નિત્વનિષ્ઠ, વહ્નિતાર્ણ-તાર્ણવહ્નિઉભયાભાવીયપ્રતિયોગિતાસંબધ-અવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા લો તો તે અવચ્છેદકતાનું સામાનાધિકરણ્ય તાર્ણવહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતા-અવચ્છેદકતાવત્તા સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે. માટે, સ્વાત્મકસંબંધ-અવચ્છિન્ન (= પ્રતિયોગિતારૂપસંબંધઅવચ્છિન્ન)પ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તા-સંબંધથી ઉક્તઉભયાભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં વૃત્તિ જ થશે, અવૃત્તિ નહીં. માટે, ઉક્તઉભયાભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતા-અવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વ રહેતું ન હોવાથી સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યતા ઉક્તઉભયાભાવીયપ્રતિયોગિતામાં નહીં રહે. મતલબ કે સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતા-

वत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां स्यादेवेति, (३) स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः एव स्यात्, न तु अवृत्तिः इति (४) तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वं नैव स्यात्, अतः (५) स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यता तादृशाभावीयप्रतियोगितायां न स्यात्, किन्तु तदभावः एव । एवं तादृशोऽभावः एतत्परिष्कारानुसारेण धर्तुं शक्यते इति न केवलैतत्परिष्कारेणैव एतत्स्थलीयाऽव्याप्तिः निवारयितुं शक्या ।

य शो ल ता

एवम् 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात्

●

અવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક સાધ્યત્વાભાવ ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં મળી જાય છે, પરંતુ આ સાધ્યત્વાભાવ પ્રતિયોગિસમાનાધિકરણ છે. મતલબ કે સાધ્યત્વ પણ ઉક્તઉભયાભાવીયપ્રતિયોગિતામાં રહે છે. કારણ કે ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિતાર્ણત્વમાં પણ રહે છે. આ વિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાને સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા સાથે સામાનાધિકરણ્ય નથી. માટે, સ્વાત્મકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી ઉક્તઉભયાભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતામાં ન રહે. ફલતઃ સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યતા રહી જાય. આમ, તમને જે સાધ્યત્વઅભાવ મળ્યો તે પ્રતિયોગિસમાનાધિકરણ મળ્યો. પ્રતિયોગિઅસમાનાધિકરણ સાધ્યત્વઅભાવ તરીકે તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં રહેલ સાધ્યત્વઅભાવ જ તમે લઈ શકશો. તેને લઈને લક્ષણસમન્વય થઈ જાય. આ પ્રમાણે અમને સમાધાન કરવું ઉચિત જણાય છે. બહુશ્રુત પુરુષો અન્યથા પણ પ્રસ્તુત સંદર્ભને અવિરોધિ રીતે જે પણ સમાધાન દર્શાવે તે અમને માન્ય છે. આ રીતે અન્યાન્ય પ્રશ્નોના જવાબ પણ સ્વયં મેળવી લેવા. લક્ષણનું પદકૃત્ય પૂર્ણ થયું. હવે પ્રશ્ન એ છે કે - ફક્ત આટલું જ લક્ષણ બનાવવામાં આવે, સાધ્યતાસમનિયતત્વનો પ્રવેશ કરાવવામાં ન આવે તો શું તકલીફ ? આનો જવાબ જે પૂર્વે આપી જ ગયા છીએ તે.

वि न भा

- इत्यत्र उक्तपरिष्कारानुसारेण कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुं शक्यते, यतः प्रकृते साध्यता कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तत्रैव वर्तते इति साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव भवेत् ।

'प्रतियोगितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तद्विशिष्टस्तदभावः' - इत्येतत्प्रमाज्ञाने प्रतिभासमाना तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्ना प्रकारता कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तत्रैव स्यादिति तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव भवेत् ।

अतः तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां स्यादेवेति स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यता-

❋ सामनैयत्य प्रवेश पण आवश्यक, अन्यथा अव्याप्ति ❋

એટલે કે, **पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमात्** - આ સ્થલમાં સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ આવે. તે આ રીતે → આપણું લક્ષણ અત્યારે આ પ્રમાણે છે -

स्वअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकताअवृत्तित्वसंबंधअवच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्यत्वाभावविशिष्टप्रतियोगितानिरूपकअभावअधिकरणअवृत्तित्व (प्रतियोगिताअवच्छेदकसंबंधघटकीभूतअवृत्तित्वप्रतियोगिवृत्तित्व स्वात्मकसंबंधअवच्छिन्नप्रमीयप्रकारताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकवत्तासंबंधथी, अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्यसंबंधथी) ઉક્ત સ્થલમાં સાધ્ય બે ભાગે છે - (१) મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને (२) વહ્નિત્વવિશિષ્ટ. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહેશે.

'પ્રતિયોગિતાસંબંધથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ ઉક્તઅભાવ છે' અને 'પ્રતિયોગિતાસંબંધથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ ઉક્તઅભાવ છે' - આ બન્ને જ્ઞાન પ્રમા છે. આ બન્ને પ્રમાજ્ઞાનીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં જ રહેશે. માટે, મહાન-

वच्छेदकतायां वर्तते एव, अतः स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः एव भवेत्, न तु अवृत्तिरिति स्वावच्छेद्यविशेष्यताऽवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यता तादृशाभावीयप्रतियोगितायां नैव स्यात्, तदभावः एव स्यात् । तथा च कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावो धर्तुं शक्यते एव । ततश्च एतत्परिष्कारेण न एतदभावमादायाऽव्याप्तिः निरोद्धुं शक्यते, किन्तु एतदव्याप्तिनिवारणाय सामनैयत्यघटितपरिष्कारः अपेक्ष्यते ।

एवम् 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिनिवारणमपि उक्तपरिष्कारेण कर्तुं न शक्यते, यतः साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव वर्तते, 'प्रतियोगितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वान् तदभावः' - इत्येतज्ज्ञाने प्रमात्मके प्रतिभासमाना प्रकारता कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे

●

सीयत्वनिष्ठ (१) साध्यताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकता अने (२) प्रतियोगितासंबंधअवच्छिन्नप्रमीयप्रकारताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकता - बन्ने समानाधिकरण थई जशे.

ते ज रीते वह्नित्वनिष्ठ (१) साध्यताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकता अने (२) प्रतियोगितासंबंधअवच्छिन्नप्रमीयप्रकारताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकता - आ बन्ने समानाधिकरण थई जशे.

आथी, स्वसामानाधिकरण्यसंबंधथी प्रतियोगिताआत्मकसंबंधअवच्छिन्नप्रमीयप्रकारताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकतावत्ता साध्यताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकतामां रही जशे. परिणामे, स्वात्मकसंबंधअवच्छिन्नप्रमीयप्रकारताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकतावत्तासंबंधथी उक्तअभावीयप्रतियोगिता साध्यताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकतामां वृत्ति ज थशे, अवृत्ति नहीं. आ रीते, साध्यताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकताअवृत्तित्व उक्तअभावीयप्रतियोगितामां रहेलुं न होवाथी स्वअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकतावत्ता संबंधथी उक्तअभावीयप्रतियोगितामां साध्यत्व नहीं रहे, साध्यत्वअभाव ज रहेशे. माटे, तादृशप्रतियो-

सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तत्र भवेदिति तादृशाभावीय-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव भवेत् । तथा च तादृशाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां स्यात्, तथा च स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां स्यादेवेति स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगिता साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः एव स्यात्, न तु अवृत्तिरिति स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यता तादृशाभावीयप्रतियोगितायां न स्यात्, किन्तु साध्यताभावः एव स्यात् । तथा चैतत्परिष्कारानुसारेणैषः अभावः धर्तुं शक्यते एव । अतः एतदभावमादायाऽव्याप्तिवारणाय साध्यतासामनैयत्यमवश्यं प्रवेशनीयम्, तद्घटकस्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धघटकसम्बन्धविधया स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धद्वयी अवश्यं प्रवेशनीया ।

'अयं वह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन वह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्रापि एतत्परिष्कारानुसारेण वह्नित्वविशिष्टाभावः धर्तुं शक्यते, यतः प्रकृते साध्यता वह्नित्वे वर्तमाना इति साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता वह्नित्वे स्यात् । 'प्रतियोगितासम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्टवह्निमान् वह्नित्वविशिष्टाभावः' - इत्येतज्ज्ञानं प्रमा, तथा च तादृशाभावीय-

ગિતાનિરૂપક સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને.

આ અવ્યાપ્તિને દૂર કરવા માટે સાધ્યતાસમનિયતત્વનો પણ પ્રવેશ કરાવવો જરૂરી છે. સાધ્યતાસમનિયતત્વનો પ્રવેશ કરાવ્યા પછી પૂર્વોક્ત સ્થલે કેવી રીતે અવ્યાપ્તિ નથી આવતી તે જણાવી જ દીધું છે.

હવે પ્રશ્ન એ કે સાધ્યતાસમનિયતત્વનિયામક જે સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધ તેમાં અવચ્છેદકતાવત્તા કયા અને કેટલા સંબંધથી લઈશું ? આનો જવાબ એ કે - પૂર્વોક્ત ત્રણેય સંબંધથી અવચ્છેદકતાવત્તા લઈશું.

સ્વસામાનાધિકરણ્ય વગેરે ૮ સંબંધની વ્યાવૃત્તિ = પદકૃત્ય = કાર્ય પૂર્વવત્ એટલે કે સમવાયથી દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય... ઈત્યાદિ સાધ્યક

प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारता वह्नित्वविशिष्टे स्यात्, ततश्च तादृशाभावीयप्रतियोगिता-सम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता वह्नित्वे एव स्यादिति साध्यतावच्छेद्य-विशेष्यतावच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यता-वच्छेदकतासामानाधिकरण्यं भवेदेव, ततश्च स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगिता-सम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां स्यात्, ततश्च स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावृत्तित्वमेव स्यात्, न तु अवृत्तित्व-मिति स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यता तादृशाभावीयप्रतियोगितायां वृत्तिः नैव भवेदिति साध्यताभावः एव तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्यात्, तथा च तादृशोऽ-भावोऽपि एतत्परिष्कारेण निरोद्धुं न शक्यते ।

या शो ला ता

किञ्च, पूर्वोक्तरीत्या स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधि-करण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यतासामनैयत्यं तादृशाभावीयप्रतियो-गितायां वर्तते एव ।

●

સ્થલે જે દર્શાવ્યું હતું તે મુજબ. સૌથી પહેલા વહ્નિસાધ્યક સ્થલમાં તાર્ણવહ્નિનો અભાવ અને તાર્ણવહ્નિસાધ્યક સ્થલમાં વહ્નિનો અભાવ લઈને જે અવ્યાપ્તિ દર્શાવી હતી તે પ્રસ્તુતમાં ન આવી શકે. કારણ કે તે સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં રહે અને તાર્ણવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવ-ચ્છેદકતા તાર્ણવહ્નિત્વમાં રહે. તથા બીજા સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતા તાર્ણવહ્નિત્વમાં રહે અને પ્રતિયોગિતાસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતા-અવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં રહે. માટે, અવ્યાપ્તિ આવવાનો સંભવ નથી. આપણે તો એવું સ્થલ લેવું જરૂરી બને કે જે આ પરિષ્કારમાંથી તો પાસ થઈ જ જાય. અને સ્વસામાનાધિકરણ્યના પ્રવેશ વિનાના દ્વિતીય પરિષ્કારમાંથી પણ પાસ થઈ જાય તો જ સ્વસામાનાધિકરણ્યનું પદકૃત્ય દર્શાવ્યું કહેવાય. માટે, તે પૂર્વોક્ત રીતે જ સમજવું.

વિ ન ભ્રા

અહીં તૃતીય સંબંધની જરૂરત કેમ પડી તે વિચારી લઈએ. આ બધી વિચારણા ખૂબ જ સંક્ષેપમાં પ્રસ્તુત કરી છે અને કરવામાં આવશે. કારણ કે વારે વારે વિસ્તારથી કહેવામાં ગ્રન્થગૌરવ થઈ શકે તેમ છે. તેનો ભય વિસ્તારથી કહેવામાં પ્રતિબંધક બને છે. વિસ્તારથી

एवम् 'अयं वह्नित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्टवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्न्यभावः उक्तपरिष्कारानुसारेण धर्तुं शक्यते एव, यतः साध्यता प्रकृते वह्नित्वविशिष्टे वर्तते इति साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता वह्नित्वे एव भवेत् । 'प्रतियोगितासम्बन्धेन वह्निमान् वह्न्यभावः' - इत्येतज्ज्ञानं प्रमा, अतः प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्न-प्रमीयप्रकारता वह्नौ एव स्यात्, तथा च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीय-प्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता वह्नित्वे भवेदेव । इत्थञ्च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता-सम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यता-वच्छेदकतायां वर्तते इति स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्न-प्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां स्यात्, ततश्च स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेद्य-विशेष्यतावच्छेदकतायां तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगिता वृत्तिः भवेदेव । तथा च स्वावच्छेद्यविशे-ष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वाभावः एव तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां स्यादिति उक्तपरिष्कारेण नैषः अभावः अवरोद्धुं पार्यते । एतदभावीयप्रतियोगितायां स्वनिरूपितावच्छेदकता-वत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यतासामनैयत्यमपि वर्तते । तथा चैतदव्याप्तिद्विकनिवारणाय स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-सम्बन्धोऽपि अवश्यं प्रवेशनीयः ।

●

જાણવા ઈચ્છુક વિદ્વાન **'यशोलता'** संस्कृतवृतिनुं अवगाहन करी शके छे. जो स्वअनवच्छेदक-अनवच्छिन्नत्वनो प्रवेश न करो तो **'अयं वह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन वह्निमत् तज्ज्ञानत्वात्** - आ स्थलमां वह्नित्वविशिष्टनो अभाव लईने अव्याप्ति आवे. कारण के प्रस्तुतमां साध्यताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकता वह्नित्वमां रहे छे. अने वह्नित्वविशिष्ट-अभावीयप्रतियोगितासंबंधअवच्छिन्नप्रमीयप्रकारताअवच्छेद्यविशेष्यताअवच्छेदकता पण वह्नित्वमां ज रहे. माटे, प्रस्तुत नूतन परिष्कारमांथी तो आ अभाव पास थई जाय छे. जो व्यापकताघटकसंबंधकोटिमां स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वनो प्रवेश न कराव्यो होय तो पूर्वे बतावेली पद्धति मुजब आ अभावनी प्रतियोगिता साध्यताने समनियत पण थई ज जाय. माटे, अव्याप्ति स्पष्ट छे. आथी, स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वनो प्रवेश करावववो पण अनिवार्य छे. पूर्वेनी वातोने आत्मस्थ करनार विद्यार्थी उपरोक्तदिशासूचन द्वारा स्वयमेव अमारा आशयने समजी शकशे.

ततश्च "स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन (वृत्तित्वं स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन, विशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन) साध्यताभावविशिष्टा, स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतासमनियता च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः" - इत्येवं लक्षणम्, अर्थाद् "यत्र यत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) यत्प्रतियोगिता वर्तते, यत्र यत्र च स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) यत्प्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्प्रतियोगितानिरूपकः, स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन (वृत्तित्वं स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन, विशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन) साध्यताभावविशिष्टप्रतियोगितानिरूपकः यः अभावः तदधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः" - इत्येवं लक्षणं फलितम् ।

य शो ल ता

●

❀ એકત્વ વગેરેની પર્યાપ્તિ માનનાર અને ન માનનારના મતે લક્ષણ ❀

ટૂંકમાં, જો એકત્વ વગેરેની પર્યાપ્તિ માનો તો લક્ષણ આ પ્રમાણે થાય કે -

(૧) સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપમાં વૃત્તિ અને

વિ ન મા

(૨) સાધ્યતાસમનિયત (સમનિયતત્વ સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી, અવચ્છેદકતાવત્તા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી) પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

જો એકત્વ વગેરેની પર્યાપ્તિ ન માનો તો લક્ષણ આ પ્રમાણે થાય કે -

वह्नितार्णाभावमादायाऽव्याप्तिवारणायैकत्वादेः पर्य्याप्त्यनभ्युपगमे स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यत्वाभाववत्त्वं

●

साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया तार्णत्व-वह्नित्वोभयं प्राप्यते इति साध्यतावच्छेदकतायाः पर्याप्तिः तार्णत्व-वह्नित्वोभयस्मिन्नेव भवति, किन्तु स्वरूपादिसम्बन्धेन केवलतार्णत्वमपि साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया लभ्यते इति केवलतार्णत्वादेः व्यवच्छेदार्थं पर्याप्तिः निवेशनीया भवति, साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकविधया तार्णवह्नित्वं वह्नितार्णत्वविलक्षणमेव लभ्यते, विशेष्यतायाः ज्ञानसापेक्षधर्मत्वात्, तार्णवह्नि-वह्नितार्णयोः भिन्नज्ञानविषयत्वेन तद्गतविषयताभेदध्रौव्यादिति साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता प्रकृतपरिष्कारे सङ्गृहीता इति सुसूक्ष्मं विभावनीयम् ।

एतदेवाह - 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र **वह्नितार्णाभावमादाय अव्याप्तिवारणाय एकत्वादेः पर्य्याप्त्यनभ्युपगमे स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्न**प्रतियोगिताक**साध्यत्वाभाववत्त्वं प्रतियोगिताविशेषणं** वाच्यम्, स्वं साध्यता, तदवच्छेद्या = तत्समानाधिकरणा या विशेष्यता तदवच्छेदकता तत्राऽवृत्तित्वमिति

●

(१) સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસાધ્યત્વાભાવવિશિષ્ટ (વૃત્તિત્વ સ્વાત્મકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી, અવચ્છેદકતાવત્તા સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી)

તથા (૨) સાધ્યતાસમનિયત (સમનિયતત્વ સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી, અવચ્છેદકતાવત્તા સ્વસામાનાધિકરણ્ય, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી) પ્રતિયોગિતાનિરૂપકઅભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ.

આ રીતે બન્ને લક્ષણ સ્પષ્ટ છે. આપણે પર્યાપ્તિઘટિત લક્ષણના આધારે જ આગળની ચર્ચા કરશું - તે ધ્યાનમાં રાખવું.

✲ ભાવાર્થના દરવાજે શબ્દોમાં પ્રવેશ ✲

શબ્દાર્થ :- વહ્નિતાર્ણઅભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિનું વારણ કરવા માટે, જો તમે એકત્વ વગેરેની પર્યાપ્તિ ન માનતા હો તો, પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન(પ્રતિયોગિતાક) સાધ્યત્વઅભાવવત્ત્વને મૂકવું.

प्रतियोगितावि॰शेषणम्, वृत्तित्वञ्च स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारत्वाऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन ।

तद्वत्ता च सामानाधिकरण्यसम्बन्धेन । प्रमीयत्वनिवेशादुक्तप्रतियोगितासम्बन्धेन तार्णवह्निप्रकारकभ्रमसत्त्वेऽपि न क्षतिः ।

●

सम्बन्धविग्रहः, अत्रैतदवृतित्वमभिप्रेताभावीयप्रतियोगितायां स्यात् चेत्, तेन सम्बन्धेन साध्यत्वं प्रतियोगितायां वृत्ति भवेत्, न चेत्, तदभावः स्यात्, अतः प्रतियोगिता साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवति अवृत्तिः वा इति चिन्तनीयं भवति, तत्र येन सम्बन्धेन वृत्तित्वमपेक्षितं तेन सम्बन्धेनैवाऽवृत्तित्वं गृह्यते इति आह - **वृत्तित्वञ्च** = स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धघटकीभूताऽवृत्तित्वप्रतियोगिवृत्तित्वञ्च **स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारत्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन**, स्वमभिप्रेताभावीयप्रतियोगिता, तदात्मकसम्बन्धावच्छिन्ना प्रमाज्ञाने भासमाना या प्रकारता तदवच्छेद्यविशेष्यतायाः अवच्छेदकता या तद्वत्त्वम् इत्यर्थः, अत्र **तद्वत्ता च सामानाधिकरण्यसम्बन्धेन** । लक्षणभावार्थः प्रागुक्तरीत्या स्पष्टः एव । प्रमीयत्वप्रवेशप्रयोजनं प्रदर्शयति - **प्रमीयत्वनिवेशाद् उक्तप्रतियोगितासम्बन्धेन** = लक्षणे प्रकारतावच्छेदकसम्बन्धविधया यः प्रतियोगितासम्बन्धः उक्तः सः तार्णवह्निसाध्यकस्थले प्रकृते वह्नितार्णाभावस्य जिघृक्षिततया वह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितात्मकः इति 'तादृशवह्नितार्णाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धेन तार्णवह्निविशिष्टः वह्नितार्णाभावः' - इत्याकारक**तार्णवह्निप्रकारकभ्रमसत्त्वेऽपि** तादृशज्ञानीयतार्णवह्निनिष्ठप्रकारतायाः प्रमीयत्वविरहान्न उक्तस्थले वह्नितार्णाभावग्रहणसम्भवः, **न** च तदभावग्रहणप्रयुक्ता **क्षतिः** = अव्याप्तिरिति ।

●

વૃત્તિત્વ સ્વાત્મકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રમીય(= પ્રમાજ્ઞાનીય)પ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી, અવચ્છેદકતાવત્તા સામાનાધિકરણ્યસંબંધથી) પ્રકારતાના વિશેષણ તરીકે જે પ્રમીયત્વનો પ્રવેશ કરાવ્યો છે તેના કારણે પ્રતિયોગિતાસંબંધથી તાર્ણવહ્નિપ્રકારક ભ્રમ કોઈને હોય એટલે કે 'પ્રતિયોગિતા સંબંધથી તાર્ણવહ્નિવિશિષ્ટ વહ્નિતાર્ણાભાવ છે' - આવા પ્રકારનો ભ્રમ હોય તો પણ અવ્યાપ્તિ ન આવે. પ્રમીયત્વનો પ્રવેશ ન કરો તો કેવી રીતે અવ્યાપ્તિ આવે ? તે ભાવાર્થમાં દર્શાવી ગયા છીએ. આ પ્રમાણે = આ રીતે ઉક્તપરિષ્કારનો પ્રવેશ કરે છતે સાધ્યતાસમનિયતત્વનિયામકસંબંધઘટકીભૂત અવચ્છેદકતાવત્ત્વ પૂર્વોક્ત ત્રણ સંબંધથી જ લેવું = સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વઅનવચ્છેદક-

ગૂ ઢા र्थ

य शो ल ता

वि ना भा

एवञ्चाऽवच्छेदकतावत्त्वं पूर्वोक्तत्रितयसम्बन्धेनैव, सामनैयत्यव्यावृत्तिरपि पूर्ववत् ।

●

एवञ्च = प्रतियोगिताविशेषणविधया स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वाभावं निवेश्य लक्षणाङ्गीकारे **अवच्छेदकतावत्त्वं** = साध्यतासामनैयत्यघटकस्वनिरूपिता-वच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धघटकीभूतमवच्छेदकतावत्त्वं **पूर्वोक्तत्रितयसम्बन्धेनैव** = स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेनैव, यथा पर्याप्तिघटित-परिष्काराङ्गीकारे अवच्छेदकतावत्त्वं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वान-वच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन नैवाङ्गीक्रियते, किन्तु स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेनैवाङ्गीक्रियते न तथा प्रकृतपरिष्कारेऽपि उभयसम्बन्धेनैवाऽ-वच्छेदकतावत्त्वं वाच्यम्, अपि तु स्वसामानाधिकरण्यादित्रितयसम्बन्धेनैवेति एवकारध्वनितः ध्वनिः । **सामनैयत्यव्यावृत्तिरपि पूर्ववत्**, अर्थात् केवलोक्तपरिष्कारः एवाभ्युपगम्यते तदा 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः वह्नित्वविशिष्टः तद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद-भावमादायाऽव्याप्तिः स्यादिति सामनैयत्यमवश्यं प्रवेशनीयम् । यथा अवच्छेदकतावत्त्वं पूर्ववत् त्रितयसम्बन्धेन गृहीतं तथा सामनैयत्यव्यावृत्तिरपि पूर्ववदवसेया इति अपिना अभि-

●

અનવચ્છિન્નત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી જ લેવું. આ સમનિયતત્વનો પ્રવેશ કેમ જરૂરી છે ? તે સમનિયતત્વની વ્યાવૃત્તિ = પદકૃત્ય = આવશ્યકતા પણ પહેલાની જ જેમ સમજી લેવી. મતલબ કે જો સમનિયતત્વનો પ્રવેશ ન કરાવો તો પૂર્વોક્ત 'જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે.....' ઈત્યાદિ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આવે તેમ સમજવું.

અહીં 'સ્વસામાનાધિકરણ્ય વગેરે સંબંધોની વ્યાવૃત્તિ પૂર્વવત્ સમજવી' - એવો અર્થ નથી. કારણ કે તેવી રીતે વ્યાવૃત્તિ સંભવતી નથી. સ્વસામાનાધિકરણ્યની વ્યાવૃત્તિ જે સ્થલમાં દર્શાવી હતી તે સ્થલની અવ્યાપ્તિ તો સ્વસામાનાધિકરણ્યના પ્રવેશ વિના પણ નૂતન પરિષ્કારથી દૂર થઈ જાય છે. માટે, તેની વ્યાવૃત્તિ તો અમે જે નવા સ્થળોએ દેખાડી હતી તે જ સ્થળોએ સમજવી. આ રીતે જે લોકો એકત્વ વગેરેની પર્યાપ્તિ નથી માનતા તે લોકોના મતે પણ તાર્ણવહ્નિસાધ્યક સ્થલમાં વહ્નિતાર્ણાભાવને લઈને આવતી અવ્યાપ્તિનું નિરાકરણ પૂર્ણ થયું. આ સાથે અવાંતર પૂર્વપક્ષ કે જે **यद्यपि** થી શરૂ થયો હતો તે પૂર્ણ થાય છે.

व्यज्यमानः अर्थः ।

सामनैयत्यपरिष्कारे सम्बन्धद्वादशकं निवेशितम्, तत्प्रत्येकसम्बन्धप्रवेशप्रयोजनमेतद्दिशा समनुगन्तव्यम् - साध्यता यस्यां व्याप्तौ व्याप्या भवति तादृशव्याप्तौ व्यापकताघटकसम्बन्धविधया सम्बन्धत्रयोपादाने व्याप्यताघटकसम्बन्धविधया तत्तत्सम्बन्धाऽप्रवेशे पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्ननिरवच्छिन्नघटत्वनिष्ठावच्छेदकताः, कालिकसम्बन्धावच्छिन्ननिरवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताः, समवायसम्बन्धावच्छिन्नसावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताश्च यथाक्रममादाय वह्न्यभावं गृहीत्वाऽपि लक्षणसमन्वयाऽसम्भवात् तादृशी व्याप्तिलक्षणाऽप्रसक्तिः दुर्वारा ।

एवं व्यापकताघटकसम्बन्धविधया स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धाऽप्रवेशे 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः ।

तंत्रैव स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धाऽप्रवेशे सैवाऽव्याप्तिः ।

स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धाऽप्रवेशे 'अयं वह्नित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्टवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः ।

साध्यता यस्यां व्याप्तौ व्यापिका भवति तत्र व्यापकताघटकसम्बन्धविधया सम्बन्धत्रयोपादाने व्याप्यताघटकसम्बन्धविधया तत्तत्सम्बन्धानुपादाने पूर्वोक्तरीत्या एव 'पर्वतो वह्निमान् धूमात्' - इत्यत्र व्याप्तिलक्षणाऽप्रसक्तिः ।

व्यापकताघटकसम्बन्धविधया स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धाऽप्रवेशे 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः, एवमेव स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धाऽप्रवेशेऽपि अव्याप्तिः।

स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धाऽप्रवेशेऽपि 'अयं वह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन वह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्नित्वविशिष्टवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः । तथा च तत्तत्सम्बन्धनिवेशः इति । ***ननु*** पूर्वं ग्रन्थकृता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धाऽप्रवेशे 'अयं वह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन वह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र तार्णवह्न्यभावमादाय, 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय चाऽव्याप्तिः प्रदर्शिताऽऽसीत्, भवता च न तत्राऽव्याप्तिः प्रदर्शिता तत्किमर्थम् ***इति चेत् ?***

न; स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वाभाववत्त्वपरिष्कारप्रवेशेन तदसम्भवात् । यदि स्वसामानाधिकरण्यं न निवेश्यते तदापि 'अयं वह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन वह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र तार्णवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः न सम्भवति, यतः प्रकृते साध्यता वह्नौ वर्तते इति साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता वह्नित्वे स्यात् । 'प्रतियोगितासम्बन्धेन तार्णवह्निविशिष्टः तदभावः' - इत्याकारकं ज्ञानं प्रमा इति तादृश-प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारता प्रकृते तार्णवह्नौ भवेत्, अतः तादृशप्रतियोगिता-सम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता तार्णवह्नित्वे एव स्यात् ।

ततश्च (१) तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता-सामानाधिकरण्यं साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां नास्तीति,

(२) स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारताऽवच्छेद्य-विशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां न स्यादिति,

(३) स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः न स्यात्, किन्तु अवृत्तिरेव स्यादिति,

(४) स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यता तार्णवह्न्यभावीयप्रति-योगितायां वर्तेतेति,

(५) तेन सम्बन्धेन तदभावः तार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां न स्यात् ।

तथा च तादृशः तार्णवह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते इति तादृशतार्णवह्न्यभावीयप्रतियोगिता साध्यतासमनियता भवतु मा वा तथापि तादृशप्रतियोगितायां स्वावच्छेद्यविशेष्यताऽवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वाभावस्याऽसत्त्वेन तद्ग्रहणं नैव सम्भवतीति न तमादायाऽव्याप्तिः सम्भवति, स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धाऽप्रवेशेऽपि ।

एवमेव 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः न सम्भवति स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धाऽप्रवेशेऽपि, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायाः वह्नित्वे एव सत्त्वात्, साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायाः तार्णवह्नित्वे एव सत्त्वाच्चेति विभावनीयम्। ततश्च यथोक्तस्थले एव स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धाऽप्रवेशेऽव्याप्तिप्रदर्शनमुचितमिति ।

ननु स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धाऽप्रवेशेऽपि भवतोक्तस्थले अव्याप्तिः न सम्भवत्येव, 'स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वाभावविशिष्टा, यत्र यत्र स्वनिरूपिताऽवच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपिताऽवच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) यत्प्रतियोगिता वर्तते, यत्र यत्र च स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) यत्प्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तादृशी च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाऽभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणाङ्गीकारेऽपि 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन ह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तेरसम्भवात् । तथा हि - प्रकृते पूर्वोक्तरीत्या कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगितायां स्वाऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वाभावोऽस्त्येव,

साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकविधया तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकविधया च वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव प्राप्तेः, एवं 'यत्र यत्र (= कालिकसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे शब्दतः उल्लिख्यमानवह्नित्वे च वर्तमानासु अवच्छेदकतासु, समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे शब्दतः उल्लिख्यमानद्रव्यत्वे च वर्तमानासु अवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) तादृशाऽभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते एव' - इति कथयितुं शक्यते, स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावत्तायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे शब्दतः उल्लिख्यमानवह्नित्वे च वर्तमानासु अवच्छेदकतासु सत्त्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावत्तायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे शब्दतः उल्लिख्यमानद्रव्यत्वे च वर्तमानासु अवच्छेदकतासु सत्त्वाच्च ।

यदा च स्वसामानाधिकरण्यं न निवेश्यते तदा स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतः अनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः लभ्यन्ते, समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु सर्वधर्मैरनवच्छिन्नासु तासु समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकद्रव्यत्वभिन्नसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वाच्च, किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतः उल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधयाऽपि न लभ्यन्ते, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधयाऽपि न लभ्यन्ते, या समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वत्वेन चाऽवच्छिन्ना अवच्छेदकता तस्यां समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वेऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकद्रव्यत्वत्व-

भिन्नवह्नित्वत्वाऽवच्छिन्नत्वसत्त्वात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकवह्नित्वत्वेतरधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वेऽपि कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदककालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वाऽसत्त्वाच्च ।

स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतः उल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः लभ्यन्ते ।

तथा च स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धाऽप्रवेशेऽपि स्वनिरूपिताऽवच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्यं विहाय स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायाः अधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतः उल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः न लभ्यन्ते, स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतायाः अधिकरणविधया ताश्चाऽवच्छेदकताः लभ्यन्ते इति न हि तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते इति स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धाऽप्रवेशेऽपि नैव सम्भवति उक्ताऽभावमादायाऽव्याप्तिः । य शो ल ता

एवं 'यत्र यत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन यत्प्रतियोगिता वर्तते, यत्र यत्र च स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) यत्प्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तादृशी, स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यताभावविशिष्टा च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणाभ्युपगमेऽपि 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः

तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः नैव सम्भवति, यतः पूर्वोक्तरीत्या **यद्यपि** तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यताभाववत्त्वं वर्तते, साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकविधया तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकविधया च वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव प्राप्तेः ।

एवं 'यत्र यत्र (= कालिकसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे शब्दत उल्लिख्यमानवह्नित्वे च वर्तमानासु अवच्छेदकतासु, समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे वर्तमानासु, शब्दतः उल्लिख्यमानद्रव्यत्वे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु च) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) तादृशाऽभावीयप्रतियोगिता वर्तते एव इति कथयितुं शक्यते,

तथापि यत्र यत्र (= समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु कालिकसम्बन्धावच्छिन्नासु च शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे शब्दतः उल्लिख्यमानवह्नित्वे च वर्तमानासु अवच्छेदकतासु, समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे शब्दतः उल्लिख्यमानद्रव्यत्वे च वर्तमानासु अवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) तादृशाऽभावीयप्रतियोगिता वर्तते, तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्यं विहाय स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते एव - इति कथयितुं न शक्यते, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेनाऽपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावत्तायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावत्तायाः वा समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतः उल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु असम्भवादिति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावो धर्तुं न शक्यते । तथा च

स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धाऽप्रवेशेऽपि नास्त्येव तादृशाऽभावमादायाऽव्याप्तिरिति भवता या स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धव्यावृत्तिः प्रदर्शिता सा सर्वथाऽयुक्ता ***इति चेत् ?***

सत्यम्, तथापि अन्यत्र तत्सार्थक्यसम्भवात् । अयं भावः - यदि 'यत्र यत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बधेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) यत्प्रतियोगिता वर्तते, यत्र यत्र च स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) यत्प्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तादृशी, स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वाऽभावविशिष्टा च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणमभ्युपगम्यते तदा 'अयं कालिकेन वह्निः, समवायेन वह्निः, समवायेन द्रव्यं च' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन यः कालिकेन वह्निः, समवायेन वह्निः समवायेन द्रव्यं च तद्विशिष्टम्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र यः कालिकेन वह्निः समवायेन च द्रव्यं तदभावमादायाऽव्याप्तिः स्यात् ।

तद्यथा - पुरोवर्तिनं वह्निमुद्दिश्य 'अयं कालिकेन वह्निः, समवायेन वह्निः समवायेन द्रव्यञ्च' - इत्याकारकं ज्ञानं कस्यचित् सञ्जातम् । कालिकेन वह्निः = कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः । यो वह्नित्वविशिष्टः सः वह्निः, यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः सः कालिकेन वह्निः, यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः सः समवायेन वह्निः । अतो घटोऽपि कालिकेन वह्निः कथ्यते एव, घटस्य कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वात् ।

न च 'घटः कालिकेन वह्निः' - इत्यादिप्रयोगाः अदृष्टपूर्वाः ***इति वाच्यम्;*** कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमाना च याऽवच्छेदकता तदप्रसिद्धेः, कालिकेन वह्नित्वाधिकरणग्रहणे 'कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः' - इत्येवमुल्लेखाऽऽग्रहे वह्नित्वस्योल्लेखाऽवश्यम्भावाद् इति विभावनीयम् ।

तथा च प्रकृते साध्यतावच्छेदकता त्रेधा - कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाऽवच्छेदकता, समवायसम्बन्धावच्छिन्ना शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाऽवच्छेदकता, समवायसम्बन्धावच्छिन्ना शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे वर्तमानाऽवच्छेदकता च । अभिप्रेताऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता द्वेधा - कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाऽवच्छेदकता, समवायसम्बन्धावच्छिन्ना शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे वर्तमानाऽवच्छेदकता च । तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमाना, साध्यतावच्छेदकता प्रतियोगितावच्छेदकता च परस्परं समानैवेति तयोः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन अधिकरणविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकता एव लभ्यन्ते । एवं समवायसम्बन्धावच्छिन्ना शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे वर्तमाना साध्यतावच्छेदकता प्रतियोगितावच्छेदकता च परस्परं समानैवेति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तयोः अधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः एव लभ्यन्ते ।

या समवायसम्बन्धावच्छिन्ना शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमाना साध्यतावच्छेदकता सा अतिरिच्यते, स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तदधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः लभ्यन्ते ।

तथा च स्वनिरूपिताऽवच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) अभिप्रेताऽभावीयप्रतियोगितायाः अधिकरणविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताश्चैव लभ्यन्ते, साध्यतायाः अधिकरणविधया तु ता एव समवायसम्बन्धावच्छिन्ननिरवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताधिकाः लभ्यन्ते ।

इत्थञ्च साध्यताधिकरणविधयाऽधिकावच्छेदकतानां प्राप्तौ अपि तत्र अभिप्रेताऽभावीयप्रतियोगिताधिकरणानामन्तर्भावाद् यत्र यत्र (= कालिकसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लि-

ख्यमानवह्नित्वे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु, समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु, शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु च) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) अभिप्रेताऽभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपिताऽवच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते एव - इति कथयितुं शक्यते एव ।

स्वसामानाधिकरण्यं विहाय स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन अभिप्रेताऽभावीयप्रतियोगितायाः अधिकरणानि विवक्ष्यन्ते तदा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया लब्धाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वनिष्ठाः अवच्छेदकताः - स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताविशिष्टाः अपि भवन्त्येव, समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु सर्वधर्मानवच्छिन्नासु तासु वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतासु समवाय़सम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वाच्च ।

ततश्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तत्तत्साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया यानि अवच्छेदकत्वानि प्राप्यन्ते तेषां सर्वेषां स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन अभिप्रेताऽभावीयतत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधयाऽपि प्राप्तेः "यत्र यत्र (= कालिकसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु, समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु, समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु च) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता

य शो ल ता

स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) अभिप्रेताऽभावीय-प्रतियोगिता वर्तते एव" - इति कथयितुं शक्यते एव । ततश्च साध्यतासामनैयत्यं तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां स्यादेव ।

किञ्च, साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकविधया तादृशाऽभावीयप्रतियोगितासम्बन्धा-वच्छिन्नप्रमीयप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकविधया च वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव प्राप्तेः प्रागुक्त-पद्धत्या तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वा-भावोऽपि स्यादेव ।

तथा च यः कालिकेन वह्निः समवायेन च द्रव्यं तदभावो धर्तुं शक्यते एव । 'अयं कालिकेन वह्निः, समवायेन वह्निः समवायेन च द्रव्यम्' इत्याकारकज्ञाने यः कालिकेन वह्निः समवायेन द्रव्यञ्च स विषयतया नैव वर्तते इति तदभावाधिकरणविधया तादृशज्ञानं लभ्यते, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः । पूर्वं शब्दतः उल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः अधिकाः प्राप्ताः, अतः अव्याप्त्यभावः समजनि। प्रकृते तु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानधर्मे वर्तमाना एव साध्यताद्यवच्छेदकता लभ्यते इति भव-त्येवाऽव्याप्तिरिति सूक्ष्मं पर्यालोचनीयम् ।

स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धप्रवेशे समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकाऽनवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया लभ्यन्ते, तादृशाऽभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया न लभ्यन्ते इति तादृशोऽभावो धर्तुं न शक्यते, किन्तु साध्याभावमादाय लक्षणसमन्वय एव स्याद् इति न न स्यादेवाऽव्याप्तिरिति स्वयं विभावनीयम् ।

एवमेव यदि 'यत्र यत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामा-नाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) यत्प्रतियोगिता वर्तते, यत्र यत्र च स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वा-

वच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) यत्प्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तादृशी, स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता-ऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यताऽभाववती च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्ति-त्वाभावः' - इत्येवमेव लक्षणमभ्युपगम्यते तदा 'अयं कालिकेन वह्निः समवायेन द्रव्यञ्च' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन यो वह्निः समवायेन च द्रव्यं तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन यः वह्निः, समवायेन वह्निः समवायेन द्रव्यञ्च तदभावमादायाऽव्याप्तिः स्यात्, यतः प्रकृते स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतायाः अधि-करणविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः च लभ्यन्ते, उक्ताऽभावीयप्रतियोगितायाः अधिकरणविधया ता एव समवायसम्बन्धावच्छिन्ननिरवच्छिन्नवह्नित्व-निष्ठावच्छेदकताधिकाः लभ्यन्ते ।

तथा च यत्र यत्र (= कालिकसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु, समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु च) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) तादृशाऽभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छे-दकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते एव ।

यदि केवलस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेनैव साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणानि गृह्यन्ते तदा समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः शब्दतोऽनुल्लिख्य-मानवह्नित्वे वर्तमाना अवच्छेदकता अपि समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया लभ्यन्ते इति तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया लब्धाः सर्वा अपि अवच्छेदकताः उक्तोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टाः समभवन् इति "यत्र यत्र (= समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु, कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु, समवायसम्बन्धा-

य शो ल ता

वच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानद्रव्यत्वे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु च) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) उक्ताऽभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते एव, तथा च साध्यतासामनैयत्यं तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां लब्धम् ।

किञ्च, प्रकृते साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकविधया तादृशप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकविधया च वह्नित्व-द्रव्यत्वयोरेव प्राप्त्या तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यत्वाभावः स्यादेव । तथा च कालिकेन यः वह्निः, समवायेन वह्निः समवायेन द्रव्यञ्च तदभावो धर्तुं शक्यते, तदधिकरणविधया च 'अयं कालिकेन वह्निः, समवायेन द्रव्यञ्चे'त्येतज्ज्ञानं लभ्यते एव, तत्र यः समवायेन वह्निः, कालिकेन वह्निः समवायेन द्रव्यञ्च तस्य विषयत्वात् । तादृशज्ञाने च तज्ज्ञानत्वहेतोर्वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धप्रवेशे च नेयमव्याप्तिः, समवायसम्बन्धावच्छिन्नासु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः वर्तमानत्वेऽपि एकस्याः साध्यतावच्छेदकताया अवर्तमानत्वात् तादृशोऽभावो धर्तुं न शक्यते, किन्तु साध्याभावमादाय लक्षणसमन्वयान्नास्त्यव्याप्तिरिति स्वयं विभावनीयम् । इत्थञ्च सर्वत्र स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धप्रवेशसार्थक्यमुपपादितम् । तत्त्वञ्च अत्रत्यं निपुणं विभावनीय***मिति दिक् ।***

एवं **यद्यपि** इत्यादिना आरब्धा या पूर्वपक्षवक्तव्यता सा सम्पूर्णा । पूर्वपक्षेण सामनैयत्यघटितं लक्षणं समर्थितम् ।

●

હવે **तथापि**થી મુખ્ય પૂર્વપક્ષ શરૂ થાય છે. તે એક નવા સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ દર્શાવશે. ત્યાર બાદ **अत्रोच्यते** કહી મુખ્ય પૂર્વપક્ષનું ખંડન ઉત્તરપક્ષ કરશે. હવે, મુખ્ય પૂર્વપક્ષ શું કહે છે તે જોઈએ. જે અવ્યાપ્તિ મુખ્ય પૂર્વપક્ષ આપશે અને ભવિષ્યમાં પણ જે જે અવ્યાપ્તિઓ

अधुना मुख्यपूर्वपक्षः सामनैयत्यघटितमिदं लक्षणं निराचिकीर्षुः अन्यं पन्थानमलभमानः छलमाश्रयन् आह - **तथापि** इत्यादि ।

अयमाशयः तस्य - सामनैयत्यघटितं लक्षणं सुन्दरं निर्मितम्, किन्तु न तेन सर्वत्राऽव्याप्तिनिवारणं कर्तुं शक्यते, एकं नूतनं स्थलं प्रदर्श्यते -

पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन
वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन तद्विशिष्टः यः तद्वान्, धूमात् -

इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्ट-स्तादात्म्यसम्बन्धेन यः तद्वान् तदभावमादाय अव्याप्तिः दुर्वारा एव । तद्यथा - कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः वह्निः स्यात्, तादात्म्यसम्बन्धेन वह्निविशिष्टः वह्निरेव, संयोगेन तदधिकरणं पर्वतः इति सत्स्थलम् ।

प्रकृते – साध्यम् - कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति
यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन तद्विशिष्टः ।

આપવામાં આવશે તે બધી પર્યાપ્તિઘટિત લક્ષણમાં જ આપણે જોઈશું. પર્યાપ્તિઘટિત લક્ષણની અવ્યાપ્તિ, પર્યાપ્તિઅઘટિત જે લક્ષણમાં છે તેમાં આવવાની જ છે. ચલો ! જોઈએ હવે કે અવાંતર પૂર્વપક્ષે ચણેલી લક્ષણની ઈમારતને કયા વિસ્ફોટથી મુખ્ય પૂર્વપક્ષ હતપ્રહત કરી મૂકે છે -

❁ મુખ્ય પૂર્વપક્ષ પુનઃ મેદાનમાં ! ❁

મુખ્ય પૂર્વપક્ષ :- (तथा.) મહાશય ! તમે બનાવ્યું તે લક્ષણ પૂર્વના તમારા લક્ષણ કરતા જો કે ઘણું સારું છે તો પણ આ લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ તો આવવાની જ. આ વખતે નવું સ્થલ લઈએ -

पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन तद्विशिष्टः यः तद्वान्, धूमात् - આ સ્થલમાં કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી તાદાત્મ્યસંબંધથી જે વિશિષ્ટ હોય તેના અભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવશે. પ્રસ્તુતમાં વહ્નિ એ જ સાધ્ય છે. વહ્નિ એ કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય. આ વહ્નિથી તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ વહ્નિ જ હોય. માટે, સાધ્ય તરીકે વહ્નિ જ પકડાશે. પરિણામે પૂર્વવત્ વ્યાપ્તિ ઘટી જવાથી આ સ્થલ સત્સ્થલ

– साध्यतावच्छेदकः सम्बन्धः - संयोगः ।

– साध्यतावच्छेदकः धर्मः - कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः सः ।

– साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - तादात्म्यसम्बन्धः ।

– साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च ।

– साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः कालिकश्च ।

एवं तादृशाभावीयप्रतियोगी - समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन तद्विशिष्टः ।

●

જ થશે. વચ્ચે તાદાત્મ્યસંબંધને પ્રવેશ આપી મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદક તરીકે બનાવી દીધા. આનો ફાયદો હમણાં જ ખબર પડી જશે. કારણ કે આના કારણે જ અવ્યાપ્તિ આવવાની છે.

અહીં, સાધ્ય - સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે
કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી
તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ - સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે
જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તે.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વ, મહાનસીયત્વ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - તાદાત્મ્ય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - કાલિક + સમવાય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વત્વ + વહ્નિત્વત્વ.

તથા જે અભાવ લીધો તે અભાવનો

પ્રતિયોગી - સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે
કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ.

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - (સમવાયથી મહાનસીયત્વ વિશિષ્ટ હોતે છતે જે
કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તે.)

– तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः - संयोगः ।
– तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः - समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः सः ।
– तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - तादात्म्यसम्बन्धः ।
– तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च ।
– तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः कालिकश्च ।

तथा च साध्यताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकता प्रकृते महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे भवेत्, प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽपि महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे भवेत् । यद्यपि उभयवैशिष्ट्यं प्रकृते भिन्नसम्बन्धेन तथापि तादृशावच्छेदकत्वयोः सामानाधिकरण्यमव्याहतम्, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टत्वेनैवाधिकरणोल्लेखात्,

●

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ.
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વ + વહ્નિત્વ.
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - તાદાત્મ્ય.
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વત્વ + વહ્નિત્વત્વ.
પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય + કાલિક.

આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પર્યાપ્તિસંબંધથી સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ છે તેમાં રહે છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તદ્ગત બહુત્વ થાય.

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ પણ વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તદ્ગત બહુત્વ થશે.

❋ तादात्म्यसंबंधघटित स्थले विचारणा ❋

સાક્ષાત્પરંપરાસાધારણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વમહાનસીયત્વવિશિષ્ટ-વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વ(સમવાય-કાલિક)આદિગતબહુત્વ થાય. તથા

સાક્ષાત્પરંપરાસાધારણપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-

तस्य चोभयत्र समानत्वादिति स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारताऽवच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्त्वं साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां स्यादिति स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशष्यतावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगिता साध्यतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतायां वृत्तिः भवेत्, अवृत्तिः नैव, तथा च स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यता तादृशाभावीयप्रतियोगितायां वृत्तिः नैव भवेदिति स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यताभावविशिष्टप्रतियोगितानिरूपकाभावविधया तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते ।

किञ्च, साध्यतावच्छेदकता प्रकृते तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना च । तथा च याः याः अवच्छेदकताः

અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વમહાનસીયત્વવિશિષ્ટ-વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વ(સમવાય-કાલિક)આદિગતબહુત્વ જ થાય.

સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ વહ્નિત્વ-મહાનસીયત્વવિશિષ્ટગતબહુત્વમાં તો રહી જ જશે. હવે, સાધ્યતાને સમનિયત થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ.

સાધ્યતાને સમનિયત ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતા તો જ થાય કે જો 'સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી (અવચ્છેદકતાવત્તા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી) જ્યાં જ્યાં ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતા છે ત્યાં ત્યાં સ્વનિરૂપિત અવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી સાધ્યતા છે તથા જ્યાં જ્યાં સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી સાધ્યતા છે ત્યાં ત્યાં સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી પ્રતિયોગિતા છે' - આ પ્રમાણે કહી શકાય તો.

એટલે કે જ્યાં જ્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોય ત્યાં ત્યાં જો સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા હોય અને જ્યાં જ્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા છે ત્યાં ત્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતા-

तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयावच्छिन्नाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमानाश्च स्युः ताः सर्वाः अपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया लभ्यन्ते, अर्थात् स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतायाः अधिकरणविधया लभ्यन्ते।

तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽपि तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना च । अतः याः याः अवच्छेदकताः तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयावच्छिन्नाः, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे

અવચ્છેદકતા હોય તો ઉક્તપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાસમનિયત થાય.

પ્રસ્તુતમાં ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં રહે છે. માટે, મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં રહેલી તમામ અવચ્છેદકતાઓ સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનું અધિકરણ થઈ જાય.

જુઓ, અહીં સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ કહેવાની જરૂરત નથી. કેવલ મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને વહ્નિત્વવિશિષ્ટ - આટલું જ કહેવું પર્યાપ્ત છે. જેવી રીતે કાલિકથી ઘટત્વવિશિષ્ટમાં રહેલી અવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી સમવાયથી ઘટત્વવિશિષ્ટનિષ્ઠ અવચ્છેદકતામાં રહે જ. કારણ કે અધિકરણ તરીકે માત્ર ઘટત્વવિશિષ્ટ જ ગૃહીત થાય છે. પ્રસ્તુતમાં પણ તે રીતે જોડી દેવું.

મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં રહેલી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. માટે, જે અવચ્છેદકતા તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય તે તમામ અવચ્છેદકતાઓ સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે મળે.

⁎ સામનૈયત્ય પણ ઘટી જતા અવ્યાપ્તિ દુર્વાર ⁎

આ રીતે, સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે જે અવચ્છેદકતા

च वर्तमानाः स्युः ताः सर्वाः अपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया लभ्यन्ते।

अतः यत्र यत्र (= तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नासु महानसीयत्व-वह्नित्वावच्छिन्नासु महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) यदभावीयप्रतियोगिता वर्तते, यत्र यत्र च (= तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नासु महानसीयत्व-वह्नित्वोभयावच्छिन्नासु महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमानासु अवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानव-

●

(१) મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને વહ્નિત્વવિશિષ્ટમાં વૃત્તિ હોય તથા

(૨) તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય તે અવચ્છેદકતાઓ મળે.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં રહે છે અને તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. માટે, જે અવચ્છેદકતા

(૧) મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને વહ્નિત્વવિશિષ્ટમાં વૃત્તિ હોય તથા

(૨) તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય તે અવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે મળે.

આ રીતે, બન્ને અવચ્છેદકતાના અધિકરણો સમાન થઈ જવાથી જ્યાં જ્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા છે ત્યાં ત્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે તથા જ્યાં જ્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે ત્યાં ત્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા છે - આ પ્રમાણે કહી શકાશે.

ટૂંકમાં, ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાને સમનિયત પણ થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે. અહીં સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરાવો તો પણ આ અવ્યાપ્તિ

च्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) यदभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्ता-सम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते एवेति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतासमनियतत्वं वर्तते, अतः तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते ।

पर्वते समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः सः नैव वर्तते इति तादात्म्येन तद्विशिष्टोऽपि नैव स्यादिति तदभावः स्यात्, तत्र च धूमहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

ननु एतदव्याप्तिनिवारणं न महायाससाध्यम्, यथा साध्यतावच्छेदकतास्पर्शिपरिष्कारः अधुना कृतः, तथैव साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतास्पर्शिपरिष्कारः कर्तव्यः, तेन च उक्ताऽव्याप्तिनिवारणं सुतरां स्यात् । परिष्कारश्चैवं कर्तव्यः - स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धो यः

दुर्वार बनशे. आनो तमे उद्धार नहीं करी शको. आ अव्याप्तिना मूळमां चालाकी ए करी के अभावमां अने साध्यमां मुख्य फरक समवाय - कालिकनो अने कालिक-समवायनो छे. तेने साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदक संबंधमां मूकी दईने अव्याप्ति आपी. कारण के जे परिष्कार कर्या छे ते बधां साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदकनुं नियमन करी शके. परंतु, साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदक सुधी पहोंचवानुं तेमनुं गजुं नथी.

·❊· अंदर ऊतरी जता परिष्कार प्रणयननो प्रयास ·❊·

अवांतर पूर्वपक्ष :- सारुं तो, साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदक सुधी जे परिष्कार पहोंची जाय तेवो परिष्कार बनावी दईए. अवच्छेदकतावत्तानियामक तरीके जे स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वनो प्रवेश करेल छे (अवच्छेदकतावत्तानियामक संबंध तरीके स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वनो प्रवेश पर्याप्तिघटित कल्पमां करेल नथी. आ अव्याप्ति दूर करवा तेनो प्रवेश करवो पडशे. अने तेनो अर्थ ग्रंथकार हवे बतावशे. पर्याप्तिअघटित कल्पमां तो स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वनो प्रवेश छे ज. तेने आश्रयीने ग्रंथकारे जणाव्युं के स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वनो अर्थ आ प्रमाणे करवो के...) तेनो अर्थ स्वनिरूपित-अवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्व समजवानो. अवच्छेदकतानुं वैशिष्ट्य स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्वउभयसंबंधथी समजवुं.

साध्यतासमनियतत्वनो फलितार्थ ए थयो के जयां जयां स्वसामानाधिकरण्य-स्वअव-

निवेशितः तत्र स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वं = स्वावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्व-मित्यर्थः कर्तव्यः, वैशिष्ट्यञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन । तथा च न स्यादेवाऽव्याप्तिः पूर्वोक्ता, तथाहि - साध्यतावच्छेदकता प्रकृते तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना च वर्तते । तथा च साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकता महानसीयत्वेऽपि वर्तमाना स्यात्, वह्नित्वेऽपि च । अर्थात् साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता द्वेधा -

– कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना अवच्छेदकता ।

– समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमानाऽवच्छेदकता च ।

तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपकावच्छेदकताऽपि द्वेधा -

●

च्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितअवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्व - આ ત્રણ સંબંધથી અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે ત્યાં ત્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા હોય તથા જ્યાં જ્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા રહે ત્યાં ત્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતાવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી અભિપ્રેતઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોવી જોઈએ.

કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં રહેલી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભય-સંબંધથી અધિકરણ તરીકે જે અવચ્છેદકતા (૧) મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ અને વહ્નિત્વવિશિષ્ટમાં વૃત્તિ હોય તથા (૨) તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય તે અવચ્છેદકતા મળી જાય. પરંતુ હવે તેવું નહીં થાય.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત પણ તે તે અવચ્છેદકતા હોવી જોઈએ. મતલબ કે જે અવચ્છેદકતાનો અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકસંબંધ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક પણ થતો હોય અને જે અવચ્છેદકતાની અવચ્છેદકતાનું અધિકરણ તથા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ સમાન હોય તે જ અવચ્છેદકતા લઈ શકાય.

– समवायसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमानाऽवच्छेदकता,

– कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना अवच्छेदकता च ।

समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, किन्तु स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा न भवतीति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन समवाय-

य शो ल ता

❖ संबंधना घटक संबंधमां संबंधनो प्रवेश ! ❖

वात थोडी विगते समजीએ -

स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्वઉભયसंबंधथी साध्यताअवच्छेदકताना અધિકરણ તરીકે બે પ્રકારની અવચ્છેદકતાઓ મળી શકે. અમુક અવચ્છેદકતાઓ એવી છે કે જે

(૧) સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં રહેનારી હોય અને

(૨) તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય.

અમુક અવચ્છેદકતાઓ એવી હોય કે જે

(૧) કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં રહેનારી હોય અને

(૨) તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય.

વિ ન મ્રા

પ્રથમ પ્રકારની જે અવચ્છેદકતા છે તે મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વઉભયથી અવચ્છિન્ન છે. માટે, તાદશઅવચ્છેદકતાની અવચ્છેદકતા(= અવચ્છેદકતાનિરૂપક અવચ્છેદકતા) મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહે. મહાનસીયત્વમાં અને વહ્નિત્વમાં રહેનારી આ અવચ્છેદકતા-અવચ્છેદકતા સમવાય અને કાલિકથી અવચ્છિન્ન છે. મતલબ કે આપણે જે અવચ્છેદકતા લીધી તેની અવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં રહેનારી છે અને વહ્નિત્વમાં રહેનારી છે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા પણ મહાનસીયત્વમાં રહેનારી અને વહ્નિત્વમાં રહેનારી છે. મહાનસીયત્વમાં રહેનારી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધથી અવચ્છિન્ન

सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुं न शक्यते ।

एवं समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, किन्तु स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति इति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन समवायसमबन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

●

છે અને વહ્નિત્વમાં રહેનારી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. આપણે જે પ્રથમ પ્રકારની અવચ્છેદકતા લીધી તેની અવચ્છેદકતા પણ જે મહાનસીયત્વમાં રહે છે તે કાલિકસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. અને સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન અવચ્છેદકતા વહ્નિત્વમાં રહે છે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વ-અવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્તઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા વિશિષ્ટ થશે. વિશિષ્ટભિન્ન નહીં. માટે, વિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિતત્વ ઉક્તઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે.

આથી, (૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય,

(૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ અને

(૩) સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી ઉક્તઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ થઈ જશે.

❋ नूतन परिष्कारअनुसार लक्षणसमन्वय ❋

થોડી સ્થૂલ ભાષામાં કહેવું હોય તો પૂર્વે જે અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણમાં વૃત્તિ હોય અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય એટલે તે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જતી. પરંતુ, હવે તેવું નહીં થાય. ઉપરોક્ત બે શરત તો ખરી જ. ઉપરાંતમાં જે અવચ્છેદકતાની અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદકતાના અધિકરણમાં રહેતી હોય અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય તે જ અવચ્છેદકતા લઈ શકાય. પ્રસ્તુતમાં, જે અવચ્છેદકતા

तथा च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

एवं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, किन्तु स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा न भवतीति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रियसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते ।

●

(૧) મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં વૃત્તિ હોય,

(૨) તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય તથા

(૩) પોતાની અવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં રહેતી હોય અને કાલિકસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય અથવા વહ્નિત્વમાં રહેતી હોય અને સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય તે અવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી વિશિષ્ટ થાય. (ત્રીજા સંબંધનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે - સ્વ = સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા તેનાથી નિરૂપિત અવચ્છેદકતા = સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદકતા. તેનાથી વિશિષ્ટ જે અવચ્છેદકતા હોય તેનાથી ભિન્ન અવચ્છેદકતાથી અભિપ્રેત-અવચ્છેદકતા અનિરૂપિત હોવી જોઈએ. એક પ્રકારની સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન અને વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ છે, બીજા પ્રકારની સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદકતા કાલિકસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે અને મહાનસીયત્વમાં વૃત્તિ છે. માટે, જે અવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વમાં વૃત્તિ હોય અને કાલિકસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય અથવા તો વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોય અને સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય તે અવચ્છેદકતા સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય. આ અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત આપણી અભિપ્રેત-અવચ્છેદકતા તો જ થાય કે જો અભિપ્રેતઅવચ્છેદકતાનિરૂપકઅવચ્છેદકતા (૧) મહાનસીયત્વમાં વૃત્તિ હોય અને કાલિકસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય અથવા તો (૨) વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોય અને સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય.

एवं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, किन्तु स्वसामानाधिकरण्य-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धाभ्यां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा न भवतीति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकता न लभ्यते । ततश्च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताऽपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा न कथ्यते।

साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता लभ्यते, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता च । तथा च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-

માટે, કહી શકાય કે અભિપ્રેતઅવચ્છેદકતાની બધી અવચ્છેદકતા જો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણમાં વૃત્તિ હોય અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય તો તે અવચ્છેદકતા સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ થઈ જાય. અહીં વિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિત કેમ જણાવ્યું ? ઈત્યાદિ પ્રશ્નોના જવાબ પૂર્વવત્ સ્વયં મેળવી લેવા. બ્રોડકાસ્ટીંગ કરવાને બદલે અત્યારે ડીપકાસ્ટીંગ જ કરીએ -)

❁ સામનૈયત્યની અસંગતિ ઉક્ત પ્રતિયોગિતામાં ❁

આપણે જે પ્રથમ પ્રકારની અવચ્છેદકતા લીધી તે આ ત્રણ શરતમાંથી 'બિના રુકાવટ' પાસ થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ.

(૧) આ અવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે વહ્નિત્વવિશિષ્ટ છે તેમાં રહેલી જ છે.

(૨) આ અવચ્છેદકતા તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન પણ છે. તથા

(૩) આ અવચ્છેદકતાની અવચ્છેદકતા બે પ્રકારની છે - (૧) મહાનસીયત્વવૃત્તિ-

महानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतावच्छेदकताः एव लभ्यन्ते, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतावच्छेदकताः एव लभ्यन्ते ।

ततश्च पूर्वं यदुक्तं यदुत - स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतासु वृत्तिः भवेत्, तत्र महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या महानसीयत्वनिष्ठा अवच्छेदकता सा यदि कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् तदैव स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् । एवं तादृशोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या वह्नित्वे वर्तमाना अवच्छेदकता सा यदि समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् तदैव स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् ।

●

કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતા અને (૨) વહ્નિત્વવૃત્તિ-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-અવચ્છેદકતા. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા પણ આ જ પ્રકારની છે. (૧) કાલિકસંબંધ-અવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વવૃત્તિ-અવચ્છેદકતા અને (૨) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-અવચ્છેદકતા. આ રીતે, અભિપ્રેતઅવચ્છેદકતાની અમુક પ્રકારની અવચ્છેદકતા (૧) સમવાય-સંબંધઅવચ્છિન્ન અને વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ છે. તથા અમુક પ્રકારની અવચ્છેદકતાઓ (૨) કાલિક-સંબંધઅવચ્છિન્ન અને મહાનસીયત્વમાં વૃત્તિ છે. માટે, અભિપ્રેત અવચ્છેદકતાનિરૂપક જે બે પ્રકારની અવચ્છેદકતા છે તે બન્ને સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-ઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે. આથી, સ્વનિરૂપિત-અવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે પ્રથમ પ્રકારની અવચ્છેદકતા મળી જાય. આ રીતે, પ્રથમ પ્રકારની અવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા-વિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

જે દ્વિતીય પ્રકારની અવચ્છેદકતા કે જે સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં રહેનારી છે તે અવચ્છેદકતા ઉક્તસંબંધત્રિતયથી

अर्थात् तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना या अवच्छेदकता तन्निरूपिता या महानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता या च वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तदुभयमपि यदि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा भवेत् तदैव तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमानावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं भवेत् । तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या महानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता सा तदैव स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा भवेत्, यदा महानसीयत्वनिष्ठा तादृशावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत्, यदि सा महानसीयत्वनिष्ठाऽवच्छेदकता समवायसम्बन्धेनाऽवच्छिन्ना गृह्यते तदा यथा समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा न भवति तथैव इयमवच्छेदकताऽपि साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा न भवेत् । ततश्च समवायसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता न ग्राह्या, किन्तु कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना एव ग्राह्या ।

●

साध्यताअवच्छेदकताथी विशिष्ट थाय छे के नहीं ? ते जोईએ.

(१) આ द्वितीय अवच्छेदकता महानसीयत्वविशिष्ट होते छते જે वह्नित्वविशिष्ट होय तेमां वृत्ति छे જ. तथा

(२) तादात्म्यसंबंधथी अवच्छिन्न પણ छे. माटे, स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्वઉભયસંબંધથી આ द्वितीय अवच्छेदकता साध्यताअवच्छेदकतानुं अधिकरण थઈ જાય.

❀ साध्यताअवच्छेदकताना अधिकरणोनी चारणी ! ❀

હવે, મુખ્ય વાત એ જ છે કે તે स्वनिरूपितअवच्छेदकताविशिष्टભિન્નअवच्छेदकताथी अनिरूपितत्वરૂપ संबंधथी साध्यताअवच्छेदकताथी विशिष्ट थाय छे के नहीं ? આ પદાર્થને शृंखलाबद्ध रीते जोईએ :

-- द्वितीय प्रકારની अवच्छेदकतामां જો साध्यताअवच्छेदकतानिरूपितअवच्छेदकता-

एवं तादृशमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या वह्नित्वनिष्ठा अवच्छेदकता सा तदैव स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा भवेत्, यदा वह्नित्वनिष्ठा तादृशावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना भवेत् । यदि सा वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना गृह्यते तदा यथा कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा नाऽभूत् तथैव इयमपि अवच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा नैव भवेत् ।

●

વિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વ રહે તો જ સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા દ્વિતીય પ્રકારની અવચ્છેદકતામાં રહી જાય.

-- જો દ્વિતીયઅવચ્છેદકતાનિરૂપક તમામ અવચ્છેદકતાઓ સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય તો જ દ્વિતીય અવચ્છેદકતામાં સાધ્યતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વ રહે.

-- દ્વિતીયઅવચ્છેદકતાનિરૂપકઅવચ્છેદકતા બે છે - (૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા અને (૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા. જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા (૧) કાલિકસંબંધથી અવચ્છિન્ન અને મહાનસીયત્વમાં વૃત્તિ છે અથવા તો (૨) સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન અને વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ છે. મતલબ કે દ્વિતીયઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતામાંથી એક પણ અવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ નહીં થાય.

કારણ કે, જો દ્વિતીયઅવચ્છેદકતાનિરૂપકઅવચ્છેદકતા (૧) સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય અને વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોય અથવા (૨) કાલિકસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય અને મહાનસીયત્વમાં વૃત્તિ હોય તો જ સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાથી તે દ્વિતીયઅવચ્છેદકતાનિરૂપકઅવચ્છેદકતા

स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः अपि लभ्यन्ते, समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः अपि लभ्यन्ते, तादृशोभयविशिष्टवृत्त्यवच्छेदकतानां तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वात्, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमानत्वात्, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नत्वाच्च । किन्तु स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन (वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः एव लभ्यन्ते, तादृशावच्छेदकतानिरूपितायाः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावैशिष्ट्यतया, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतायाश्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन

विशिष्ट थाय. द्वितीयअवच्छेदकतानिरूपकअवच्छेदकता बे छे. तेमांथी प्रथम प्रकारनी अवच्छेदकता छे ते महानसीयत्वमां वृत्ति छे. पण, कालिकसंबंधथी अवच्छिन्न नथी. अने समवायसंबंधअवच्छिन्न छे तो वह्नित्वमां वृत्ति नथी.

माटे, आ अवच्छेदकता तो स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्वउभयसंबंधथी, साध्यता अवच्छेदकतानिरूपितअवच्छेदकताथी विशिष्ट नहीं ज थाय.

जे द्वितीयअवच्छेदकतानिरूपक बीजी अवच्छेदकता छे ते वह्नित्वमां वृत्ति छे. पण, समवायसंबंधथी अवच्छिन्न नथी अने कालिकसंबंधथी अवच्छिन्न छे तो महानसीयत्वमां वृत्ति नथी. आ रीते, द्वितीयअवच्छेदकतानिरूपक बीजी अवच्छेदकता पण स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्वउभयसंबंधथी साध्यताअवच्छेदकतानिरूपितअवच्छेदकतानुं अधिकरण नहीं थाय.

❋ साध्यताअवच्छेदकताना अधिकरण थवानी लायकात ❋

आ रीते द्वितीयअवच्छेदकतानिरूपक बन्ने अवच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वअव-

समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टतया च महानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता-वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतोभयातिरिक्तावच्छेदकताऽनिरूपितायां तादृशोभयविशिष्टवृत्त्यवच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वात् ।

अतः एव स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन (वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकता न लभ्यते, यतः तादृशावच्छेदकतायां महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टवृत्तितया साध्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वञ्च स्तः, किन्तु तादृशावच्छेदकतानिरूपिता या महानसीयत्वे वर्तमाना समवायसम्बन्धावच्छिन्ना अवच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति, अर्थात् साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतावविधया धर्तुं न शक्यते ।

●

ચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થવાથી દ્વિતીય અવચ્છેદકતામાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ન-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ જ રહેશે, અનિરૂપિતત્વ નહીં. માટે, સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા-વિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વસંબંધથી દ્વિતીય અવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય. ફલતઃ સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિત-અવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવ-ચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે દ્વિતીય અવચ્છેદકતા ન મળે. કિંતુ પ્રથમ અવચ્છેદકતા જ મળે.

માટે, નક્કી એ થયું કે જે અવચ્છેદકતા -

(૧) મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં વૃત્તિ હોય,

(૨) તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય અને

एवं तादृशावच्छेदकतानिरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना अवच्छेदकता साऽपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति, अर्थात् साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया धर्तुमेव न शक्यते । तथा च समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं नैव स्यात्, साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या या समवायसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना अवच्छेदकता या च कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना अवच्छेदकता तन्निरूपितत्वसत्त्वादिति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन (वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः यः तद्वृत्त्यवच्छेदकता न लभ्यते, किन्तु कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकता एव लभ्यन्ते ।

●

(૩) પોતાની તમામ અવચ્છેદકતા (= अभिप्रेतअवच्छेदकतानिरूपक તમામ અવચ્છેદકતા) સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય અને વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોય અથવા તો કાલિક સંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય અને મહાનસીયત્વમાં વૃત્તિ હોય, મતલબ કે પોતાની નિરૂપક અવચ્છેદકતાઓમાંથી કોઈ એક અવચ્છેદકતા પણ એવી ન હોય કે જે સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન અને વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ પણ ન હોય તથા કાલિકસંબંધથી અવચ્છિન્ન અને મહાનસીયત્વમાં વૃત્તિ પણ ન હોય આવા પ્રકારની તે અવચ્છેદકતાઓ स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितअवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्व - આ ત્રણ સંબંધથી साध्यताअवच्छेदकताના અધિકરણ તરીકે મળે.

अर्थाद् याः याः अवच्छेदकताः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तत्र वर्तमानाः स्युः ताः ताः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन (वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया लभ्यन्ते ।

एवं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमानाः अवच्छेदकताः लभ्यन्ते, किन्तु स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन (वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायेन महा-

❖ प्रतियोगिताअवच्छेदकताना अधिकरणोनी खोज ❖

हवे, जे अभाव लीधो छे ते अभावीयप्रतियोगिताअवच्छेदकताना अधिकरणो कोण बने ? ते जोईए - स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्वउभयसंबंधथी उक्तअभावीयप्रतियोगिताअवच्छेदकताना अधिकरण तरीके बे प्रकारनी अवच्छेदकताओ मळे छे -

(१) समवायथी महानसीयत्वविशिष्ट होते छते जे कालिकथी वह्नित्वविशिष्ट होय तेमां रहेनारी अवच्छेदकता

तथा (२) कालिकथी महानसीयत्वविशिष्ट होते छते जे समवायथी वह्नित्वविशिष्ट होय तेमां रहेनारी अवच्छेदकता. आमां बधी अवच्छेदकता स्वनिरूपितअवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्वसंबंधथी उक्तअभावीयप्रतियोगिताअवच्छेदकताथी विशिष्ट थाय छे के अमुक ज थाय छे ते जोवानुं छे. प्रथम अवच्छेदकताने सौ प्रथम लईए.

-- जो प्रथम अवच्छेदकतामां उक्तअभावीयप्रतियोगिताअवच्छेदकतानिरूपितअवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्व रहे तो ज प्रथम अवच्छेदकता स्वनिरूपितअवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्वसंबंधथी उक्तअभावीयप्रतियोगिताअवच्छेदकताथी विशिष्ट थई शके.

नसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तत्र वर्तमानाः अवच्छेदकताः एव लभ्यन्ते, कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्यवच्छेदकताः न लभ्यन्ते, यतः यः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तत्र वर्तमाना या अवच्छेदकता तन्निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना अवच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति, अर्थात् प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतावधया धर्तुं न शक्यते ।

या च समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना अवच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति, अर्थात् प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकतावधया धर्तुं न शक्यते ।

●

-- જો પ્રથમઅવચ્છેદકતાનિરૂપક તમામ અવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપકઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થાય તો પ્રથમ અવચ્છેદકતામાં ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહે.

-- પ્રથમઅવચ્છેદકતાનિરૂપક અવચ્છેદકતા બે પ્રકારની છે -

(૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા અને

(૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા.

ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપક અવચ્છેદકતા પણ બે પ્રકારની છે -

(૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા અને

(૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા.

❄ प्रतियोगिताअवच्छेदकताअवच्छेदकता सुधी खोतरकाम ❄

પ્રથમઅવચ્છેદકતાનિરૂપક જે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા છે તે સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી સમવાયસંબંધ-

च्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टाऽवच्छेदकताविधया धर्तुं न शक्यते । तथा च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्या या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता, या च समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तन्निरूपितत्वस्य कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकताविशिष्टावच्छेदकताविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकता न लभ्यते इति तादृशावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तत्र वर्तमानाः अवच्छेदकताः नैव धर्तुं शक्यन्ते ।

●

અવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તથા જે પ્રથમઅવચ્છેદકતાનિરૂપક-કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા છે તે સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

-- આ રીતે, પ્રથમઅવચ્છેદકતાનિરૂપક બન્ને પ્રકારની અવચ્છેદકતાઓ સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત અવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે. માટે,

-- પ્રથમ અવચ્છેદકતામાં ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટઅવચ્છેદકતાથી જ નિરૂપિતત્વ રહેશે, વિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિતત્વ નહીં રહે. માટે,

-- પ્રથમ અવચ્છેદકતામાં ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહી ગયું. માટે,

-- પ્રથમ અવચ્છેદકતા સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ-

किन्तु समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः एव स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन (वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया लभ्यन्ते, यतः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताधिकरणे महानसीयत्ववह्नित्वोभयविशिष्टे या समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकता तस्याः वृत्तितया तादृशावच्छेदकतायां प्रतियोगितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यमपि वर्तते, तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नायां तादृशावच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वमपि वर्तते एव । तादृशावच्छेदकतानिरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना अवच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, या कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना अव-

य
शो
ल
ता

●

સંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ થઈ જશે. મતલબ કે, સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે પ્રથમ પ્રકારની અવચ્છેદકતા મળે.

હવે દ્વિતીય અવચ્છેદકતાને તપાસીએ - દ્વિતીય અવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ - ઉભયસંબંધથી તો ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ બને જ છે. તથા જો દ્વિતીય અવચ્છેદકતા નિરૂપક તમામ અવચ્છેદકતાઓ સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય તો સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વસંબંધથી પણ તે દ્વિતીય અવચ્છેદકતા ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ થઈ જાય.

વિ
ના
શ

ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા બે પ્રકારે છે - (૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વવૃત્તિ-અવચ્છેદકતા અને (૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-અવચ્છેદકતા. તથા દ્વિતીયઅવચ્છેદકતાનિરૂપક અવચ્છેદકતા પણ બે પ્રકારે છે

च्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितय-सम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, अर्थात् तादृशावच्छेदकतानिरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना अवच्छेदकता साऽपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितय-सम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा भवति, या कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना अवच्छेदकता साऽपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा भवति, एतदवच्छेदकताद्वितयातिरिक्ताऽवच्छेदकतानिरूपितत्वं तादृशावच्छेदकतायां नैवास्ति इति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते एव ।

●

- (૧) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વવૃત્તિ-અવચ્છેદકતા. અને (૨) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વવૃત્તિ-અવચ્છેદકતા. પૂર્વે આપણે જોઈ ગયા હતા કે જે અવચ્છેદકતા (૧) સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય અને મહાનસીયત્વમાં વૃત્તિ હોય અથવા (૨) કાલિકસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય અને વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ હોય તે અવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદક-સંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત અવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે મળે.

દ્વિતીયઅવચ્છેદકતાનિરૂપક જે પ્રથમ અવચ્છેદકતા છે તે સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે પણ મહાનસીયત્વમાં વૃત્તિ નથી અને વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ છે તો કાલિકસંબંધથી અવચ્છિન્ન નથી. માટે, તે અવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ ન થાય. દ્વિતીય-અવચ્છેદકતાનિરૂપક જે બીજી અવચ્છેદકતા છે તે વહ્નિત્વમાં વૃત્તિ છે પણ સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે, કાલિકથી નહીં અને સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોવા છતાં રહે છે વહ્નિત્વમાં, મહાનસીયત્વમાં નહીં. આથી, દ્વિતીયઅવચ્છેદકતાનિરૂપક બેમાંથી એક પણ અવચ્છેદકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી ઉક્ત-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થતી નથી. આ રીતે,

तथा च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन (वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः एव लभ्यन्ते, समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः न लभ्यन्ते, समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया च समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः एव लभ्यन्ते, कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः नैव लभ्यन्ते ।

ततश्च यत्र यत्र (= कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता

द्वितीय अवच्छेदकता ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત નહીં થવાથી સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વસંબંધથી દ્વિતીય અવચ્છેદકતા ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ નહીં થાય.

⁂ प्रतियोगिताअवच्छेदकताना अधिकरणो ⁂

ફલિતાર્થ એ થયો કે -

(૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં રહેલી અવચ્છેદકતાઓ જ મળે છે.

જ્યારે (૨) સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના

स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगिता नैव वर्तते, यत्र यत्र च (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता नैव वर्तते इति कथं समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तदभावमादाय अव्याप्तिसम्भवः ?

यशोलता

किन्तु प्रकृते कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः

●

અધિકરણ તરીકે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં રહેલી અવચ્છેદકતાઓ જ મળે છે. બન્ને પ્રકારની અવચ્છેદકતાઓ તદ્દન ભિન્ન-ભિન્ન જ છે.

આથી, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણમાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા ન રહે અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા ન રહે.

વિનાશ

સ્પષ્ટ છે કે જ્યાં જ્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી ઉક્ત-અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે ત્યાં ત્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતા-અવચ્છેદકતા હોય. તથા જ્યાં જ્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતા-અવચ્છેદકતા છે ત્યાં ત્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિત-અવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી ઉક્તઅભાવીય-પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા હોય - આ વાત તો લાખો યોજન દૂર - દૂર છે.

तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावः एव ग्राह्यः । ततश्च या कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकता एव स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया लभ्यते, या समवायेन महानसीयत्व-विशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकता तस्यां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताधिकरणमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वञ्च स्तः, किन्तु तादृशावच्छेदकतानिरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना अवच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि नैव भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि नैव भवति इति प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता-विशिष्टा न भवति, या कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना अवच्छेदकता साऽपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा न भवति, कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टाऽपि न भवति इति प्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा न भवति ।

●

❀ प्रतियोगिता - साध्यताना अधिकरणो तदन जुदा जुदा ❀

આ રીતે, ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી (અવચ્છેદ-કતાવત્તા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા-વિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી લેવી) જ્યાં જ્યાં છે ત્યાં ત્યાં સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી સાધ્યતા છે... ઈત્યાદિ પણ કહી ન શકાતા ઉક્ત-અભાવીયપ્રતિયોગિતા સાધ્યતાને સમનિયત નહીં થઈ શકે. સ્પષ્ટ છે કે તે અભાવ લઈ ન શકાય.

સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટનો સંયોગસંબંધથી અભાવ લેવો પડશે. આ અભાવનો

-- પ્રતિયોગી - સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ

अतः तादृशावच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्या या समवायसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना अवच्छेदकता, या च कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना अवच्छेदकता तन्निरूपितत्वस्य सत्त्वात् तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं नैव स्यात् ।

तथा च तादृशावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताविशिष्टत्वेऽपि स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन (वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताऽविशिष्टत्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकता नैव लभ्यते ।

●

હોય તેનાથી તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ.

-- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ.

-- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તે.

-- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - તાદાત્મ્ય.

-- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વ અને મહાનસીયત્વ.

-- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - કાલિક અને સમવાય.

-- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - મહાનસીયત્વત્વ અને વહ્નિત્વત્વ.

આ અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા -

(૧) સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં રહે છે.

(૨) તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે અને

कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताधिकरणमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टवृत्तित्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वञ्च स्तः एव, तादृशावच्छेदकतानिरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना अवच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा भवति, या समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना अवच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताविशिष्टा भवति इति तादृशावच्छेदकताद्वितयातिरिक्तावच्छेदकताऽनिरूपितायां तादृशावच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव।

तथा च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन (वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धा-

(૩) આ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા બે પ્રકારની છે -

(ક) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા અને

(ખ) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પણ

(૧) સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં જ રહે છે,

(૨) તાદાત્મ્યસંબંધથી જ અવચ્છિન્ન છે અને

(૩) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા પણ બે પ્રકારની છે -

(ક) સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા અને

(ખ) કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્ન-મહાનસીયત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા.

❁ સાધ્યાભાવનું જ ગ્રહણ સંભવિત રહેતા લક્ષણસમન્વય ❁

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત અવચ્છેદકતા અને ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદ-

वच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः एव लभ्यन्ते, समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः नैव लभ्यन्ते । साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधयाऽपि ताः एवावच्छेदकताः लभ्यन्ते ।

अतो यत्र यत्र (= कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्व-विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपित-

कतानिरूपित अवच्छेदकता આ રીતે સમાન થઈ જવાથી स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदक-संबंधअवच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितअवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्व - આ ત્રણ संबंधथी साध्यताअवच्छेदकताना अने उक्तअभावीयप्रतियोगिताअवच्छेदकताना - બન્નેના अधिकरणो समान ज थशे.

माटे, જ્યાં જ્યાં स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्व-स्वनिरूपित-अवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्व - आ त्रण संबंधथी उक्तअभावीय-प्रतियोगिताअवच्छेदकता छे त्यां त्यां स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितअवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्व - आ त्रण संबंधथी साध्यता-अवच्छेदकता रही जशे. तथा જ્યાં જ્યાં स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितअवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्व - आ त्रण संबंधथी साध्यता-अवच्छेदकता छे त्यां त्यां स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्व-स्वनिरूपित-अवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्व - आ त्रण संबंधथी उक्तअभावीय-प्रतियोगिताअवच्छेदकता पण रहेशे ज.

आना फळ स्वरूपे, જ્યાં જ્યાં स्वनिरूपितअवच्छेदकतावत्तासंबंधथी (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितअवच्छेदकताविशिष्टभिन्न-अवच्छेदकताअनिरूपितत्व - आ त्रण संबंधथी लेवी.) उक्तअभावीयप्रतियोगिता छे त्यां त्यां स्वनिरूपितअवच्छेदकतावत्तासंबंधथी साध्यता छे. अने જ્યાં જ્યાં स्वनिरूपित-अवच्छेदकतावत्तासंबंधथी उक्तअभावीयप्रतियोगिता छे त्यां त्यां स्वनिरूपितअवच्छेदकता-वत्तासंबंधथी साध्यता छे - आवुं कही ज शकाशे.

त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकतावैशिष्ट्यान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन तद्विशिष्टः यः तदभावीयप्रतियोगिता वर्तते एव, यत्र यत्र च (= कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकतावैशिष्ट्यान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकतावैशिष्ट्यान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते एवेति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्विशिष्टः तादात्म्येन यः तदभावः धर्तुं शक्यते । पर्वते कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन तद्विशिष्टः

●

મતલબ કે સાધ્યતાને સમનિયત પ્રતિયોગિતા તરીકે ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતા લઈ શકાશે. આ અભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપક-પર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ જે મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તદ્ગતબહુત્વ તેમાં તો વૃત્તિ જ છે.

આથી, સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટનો સંયોગસંબંધથી અભાવ લઈ શકાશે. તેનું અધિકરણ પર્વત નહીં થાય, જલહ્રદ થશે. ધૂમ ત્યાં અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જશે. અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ નહીં રહે.

✱ વધુ એક તાદાત્મ્યને બેસાડી પુનઃ અવ્યાપ્તિ ✱

મુખ્ય પૂર્વપક્ષ :- અરે ભાઈ ! આ રીતે ક્યાં સુધી પરિષ્કાર કર્યા કરશો. અમે વધારે ને વધારે તાદાત્મ્યસંબંધ મૂકતા જ જઈશું. જુઓ, તમે જે પરિષ્કાર કર્યા તેના કારણે

वह्निः वर्तते इति तादृशाभावाधिकरणविधया जलह्रदादिकं प्राप्यते, तत्र च धूमहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयान्नास्त्येवाऽव्याप्ति***रिति चेत्*** ?

मैवम्; पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वान् धूमात् - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तेः दुर्वारत्वात् ।

अयं भावः - कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः वह्निः, तादात्म्येन तद्विशिष्टः सः एव, तेन च तादात्म्येन विशिष्टोऽपि स एव, तद्वान् पर्वतः अस्त्येवेति सत्स्थलम्, पुनः तादात्म्यनिवेशेनैवेयमव्याप्तिः भविष्यतीति न नैरर्थक्यमाशङ्कनीयम् । तथा च प्रकृते — *साध्यम्* - कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तादात्म्येन तद्विशिष्टः ।
– *साध्यतावच्छेदकः धर्मः* - कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः सः ।

साध्यताअवच्छेदकताना अने प्रतियोगिताअवच्छेदकताना अधिकरण अने अवच्छेदक संबंध समान होवा जोईए. तथा साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदकताना अने प्रतियोगिताअवच्छेदकताअवच्छेदकताना अधिकरण अने अवच्छेदक संबंध समान होवा जोईए. साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदकता माटे अने प्रतियोगिताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदकता माटे तो तमारो कोई परिष्कार छे ज नहीं. बस ! तो अमे एवुं स्थल बनावशुं के जेमां अमारे जे पण चालाकी करवी छे ते साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदकतामां करेली हशे. स्थल आ प्रमाणे -

पर्वतः समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः
कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टः तादात्म्येन
यः तद्विशिष्टः तादात्म्येन तद्विशिष्टवान्, धूमात् -

आ स्थलमां समवायथी महानसीयत्वविशिष्ट होते छते जे कालिकथी वह्नित्वविशिष्ट होय तादात्म्यसंबंधथी तेनाथी जे विशिष्ट होय तेनाथी तादात्म्यसंबंधथी जे विशिष्ट होय तेनो संयोग संबंधथी अभाव लईने अव्याप्ति आवशे. आ स्थलमां,

– *साध्यतावच्छेदकः सम्बन्धः* - संयोगसम्बन्धः ।

– *साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः* - कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः, अर्थात् महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टः ।

– *साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः* - तादात्म्यसम्बन्धः ।

– *साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः* - महानसीयत्वं वह्नित्वञ्च ।

– *साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः* - तादात्म्यम् ।

– *साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः* - महानसीयत्वत्वं वह्नित्वत्वञ्च।

– *साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः* - समवायः कालिकश्च ।

योऽभावः गृहीतः *तादृशाभावीयप्रतियोगी* - समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तादात्म्येन तद्विशिष्टः ।

– *तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकः सम्बन्धः* - संयोगः ।

– *तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकः धर्मः* - समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः सः ।

●

❋ અવચ્છેદકતાની અવચ્છેદકતાની અવચ્છેદકતા સુધી ઊતરાણ ❋

-- સાધ્ય - સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી તાદાત્મ્યસંબંધથી જે વિશિષ્ટ હોય તેનાથી જે તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ હોય તે (= વહ્નિ).

-- સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ.

-- સાધ્યતાઅવચ્છેદક ધર્મ - સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી જે તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ હોય તે.

-- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - તાદાત્મ્ય.

-- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તે.

-- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - તાદાત્મ્ય.

-- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - વહ્નિત્વ - મહાનસીયત્વ.

-- સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સમવાય-કાલિક.

– *तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः* - तादात्म्यम् ।

– *तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः* - समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः सः ।

– *तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः* - तादात्म्यम् ।

– *तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः* - महानसीयत्वम्, वह्नित्वञ्च ।

– *तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः* - समवायः कालिकश्च ।

– *तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः* - महानसीयत्वत्वं वह्नित्वत्वञ्च ।

प्रकृते तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नाः तादात्म्येन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन विशिष्टः यः तत्र वर्तमानाः अवच्छेदकताः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टाः भवेयुरेव, साध्यतावच्छेदकतायाः तादात्म्येन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन यः विशिष्टः तत्र वर्तमानत्वात्, तादात्म्येनाऽवच्छिन्नत्वाच्च ।

-- साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदक धर्म - वह्नित्वत्व - महानसीयत्वत्व.

तथा જે અભાવ લીધો છે તે અભાવનો

-- પ્રતિયોગી - સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી તાદાત્મ્યસંબંધથી જે વિશિષ્ટ હોય તેનાથી જે તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ હોય તે.

-- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક સંબંધ - સંયોગ.

-- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ધર્મ - સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી જે તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ હોય તે.

-- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક સંબંધ - તાદાત્મ્ય.

-- પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક ધર્મ - સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તે.

तादृशावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकता तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभय-
विशिष्टे वर्तमाना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयातिरिक्तधर्मानवच्छिन्ना च । साध्यतावच्छेदकता-
निरूपितावच्छेदकताऽपि तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना
महानसीयत्व-वह्नित्वोभयातिरिक्तधर्मानवच्छिन्ना चैवाऽस्ति । अतः तादृशाऽवच्छेदकतानिरूपिता
या तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना महानसीयत्व-वह्नित्वो-
भयातिरिक्तधर्मानवच्छिन्ना चाऽवच्छेदकता सा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-
स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतानिरूपितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता-
विशिष्टा भवत्येव । एतदवच्छेदकतातिरिक्तावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमेव तादृशावच्छेदकतायां वर्तते ।
तथा च महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन तादात्म्यसम्बन्धेन विशिष्टः यः तत्र वर्तमानायाम्
अवच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वै-
तत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि
वर्तते ।

तथा च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा-
न्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन (वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धा-

●

-- प्रतियोगिताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदक संबंध - तादात्म्य.

-- प्रतियोगिताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदक धर्म - महानसीयत्व अने वह्नित्व.

-- प्रतियोगिताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदक संबंध - समवाय अने कालिक.

-- प्रतियोगिताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदक धर्म - महान-सीयत्वत्व अने वह्नित्वत्व.

ख्याल आवी ज गयो हशे के - 'अमारे केवी रीते अव्याप्ति आपवी छे ?' छतां, संक्षेपमां जणावी दईए.

★ पूर्वोक्त पद्धतिએ पुनः अव्याप्ति दुर्वार ! ★

आ स्थलमां साध्यताअवच्छेदकता पूर्वे जणावेल तादात्म्यसंबंधथी विशिष्ट એवा वह्निमां रहे छे. माटे, साध्यताअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्तिअनु-

वच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन यः तादात्म्यसम्बन्धेन विशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः लभ्यन्ते।

तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अपि तादात्म्यसम्बन्धेनाऽवच्छिन्नत्वात्, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन यः तादात्म्यसम्बन्धेन विशिष्टस्तत्र वृत्तित्वाच्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया तादात्म्येन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन यः विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः लभ्यन्ते एव।

या तादात्म्येन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन यः विशिष्टः तत्र वर्तमाना अवच्छेदकता तन्निरूपिताऽवच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता च तादात्म्य-सम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयातिरिक्तधर्मा-नवच्छिन्ना चेति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वै-तत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकताविशिष्टा एव तादृशा-

●

યોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ તાદૃશ તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટગતબહુત્વ થાય. પ્રતિયોગિતાઅવ-ચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક રૂપ પણ તે જ થાય. માટે, સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતા-અવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુ-યોગિતાઅવચ્છેદક રૂપમાં વૃત્તિ થઈ જશે.

હવે, આ પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાસમનિયત થાય છે કે નહીં ? તે જોઈએ.

આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી તાદાત્મ્યથી વિશિષ્ટમાં રહે છે. અને તે તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે.

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા જે મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં રહે છે અને તે પણ તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે.

તથા જે અભાવ લીધો તે અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી તાદાત્મ્યથી વિશિષ્ટમાં રહે છે. અને તે તાદાત્મ્ય-સંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. તથા તે અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા મહાનસી-યત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેમાં રહે અને તે પણ તાદાત્મ્યસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે.

वच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता स्यात्, एतदवच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशावच्छेदकतायामस्त्येव । अतः तादात्म्येन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन यः विशिष्टस्तत्र वर्तमाना अवच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपिताऽपि भवेदेवेति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन (वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया तादात्म्येन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन यः विशिष्टः तत्र वर्तमानाः अवच्छेदकताः एव लभ्यन्ते ।

अतो यत्र यत्र (= तादात्म्येन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन यः विशिष्टः तत्र वर्तमानासु अवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेद-

●

આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ + અવચ્છેદક સંબંધ સમાન છે તથા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાના અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ + અવચ્છેદક સંબંધ સમાન છે. માટે, જે અને જેટલા અધિકરણો સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના તે અને તેટલા અધિકરણો સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના મળે.

તેથી, જ્યાં જ્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે ત્યાં ત્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા રહેશે જ... ઈત્યાદિ રીતે અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.

कतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तदभावीयप्रतियोगिता वर्तते एव, यत्र यत्र च (= तादात्म्येन महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन यः विशिष्टः तत्र वर्तमानासु अवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते एवेति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावः धर्तुं शक्यते । समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः महानसीयवह्निरित्यादिः, तादात्म्येन तद्विशिष्टोऽपि सः एव, तेन् च तादात्म्येन विशिष्टोऽपि सः एव, तस्य च पर्वते अभावः इति तादृशाभावाधिकरणविधया पर्वतः लभ्यते, तत्र च धूमहेतोर्वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः । इत्थञ्च महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् यादृशस्थले साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकता भवेत् तादृशस्थलीयाऽव्याप्तिनिवारणं साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतास्पर्शिपरिष्कारेण भवता कृतं तदा अस्माभिः यादृशस्थले महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकता भवेत् तादृशस्थलमुपदर्शितमिति अव्याप्तिः तदवस्था जाता ।

यदि एतदव्याप्तिनिराकरणाय साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतास्पर्शिपरिष्कारः कर्तुमिष्यते, अर्थात् प्रकृतलक्षणे अवच्छेदकतावत्तानियामकसम्बन्धविधया स्वसामानाधिकरण्य

⊛ पुनः परिष्कार करता अनवस्था दुर्वार ⊛

હવે જો તમે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા સુધી તમારા હાથ લાંબા કરવા માટે જે અવચ્છેદકતાવત્તાનિયામક સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વસંબંધ, તેમાં વૈશિષ્ટ્યનિયામક સંબંધ તરીકે સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદક-

-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयं निवेशितम्, तत्र वैशिष्ट्यनियामकसम्बन्धविधया स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धः निवेशितः, तत्र यः स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धः तत्स्थाने स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं निवेश्यम्, अत्रत्यं वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन । तथा चैवं सामनैयत्याकारः - यत्र यत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, पुनः वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपिताऽवच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्तादिनियामकसम्बन्ध-कलापः पूर्ववत्) यदभावीयप्रतियोगिता वर्तते, यत्र यत्र च स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्तादि पूर्ववत्) यदभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्ता-सम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्तादि पूर्ववत्) साध्यता वर्तते एव - तादृशाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतासामनैयत्यं स्या***दिति;***

●

संबंधअवच्छिन्नत्व - આ ઉભયસંબંધની સાથે સાથે સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો પણ સંબંધરૂપે પ્રવેશ કરાવો અને વૈશિષ્ટ્યનિયામક સ્વસામાના-ધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયને રાખો અને અમે આપેલી અવ્યાપ્તિને દૂર કરો તો અમે હજુ એક તાદાત્મ્યસંબંધ ઉમેરી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદકતામાં ગોટાળો કરીશું.

પાછો જો તમે આ અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા પરિષ્કાર કરો તો તો આ રીતે તમે પરિષ્કાર કરે જ રાખજો. તમારા પરિષ્કારનો કોઈ અંત જ નહીં આવે. અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે, કાં પછી અનવસ્થા લાગુ પડી જશે. આનાથી છૂટવાનો કે બચવાનો કોઈ વિકલ્પ તમારી પાસે નથી.

પર્યાપ્તિઅઘટિત જે લક્ષણ છે તેમાં પણ આ રીતે જ બધાં દોષો આવશે. સાધ્યતા-સમનિયતત્વનો પ્રવેશ તો ઉભયત્ર સમાન જ છે માટે જ સ્તો ! છે કોઈ રસ્તો કે પગદંડી

तथापि *कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टं सत्समवायेन वह्नित्व-विशिष्टं यत्तद्विशिष्टस्य साध्यतायां सद्धेतौ समवायेन महानसीयत्व-*

तदा पूर्वोक्तस्थले यद्यपि अव्याप्तिः न स्यात्, किन्तु 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः यः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः, तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः, तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः, तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः, तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावमादायोक्तदिशाऽव्याप्तिः दुर्निवारा एव भवेत् । एतदव्याप्ति-निवारणाय पुनः लक्षणे प्रविष्टः यः स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धः तत्स्थाने स्वनिरूपिता-वच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धः निवेश्यः, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, तदा पुनः तादात्म्येन तद्वैशिष्ट्यमधिकं निवेश्य अव्याप्तिः, पुनः स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वपरिष्कारः इति अनवस्था अनिवारितप्रसरा त्रौकते भवल्लक्षणे इति सामनैयत्यघटितमपि इदं भवत्प्रियतमं लक्षणं न कष-च्छेद-तापशुद्धसुवर्णवत् सर्वथा शुद्धम् ।

एतदेवाह - **तथापि** = यद्यपि पर्याप्तिघटितकल्पे 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्ट-स्तदभावमादाय या अव्याप्तिः भवति, तन्निवारणाय सामनैयत्यघटितं लक्षणमभ्युपेयम्, तादृशं लक्षणञ्च प्रायः सर्वत्र सुस्थम्, तथापि **कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टं सत् समवायेन वह्नित्वविशिष्टं यत्तद्विशिष्टस्य साध्यतायां सद्धेतौ** = पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे

કે જે આ કરાલ અનવસ્થાકાંતારમાંથી તમને ઉગારી શકે ?

આ રીતે, મુખ્ય પૂર્વપક્ષ કે જે ઘણા બધાં પૃષ્ઠો પૂર્વે શરૂ થયો હતો તે અહીં પૂર્ણ થાય છે. હવે ઉત્તરપક્ષ શરૂ થશે.

·※· ભાવાર્થમાં પ્રદર્શિત વાતોની સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ ·※·

शब्दार्थ :- પર્યાપ્તિઘટિત-અઘટિતઉભયપ્રકારના લક્ષણો તમે બનાવ્યા અને પૂર્વોક્ત

गूढार्थ

विशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टं यत्तादात्म्येन तद्विशिष्टाभाव-मादायाऽव्याप्तेरनुद्धार एव ।

स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्या-वच्छेदकत्वानिरूपितत्वरूपत्वे तद्धारणेऽपि प्रागुक्तसाध्यात्मकविशिष्ट-

●

सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वान्, धूमात् - इत्येतत्स्थले **समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टं यत् तादात्म्येन तद्विशिष्टा-भावमादायाऽव्याप्तेरनुद्धार एव,** सामनैयत्यघटितलक्षणाङ्गीकारेऽपि नैतदव्याप्तिनिवारणं शक्यम् इति भावः ।

स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वरूपत्वे अर्थात् सामनैयत्यघटकसम्बन्धविधया यः स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धः गृहीतः तत्र अवच्छेदकतावत्तानियामकसम्बन्धविधया गृहीतस्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धमध्ये यः स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धः तदर्थः स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वम्, अर्थात् तत्स्थाने एतत्सम्बन्धनिवेशः, वैशिष्ट्यं च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितय-सम्बन्धेन - इत्येवं यदि अभ्युपगम्यते तदा **तद्धारणेऽपि** = यद्यपि उक्ताऽव्याप्तिवारणं भवति तथापि **प्रागुक्तसाध्यात्मकविशिष्टवतः साध्यतायाम्** = पूर्वं 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्व-विशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्यसम्बन्धेन यः तद्विशिष्टः तद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन तद्विशिष्टः साध्यम्, एतेन, तादात्म्येन यः विशिष्टः सः तद्रूपः एव इति 'पर्वतः

●

અવ્યાપ્તિઓ દૂર કરી તો પણ કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી તાદાત્મ્યસંબંધથી (ગ્રંથની પંક્તિમાં તાદાત્મ્યનો ઉલ્લેખ નથી, પણ અગ્રેતન ગ્રંથસંદર્ભથી આ વાત સ્પષ્ટ થઈ જશે કે તાદાત્મ્યસંબંધથી જ વૈશિષ્ટ્ય લેવાનું છે.) વિશિષ્ટ હોય તે જ્યારે સાધ્ય હશે અને સદ્ધેતુ હશે ત્યારે સમવાયથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ જે હોય તેનો સંયોગસંબંધથી અભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ આવશે કે જેનો ઉદ્ધાર કરવો તમારે માટે અશક્યપ્રાયઃ થઈ પડશે.

યશોલતા વિવેચન

कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन तद्विशिष्टः यः तादात्म्येन तद्विशिष्टः साध्यविधया लभ्यते, यश्च पूर्वोक्तस्थले साध्यविधया लभ्यते, नैतयोरन्तरं किञ्चित्, वह्नेरेवोभयत्र साध्यविधया प्राप्तेः, पूर्वं यः साध्यविधया लभ्यते तादात्म्येन तद्वान् प्रकृते साध्यविधया लभ्यते, अर्थात् 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र साध्यात्मकं यद्विशिष्टं = कालिकेन

य शो ल ता

●

मतलब के, **पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वान्, धूमात्** -

आ स्थलमां समवायथी महानसीयत्वविशिष्ट होते छते जे कालिकथी वह्नित्वविशिष्ट होय तेनाथी जे तादात्म्यसंबंधथी विशिष्ट होय तेनो संयोगसंबंधथी अभाव लईने अव्याप्ति आवशे.

समनियतत्वनियामक जे स्वनिरूपितअवच्छेदकतावत्तासंबंध, तेमां रहेल अवच्छेदकतावत्तानियामक संबंध तरीके जे स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वसंबंध छे (आ वात पर्याप्तिअघटित लक्षणनी अपेक्षाए छे. पर्याप्तिघटित लक्षणमां उक्तअव्याप्तिनुं निवारण करवा माटे नवो संबंध उमेरवो के जे स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वनो ज अर्थ छे) तेने स्वनिरूपितअवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअनिरूपितत्वरूप मानी लो अने तेमां आवेल अवच्छेदकताना वैशिष्ट्यनियामक संबंध तरीके स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्वउभयनो प्रवेश करावो अने उक्तअव्याप्तिनुं वारण करो तो पण हजु वधारे एक तादात्म्यनो प्रवेश करावी अव्याप्ति आपशुं. मतलब के पूर्वे जे तादात्म्यथी विशिष्ट एवा वह्निस्वरूप साध्य हतुं तेनाथी जे तादात्म्यथी विशिष्ट होय तेने साध्य बनावी अने ते पूर्वोक्त अभावनो जे प्रतियोगी हतो तेनाथी तादात्म्यसंबंधथी जे विशिष्ट होय तेनो अभाव लईने अव्याप्ति आवशे. मतलब के -

वि न मा

पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति
समवायेन वह्नित्वविशिष्टः यः तादात्म्येन तद्विशिष्टः
यः तादात्म्येन तद्विशिष्टः यः तद्वान्, धूमात् -

आ स्थलमां समवायथी महानसीयत्वविशिष्ट होते छते जे कालिकथी वह्नित्वविशिष्ट

वतस्साध्यतायां प्रागुक्तयुक्त्याऽव्याप्तेरनुद्धार एव ।

तद्धारणायोक्तवैशिष्ट्यस्य स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकत्वानिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन विवक्षणेऽनवस्थाप्रसङ्ग ***इति चेत् ?***

●

महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन तद्विशिष्टः तेन तादात्म्येन यः विशिष्टः = यः तादृशसाध्यात्मकविशिष्टवान् तस्य (= तादृशसाध्यात्मकविशिष्टवतः, पूर्वोक्तसाध्यात्मकं यत् तादृशविशिष्टवत् तस्य..., साध्यात्मकं यद् विशिष्टं तद्वतः इत्युभयथाऽपि अर्थः इति सुसूक्ष्मं विभावनीयम्) साध्यत्वं 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र भवतीति एतत्स्थले **प्रागुक्तयुक्त्या अव्याप्तेः अनुद्धारः एव,** साध्यतावच्छेदकतास्पर्शिपरिष्कारः यथा साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतामाश्रित्याऽऽपादिताऽव्याप्तिनिवारणाय निष्फलः सञ्जायते तथैव साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतास्पर्शिपरिष्कारः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतामाश्रित्याऽऽपादिताऽव्याप्तिनिवारणाय निष्फलः एव भवेदिति सर्वस्वम् । **तद्वारणाय** = 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन यः वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः, तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तदभावमादाय आपादिताऽव्याप्तिवारणाय **उक्तवैशिष्ट्यस्य** = अवच्छेदकतावत्तानियामकसम्बन्धविधया स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन यद् गृहीतं तत्र तृतीयसम्बन्धघटकतयोक्तविशिष्टत्वं यत् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन उक्तं तत्स्थाने उक्तवैशिष्ट्यस्य **स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपिताऽवच्छेदकताविशिष्टाऽन्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन विवक्षणे** यद्यपि पूर्वोक्ताऽव्याप्तिः न भवेत्, तथापि 'पर्वतः

●

હોય તેનાથી જે તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ હોય તેનાથી જે તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ હોય તેનો અભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે. આ અવ્યાપ્તિનું વારણ કરવા માટે અવચ્છેદકતાવત્તાનિયામક સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વઅંતર્ગત જે

कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः, तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः, तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः, तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः, तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः स्यात्, तन्निवारणाय स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धघटक-वैशिष्ट्यं यत् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन गृहीतं तत्र स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वं स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वरूपमभ्युपगन्तव्यम्, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, ततः नोक्ताऽव्याप्तिः, किन्तु तादात्म्यचतुष्टयघटितस्थले अव्याप्तिः स्यात्, तन्निवारणाय एतत्स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वं पुनः स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्वरूपं कल्पनीयम्, पुनः एकं तादात्म्यमधिकं समावेश्य अव्याप्तिः, पुनः परिष्कारः, पुनः अव्याप्तिः इति परिष्काराऽवस्थानाऽभावाद् **अनवस्थाप्रसङ्गः** । एव**मथे**त्यादिना आरब्धः सुदीर्घः पूर्वपक्षः स्ववक्तव्यतां सम्पूर्णतामनयत् ।

अधुना सामनैयत्यघटितोक्तलक्षणे एव स्वादरं व्यञ्जन् उक्ताऽनवस्थानिवारणं प्रदर्शयति - **इति चेत् ? अत्रोच्यते** इत्यादि । अयं हि आशयः उत्तरपक्षस्य - स्वसामानाधिकरण्य

●

अवच्छेदकतावैशिष्ट्य ते अवच्छेदकतावैशिष्ट्यने स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंध-अवच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितअवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्व - आ त्रण संबंधथी लेवामां आवे अने संबंधअंतर्गत वैशिष्ट्यने स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंध-अवच्छिन्नत्वउभयसंबंधथी लेवामां आवे तो अनवस्था दोष लागु पडशे.

अथ..... इति चेत् ? जो तमे..... आवुं कहो तो

आ प्रमाणे मुख्य पूर्वपक्षनी वातनुं खंडन करवा माटे उत्तरपक्ष मेदानमां उतरे छे.

❖ सु... सु... दीर्घ पूर्वपक्षनी पूर्णता, उत्तरपक्षनो आरंभ ❖

उत्तरपक्ष :- (**अत्रो.**) जुओ महाशय ! आपनी शंका एकदम व्याजबी छे. बुद्धि गजबनी तमे दोडावी छे. परंतु, तमे जे छल करो छो ते अमने बिलकुल पसंद नथी. हवे, आनो ईलाज अमे करी लईए छीए. बस, पछी खास कशो वांधो नहीं आवे. साध्यता-

અવચ્છેદકતાથી સાક્ષાત્ નિરૂપિત અવચ્છેદકતા = સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા. પરંપરાએ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત અવચ્છેદકતા લો તો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા વગેરે તમામ અવચ્છેદકતાઓ આવી જાય. તેવી જ રીતે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી સાક્ષાત્ નિરૂપિત થાય. સાથે સાથે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી પણ નિરૂપિત થાય, પરંતુ તે પરંપરાએ નિરૂપિત થાય. (નિરૂપ્ય-નિરૂપકભાવ પરસ્પર હોવાથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા - આમ પણ કહેવાય અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા - આમ પણ કહેવાય.)

હવે, અમે સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ એવું નિરૂપિતત્વ સ્વીકારીશું. મતલબ કે સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી સાક્ષાત્ અને પરંપરાએ નિરૂપિત જેટલી પણ અવચ્છેદકતાઓ તે તમામ અવચ્છેદકતાઓથી સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી વિશિષ્ટ જે અવચ્છેદકતાઓ તેનાથી સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ નિરૂપિતત્વ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેવું જોઈએ. તે અવચ્છેદકતાઓથી વિશિષ્ટ ન હોય તેવી - વિશિષ્ટભિન્ન એવી અવચ્છેદકતાઓથી નિરૂપિતત્વ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં ન રહેવું જોઈએ. સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ નિરૂપિતત્વ હોય, અનિરૂપિતત્વ ન હોય. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅનિરૂપિતત્વ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહેવું જોઈએ - આવું તો ન કહી શકાય. માટે, આપણે એમ કહી શકીએ કે સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ-ભિન્નનિરૂપિતત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં ન રહેવી જોઈએ. મતલબ કે તેનો અભાવ રહેવો જોઈએ.

આ રીતે, અવચ્છેદકતાવત્તાનિયામક જે સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધ છે તેનો અર્થ સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ એવું નિરૂપિતત્વ સ્વીકારી સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ન-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસ્વઅભાવ(= સાધ્યતા-પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાઅભાવ)વત્ત્વ - આ પ્રમાણે કરીશું. હવે લક્ષણસમન્વય આ રીતે થઈ જશે -

❋ સાક્ષાત + પરંપરાએ નિરૂપિતત્વનું ગ્રહણ ❋

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી સાક્ષાત્ અને પરંપરાએ નિરૂપિત જેટલી પણ અવચ્છેદકતાઓ તે તમામ અવચ્છેદકતાઓમાંથી એકાદ અવચ્છેદકતાથી તો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાની

સાક્ષાત્ અને પરંપરાએ નિરૂપક જેટલી પણ અવચ્છેદકતા તે બધી વિશિષ્ટ થવી જ જોઈએ. મતલબ કે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપક સાક્ષાત્ અને પરંપરાએ -

(૧) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા બને,

(૨) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા બને,

(૩) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા બને,

(૪) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા બને. ઈત્યાદિ અનંત અવચ્છેદકતાઓ મળે.

આ બધી અવચ્છેદકતાઓ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી સાક્ષાત્ અને પરંપરાએ નિરૂપિત-અવચ્છેદકતાથી સ્વસામાનાધિકરણ્ય અને સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી વિશિષ્ટ થવી જોઈએ. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાથી સાક્ષાત્ અને પરંપરાએ નિરૂપિત અવચ્છેદકતાઓ તરીકે

(૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા મળે,

(૨) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા મળે,

(૩) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા મળે,

(૪) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા મળે - આવી અનંત અવચ્છેદકતાઓ મળે. સ્પષ્ટ છે કે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપક જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા તે બીજી કોઈ અવચ્છેદકતાથી ભલે વિશિષ્ટ નહીં થઈ શકે પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી તો વિશિષ્ટ થવી જ જોઈએ. ટૂંકામાં આનો સ્પષ્ટ ફલિતાર્થ એ જ નીકળશે કે સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-ઉભયસંબંધથી

(૧) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થવી જોઈએ.

(૨) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થવી જોઈએ.

(૩) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થવી જોઈએ.

-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपिताऽवच्छेदकताविशिष्टान्याऽवच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धस्य अवच्छेदकतावत्तानियामकसम्बन्धविधया अभ्युपगमे नैव स्यात् कुत्राऽपि अव्याप्तिः, अत्र वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेनैव ग्राह्यम् ।

'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वान् धूमात्' - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावमादाय यथा नाऽव्याप्तिरुक्तलक्षणाऽनुसारेण तथा विचिन्त्यते - प्रकृते साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना, समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना च । कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्ववृत्त्यवच्छेदकतायां साक्षात् साध्यतावच्छेदकतानिरूपितत्वं भवति, महानसीयत्वत्वे या अवच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा साऽपि साध्यतावच्छेदकतानिरूपिता भवति, किन्तु तत्र परम्परया साध्यतावच्छेदकतानिरूपितत्वं भवति, न साक्षात्, मध्ये साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतायाः सत्त्वात् । तथा च साध्यतावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपिताऽवच्छेदकताविधया साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताऽपि लभ्यते, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकताऽपि लभ्यते, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकताऽपि च लभ्यते... एवं सर्वाः अपि अवच्छेदकताः लभ्यन्ते । किन्तु प्रकृते महानसीयत्वत्वस्यैव भानं भवति इति तन्निष्ठा या साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकता तस्या एव भानम्, न तु तदुपरि इति तत्तत्स्थलानुरोधेन तत्तदवच्छेदकताभानं भवति, नवरं या काऽपि साध्यतावच्छेदकतोत्तरं पञ्चाऽवच्छेदकताघटिता, षडवच्छेदकताघटिता वाऽवच्छेदकता भवतु सा परम्परया साध्यतावच्छेदकतानिरूपिता भवेदेव । प्रकृते एवं साक्षात्परम्परासाधारणं निरूपितत्वमङ्गीकृत्य परिष्कारः कृतः, तथैव सर्वत्राऽव्याप्तिप्रतिहतेः ।

प्रकृतं प्रस्तुमः - कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकता गृह्यते । एषा हि अवच्छेदकता साध्यतावच्छेदकता समानाधिकरणा, साध्यतावच्छेदकतायाः अपि कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तत्रैव वर्तमानत्वात् । तादृशावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वमपि वर्तते ।

य शो ल ता

साध्यतावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता अवच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना, समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना च । साध्यतावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता अवच्छेदकता (साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा) स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वत्वे वर्तमाना, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वत्वे वर्तमाना च । कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तत्र वर्तमाना या अवच्छेदकता तया साक्षान्निरूपिताऽवच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना, समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना च । तादृशावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वत्वे वर्तमाना अवच्छेदकता स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वत्वे वर्तमाना अवच्छेदकता च । अर्थात् कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया च साक्षान्निरूपितत्वं कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां वर्तते, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया च परम्परया निरूपितत्वं वर्तते, एतदवच्छेदकताचतुष्टयातिरिक्तावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपितत्वं तादृशावच्छेदकतायां न स्यात्, एतत्परतोऽभानात् ।

तत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति ।

इत्थञ्च कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां यद्यदवच्छेदकतानां साक्षात् परम्परया वा निरूपितत्वमस्ति तत्तदवच्छेदकताः साध्यतावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपितया यया कयाचिदवच्छेदकतया स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन विशिष्टाः एव भवन्ति इति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपितत्वं नैव सम्भवति तादृशावच्छेदकतायामिति तादृशावच्छेदकतायां स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता नैव वृत्तिः स्यात्, अर्थात् स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताऽभावः एव तादृशावच्छेदकतायां स्यादिति तादृशावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यस्य साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्यतावच्छेदकताभाववत्त्वस्य च सत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तत्र वर्तमानाः अवच्छेदकताः लभ्यन्ते ।

समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तत्र वर्तमाना या अवच्छेदकता सा साध्यतावच्छेदकतासमानाधिकरणा भवति, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे एव वर्तमानत्वात्, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नाऽपि सा भवति ।

तादृशावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतया च साक्षाद् निरूपितत्वं वर्तते, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया च परम्परया निरूपितत्वं वर्तते । तत्र स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यता-

वच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत् ।

किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा नास्ति, या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नास्ति, साध्यतावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नास्ति, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नास्तीति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साक्षात् परम्परया वा साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताः यद्यदवच्छेदकताः तासु यया कयाचिदवच्छेदकतयाऽपि विशिष्टा न भवति तादृशावच्छेदकता, अर्थात् सा अवच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकता कथ्यते ।

एवं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा नास्ति, या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा नास्ति, साध्यतावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नास्ति, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नास्ति इति पूर्ववदियमपि अवच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्या एव भवति ।

तथा च समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तत्र वर्तमानायामवच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्या या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता या च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तन्निरूपितत्वं वर्तते एवेति तादृशावच्छेदकतायां स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता वृत्तिः एव स्यात्, तदभावः नैव स्यात्, अतः तादृशावच्छेदकतायां स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्या-

या शो ला ता

वच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्यतावच्छेदकताभाववत्त्वं न स्यादिति तादृशावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यस्य साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः नैव लभ्यन्ते ।

यदि वैशिष्ट्यं केवलस्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेनैव केवलस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनैव वा गृह्यते तदा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः अपि लभ्यन्ते, यतः समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया च साक्षान्निरूपितत्वं वर्तते, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता च स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेदेव, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, अर्थात् कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा एव भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च । एवं समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेदिति समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकताऽपि स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा एव भवेत्, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च ।

तथा च समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां यद्यदवच्छेदकतानां साक्षात् परम्परया वा निरूपितत्वं वर्तते ताः सर्वाः अपि अवच्छेदकताः केवलस्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन वा साध्यतावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपितया यया कयाचिदवच्छेदकतया विशिष्टा एव भवन्ति इति तादृशावच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन वा साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव वर्तते इति स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशाऽवच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकता नैव वर्तते, किन्तु तदभावः एवेति तादृशावच्छेदकतायां स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्यतावच्छेदकताभाववत्त्वं साध्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वञ्च स्युः एव । अतः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायसम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः अपि लभ्यन्ते ।

किन्तु अस्माभिस्तु स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेनैव वैशिष्ट्यमङ्गीक्रियते इति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः एव लभ्यन्ते, समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः नैव लभ्यन्ते ।

समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तत्र वर्तते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितत्वं साक्षात् समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतायां स्यात्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतायाञ्च स्यात्, परम्परया च स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठ-

तादृशावच्छेदकतायां स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतायाञ्च स्यात् । कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया च साक्षान्निरूपितत्वं स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया च परम्परया निरूपितत्वं च स्याताम् । स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तया विशिष्टा भवेत् ।

किन्तु कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नैव भवेत्, या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नैव भवेत्, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नैव भवेत्, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नैव भवेदिति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपितया यया कयाचिदपि अवच्छेदकतया स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकताविशिष्टा न भवति इति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्या एव तादृशावच्छेदकता भवेत् ।

समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकताऽपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा नैव भवति, या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नैव भवति, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया

परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा नैव भवति, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा नैव भवति इति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्या एव समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता भवेत् ।

ततश्च कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्या या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तन्निरूपितत्वं या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तन्निरूपितत्वञ्च स्याताम् इति स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशावच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वृत्तिरेव भवेदिति तदभावः न स्यात् । तथा च तादृशावच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यस्य, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताभाववत्त्वविरहात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः न लभ्यन्ते ।

यदि स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेनैव स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनैव वा वैशिष्ट्यमङ्गीक्रियते तदा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः धर्तुं शक्यन्ते, यतः कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया या साक्षान्निरूपिता समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षा-

न्निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति इति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां यद्यदवच्छेदकतानां साक्षात् परम्परया वा निरूपितत्वं वर्तते तत्तदवच्छेदकताः केवलस्वसामानाधिकरण्येन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टाः सन्ति, केवलस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि च विशिष्टाः सन्ति इति केवलस्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन केवलस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन वा तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वं तादृशावच्छेदकतायां न स्यादिति स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताभावः तादृशावच्छेदकतायां स्यादेवेति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः धर्तुं शक्यन्ते । किन्तु प्रकृते तु स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धः एव वैशिष्ट्यघटकसम्बन्धविधयाङ्गीक्रियते इति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः नैव लभ्यन्ते ।

या समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकता तस्यां समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया च साक्षान्निरूपितत्वं स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतया च परम्परया निरूपितत्वञ्च स्याताम् । तत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य

-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति । स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत् ।

तथा च तादृशावच्छेदकतायां साक्षात् परम्परया वा यद्यदवच्छेदकतानां निरूपितत्वं वर्तते ताः सर्वाः अपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतावि शिष्टाः एव सन्तीति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतावि शिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वं तादृशावच्छेदकतायां नैव स्यात्, अतः स्वनिरूपितावच्छेदकतावि शिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशावच्छेदकतायां नैव वृत्तिः स्यादिति स्वनिरूपितावच्छेदकतावि शिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताभाववत्त्वं समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां स्यात्, महानसीयत्ववह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमानायां तादात्म्यसम्बन्धेनावच्छिन्नायां तस्यां तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं तादृशाऽभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वञ्च स्यातामेवेति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकतावि शिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः एव लभ्यन्ते ।

य
शो
ल
ता

ततश्च यत्र यत्र (= कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तदभावीयप्रतियोगिता नैव वर्तते, यत्र यत्र च (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) तादृशाभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्तादि पूर्ववत्) साध्यता नैव वर्तते इति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तदभावः धर्तुं न शक्यते इति कथं तमादायाऽव्याप्तिः ?

अत्र वैशिष्ट्यघटकसम्बन्धविधया स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयं यद् गृहीतं तत्र यदि स्वसामानाधिकरण्यमेव गृह्यते यदि वा स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वमेव निवेश्यते तदा समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तदभावमादायाऽव्याप्तिः स्यादेव, यतः पूर्वोक्तरीत्या वैशिष्ट्यं यदि स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेनैव स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनैव वाऽभ्युपगम्यते तदा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया न केवलं कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तत्र वर्तमानाः अवच्छेदकताः एव लभ्यन्ते, किन्तु समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति

यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तत्र वर्तमानाः अवच्छेदकताः अपि लभ्यन्ते, समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधयाऽपि न केवलं समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तत्र वर्तमानाः अवच्छेदकता एव प्राप्येयुः, किन्तु कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तत्र वर्तमानाः अवच्छेदकताः अपि लभ्यन्ते ।

तथा च यत्र यत्र (= कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु, समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु च) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं केवलस्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन केवलस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन वा) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्तादिकं पूर्ववत्) समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तदभावीयप्रतियोगिता वर्तते एव ।

यत्र यत्र च (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु, कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु च) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं केवलस्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन केवलस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन वा) समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तदभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्तादिकं पूर्ववत्) साध्यता वर्तते एवेति तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते । तदधिकरणे च पर्वते धूमहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिरिति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयस्यापि प्रवेशः आवश्यकः, एतदुभयप्रवेशे यथा नोक्ताऽभावः धर्तुं शक्यते तथा प्रतिपादितमेव ।

ततश्च तादृशोभयसम्बन्धप्रवेशे कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन

य शो ल ता

वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तदभावः एव धर्तव्यः । तादृशभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतायां समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतायां च साक्षान्निरूपितत्वं वर्तते, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकतायां स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकतायां च परम्परया निरूपितत्वं वर्तते । कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतया च साक्षान्निरूपितत्वं स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया च परम्परया निरूपितत्वञ्च स्तः । तथा च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेदिति तादृशावच्छेदकतायां यद्यदवच्छेदकतानां साक्षात् परम्परया वा निरूपितत्वं वर्तते तत्तदवच्छेदकताः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टाः एव सन्ति इति तादृशावच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव स्यादिति स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशावच्छेदकतायां वृत्तिः नैव स्यादिति महानसीयत्ववह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमानायां तादात्म्यसम्बन्धेनाऽवच्छिन्नायां च तादृशावच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताभाववत्त्वस्य च सत्त्वात् स्वसामानाधि-

करण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकतावि‌शिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्व-सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः लभ्यन्ते ।

या समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकता तस्यां समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतया च साक्षाद् निरूपितत्वं स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया च परम्परया निरूपितत्वं स्तः । तत्र स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति । किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा न भवति, या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि न भवति, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि न भवति, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि न भवति इति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतावि‌शिष्टान्या एव साऽवच्छेदकता भवेत् ।

कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकताऽपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नैव भवेत्, या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नैव भवेत्, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया

परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नैव भवेत्, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टाऽपि नैव भवेदिति एषाऽपि अवच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्या एव स्यात् ।

इत्थञ्च समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्या या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता या च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तन्निरूपितत्वं वर्तते इति स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशावच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता वृत्तिरेव स्यात्, ततश्च तदभावः नैव स्यादिति महानसीयत्ववह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमानायां तादात्म्यसम्बन्धेन चावच्छिन्नायां तादृशावच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताभाववत्त्वस्याऽसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः नैव लभ्यन्ते, किन्तु कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः एव लभ्यन्ते ।

तथा च यत्र यत्र (= कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्तादिकं पूर्ववत्) कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन

वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगिता वर्तते एव, यत्र यत्र च (= कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताक-स्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्यादिपूर्वोक्तसम्बन्धेनैव) साध्यता वर्तते एव । तथा च कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावः धर्तुं शक्यते । तदधिकरणविधया च जलह्रदादिकमेव लभ्यते, न तु पर्वतादिकम्, तत्र च धूमहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयान्नास्त्येवाऽव्याप्तिः ।

एवं 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वान्, धूमात्' - इत्यत्रापि समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः नैव सम्भवेत् । तद्यथा - प्रकृते साध्यतावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता अवच्छेदकता (साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा) तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे भवेत्, परम्परया निरूपिता अवच्छेदकता (साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा) कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तते, समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तते, (साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतारूपाऽवच्छेदकता च) स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वत्वे वह्नित्वत्वे च वर्तते । एतदतिरिक्तेषु न वर्तते, एतदतिरिक्ताऽवच्छेदकतायाः प्रकृतेऽभानात् ।

या समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकता तस्यां महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नाऽवच्छेदकतया साक्षान्निरूपितत्वं समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतया, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतया, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठा-

वच्छेदकतया, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया च परम्परया निरूपितत्वं वर्तते । तत्र महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना च अवच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नाऽवच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठाव-च्छेदकता च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति ।

किन्तु तादृशावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठा-वच्छेदकता या च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तादृशावच्छेदकताद्वितयमपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपिता या महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना च अवच्छेदकता तद्विशिष्टमपि न भवति, या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टमपि न भवति, या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टमपि न भवति, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टमपि न भवति, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टमपि न भवति इति स्वसामाना-धिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता-विशिष्टान्यद् एव तदवच्छेदकताद्वितयं भवेत् ।

तथा च समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्या या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठा-वच्छेदकता या च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तन्निरूपितत्वस्य सत्त्वात् स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशावच्छेदकतायां साध्यता-वच्छेदकता वृत्तिः भवेत्, तदभावः न स्यादिति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः

कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतायां महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन यः तादात्म्येन विशिष्टः तत्र साध्यतावच्छेदकताधिकरणे तादृशावच्छेदकतायाः वृत्तितया साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नतया च साध्यतावच्छेदकतासामानाधिकरण्यस्य साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्यतावच्छेदकताभाववत्त्वविरहात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः धर्तुं न शक्यन्ते ।

या कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकता सा साध्यतावच्छेदकतासमानाधिकरणाऽपि वर्तते, साध्यतावच्छेदकतायाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन तादात्म्येन यः विशिष्टस्तत्रैव वर्तमानत्वात्, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नाऽपि वर्तते, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्येन तादृशावच्छेदकतायाः अवच्छिन्नत्वात् । तादृशावच्छेदकतायां तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतया साक्षान्निरूपितत्वम्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-निष्ठावच्छेदकतया, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतया, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया च परम्परया निरूपितत्वञ्च स्तः । तत्र च तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठा-वच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना अवच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठा-वच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत् ।

स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठतादृशा-वच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्।

ततश्च तादृशावच्छेदकतायां यद्यदवच्छेदकतानां साक्षात् परम्परया वा निरूपितत्वं वर्तते तासां सर्वासामवच्छेदकतानां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपितया यया कयाचिदवच्छेदकतया विशिष्टत्वात् तादृशावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव स्यात् । अतः स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकता नैव वर्तमाना स्यात्, तदभावः एव स्यादिति साध्यतावच्छेदकतासामानाधि-करण्यस्य साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा-न्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्यतावच्छेदकताभाववत्त्वस्य च तादृशा-वच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकता-विशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्य-तावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः एव ग्राह्याः।

समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता अवच्छेदकता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तते तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना च, परम्परया निरूपिता अवच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा समवाय-सम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तते, कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तते, तादृशाभावीयप्रति-योगितावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा च स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वत्वे वह्नित्वत्वे च वर्तते ।

या कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन

यः तद्विशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकता सा तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतासमानाधिकरणा वर्तते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अपि महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन तादात्म्येन यः विशिष्टस्तत्र वर्तमानत्वात्, तथा तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नाऽपि वर्तते । तादृशावच्छेदकतायां पूर्ववत् तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्ववह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतया साक्षान्निरूपितत्वं कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतया, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतया, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया च परम्परया निरूपितत्वञ्च वर्तते इति ।

तत्र स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना अवच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति ।

किन्तु स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता चैतदवच्छेदकताद्वितयमपि तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टं न भवति, परम्परया निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टं न भवति, या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टं न भवति, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्ववृत्त्यवच्छेदकता तद्विशिष्टं न भवति, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टमपि न भवति । अतः तादृशावच्छेदकताद्वितयं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिता-

वच्छेदकताविशिष्टान्यदेव स्यात्, तन्निरूपितायां तादृशावच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वं स्यादेवेति स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशावच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः सत्त्वात् तदभावः नैव स्यात् ।

तथा च तादृशावच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताभाववत्त्वविरहात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः धर्तुं न शक्यन्ते ।

या समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकता सा तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतासमानाधिकरणा वर्तते, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टविशिष्टे वर्तमानत्वात्, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना वर्तते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अपि तादात्म्येनैवाऽवच्छिन्नत्वात् । तादृशावच्छेदकतायाञ्च तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतया साक्षान्निरूपितत्वं समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-निष्ठावच्छेदकतया, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतया, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया च परम्परया निरूपितत्वं स्यात् ।

तत्र स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छे-

दकता तद्विशिष्टा भवेत्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठा-वच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशा-भावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठा-वच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत् । ततश्च तादृशावच्छेदकतायां यद्यदवच्छेदकतानां साक्षात् परम्परया वा निरूपितत्वं वर्तते तासां सर्वासामवच्छेदकतानां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्ब-न्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपितया एकयाऽपि अवच्छेदकतयाऽवश्यं विशिष्टत्वात् तादृशावच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा-न्यावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपितत्वं न वर्तते इति तादृशावच्छेदकतायां स्वसा-मानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-

●

❋ तमाम आपत्तिओनुं वारण ❋

આ रीते, तमे गमे तेटली अवच्छेदकताओ वधारो तो पण अमारा आ એક જ लक्षणमां तेनो समावेश थई जशे. हमणां छेल्ले तमे जे स्थलमां अव्याप्ति आपी ते स्थलमां स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्वઉभयसंबंधथी (१) प्रतियोगिताअव-च्छेदकताअवच्छेदकता એ साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदकताथी विशिष्ट थई जशे. परंतु (२) प्रतियोगिताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदकता साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदकता-अवच्छेदकताथी विशिष्ट नहीं थाय. मतलब કે साध्यताअवच्छेदकताथी परंपराએ निરूपित જે साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदकताथी तेनाथी विशिष्ट न थनार = विशिष्ट भिन्न એવી જે प्रतियोगिताअवच्छेदकताअवच्छेदकताअवच्छेदकता तेनाथी परंपराએ निरूपितत्व तमारा अभावनी प्रतियोगिताअवच्छेदकतामां रहेलुं छे. माटे, स्वनिरूपित-अवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकतानिरूपितत्वसंबंधथी साध्यताअवच्छेदकता ઉक्तअभा-

निरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वविरहात् तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशावच्छेदकतायां वृत्तिः न स्यात्, तदभावः एव स्यादिति तादृशावच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताभाववत्त्वस्य च सत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकताः एव लभ्यन्ते ।

तथा च यत्र यत्र (= कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्तादि पूर्ववत्) समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्ट-

વીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જશે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનો અભાવ નહીં રહે.

ફલતઃ સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નસ્વાભાવવત્ત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ તરીકે જે અવચ્છેદકતા પકડાશે (૩૫૨ જણાવ્યા મુજબ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સિવાયની જ અવચ્છેદકતાઓ પકડાશે. આથી) તેમાં સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસ્વાભાવવત્ત્વસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા રહી ન શકે. બન્નેના અધિકરણ ભિન્ન જ મળે. જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણો લેતા હોઈએ ત્યારે સ્વાભાવવત્ત્વ = સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅભાવવત્ત્વ. જ્યારે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણો તે - તે સંબંધથી લેતા હોઈએ ત્યારે સ્વાભાવવત્ત્વ = પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા-

स्तदभावीयप्रतियोगिता नैव वर्तते ।

यत्र यत्र च (= समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्तादि पूर्ववत्) साध्यता वर्तते नैव इति कथं समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः भवेत्, तादृशाभावस्यैवाऽग्राह्यत्वात् ।

किन्तु कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तदभावः एव ग्राह्यः । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तत्र स्यात्, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षाद् निरूपिता अवच्छेदकता (तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा) तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे स्यात्, परम्परया निरूपिता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा अवच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे स्यात्, समवायसम्बन्धावच्छिन्ना च वह्नित्वे स्यात्, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा अभाववत्त्व.

તેથી, જ્યાં જ્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિત-અવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસ્વાભાવવત્ત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે ત્યાં ત્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસ્વાભાવવત્ત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા નહીં રહે..... ઈત્યાદિ રીતે અવ્યાપ્તિનિરાકરણ સમજી લેવું.

अवच्छेदकता स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वत्वे वह्नित्वत्वे च स्यात् ।

या समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकता सा तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतासमानाधिकरणा भवेत्, महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन तादात्म्येन यः विशिष्टस्तत्र वर्तमानत्वात्, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नाऽपि साऽवच्छेदकता वर्तते । तादृशावच्छेदकतायां तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतया साक्षान्निरूपितत्वम्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतया, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतया, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया च परम्परया निरूपितत्वञ्च वर्तेते इति । तत्र स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत् ।

किन्तु समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता च - एतदवच्छेदकताद्वितयमपि स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपिता

અહીં લક્ષણસમન્વય માટે સમવાયથી વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોતે છતે જે કાલિકથી મહાનસીયત્વવિશિષ્ટ હોય તેનાથી તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ જે હોય તેનાથી તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ જે હોય તેનો સંયોગસંબંધથી અભાવ લઈ શકાશે.

આ અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ અને અવચ્છેદક સંબંધ સમાન છે.

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાના અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાના

या तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टं न भवति, या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टं न भवति, या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टं न भवति, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्न-महानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टं न भवति, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्व-निष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टमपि न भवतीति तादृशावच्छेदकताद्वितयं स्वसामानाधिकरण्य-स्वा-वच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता-विशिष्टान्यदेव भवेदिति तादृशावच्छेदकताद्वितयेन परम्परया निरूपितायां तादृशावच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-निरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसत्त्वात् स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्याव-च्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तादृशावच्छेदकतायां वृत्तिः स्यादिति तदभावः न स्यात् । तथा च तादृशावच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता-सामानाधिकरण्यस्य तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य च सत्त्वेऽपि स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताक-तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताभावस्य विरहात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धाव-च्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताक-स्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायेन

●

અધિકરણ અને અવચ્છેદક સંબંધ સમાન છે.

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાના અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ + અવચ્છેદક સંબંધ સમાન છે. માટે, સ્વસામાનાધિ-કરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી -

(૧) આ અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય.

(૨) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય. પરિણામે, પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાની સાક્ષાત્-પરંપરાનિરૂપિકા જેટલી પણ અવચ્છેદકતાઓ તે સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાથી સાક્ષાત્ અને પરંપરાથી નિરૂપિત અવચ્છેદકતાઓથી વિશિષ્ટભિન્ન ન

महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः धर्तुं न शक्यन्ते।

या कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकता सा महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टेन तादात्म्येन यः विशिष्टः तत्र वर्तमाना इति तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतासमानाधिकरणा वर्तते एव, तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना हि एषा अवच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्ना अपि वर्तते एव। तादृशावच्छेदकतायां तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतया साक्षान्निरूपितत्वम्, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-निष्ठावच्छेदकतया, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतया, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहान-सीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकतया च परम्परया निरूपितत्वञ्च स्तः । तत्र स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रति-योगितावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता या तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्ट-निष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसी-यत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवति, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठा-वच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्व-निष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठा-

●

હોવાથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ননિરૂપિતત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનો અભાવ મળી જશે. આ રીતે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતામાં સામ્ય સિદ્ધ થતા જે અને જેટલા અધિકરણો સ્વસામાનાધિકરણ્ય -સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ननિરૂપિતત્વસંબંધ-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક(પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા =)સ્વઅભાવવત્ત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી

वच्छेदकता तद्विशिष्टा भवेत् ।

तथा च तादृशावच्छेदकतायां यद्यदवच्छेदकतानां साक्षात् परम्परया वा निरूपितत्वं वर्तते तासां सर्वासां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपितया यया कयाचिदवच्छेदकतया विशि-ष्टत्वात् तादृशावच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृ-शाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव स्यादिति स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगिता-वच्छेदकता तादृशावच्छेदकतायां न वर्तते इति स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकता-निरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताभावः तादृशावच्छेदकतायां स्यादेवेति तादृशावच्छेदकतायां तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यस्य, तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य, स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्याव-च्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकतादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताभाववत्त्वस्य च सत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्या-वच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृशाभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः लभ्यन्ते एव ।

ततश्च यत्र यत्र (= कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्ट-स्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेद-कतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा-

ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના તે અને તેટલા જ અધિકરણો સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ-સંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક(સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા=)સ્વાભાવવત્ત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના મળશે.

માટે, જ્યાં જ્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિત-અવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસ્વાભાવવત્ત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા છે ત્યાં ત્યાં સ્વસામાનાધિકરણ્ય-

न्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता पूर्ववत्) कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगिता वर्तते एव, यत्र यत्र च (= कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्तादि पूर्ववत्) साध्यता वर्तते एवेति तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणे च जलह्रदादौ धूमहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयान्नास्त्येवाऽव्याप्तिः ।

एवं सर्वत्र लक्षणसमन्वयो ज्ञेयः, सर्वत्र परम्परयाऽपि निरूपितत्वग्रहणादेव अव्याप्तिनिरासो

●

સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસ્વાભાવવત્ત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા છે..... ઈત્યાદિ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જશે. હવે કોઈ અવ્યાપ્તિ નહીં આવે.

※ નિર્ણીત લક્ષણો - બન્ને પ્રકારના ※

આ રીતે, આપણું લક્ષણ થયું -

પર્યાપ્તિઘટિત કલ્પમાં - (૧) સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ,

પર્યાપ્તિઅઘટિત કલ્પમાં - (૧) સ્વઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક સાધ્યત્વઅભાવવિશિષ્ટ (વૃત્તિત્વ સ્વાત્મકસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રમીયપ્રકારતાઅવચ્છેદ્યવિશેષ્યતાઅવચ્છેદકતાવત્તાસંબંધથી, અવચ્છેદકતાવત્તા સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી)

भविष्यति इति हार्दम् । तथा च सुस्थमिदं लक्षणम् ।

ननु लक्षणं सुस्थम्, किन्तु स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धमनिवेश्य स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वसम्बन्धः किमर्थं निवेशितः ? किमस्ति अत्र कारणम् ? ***इति चेत्*** ? श्रुणु कारणम् - अनवस्थापरिहाराय साक्षात्परम्परासाधारणनिरूपितत्वमवश्यं प्रवेशनीयम्। तथा च साध्यतावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपिताः याः याः अवच्छेदकताः तासु कयाचिदपि अवच्छेदकतया विशिष्टाः याः याः अवच्छेदकताः तद्भिन्नाः याः अवच्छेदकताः ताभिः साक्षात् परम्परया वा निरूपितत्वं यत्र न वर्तते ताः अवच्छेदकताः ग्रहीतव्याः, एषः हि आशयः स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धप्रवेशे नाभिव्यज्यते, यतः अनिरूपितत्वं = निरूपितत्वाभावः, तत्र किं (१) साक्षान्निरूपितत्वस्यैवाऽभावः, (२) साक्षात्परम्परयोभयनिरूपितत्वस्याभावः, यद्वा (३) साक्षात्परम्परया वा निरूपितत्वस्याऽभावः निरूपितत्वाभावार्थविधया गृह्यते ? सर्वत्राऽऽपत्तिः, तद्यथा - केवलसाक्षान्निरूपितत्वस्यैवाऽभावः प्रवेश्यते तदा 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः स्यात्, सङ्क्षेपतः एवम् -

समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या महानसीयत्वनिष्ठसमवायसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकता या च कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता - एतदुभयमपि साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यद् वर्तते । तादृशावच्छेदकताद्वितयेन तादृशावच्छेदकता परम्परया एव निरूपिता, न तु साक्षादिति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेकतया साक्षान्निरूपितत्वं तादृशा-

तथा (२) साध्यतासमनियतत्वविशिष्ट (समनियतत्व स्वनिरूपितअवच्छेदकतावत्ता-संबंधथी, अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्व-स्वनिरूपित-अवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकतानिरूपितत्वसंबंधअवच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्व-संबंधथी) प्रतियोगितानिरूपकअभावअधिकरणअवृत्तित्व.

य शो ल ता

वि ना भा

वच्छेदकतायां नास्त्येव, यदवच्छेदकतायाः साक्षान्निरूपितत्वं वर्तते तस्याः पूर्वोक्तरीत्या स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टत्वादिति तादृशावच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते एव, साक्षान्निरूपितत्वविरहादिति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः अपि लभ्यन्ते ।

एवं साक्षात्परम्परयोभयनिरूपितत्वाभावः तदर्थविधयाङ्गीक्रियते तदापि तादृशावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वाभावः स्यादेव, यतः साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यकालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतादिना परम्परया निरूपितत्वं तादृशावच्छेदकतायां वर्तते, साक्षान्निरूपितत्वं तु नैव वर्तते इति एकसत्त्वेऽपि द्वयं नास्तीति न्यायेन उभयाभावः स्यादेव ।

एवमन्यतराभावनिवेशेऽपि न निस्तारः, यतः साक्षान्निरूपितत्वं परम्परया च निरूपितत्वमुभयं तु तादृशावच्छेदकतायां नैव वर्तते इति कस्यचिदपि अर्थस्याङ्गीकारे तादृशावच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वाभावसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः अपि लभ्यन्ते । एतद्दिशा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वृत्त्यवच्छेदकताः अपि लभ्यन्ते ।

तथा च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाश्च अधिकरणविधया कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतानां समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वृत्त्यवच्छेदकतानाञ्च प्राप्तेः तादृशाभावीयप्रतियोगितायां उक्तसम्बन्धैः साध्यतासामनैयत्यं स्यादेवेति तादृशोऽभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणविधया च पर्वतः लभ्यते, तत्र च धूमहेतुः वृत्तिरिति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

यदि स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वं निवेश्यते तदा साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतया साक्षात् परम्परया वा निरूपितत्वं स्यात् तदा स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता तत्र स्यात्, अन्यथा नेति स्पष्टमवसीयते, निरूपितत्वस्य साक्षात्परम्परासाधारणस्य गृहीतत्वात् । तथा च साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतया परम्परया निरूपितत्वस्य तादृशावच्छेदकतायां सत्त्वान्न हि ताः अवच्छेदकताः लभ्यन्ते इति न स्यादेवाऽव्याप्तिरिति पूर्वोक्तदिशा सर्वमवसेयम् । तथा च स्वाभाववत्त्वनिवेशः उचितः इति फलितम् ।

स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन वैशिष्ट्यं प्रकृते गृहीतम्, तच्च वैशिष्ट्यं चतुर्षु स्थानेषु, तत्र सर्वत्र स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धाऽनिवेशे स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धाऽनिवेशे वा याऽऽपत्तिः सा प्रतिपादिता, तत्तत्स्थाने तत्तत्सम्बन्धाऽनिवेशे पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्रैव यद्वा उक्तस्थले एव लक्षणाऽसमन्वयः आपादनीयः, किञ्च, 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः इत्यादि तत्तत्सम्बन्धप्रवेशप्रयोजनविधया स्वधिया सम्यग् विभाव्य वक्तव्यम्, ग्रन्थगौरवभिया नेह वितन्यते ।

य शो ल ना

इत्थञ्च "स्वावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्यत्वाभाव-विशिष्टा (वृत्तित्वं स्वात्मकसम्बन्धावच्छिन्नप्रमीयप्रकारतावच्छेद्यविशेष्यतावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन, अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन) यत्र यत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकता-विशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते, तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न-स्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-सम्बन्धेन) यत्प्रतियोगिता वर्तते, यत्र यत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकता-निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधि-करण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) यत्प्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छे-दकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्व-निरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वै-तत्त्रितयसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते एव तादृशी या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः" - इत्येवं सम्पूर्णं लक्षणं फलितम् । एतद्धि ग्रन्थकृता साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वपरिष्कार-रूपेण प्रदर्शितं निर्दुष्टं लक्षणं विज्ञेयम्, नातः तत्परिष्काररूपेण किञ्चित् परिष्करिष्यते इति।

वस्तुतः साक्षात्परम्परासाधारणं निरूपितत्वमङ्गीकृत्य प्रकृते स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्ता-सम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यतासामनैयत्यं तादृशसाध्यत्वाभाववत्त्वञ्चैतद्द्वयमेव (यद्वा तादृशरूपवृत्तित्वञ्चैतद्द्वयमेव) प्रतियोगितावशेषणविधया प्रवेशनीयम्, एतावता एव निखिलाऽव्याप्तिनिवारणम् । तद्यथा - आदौ पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय यथा नाऽव्याप्तिः तथा चिन्त्यते - साध्यतया साक्षान्निरूपिताऽवच्छेदकता प्रकृते वह्नित्वे, साध्यतया परम्परया निरूपिताऽवच्छेदकता साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतादिरूपा सम्भवति, किन्तु प्रकृते साध्यता-

वच्छेदकतावच्छेदकस्यैवाऽभानान्न साध्यतया परम्परया निरूपिताऽवच्छेदकता वर्तते । साध्यता-निरूपिता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना शब्दतोऽनुल्लिख्यमानवह्नित्वे वर्तमाना या अवच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तदधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः वह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः लभ्यन्ते । महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितया साक्षान्निरूपिताऽवच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना, वह्नित्वे च वर्तमाना इति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तत्तदवच्छेदकताधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः महानसीयत्वे वर्तमानाः वह्नित्वे वर्तमानाः च अवच्छेदकताः लभ्यन्ते।

ततश्च यत्र यत्र (= समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता वर्तते, किन्तु यत्र यत्र (= समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतासु, समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतासु च) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र सर्वत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता नैव वर्तते, समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतासु साध्यतायाः अवर्तमानत्वादिति महानसीयवह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते ।

किन्तु वह्न्यभावः एव ग्राह्यः, वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपिताऽवच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वनिष्ठा एवेति वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन अधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताः एव लभ्यन्ते इति यत्र यत्र (= समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (तादृशोभयसम्बन्धेन) वह्न्यभावीयप्रतियोगिता वर्तते, यत्र यत्र च (= समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठा-

वच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) वह्न्यभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता पूर्वोक्तत्रितयसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते एवेति वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणे च धूमहेतोः अवृत्तितया लक्षणसमन्वयः एव ।

एवम् 'अयं वह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन वह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्नित्वविशिष्टवह्न्यभावमादाय नाऽव्याप्तिः, तद्यथा - प्रकृते साध्यतानिरूपिताऽवच्छेदकता एका एव - समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना । तादृशवह्नित्वविशिष्टवह्न्यभावीय-प्रतियोगितया साक्षान्निरूपिता अवच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना, परम्परया च निरूपिता अवच्छेदकता (तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा) स्वरूपसम्बन्धा-वच्छिन्ना वह्नित्वत्वे वर्तमाना, वह्नित्वस्य शब्दतः उल्लिख्यमानस्य वह्नित्वत्वेन प्रकृते भानादिति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतानिरूपिता-वच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताः एव लभ्यन्ते, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकताः नैव लभ्यन्ते, साध्यतावच्छेदकस्य वह्नित्वस्य शब्दतोऽनुल्लेखेन वह्नित्वत्वस्यैव प्रकृतेऽभानात् । तादृशाभावीयप्रतियोगितया साक्षान्निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-त्वोभयसम्बन्धेन तदधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताः लभ्यन्ते, परम्परया च निरूपिता या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्य -स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तदधिकरणविधया स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्व-निष्ठावच्छेदकताः लभ्यन्ते इति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठा-वच्छेदकताः स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकताश्च लभ्यन्ते ।

ततश्च यत्र यत्र (= समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभय-सम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) तादृशवह्नित्वविशिष्टवह्न्य-

भावीयप्रतियोगिता वर्तते एव, किन्तु यत्र यत्र (= समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतासु, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकतासु च) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) तादृश-वह्नित्वविशिष्टवह्न्यभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यता नैव वर्तते, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्ववृत्त्यवच्छेदकतासु अवृत्तेः इति वह्नित्वविशिष्टवह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते ।

वह्न्यभावः एव ग्राह्यः, तत्र वह्नित्वत्वस्याऽभानात् तादृशाभावीयप्रतियोगितया साक्षान्निरूपिताऽवच्छेदकता एव लभ्यते, न परम्परया निरूपिता काचिदवच्छेदकता इति या तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तदधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताः एवं लभ्यन्ते । इत्थञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धाव-च्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतानिरूपिताऽवच्छेदकतायाः तादृशवह्नित्वविशिष्टवह्न्यभावीयप्रतियो-गितानिरूपितावच्छेदकतायाश्च अधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेद-कतानामेव प्राप्तेः तादृशाऽभावीयप्रतियोगितायां साध्यतासामनैयत्यं भवेदेवेति वह्न्यभावः धर्तुं शक्यते, वह्न्यभावश्च 'अयं वह्निः' - इत्येतज्ज्ञानातिरिक्ते एव भवेत्, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोः अवृत्तितया लक्षणसमन्वयः एव भवेत् ।

एवम् 'अयं वह्नित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन वह्नित्वविशिष्टवत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्न्यभावमादायाऽपि नाऽव्याप्तिरिति उक्तदिशा स्वयमवसेयम् । तथा च स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्याऽप्रवेशेऽपि न क्षतिरिति फलितम् ।

एवं 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादा-त्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावमादायाऽपि नाऽव्याप्तिः । तद्यथा - साध्यतया साक्षान्निरूपिताऽवच्छेदकता प्रकृते तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना, परम्परया च निरूपिता अवच्छेदकता साध्यतावच्छेदकता-

वच्छेदकतारूपा कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना, समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना च, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा च स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वत्वे वह्नित्वत्वे च वर्तमाना । अतः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन साध्यतया साक्षान्निरूपिता या तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकता तदधिकरणविधया तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमानाः अवच्छेदकताः लभ्यन्ते, साध्यतया परम्परया निरूपिता या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तदधिकरणविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकताः लभ्यन्ते, या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तदधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताः लभ्यन्ते, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तदधिकरणविधया स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकताः लभ्यन्ते, या च स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तदधिकरणविधया स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकताः लभ्यन्ते । तथा च स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यतायाः अधिकरणविधया (१) तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः, (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकताः, (३) समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताः, (४) स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकताः (५) स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकताश्च लभ्यन्ते ।

समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावीयप्रतियोगितया साक्षान्निरूपिता तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकता वर्तते, तादृशाभावीयप्रतियोगितया परम्परया निरूपिता अवच्छेदकता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा समवायसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तते, कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना च वह्नित्वे वर्तते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा च स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वत्वे वह्नित्वत्वे च वर्तते । तथा च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितया साक्षान्निरूपिता या तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकता तदधिकरणविधया तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नाः महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमानाः अवच्छेदकताः

लभ्यन्ते, तादृशाभावीयप्रतियोगितया परम्परया निरूपिता या समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-निष्ठावच्छेदकता तदधिकरणविधया समवायसम्बन्धावच्छिन्नाः महानसीयत्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः लभ्यन्ते, या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तदधिकरणविधया कालिकसम्बन्धा-वच्छिन्नाः वह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः लभ्यन्ते, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्व-निष्ठावच्छेदकता तदधिकरणविधया स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नाः महानसीयत्वत्वे वर्तमानाः अवच्छे-दकताः लभ्यन्ते, या च स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तदधिकरणविधया स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नाः वह्नित्वे वर्तमानाः अवच्छेदकताः लभ्यन्ते । ततश्च स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता) स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) तादृशाभावीयप्रतियोगितायाः अधिकरणविधया (१) तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः, (२) समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकताः, (३) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताः, (४) स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकताः, (५) स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकताश्च लभ्यन्ते ।

तत्र तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतासु, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकतासु, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकतासु च स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यतायाः तादृशाभावीयप्रतियोगितायाश्च वृत्तित्वं वर्तते, किन्तु साध्यता तादृशाभावीयप्रतियोगिताधिकरणीभूतासु समवायसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-निष्ठावच्छेदकतासु कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतासु च न वर्तते, तादृशाभावीय-प्रतियोगिता च साध्यताधिकरणीभूतासु कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतासु समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतासु च न वर्तते इति तादृशाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतासमनियतत्वं न स्यादेव । ततश्च समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावः धर्तुं न शक्यते ।

किन्तु प्रकृते कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्ट-स्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावः एव ग्राह्यः । तादृशाभावीयप्रतियोगितया साक्षान्निरूपिता

य शो ल ता

अवच्छेदकता तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टे वर्तमाना, परम्परया निरूपिता तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा अवच्छेदकता कालिकसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना, समवायसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना च, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतारूपा च अवच्छेदकता स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना महानसीयत्वे वर्तमाना स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना वह्नित्वे वर्तमाना च । स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितया साक्षान्निरूपिता या तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकता तद्वत्ता तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतासु भवेत्, परम्परया निरूपिता च या कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्वत्ता कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकतासु भवेत्, या समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्वत्ता समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतासु भवेत्, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्वत्ता स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकतासु भवेत्, या स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्वत्ता स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकतासु भवेत् । तथा च स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) तादृशाभावीयप्रतियोगितायाः अधिकरणविधया (१) तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः, (२) कालिकसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकताः, (३) समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताः, (४) स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नमहानसीयत्वत्वनिष्ठावच्छेदकताः, (५) स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वत्वनिष्ठावच्छेदकताश्च लभ्यन्ते । स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन) साध्यतायाः अधिकरणविधयाऽपि ताः एवावच्छेदकताः लभ्यन्ते । तथा च साध्यतासामनैयत्यं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां स्यादेवेति कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावो धर्तुं शक्यते, तदधिकरणविधया जलह्रदादिकमेव लभ्यते, तत्र च धूमहेतोः अवृत्तितया लक्षणसमन्वयान्नास्त्येवाऽव्याप्तिः ।

एवं तादात्म्यद्वयघटितस्थलेऽपि न स्यादेवाऽव्याप्तिरेतद्दिशा तद्विभावनीयम् । इत्थञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेनैव निस्तारः, न स्वनिरूपितावच्छेद-

अत्रोच्यते; *साक्षात्परम्परासाधारणनिरूपितत्वमङ्गीकृत्यावच्छेदकतावत्त्वनियामकस्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य स्वनिरूपितावच्छेदकतात्वविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वाभाववत्त्वरूपत्वोक्तौ न दोषावकाशः ।*

●

कतात्वविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वसम्बन्धप्रवेशावश्यकता इति अस्मत्परिशीलितोऽयं पन्थाः कोविदैः विभाव्यताम् ।

अधुना अक्षरार्थः - **साक्षात्परम्परासाधारणनिरूपितत्वम् अङ्गीकृत्य अवच्छेदकतावत्त्वनियामकस्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य स्वनिरूपितावच्छेदकतात्वविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न**प्रतियोगिताक**स्वाभाववत्त्वरूपत्वोक्तौ न दोषावकाशः**, अर्थाद् अवच्छेदकतावत्तानियामकसम्बन्धविधया स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वनिरूपितावच्छेदकतात्वविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धः अङ्गीकर्तव्यः, तथा च 'पर्वतः कालिकेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टस्तदभावमादाय अव्याप्तिः नैव स्यात्, न वा तत्तदव्याप्तिनिवारणाय तत्तत्परिष्काराऽव्यवस्थानाद् अनवस्थाप्रसङ्ग इति प्रागुक्तरीत्या

●

❋ ભાવાર્થથી પંક્તિ સુધી પહોંચાડતી કેડી : શબ્દાર્થ ❋

શબ્દાર્થ :- મહાશય ! અમારો જવાબ પણ તમે સાંભળી લો - સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ એવા નિરૂપિતત્વનો સ્વીકાર કરી અવચ્છેદકતાવત્તાનિયામક જે સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ છે તેને સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસ્વાભાવાવત્ત્વરૂપ માનવામાં આવે (અહીં વિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ..... આ પ્રમાણે ન કહેતા... વિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વસંબંધઅવચ્છિન્ન... ઈત્યાદિ લક્ષણ બનાવ્યું છે. કારણ કે સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ નિરૂપિતત્વ લેવાનું છે. સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ અનિરૂપિતત્વ તો કહી ન શકાય. કારણ કે જે પરંપરાએ નિરૂપિત હશે તે સાક્ષાત્ અનિરૂપિત થઈ જાય, અને સાક્ષાત્ નિરૂપિત પરંપરાએ અનિરૂપિત થઈ જાય. માટે, નિરૂપિતત્વ જ સાક્ષાત્-પરંપરા સાધારણ લેવું પડે, તે અપેક્ષાએ ઉક્ત ઉલ્લેખ વ્યાજબી જ છે. આ દિગ્દર્શનમાત્ર છે. સ્વયં ઊહાપોહ કરશો તો વાત સ્પષ્ટતયા

वैशिष्ट्यञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन ।

●

स्पष्टम् । स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वसम्बन्धघटकीभूतं **वैशिष्ट्यं च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन**, तथा च स्वानवच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्याप्रवेशादनवस्थानिवारणम् इति । एवं साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वस्य परिष्काररूपेण एतद् अन्तिमं निर्दुष्टं लक्षणं फलितम् ।

अधुना स्वस्य समर्थवादित्वमुद्घोषयितुं धीबलविकासार्थञ्च पूर्वपक्षमुत्थापयति - **यत्त्वि**त्यादिना । यत्तुपक्षः 'अवच्छेदकतावत्तानियामकसम्बन्धविधया केवलस्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्यैव प्रवेशः' इति अभिमन्य अनवस्थापादनं करिष्यति, ग्रन्थकारः तदपि निराकरिष्यति इत्यवधार्य यत्तुपक्षाशयमवधारयतु - ननु (यत्तुपक्षः वदति) अवच्छेदकतावत्तानियामकसम्बन्धविधया यः स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धः वर्तते तस्य कोऽर्थः भवतामभिप्रेतः ? साध्यतावच्छेदकतानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् = साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकता यत्र वर्तते तत्र यदवच्छेदकता वर्तते तद्भिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वम्, अर्थात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरू-

●

સમજાઈ જશે. આ સિવાય અન્ય પણ કોઈ કારણ જો તમે કલ્પી શકતા હો તો તમારી બુદ્ધિના વિકાસની ભૂરિ - ભૂરિ અનુમોદના. આગે બઢો ! ગ્રંથ સ્વયં જ ખૂલતો જશે.) તો કોઈ દોષને અવકાશ રહેતો નથી. વૈશિષ્ટ્ય સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વઉભયસંબંધથી લેવું. અખંડ લક્ષણ તથા કેવી રીતે અવ્યાપ્તિ દૂર થાય છે ? તે ભાવાર્થમાં સ્પષ્ટ છે.

હવે એક પૂર્વપક્ષ ઊભો થાય છે -

બુદ્ધિની કસરત કરવા સપ્રેમ આમંત્રણ

પૂર્વપક્ષ :- (यत्तु.) (હવે ફક્ત સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વને જ અવચ્છેદકતાવત્તાનિયામકસંબંધ તરીકે સ્વીકારો તો પછી જે અનવસ્થા આવે તેનું ઉદ્ભાવન પૂર્વપક્ષ કરશે. જો કે કોઈ પણ ફક્ત સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વને અવચ્છેદકતાવત્તાનિયામકસંબંધ તરીકે સ્વીકારતું તો છે જ નહીં ! કારણ કે તેવી રીતે કરવા જતાં લક્ષણ સુતરાં અવ્યાપ્તિ ગ્રસ્ત થઈ જાય તો પછી તેવો મત સ્વીકારીને અનવસ્થાનું ઉદ્ભાવન અને ખંડન નિરર્થક સાબિત

पितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वम् - इत्येवाऽर्थः फलितो भवति । एवं हि लक्षणं फलितं भवेत् - स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन) साध्यतासमनियतप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति । 'पर्वतः प्रमेयविशिष्टवद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र एतल्लक्षणानुसारेण लक्षणाऽप्रसिद्धिः भवेत्, तद्यथा - यत्र यत्र धूमः तत्र तत्र वह्निः स्यादेव, वह्नित्वरूपप्रमेयविशिष्टः वह्निः, तादात्म्येन तदविशिष्टोऽपि वह्निः, वह्निश्च संयोगेन पर्वते स्यादेव, तथा च सत्स्थलमिदम् ।

●

थाय. छतां आ तो ग्रंथकार એક नवो उन्मेष दर्शाववा अने पोतानुं समर्थवादित्व दर्शाववा 'कदाच आवुं मानीने पण अनवस्था आपवा मांगो तो पण तमे ते आपी शको तेम नथी' - तेवुं जणावे छे. तेथी मूंઝાया विना आगळ वधो. अमने आ प्रमाणे ग्रन्थसंगति बेठी छे. माटे पंक्ति द्वारा अभिव्यक्त थतो ते अर्थ अमे जणावीએ छीએ. बहुश्रुतो अन्यथा पण संगति करे !) जुओ ! अमे अत्यारे फक्त स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वनी ज वात करवा मांगीએ छीએ. फक्त स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वने ज संबंध तरीके लक्षणमां गोठवो पछी जुओ केवी तकलीफो पडे छे. समजो के तमारुं लक्षण अत्यारे आ प्रमाणे छे के - साध्यतासमनियतप्रतियोगितानिरूपकअभावअधिकरणअवृत्तित्व. (जूनो परिष्कार तो ઊભो ज छे. अहीं समनियतत्व स्वनिरूपितअवच्छेदकतावत्तासंबंधथी, अवच्छेदकतावत्ता स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वसंबंधथी) मतलब के જ્યાં જ્યાં स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वसंबंधथी अभिप्रेतअभावीयप्रतियोगिताअवच्छेदकता होय त्यां त्यां स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वसंबंधथी साध्यताअवच्छेदकता होवी जोईએ. अने જ્યાં જ્યાં स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वसंबंधथी साध्यताअवच्छेदकता छे त्यां त्यां स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वसंबंधथी अभिप्रेतअभावीयप्रतियोगिताअवच्छेदकता होवी जोईએ.

❀ प्रमेयविशिष्टवत्साध्यक स्थले अव्याप्ति ❀

हवे, स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्व... फक्त आटलो तो संबंध रखाय नहीं. कारण के पूर्वोक्त रीते अव्याप्ति दुर्वार बने. माटे, स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्व = स्वनिरूपितअवच्छेदकताविशिष्टभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्व - आ प्रमाणे अर्थ करवो पडे. (अहीं साक्षात्-परंपरासाधारणनिरूपितत्व अभिप्रेत नथी.) अहीं अवच्छेदकतावैशिष्ट्य जो फक्त सामानाधिकरण्यसंबंधथी लो तो ज्यारे प्रमेय साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदक होय त्यारे

अत्र साध्यम् - प्रमेयविशिष्टवान्,

- साध्यतावच्छेदकः धर्मः - प्रमेयविशिष्टः ।
- साध्यतावच्छेदकः सम्बन्धः - संयोगः ।
- साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - प्रमेयरूपः ।
- साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - तादात्म्यसम्बन्धः ।
- साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - प्रमेयत्वम् ।
- साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः ।

प्रकृते साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता प्रमेयेषु वर्तते, अतः स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टाः सर्वाः अपि अवच्छेदकताः स्युः, सर्वासामवच्छेदकतानां प्रमेये एव वर्तमानत्वात्। तथा च स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताविधया न काऽपि अवच्छेदकता लभ्यते, सर्वासां प्रमेये एव वर्तमानत्वात् । तथा च लक्षणसमन्वयः स्यादेव कथम् ? लक्षणघटकाप्रसिद्ध्या लक्षणाऽप्रसिद्धिः दुर्वारा ।

●

અવ્યાપ્તિ આવી જાય. મતલબ કે **पर्वतः प्रमेयविशिष्टवद्वान् धूमात्** - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આવે. જ્યાં જ્યાં ધૂમ હોય ત્યાં ત્યાં વહ્નિ હોય જ. વહ્નિ વહ્નિત્વવિશિષ્ટ હોય. વહ્નિત્વ એક પ્રમેય છે. માટે જ્યાં જ્યાં ધૂમ હોય ત્યાં વહ્નિ હોય આવું જે રીતે કહી શકાય છે તે રીતે જ્યાં જ્યાં ધૂમ હોય ત્યાં ત્યાં પ્રમેયવિશિષ્ટ હોય - આવું કહી જ શકાય. આ પ્રમેયવિશિષ્ટથી તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ વહ્નિ જ હોય. માટે, જ્યાં જ્યાં ધૂમ હોય ત્યાં ત્યાં પ્રમેયવિશિષ્ટવિશિષ્ટ હોય આવું કહી જ શકાય.

પ્રસ્તુતમાં સાધ્ય - પ્રમેયવિશિષ્ટવિશિષ્ટ.

સાધ્યતાઅવચ્છેદક - પ્રમેયવિશિષ્ટ. - સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક - પ્રમેય.

આ સ્થળે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણો સમાન મેળવવા માટે પ્રમેયવિશિષ્ટવિશિષ્ટાભાવ જ લઈએ. સૌ પ્રથમ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાના અધિકરણ શોધીએ. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા પ્રમેયમાં રહે છે. દુનિયાની તમામ અવચ્છેદકતાઓ પ્રમેયમાં જ રહેનારી છે. માટે, સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાથી દુનિયાની તમામ અવચ્છેદકતાઓ વિશિષ્ટ જ થશે.

एतदव्याप्तिनिवारणाय स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं निवेश्यम्, न तु स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन । तथा च या प्रमेयनिष्ठा साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता तया घटत्वनिष्ठावच्छेदकता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन विशिष्टा भवेत्, किन्तु स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विशिष्टा न भवेत्, प्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकता च प्रमेयत्वेनाऽवच्छिन्ना भवेदिति प्रमेयनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतावच्छेदकप्रमेयत्वभिन्नघटत्वत्वेनाऽवच्छिन्नत्वस्य घटत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकतायां सत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताविधया घटत्वनिष्ठावच्छेदकता लभ्यते, तथा च नाऽप्रसिद्धिः, लक्षणसमन्वयश्च सुकरः एव।

किन्तु एवं सति 'पर्वतः प्रमेयविशिष्टविशिष्टवद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र अव्याप्तिः लक्षणाऽप्रसिद्ध्या, प्रकृते प्रमेयविधया वह्नित्वमेवाऽभिप्रेतम्, तद्विशिष्टः वह्निः, तादात्म्येन तद्विशिष्टः सः एव, तादात्म्येन तद्विशिष्टः सः एव, संयोगेन च तद्वान् पर्वतः, ततश्च सत्स्थलम् । प्रकृते साध्यम् - प्रमेयविशिष्टविशिष्टवान् ।

●

એવી કંઈ અવચ્છેદકતાઓ લાવશો કે જે સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ન હોય ? માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ન અપ્રસિદ્ધ થતા અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને !

❋ આપત્તિ દૂર કરવા પરિષ્કાર કરતા અનવસ્થા ❋

જો સ્વસામાનાધિકરણ્યને છોડી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરાવો તો લક્ષણસમન્વય થઈ જાય. કારણકે પ્રમેયવૃત્તિસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા પ્રમેયત્વથી અવચ્છિન્ન હોય અને ઘટવૃત્તિ અવચ્છેદકતા ઘટત્વથી અવચ્છિન્ન હોય. આ રીતે, ઘટવૃત્તિઅવચ્છેદકતા સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી પ્રમેયવૃત્તિસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાથી વિશિષ્ટભિન્ન તરીકે મળી જાય અને પૂર્વવત્ લક્ષણસમન્વય થઈ જાય. અવ્યાપ્તિ ન આવે. પરંતુ, આ સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વનો અર્થ શું કરશો ? એ જ ને કે સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ. બસ ! અહીં પણ વૈશિષ્ટ્ય સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી, પુનઃ તેનો પરિષ્કાર..... અવ્યાપ્તિને દૂર કરવા જતા અનવસ્થા દુર્વાર ! આ અનવસ્થા કેમ દૂર કરી શકાય ?

गू ढा ***यत्तु*** *स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य सामानाधिकरण्येन स्वावच्छेदकतावि-*
शिष्टान्यावच्छेदकत्वानिरूपितत्वरूपत्वे प्रमेयसाध्यतावच्छेदकता-

●

- साध्यतावच्छेदकः धर्मः - प्रमेयविशिष्टविशिष्टः ।
- साध्यतावच्छेदकः सम्बन्धः - संयोगसम्बन्धः ।
- साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - प्रमेयविशिष्टः ।
- साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - तादात्म्यम् ।
- साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - प्रमेयम् ।
- साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - तादात्म्यम् ।
- साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः धर्मः - प्रमेयत्वम् ।
- साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकः सम्बन्धः - समवायः ।

य शो ल ता साध्यतावच्छेकतानिरूपिताऽवच्छेदकता प्रमेयविशिष्टे वर्तते, तदवच्छेदकविधया प्रमेयः एव प्राप्यते, ततश्च तदनवच्छेदकः = तदवच्छेदकभिन्नः अप्रसिद्धः एव स्यात् । अतः पुनरप्रसिद्धिः । तन्निवारणाय स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वम् = स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमित्यभ्युपेयम्, ततश्च पूर्वोक्तस्थले अव्याप्तिः न स्यात्, किन्तु यत्र प्रमेयः साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकधर्मविधया प्राप्यते तत्र अव्याप्तिः स्यादिति पुनः स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वपरिष्कारः आवश्यकः, पुनः तत्र स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वप्रवेशः इति अनवस्थाप्रसङ्गः दुर्निवारः एव । एतावता परिकर्मितमतीनां संक्षिप्तविवरणं नायासकरं स्यात्, अपेक्षया एतत्पदार्थस्य सुगम्यत्वादिति सङ्क्षिप्तं विवरणम् ।

एतत्सर्वं मनसिकृत्याह - '**यत्तु**' इति पूर्वपक्षारम्भदर्शकः शब्दः **तन्न**पदसापेक्षः । **स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य स्वसामानाधिकरण्य**सम्बन्धेन **स्वावच्छेदकतावि-शिष्टान्यावच्छेदकत्वानिरूपितत्वरूपत्वे** = स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वरूपत्वे **प्रमेयसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकस्थले** = पर्वतः प्रमेयविशिष्टवद्वान्, धूमात् - इत्यत्र **स्वनिरूपितावच्छेदकता-**

●

वि ना **शब्दार्थ :- पूर्वपक्ष :-** સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વને સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી સ્વઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વરૂપ સ્વીકારો તો પ્રમેય જે સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક હશે તે સ્થલમાં સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્ન અપ્રસિદ્ધ

वच्छेदकस्थले स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकत्वाप्रसिद्धि-रस्यादिति स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य वैशिष्टघटकतयोपादानमाव-श्यकमेवेत्यनवस्थाप्रसङ्गः ।

●

विशिष्टान्याऽवच्छेदकत्वाप्रसिद्धिः स्यादिति स्वसामानाधिकरण्यस्थाने **स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य वैशिष्ट्यघटकतया उपादानम् आवश्यकम् एव इति अनवस्थाप्रसङ्गः**, स्वानवच्छेदकस्याऽप्रसिद्ध्या स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा-न्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वपरिष्कारः अवश्यं कर्तव्यः, तत्र च स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य प्रवेशात् पुनः तत्परिष्करणीयम् इति अनवस्था।

अनवस्थां निवारयति **कश्चिन्न चे**त्यादिना । अयमाशयः - 'पर्वतः प्रमेयविशिष्टवद्वान्, धूमात्' - इत्यत्र प्रमेयविशिष्टवदभावमादाय लक्षणसमन्वयः एवं स्यात् - स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्ता-सम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वसाजात्यसम्बन्धेन स्वनिरूपिताऽवच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकता-ऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन) साध्यतासमनियतप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इत्येवमस्माकं लक्षणम् । अत्र च साजात्यं सावच्छिन्नत्व-निरवच्छिन्नत्वान्यतररूपेण । तादात्म्य-सम्बन्धावच्छिन्ना प्रमेयविशिष्टे वर्तमाना या अवच्छेदकता सा साध्यतावच्छेदकतया स्वनिरूपिता-वच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन विशिष्टा भवति, यतः साध्यतावच्छेद-कतानिरूपिताऽवच्छेदकता प्रमेये वर्तते, सा च प्रमेयत्वेनाऽवच्छिन्ना अर्थात् सावच्छिन्ना, न निरव-

●

થઈ જતા અવ્યાપ્તિ-અપ્રસિદ્ધિ દોષ દુર્વાર બનશે ! માટે વૈશિષ્ટ્યઘટકસંબંધ તરીકે સ્વસામા-નાધિકરણ્યની જગ્યાએ સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વનો અવશ્ય પ્રવેશ કરાવવો પડશે. સ્પષ્ટ છે કે તો પછી અનવસ્થા પણ આવ્યા વિના નહીં રહે.

❀ સ્વસાજાત્યના પ્રવેશથી અનવસ્થા દૂર ❀

પ્રશ્ન :- (**न च.**) અરે ભાઈ ! આ અનવસ્થા તો બહુ સરળતાથી દૂર થઈ જશે. સ્વસાજાત્યનો જ વૈશિષ્ટ્યઘટકસંબંધકોટિમાં અમે પ્રવેશ કરાવી દઈશું. સાજાત્ય સાવચ્છિન્નત્વ કે નિરવચ્છિન્નત્વરૂપે. જેમ કે વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને વહ્નિસાધ્યક સ્થલે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા બન્ને નિરવચ્છિન્ન છે. માટે, નિરવચ્છિન્નત્વરૂપે પ્રતિયોગિતા-અવચ્છેદકતાનું સાજાત્ય સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહે. એટલે કે સ્વસાજાત્યસંબંધથી

च्छिन्ना, ततश्च याः याः अवच्छेदकताः सावच्छिन्ना = धर्मविधया केनचिदपि अवच्छिन्नाः स्युः ताः ताः साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतासजातीयाः स्युः, अर्थात् स्वसाजात्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टाः स्युः, याः याः अवच्छेदकताः निरवच्छिन्नाः स्युः, अर्थाद् धर्मविधया केनचिदपि अनवच्छिन्नाः स्युः ताः साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकतासजातीयाः न स्युः, ततश्च स्वसाजात्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताविधया ताः अवच्छेदकताः धर्तुं न शक्यन्ते, यथा शब्दतोऽनुल्लिख्यमानघटत्वजातौ वर्तमाना अत एव निरवच्छिन्ना अवच्छेदकता, सा हि स्वसाजात्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टा न स्यात्, निरवच्छिन्नत्वात्, प्रमेयविशिष्टनिष्ठा हि अवच्छेदकता प्रमेयनिष्ठावच्छेदकतया एव निरूपिता, प्रमेयनिष्ठावच्छेदकता च प्रमेयत्वेनाऽवच्छिन्ना इति सावच्छिन्ना इति स्वसाजात्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतया विशिष्टा, न नु तदन्या इति प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां स्वसाजात्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसत्त्वात् स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यतानिरूपिताऽवच्छेदकतावत्ता प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां स्यादेव ।

प्रकृते यः प्रमेयविशिष्टवदभावः गृहीतः तदभावीयप्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकता प्रमेयविशिष्टे स्यात्, तन्निरूपिताऽवच्छेदकता प्रमेये स्यात्, सा च प्रमेयत्वेन अवच्छिन्ना, अर्थात् सावच्छिन्ना इति याः याः अवच्छेदकताः सावच्छिन्नाः स्युः ताः सर्वा अपि तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकतासजातीयाः स्युः इति स्वसाजात्यसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकताविशिष्टाः स्युः । तदतिरिक्ताः शब्दतोऽनुल्लिख्यमानघटत्वे वर्तमानाः अत

●

પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જાય. તેવી જ રીતે વહ્નિત્વવિશિષ્ટાભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા અને વહ્નિત્વવિશિષ્ટસાધ્યક સ્થલે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - આ બન્ને અવચ્છેદકતા સાવચ્છિન્ન છે. માટે, સાવચ્છિન્નત્વ રૂપે ઉભયમાં સાજાત્ય રહી જવાથી સ્વસાજાત્યસંબંધથી પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં રહી જાય. કિંતુ, વહ્નિત્વવિશિષ્ટઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા વહ્નિસાધ્યકસ્થલીયસાધ્યતાઅવચ્છેદકતામાં સ્વસાજાત્યસંબંધથી ન રહે. કારણ કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા નિરવચ્છિન્ન છે અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા સાવચ્છિન્ન છે.

પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા પ્રમેયમાં રહે છે અને તે સાવચ્છિન્ન છે.

एव निरवच्छिन्नाः अवच्छेदकताः स्युः ताः स्वसाजात्यसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकताविशिष्टान्याः स्युः । या प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकता तन्निरूपिताऽवच्छेदकता प्रमेये स्यात्, सा च प्रमेयत्वेनाऽवच्छिन्ना इति सावच्छिन्ना, प्रमेयनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतानिरूपितत्वं प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां नैव वर्तते, अर्थात् शब्दतोऽनुल्लिख्यमानघटत्वादिनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव वर्तते, ततश्च स्वसाजात्यसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशप्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतासु स्यादिति स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतावत्ता प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतासु स्यादेव ।

ततश्च यत्र यत्र (= प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसाजात्यसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसाजात्यसम्बन्धेन) तादृशप्रमेयविशिष्टवदभावीयप्रतियोगिता वर्तते एव, यत्र यत्र च (= प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतासु) स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसाजात्यसम्बन्धेन) तादृशप्रमेयविशिष्टवदभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसाजात्यसम्बन्धेन) साध्यता वर्तते एवेति प्रमेयविशिष्टवदभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणविधया पर्वतः न लभ्यते, किन्त्वन्यदेव जलह्रदादिकम्, तत्र च धूमहेतोरवृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयाभावान्नास्त्येवाऽव्याप्तिः,

●

घटाभावीयघटत्ववृत्तिप्रतियोगिताअवच्छेदकता निरवच्छिन्न छे. माटे, स्वसाजात्यसंबंधथी साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदकता घटत्ववृत्तिअवच्छेदकतामां न रहे. आ रीते स्वसाजात्यसंबंधथी साध्यताअवच्छेदकताअवच्छेदकताविशिष्टभिन्न प्रसिद्ध थई जता अव्याप्तिने कोई अवकाश नथी अने आ संबंधमां अनवस्था आवे तेवी पण कोई शक्यता नथी.

⁂ अनवस्था नहीं तो अव्याप्ति ऊभी ज ⁂

उत्तर :- अरे भाई ! अनवस्था नहीं आवे तो अव्याप्ति आवशे. उक्त प्रमेयविशिष्ट-

गूढार्थ

न च *स्वसाजात्यमेव वैशिष्ट्यघटकम् ।*

तथा सति निरवच्छिन्नावच्छेदकत्वे विशिष्टान्यत्वप्रसिद्धिः, साजात्यञ्च सावच्छिन्न-निरवच्छिन्नत्वाऽन्यतररूपेण । एवञ्च नानवस्थाप्रसङ्ग ***इति वाच्यम्;***

●

न वा प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्याऽप्रसिद्धिः । तथा चाऽनवस्थाऽपि न स्यात्, स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्याऽप्रवेशात् ।

एतदेवाह - **स्वसाजात्यमेव वैशिष्ट्यघटकं** = अवच्छेदकतावत्तानियामकसम्बन्धविधया यः स्वनिरूपिताऽवच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धो निवेशितः तत्र यद् वैशिष्ट्यं तन्नियामकसम्बन्धविधया उपादेयम् । **तथा सति** = स्वसाजात्यस्य वैशिष्ट्यघटकत्वे प्रमेयनिष्ठावच्छेदकताविशिष्टान्यत्वं **निरवच्छिन्नावच्छेदकत्वे** प्रसिद्धं स्यादित्याह - **विशिष्टान्यत्वप्रसिद्धिरिति** । कथं हि विशिष्टान्यत्वप्रसिद्धिः ? निरवच्छिन्नावच्छेदकतायाः अपि प्रमेये एव वर्तमानतया प्रमेयवृत्तित्वाऽपेक्षया तस्याः अपि तत्सजातीयत्वादित्याह - **साजात्यञ्च सावच्छिन्नत्व-निरवच्छिन्नत्वान्यतररूपेण**, स्वनिरूपिताऽवच्छेदकताविधया प्राप्यावच्छेदकतायाः सावच्छिन्नत्वे सावच्छिन्नाः सर्वाः अवच्छेदकताः तत्सजातीयाः स्युः, निरवच्छिन्नत्वे च निरवच्छिन्नाः । प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकतायाः सावच्छिन्नत्वे सावच्छिन्नाः अवच्छेदकताः स्वसाजात्यसम्बन्धेन तद्विशिष्टाः निरवच्छिन्नाश्च विशिष्टान्याः इति विशिष्टान्यत्वप्रसिद्धिः, **एवञ्च** = विशिष्टान्यत्वप्रसिद्ध्या स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वप्रवेशः निवारितः, ततश्च **नाऽनवस्थाप्रसङ्गः** इति '**यत्तु**'वादिकृताक्षेपपरिहाराय प्रयतमान'**न च**'वादिनामाशयः।

यत्तुवादी तत्खण्डयति - **इति न च वाच्यम्** इत्यादि । **इति** = स्वसाजात्यप्रवेशेन लक्षणं निर्दुष्टं सिध्यति, अनवस्थादिदोषजालं निवारितं भवतीति नैव वाच्यम्, अव्याप्तेः सद्भावात् । तथा हि - पर्वतः प्रमेयविशिष्टवद्वान्, धूमात् - इत्येतत्स्थलं पूर्वोक्तरीत्या सदेव, वह्नित्वरूपप्रमेयेन समवायेन यः विशिष्टस्तादात्म्येन यः तद्विशिष्टः तद्विधया वह्नेरेव प्राप्यमाणत्वात् । अत्र घटत्वविशिष्टवदभावः धर्तुं शक्यते, यतः साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता प्रमेये वर्तते,

●

વત્સાધ્યક સ્થલમાં કોઈ ઘટત્વવિશિષ્ટવદ્નો અભાવ લે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા પ્રમેયમાં રહે. અને પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા - ઘટત્વમાં રહે. બન્ને સાવચ્છિન્ન

अर्थात् प्रमेयत्वेनाऽवच्छिन्नतया सावच्छिन्ना सा, ततश्च याः याः अवच्छेदकताः सावच्छिन्नाः स्युः ताः सर्वाः अपि साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकतासजातीयाः स्युः । घटत्वविशिष्टः घटः, तेन तादात्म्येन विशिष्टोऽपि घटः, तस्य च पर्वतेऽभावः । तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता घटत्वविशिष्टे स्यात्, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकता घटत्वे शब्दतः उल्लिख्यमाने स्यादिति घटत्वत्वेनाऽवच्छिन्नाऽपि स्यात्, अर्थात् सावच्छिन्ना एव स्यात् । तथा च याः याः अवच्छेदकताः सावच्छिन्नाः स्युः ताः सर्वाः अपि घटत्वविशिष्टवदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतासजातीयाः स्युः ।

एवञ्च या घटत्वविशिष्टे वर्तमाना अवच्छेदकता तन्निरूपिताऽवच्छेदकता घटत्वत्वावच्छिन्ने अर्थात् सावच्छिन्ने घटत्वे वर्तते इति साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतासजातीया भवेदेव । घटत्वनिष्ठावच्छेदकताव्यतिरिक्तावच्छेदकतानिरूपितत्वं तादृशघटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां नास्तीति साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतासजातीयाऽवच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि न स्यादिति स्वसाजात्यसम्बन्धेन साध्यातावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशावच्छेदकतायां स्यादेव । ततश्च (स्वसाजात्यसम्बन्धेन) स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यातावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः इत्याद्यवच्छेदकताः लभ्यन्ते ।

स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशघटत्वविशिष्टनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधयाऽपि प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः घटत्वविशि-

●

છે. એટલે આ બન્ને સ્વસાજાત્યસંબંધથી સાવચ્છિન્ન અવચ્છેદકતાઓમાં રહે. આ રીતે, બન્નેના અધિકરણ સરખા થયા. જ્યાં જ્યાં (સાવચ્છિન્ન અવચ્છેદકતાઓમાં) સ્વનિરૂપિત-અવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા રહેશે ત્યાં ત્યાં (= સાવચ્છિન્ન અવચ્છેદકતાઓમાં) સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વસંબંધથી ઉક્તઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા પણ મળી જશે. ..... ઈત્યાદિ રીતે બન્ને પ્રકારની વ્યાપ્તિ બનાવી દેવી. સ્પષ્ટ રીતે સાધ્યતાસમનિયતપ્રતિયોગિતા તરીકે ઘટત્વવિશિષ્ટવદ્અભાવીયપ્રતિયોગિતા મળી જાય. આ અભાવના અધિકરણ તરીકે પર્વત મળી જાય. કારણ કે ઘટત્વવિશિષ્ટ જે ઘટ તેનાથી તાદાત્મ્યસંબંધથી વિશિષ્ટ જે હોય તે પર્વત ઉપર નથી રહેતું. ધૂમ ત્યાં વૃત્તિ છે. આ રીતે લક્ષણસમન્વય ન થતા અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.

प्रमेयविशिष्टवतस्साध्यतायां घटत्वविशिष्टवदभावमादायाव्याप्त्यापत्तेः,

ष्टनिष्ठावच्छेदकताः इत्याद्यवच्छेदकताः लभ्यन्ते, प्रमेये घटत्वे वा वर्तमानायाः तादृशावच्छेदकता-निरूपितावच्छेदकतायाः सावच्छिन्नतया तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता-सजातीयत्वात्। तथा च स्वनिरूपिताऽवच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन (अवच्छेदकतावत्ता स्वनिरूपिता-वच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं स्वसाजात्यसम्बन्धेन) साध्यतायाः, तादृशघटत्वविशिष्टवदभावीयप्रतियोगितायाश्च अधिकरणविधया प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः इत्यादिसावच्छिन्नावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितावच्छे-दकतानामेव प्राप्तेः "यत्र यत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन साध्यता वर्तते तत्र तत्र स्व-निरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन घटत्वविशिष्टवदभावीयप्रतियोगिता वर्तते एव, यत्र यत्र च स्वनिरू-पितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन घटत्वविशिष्टवदभावीयप्रतियोगिता वर्तते तत्र तत्र स्वनिरूपिता-वच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन साध्यता वर्तते एव" - इति कथयितुं शक्यते । ततश्च घटत्वविशिष्ट-वदभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणविधया च पूर्वोक्तरीत्या पर्वतः लभ्यते एव, तत्र च धूमहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिरिति न स्वसाजात्यप्रवेशेन निस्तारः, स्वानवच्छेदका-नवच्छिन्नत्वप्रवेशे यद्यपि उक्ताऽव्याप्तिः न भवति, तथापि तथा सति अनवस्था दुर्वारा भवति, अनवस्थानिवारणाय च स्वसाजात्यप्रवेशे उक्ताऽव्याप्तिरिति 'इतो व्याघ्रः इतस्तटी'ति न्यायापातः ।

एतदेवाह - **प्रमेयविशिष्टवतः साध्यतायां** = पर्वतः प्रमेयविशिष्टवद्वान्, धूमात् - इत्यत्र **घटत्वविशिष्टवदभावमादायाऽव्याप्त्यापत्तेः**, साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतायाः तादृशा-

(પર્યાપ્તિઘટિત-અઘટિત બન્ને કલ્પના જે પરિષ્કારો હતા તેને નેવે મૂકી આ અવ્યાપ્તિ આપવામાં આવી છે. જો કે તે પરિષ્કાર કરો તો પણ જો ફક્ત સ્વસાજાત્યને જ સંબંધ તરીકે માનો તો બીજા ઘણા સ્થળોએ અવ્યાપ્તિ આવી જ શકે છે. પરંતુ પ્રસ્તુતમાં ફક્ત સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વને જ પકડી અનવસ્થાનું આપાદન કરવામાં આવેલ છે. હવેની પંક્તિઓ દ્વારા ગ્રંથકાર ખુદ આ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરશે.)

⁂ ભાવાર્થ અને ગ્રંથકારના આશયનું સંગમસ્થાન : શબ્દાર્થ ⁂

શબ્દાર્થ :- પ્રશ્ન :- સ્વસાજાત્યને જ વૈશિષ્ટ્યઘટક માની લો. આ રીતે માનવાથી જે નિરવચ્છિન્ન અવચ્છેદકતા હશે તેમાં પ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટ-

*घटत्वत्वावच्छिन्नावच्छेदकतायां विशिष्टान्यत्वविरहादित्येवं केवलस्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्यैवावच्छेदकतावत्त्वनियामकसंसर्गतामभ्युपेत्याप्यनवस्थापादनम्; **तन्न;***

●

भावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतायाश्च सावच्छिन्नतया, साध्यता-प्रतियोगितयोः तुल्याधिकरणप्राप्तेः, अतः एव घटविशिष्टाभावमादायाव्याप्तिरिति अनुक्त्वा घटत्वविशिष्टवदभावमादायाऽव्याप्तिरित्युक्तमिति विभावनीयम् । कथं हि अव्याप्तिरिति हेतुमाह - (स्वसाजात्यसम्बन्धेन) स्वनिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशघटत्वविशिष्टवदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः लभ्यन्ते, तादृशावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता घटत्वे घटत्वत्वावच्छिन्ने स्यात्, तथा च तादृश**घटत्वत्वावच्छिन्न**घटत्वनिष्ठा**वच्छेदकतायां** स्वसाजात्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता**विशिष्टान्यत्वविरहात्** स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन साध्यातायाः अधिकरणविधया घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः अपि लभ्यन्ते इति साध्यत्व-प्रतियोगित्वयोस्तुल्याधिकरणप्राप्तेः घटत्वविशिष्टवदभावो धर्तुं शक्यते इति अव्याप्तिः ।

यत्तुवादिवादोपसंहारायोपक्रमते - **इत्येवं केवलस्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्यैव अवच्छेदकतावत्त्वनियामकसंसर्गतामभ्युपेत्य**, अन्यथोक्तघटत्वविशिष्टवदभावमादायाऽव्याप्त्यादेरसम्भवात्, **अनवस्थाऽऽपादानं तन्न** चारु इति शेषः, चारुत्वविरहमुपपिपादयिषुः स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य

●

અન્યત્વ પ્રસિદ્ધ થઈ જશે. સાજાત્ય સાવચ્છિન્નત્વ કે નિરવચ્છિન્નત્વ - કોઈ પણ એક રૂપે લેવું. અને આ રીતે અનવસ્થા દોષ પણ નહીં આવે.

ઉત્તર :- આ પ્રમાણે નહીં કહેવું. કારણ કે પ્રમેયવિશિષ્ટવિશિષ્ટ જ્યારે સાધ્ય હશે = પ્રમેય જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદક હશે એટલે કે પૂર્વોક્ત સ્થલે જ ઘટત્વવિશિષ્ટવિશિષ્ટના અભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવે. કારણ કે ઘટત્વત્વઅવચ્છિન્ન એવી તે અવચ્છેદકતામાં = સાવચ્છિન્નઅવચ્છેદકતામાં સ્વસાજાત્યસંબંધથી પ્રમેયનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતાવિશિષ્ટભિન્નત્વ ન રહે. માટે તે ઘટત્વવિશિષ્ટવદ્અભાવ લઈ શકાય. પરિણામ : અવ્યાપ્તિ.

✱ અનવસ્થા અને આપત્તિ બન્નને દૂર કરતો પરિષ્કાર ✱

ઉત્તરપક્ષ :- (इत्ये.) આ પ્રમાણે તમે જે ફક્ત સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વને જ

परिष्कारमनवस्थाऽव्याप्तिपरिहारक्षमं प्रदर्शयति - **स्वनिरूपिते**त्यादि ।

अयमाशयस्तस्य - स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वं स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्व-सम्बन्धावच्छिन्नस्वाभाववत्त्वम्, अत्र च यदवृत्तित्वमुक्तं तत्प्रतियोगिवृत्तित्वं स्वनिरूपितावच्छेदकता-सामानाधिकरण्यसम्बन्धेन ग्राह्यम् । तथा च अवच्छेदकतावत्तानियामकसम्बन्धविधया स्वनिरूपित-यत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वाङ्गीकारे 'पर्वतः प्रमेय-विशिष्टवद्वान्, धूमात् - इत्यत्र घटत्वविशिष्टवदभावो धर्तुं न शक्यते, तथा हि - साध्यता-वच्छेदकता प्रमेयविशिष्टे वर्तते, प्रमेयविशिष्टनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकता प्रमेये भवति, अर्थाद् घटत्व-पटत्व-मठत्वेत्यादिविश्वगतसर्ववस्तुषु भवेत् । घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छे-दकतानिरूपिताऽवच्छेदकता घटत्वे भवेत् । प्रमेयविशिष्टनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽ-वच्छेदकता घटत्वेऽपि स्यात् । अतः घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितघटत्वनिष्ठावच्छे-दकतासामानाधिकरण्यं प्रमेयविशिष्टनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिरूपितघटत्वनिष्ठावच्छेदकतायां स्यादिति स्वनिरूपिताऽवच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धेन घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकता प्रमेयविशिष्टनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिरूपितघटत्वनिष्ठावच्छेदकतायां वृत्तिः एव भवेदिति घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां स्वनिरूपितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यता-वच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकतावृत्तित्वं भवेदेव, किन्तु साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेद-कता पटत्वेऽपि वर्तते, पटत्वस्याऽपि प्रमेयत्वात्, घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छे-दकता पटत्वे न स्यादिति स्वनिरूपिताऽवच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धेन घटत्वविशिष्टनिष्ठा-

●

અવચ્છેદકતાવત્તા ઘટક સંસર્ગ તરીકે સ્વીકારી અનવસ્થાનું આપાદાન કરો છો તે વ્યાજબી નથી. કારણ કે સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ = સ્વનિરૂપિતયત્કિંચિત્અવચ્છેદકત્વઅવૃત્તિત્વ-સંબંધઅવચ્છિન્નસ્વાભાવવત્ત્વરૂપ કહેવામાં આવે તો કોઈ વાંધો ન આવે. અવૃત્તિત્વપ્રતિયોગી વૃત્તિત્વ સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અવચ્છેદકતા ઘણી બધી છે. કારણ કે પ્રમેયો અનંતા છે. તે બધામાં પ્રસ્તુતસ્થલીય સાધ્યતા-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા રહે. આમાંથી કોઈ એકાદ અવચ્છેદકતામાં અવૃત્તિ જે અવચ્છેદકતા હોય તેમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતયત્કિંચિત્ અવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વ રહે. આપણે આ સ્થલમાં ઘટત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા લઈએ. યત્કિંચિત્ અવચ્છેદકતા લેવા દ્વારા પંરપરાએ નિરૂપિત અવચ્છેદકતા પણ લઈ લીધી. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-

वच्छेदकता प्रमेयविशिष्टनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिरूपितपटत्वनिष्ठावच्छेदकतायां वृत्तिः नैव भवेदिति घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां स्वनिरूपिताऽवच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वं स्यादेवेति घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकता स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन वृत्तिः स्यात्, न तु तदभावः । तथा च स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्यतावच्छेदकताऽभाववत्त्वं घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां न स्यात् । अत्र यदि यत्किञ्चिन्निवेशः न क्रियते तदा साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताऽवृत्तित्वं घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां न स्यात्, यतः साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताः याः याः अवच्छेदकताः तासु सर्वासु अवृत्तित्वं घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां नास्ति एव, घटत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतायां वृत्तित्वात्, किन्तु साध्यतावच्छेदकतानिरूपितायां यत्किञ्चिदवच्छेदकतायामेवाऽवृत्तित्वं वर्तते । ततश्च साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकताऽवृत्तित्वं साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकतासु सर्वासु अवृत्तित्वविरहाद् घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां न सम्भवति, किन्तु साध्यतावच्छेदकतानिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वमेव सम्भवति इति यत्किञ्चिदुपादानमावश्यकम् ।

यदि स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकतावृत्तित्वसम्बन्धेन अवच्छेदकतावत्ता विवक्ष्यते तदा

●

અવચ્છેદકતા પ્રમેયત્વમાં રહેશે, પ્રમેયત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં ઘટત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા અવૃત્તિ જ છે. ઘટત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા ઘટત્વત્વમાં જાય, તેની સાથે પ્રમેયત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાને સામાનાધિકરણ્ય છે જ નહીં. ફલતઃ ઘટત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વ જ રહેશે. ફલતઃ સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા તે ઘટત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં રહી જાય. તેનો અભાવ ન રહે. માટે, ઘટત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા સ્વનિરૂપિતયત્કિંચિત્અવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસ્વાભાવવત્ત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ ન બને. અને ઘટત્વવિશિષ્ટવદ્અભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનું અધિકરણ બને. અધિકરણ આ રીતે અસમાન થઈ જતા સામનૈયત્ય ન રહે. અવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જાય. **इत्यलम्** ! બસ ! પર્યાપ્ત થયું. હવે વધુ પ્રસક્તઅનુપ્રસક્ત પ્રાસંગિક-અનુપ્રાસંગિક ચર્ચાથી સર્યું. અહીં ગ્રન્થવિસ્તારના ભયથી સંક્ષેપમાં વિવરણ કર્યું છે. અત્યાર સુધીમાં અનેક વાર તે તે રીતે લક્ષણસમન્વય દેખાડી દીધા હોવાથી પુનઃ પુનઃ લક્ષણસમન્વય દેખાડવાનું ટાળ્યું છે.

स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकत्वावृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वाभाववत्त्वस्यैव तद्रूपतया विवक्षायान्तदसम्भवात् ।

●

तु घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकतावृत्तित्वं स्यादेवेति स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन स्वाभाववत्त्वमेव निवेश्यम् । स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकताऽभाववत्त्वस्य घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां विरहात् स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः न लभ्यन्ते, किन्तु प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः एव लभ्यन्ते, प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकतासु प्रमेयविशिष्टनिष्ठसाध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकतानां सर्वासां सामानाधिकरण्यस्य सत्त्वात् । घटत्वविशिष्टवदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वसम्बन्धेन अधिकरणविधया घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः लभ्यन्ते इति सामनैयत्यविरहात् तादृशो घटत्वविशिष्टवदभावो न लभ्यन्ते, किन्तु प्रमेयविशिष्टवदभावः एव लभ्यते, (तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताभावस्य प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतासु एव सत्त्वात् स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वसम्बन्धेन प्रमेयविशिष्टवदभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया प्रमेयविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः एव लभ्यन्ते इति सामनैयत्यसत्त्वात् प्रमेयविशिष्टवदभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणे च धूमहेतोः वृत्तित्वविरहान्नास्त्येवाऽव्याप्तिरित्यलम् ।

एतदेवाह - **स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकत्वाऽवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्न**प्रतियोगिताक**स्वाभाववत्त्वस्यैव**, एवकारेण स्वनिरूपितावच्छेदकतावैशिष्ट्यान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य व्यवच्छेदः, **तद्रूपतया** = स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वरूपतया **विवक्षायां** = स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन

●

शब्दार्थ :- આ પ્રમાણે તમે જે ફક્ત સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વને જ અવચ્છેદકતાવત્તાનિયામકસંબંધ તરીકે સ્વીકારી અનવસ્થાનું આપાદન કરો છો તે વ્યાજબી નથી. કારણ કે સ્વનિરૂપિતયત્કિંચિત્અવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસ્વાભાવવત્ત્વને જ

वृत्तित्वञ्च स्वनिरूपितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धेन । एवञ्च घटत्वनिष्ठावच्छेदकतायां स्वनिरूपितप्रमेयत्वनिष्ठावच्छेदकत्वाऽवृत्तित्वस्यैव सत्त्वेन न दोष इत्यलम् ।

(अवच्छेदकतावत्ता स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वसम्बन्धेन, वृत्तित्वं स्वनिरूपितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धेन) साध्यतासमनियतप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं लक्षणाऽभ्युपगमे **तदसम्भवात्** = पर्वतः प्रमेयविशिष्टवद्वान्, धूमात् - इत्यत्र घटत्वविशिष्टवदभावमादायाऽव्याप्त्यसम्भवात् । अवृत्तित्वप्रतियोगि**वृत्तित्वञ्च स्वनिरूपितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धेन । एवञ्च** = एवं हि परिष्काराङ्गीकारे **घटत्वनिष्ठावच्छेदकतायां** घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितायां स्वनिरूपितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धेन **स्वनिरूपितप्रमेयत्वनिष्ठावच्छेदकत्वाऽवृत्तित्वस्यैव सत्त्वेन** अर्थात् साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकतानिरूपिता या प्रमेयत्वनिष्ठावच्छेदकता तदधिकरणवृत्तित्वविरहात् स्वनिरूपितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकतायामवृत्तित्वमेव तादृशघटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां स्यादिति **नाऽव्याप्तिदोषः इति** यावत्तात्पर्यमनुसन्धेयम् । अत्र प्रमेयत्वस्य साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकत्वमभ्युपगम्य अव्याप्तिनिवारणं प्रदर्शितम् । तत्तद्घटत्वादिनिष्ठावच्छेदकतावच्छेदकत्वं घटत्वत्वादिषु अपि भवेदिति अभ्युपेत्याऽस्माभिः यत्किञ्चिदुपादानादिप्रयोजनं प्रदर्शितमिति सूक्ष्मधिया विभावनीयम् । यद्वाऽत्र प्रमेयनिष्ठावच्छेदकतेत्यादिरेव पाठः इति चिन्तनीयम् ।

यद्वाऽयमर्थः प्रकृते बोद्धव्यः - स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धनिविष्टनिरूपितत्वं स्वनिरूपिताऽवच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धनिविष्टनिरूपितत्वञ्च साक्षात्परम्परा-

સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વરૂપે વૈશિષ્ટ્યઘટકસંબંધ તરીકે વિવક્ષિત કરવામાં આવે તો તે અનવસ્થા સંભવી શકતી નથી. અવૃત્તિત્વપ્રતિયોગી વૃત્તિત્વ સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી. આ રીતે ઘટત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં સ્વનિરૂપિતપ્રમેયત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાઅવૃત્તિત્વ જ રહેતું હોવાથી અવ્યાપ્તિ રૂપી દોષ પણ નહીં આવે. **इत्यलम्** - વધુ ચર્ચા કરવાથી સર્યું ! આટલું જ પર્યાપ્ત છે !

साधारणमवसेयम् । तथा च साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकता प्रमेये प्रमेयत्वे च स्यात्, प्रमेयत्वत्वेऽपि च । प्रमेये साध्यतावच्छेदकतया साक्षान्निरूपिता, प्रमेयत्वादौ च परम्परया। या घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकता तन्निरूपिताऽवच्छेदकता घटत्वे घटत्वत्वे च स्यात्, घटत्वे साक्षान्निरूपिता, घटत्वत्वे च परम्परया। घटत्वनिष्ठा घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता अवच्छेदकता, घटत्वस्य प्रमेयतया साध्यतावच्छेदकतानिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकतासमानाधिकरणा भवति इति घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितघटत्वनिष्ठावच्छेदकतासामानाधिकरण्यं साध्यतावच्छेदकतानिरूपितप्रमेयनिष्ठावच्छेदकतायां स्यात्, किन्तु साध्यतावच्छेदकतानिरूपितत्वं प्रमेयत्वनिष्ठावच्छेदकतायामपि वर्तते, प्रमेयत्वनिष्ठावच्छेदकतायाञ्च घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या घटत्वनिष्ठावच्छेदकता तत्सामानाधिकरण्यमपि न वर्तते, या घटत्वत्वनिष्ठावच्छेदकता तत्सामानाधिकरण्यमपि च । तथा च स्वनिरूपिताऽवच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धेन घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायाः साध्यतावच्छेदकतानिरूपितप्रमेयनिष्ठावच्छेदकतायां वृत्तित्वेऽपि, अर्थात् साध्यतावच्छेदकतानिरूपितसर्वावच्छेदकतासु अवृत्तित्वविरहेऽपि साध्यतावच्छेदकतानिरूपितप्रमेयत्वनिष्ठावच्छेदकतायां वृत्तिः नास्त्येवेति साध्यतावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकताऽवृत्तित्वस्य घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां विरहेऽपि साध्यताऽवच्छेदकतानिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वमस्त्येव इति (अनेन यत्किञ्चित्पदसार्थक्यमुपपादितम्, एवं स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकतावृत्तित्वस्यैव सम्बन्धविधयोपादाने घटत्वनिष्ठावच्छेदकतायां घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितायां साध्यतावच्छेदकतानिरूपितप्रमेयनिष्ठावच्छेदकतासामानाधिकरण्यसत्त्वात् स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकतावृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः लभ्यन्ते एवेति अव्याप्तिः। स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वस्य सम्बन्धविधया प्रवेशे स्वनिरूपितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वस्य घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतायां सत्त्वात्) स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकताः न लभ्यन्ते इति न दोषः । अवशिष्टं प्राग्वदनुसन्धेयं लक्षणसमन्वयादिकम् ।

एवञ्च शब्दार्थः एवमनुगन्तव्यः - **एवञ्च** = उक्तपरिष्काराऽभ्युपगमे घटत्वविशिष्टनिष्ठा-

वच्छेदकतानिरूपितायाः घटत्वनिष्ठावच्छेदकतायाः स्वनिरूपितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता(= स्व)निरूपितप्रमेयनिष्ठावच्छेदकतायां वृत्तित्वसत्त्वेऽपि तादृश**घटत्वनिष्ठावच्छेदकतायां स्वनिरूपितप्रमेयत्वनिष्ठावच्छेदकत्वाऽवृत्तित्वस्यैव** (अनेन एवकारेण वृत्तित्वव्यवच्छेदः इति प्रतियोग्यसमानाधिकरणः वृत्तित्वाभावः द्योतितः इति अधिकं स्वयमूह्यम्) = साध्यतावच्छेदकतया परम्परया निरूपिता या प्रमेयत्वनिष्ठावच्छेदकता, तत्र स्वनिरूपितावच्छेदकतासामानाधिकरण्यसम्बन्धेन अवृत्तित्वस्यैव **सत्त्वेन** स्वनिरूपितयत्किञ्चिदवच्छेदकताऽवृत्तित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्वाभाववत्त्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतायाः अधिकरणविधया घटत्वविशिष्टनिष्ठावच्छेदकतानामप्राप्तेः **न दोषः** अव्याप्तिलक्षणः, अतः एवाऽनवस्थालक्षणश्च **इत्यलम्,** पर्याप्तं चर्चितत्वादिति ग्रन्थकृता एतद्विषयाधिकचर्चा उपसंहृता ।

इत्थञ्च साध्यतानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वं साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वञ्चेत्युभयं यन्निवेशनीयतया प्रोक्तं तत्र साध्यतानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वपरिष्कारः परिपूर्णः, एतत् संलग्नम् एव विषयान्तरमधुना ग्रन्थकारः प्रस्तावयिष्यति । तदनु साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वमत्रोक्तदिशा परिष्करिष्यति। एतत्प्रकरणे सामनैयत्यघटितपरिष्कारः एव ग्रन्थकृता समर्थितः पर्याप्तिघटितपरिष्कारखण्डन-मण्डनपूर्वम् । अत्रापि बहु चिन्तनीयमवशिष्टं वर्तते, प्रान्ते चाऽस्माभिरपि न सर्वत्र विस्तरेण लक्षणसमन्वय-पदकृत्यादि प्रदर्शितम्, ग्रन्थगौरवभयात्, 'एतावता व्युत्पन्ना हि सञ्जाता स्यादेव मतिः विनेयानाम्' इति श्रद्धासम्पन्नत्वाच्चाऽस्माकमि**त्यलम्** ।

*।। इति सकलसङ्घहितचिन्तकाचार्यप्रवर**श्रीभुवनभानुसूरीश्वर**शिष्यरत्नपूज्यपूनाजिल्होद्धारकाचार्यप्रवर**श्रीविश्वकल्याणसूरीश्वर**शिष्यरत्नपूज्यसंविन्मूर्त्याचार्यप्रवर**श्रीयशोविजयसूरीश्वर**शिष्यलव**मुनिभक्तियशविजय**विरचितायां **व्याप्तिपञ्चकविवृति**वृत्ति**यशोलता**यां सप्तमी दीधितिः।।*

●●●

આ પ્રકરણમાં આપણે મુખ્યતયા સામનૈયત્યઘટિત લક્ષણ, તેના ઘટકીભૂત તે તે સંબંધોનું પ્રયોજન, સામનૈયત્યઘટિત અને પર્યાપ્તિઘટિત - બન્ને પ્રકારના પરિષ્કારોનું મિશ્રણ, અનવસ્થા નિવારણ.... ઈત્યાદિ ઘણી વાતો જોઈ ગયા. આના દ્વારા આપણે મુખ્યત્વે સાધ્યતાઅવચ્છેદકધર્મઅવચ્છિન્નત્વનો અર્થ નક્કી કર્યો.

સાતમું પ્રકરણ આ રીતે આપણું પૂર્ણ થયું. હવે, નવી દિશામાં વિમર્શ કરીએ !!

।। મુનિભક્તિયશવિજયરચિત વિનમ્રાવ્યાખ્યામાં સાતમી દીધિતિનું વિવરણ સંપૂર્ણ ।।

अथ

।। अष्टमी दीधितिः ।।

अधुना साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य साध्यतानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य वा निरवच्छिन्न-साध्यकस्थलेऽव्याप्तिप्रयोजकत्वाऽऽशङ्कापरिजिहीर्षयाऽऽदौ तदाशङ्कामुपस्थापयन्नाह - **अथे**-त्यादि। पूर्वपक्ष एवाह - **निरवच्छिन्ने**त्यादि ।

अयमाशयस्तस्य - साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताका-भावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं साध्यतावच्छेदकभिन्नानवच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकसम्ब-न्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं वा लक्षणं साध्यतावच्छेदका-वच्छिन्नत्वादेरुक्तपरिष्कारकरणे अन्यत्र सर्वत्र निर्दुष्टं भवतु, किन्तु तादृशं लक्षणम् 'अयमात्मा, ज्ञानात्' - इत्येतत्स्थलेऽव्याप्तिग्रस्तं स्यादेव । तथा हि - यत्र यत्र ज्ञानं स्यात् तत्र तत्र आत्मत्वं स्यादेव, आत्मव्यतिरेकेण अन्यत्र ज्ञानस्याऽवृत्तेः, सकलाचेतनव्यावृत्तिविधायिज्ञानस्याऽऽ-त्मनोऽसाधारणधर्मत्वात् । तथा च यत्र ज्ञानं स्यात् तदात्मत्वविशिष्टमर्थादात्मा स्यादेवेति सत्स्थ-लमिदम् । अत्र साध्यविधया आत्मत्वं लभ्यते, साध्यतावच्छेदकसम्बन्धविधया च समवायः लभ्यते, किन्तु साध्यतावच्छेदकधर्मविधया न कोऽपि लभ्यते, आत्मत्वस्य जातिरूपस्य शब्दतोऽनुल्लिख्य-मानतया स्वरूपतोभानात् प्रकृते इति प्रकृतस्थले लक्षणसमन्वयार्थं परिग्राह्यात्मत्वाभावीयप्रतियो-

य
शो
ल
ता

●

⁎ અભિનવ પ્રકરણનો પ્રારંભ ⁎

(**अथा.**) **પૂર્વપક્ષ :-** અદ્ભુત ! મહાશય ! અદ્ભુત ! ખરેખર તમે ગજબનું લક્ષણ બનાવ્યું. છેક સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા સુધી પહોંચી ગયા. પરંતુ ખેદ સાથે કહેવું પડે છે કે આપે મોરની કળા કરી છે. મોર પીંછા ફેલાવીને નૃત્ય કરે ત્યારે તે આગળથી જ સારો લાગે. પાછળથી જુવો તો બાંડો ! તમારા લક્ષણનું પણ આવું જ કંઈક છે ! જે સ્થલે સાધ્યતાઅવચ્છેદક જ કોઈ નહીં હોય તે વખતે લક્ષણસમન્વય કરશો કેવી રીતે ? સ્થળ આ પ્રમાણે હોય કે **अयं आत्मा, ज्ञानात्** - આ સ્થલમાં આત્મત્વ સાધ્ય છે. આત્મત્વ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાનજાતિસ્વરૂપ છે. માટે, તેનું આત્મત્વત્વરૂપે ભાન તો થશે જ નહીં. મતલબ કે કોઈ અહીં સાધ્યતાઅવચ્છેદક બનશે જ નહીં. આ નિરવચ્છિન્ન સાધ્યક સ્થલ છે. જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા જ પ્રસ્તુત સ્થલમાં અપ્રસિદ્ધ છે ત્યારે તેને લઈને લક્ષણસમન્વયની વાત તો લાખો યોજન દૂર જ ને !

વિ
ના
મ્રા

गितायां साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वं साध्यतावच्छेदकव्यतिरिक्तधर्मानवच्छिन्नत्वं वा कथं स्यात् ? साध्यतावच्छेदकस्यैवाऽप्रसिद्धेरिति दुर्वारा एवाऽव्याप्तिः ।

अत्रोच्यते - साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येतल्लक्षणं तदैवाऽव्याप्तिदोषदुष्टं स्यात्, यदा तस्य लक्ष्येऽगमनं स्यात्, लक्ष्याऽगमनत्वस्यैवाऽव्याप्तिपदार्थत्वात् । 'अयमात्मा ज्ञानात्' - इत्यादिनिरवच्छिन्नसाध्यताकस्थलं नोक्तलक्षणलक्ष्यम्, किन्तु साध्यवदन्याऽवृत्तित्वमित्येतल्लक्षणस्यैव लक्ष्यम्, आत्मत्वविशिष्टात्मभिन्नजडाऽवृत्तित्वस्य ज्ञानहेतौ सत्त्वाल्लक्षणसमन्वयः तादृशस्थले भवत्येव । तथा च यस्य लक्ष्यं तल्लक्षणस्य तत्र वृत्तितया, यस्याऽलक्ष्यं तस्य तत्राऽवृत्तित्वेऽपि न अव्याप्त्यापत्तिः ।

ननु इयं सुन्दरा पद्धतिः, यत्र लक्षणसमन्वयः न भवेत् तस्याऽलक्ष्यत्वमेव उद्घोषणीयम्, तथा च न किमपि लक्षणं कदापि अव्याप्तिग्रस्तं भवेदिति महदसामञ्जस्याऽऽपत्तिः । किञ्च साध्यवदन्याऽवृत्तित्वस्यैव तस्य लक्ष्यत्वे तदेव लक्षणमस्तु, किमर्थं साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य लक्षणत्वमङ्गीक्रियते ? ***इति चेत् ?***

●

❋ निरवच्छिन्नसाध्यक स्थलविमर्श ❋

उत्तरपक्ष :- महाशय ! आवी शंका तमारी व्याजबी नथी. कारण के अव्याप्ति एटले शुं ? ते तमने खबर छे ? अव्याप्ति एटले लक्ष्यमां लक्षणनो समन्वय न थवो ते ! निरवच्छिन्नसाध्यक स्थलो आ साध्याभाववद्अवृत्तित्वलक्षणना लक्ष्य ज नथी. साध्यवद्अन्यअवृत्तित्व - आ लक्षण माटे ज तेओ लक्ष्य छे. आत्मत्वविशिष्टभिन्नघटादिमां ज्ञान हेतुनी अवृत्तिता छे. माटे, लक्षणसमन्वय थई जशे. तो पछी आमां अव्याप्तिनो सवाल ज क्यां आव्यो ?

प्रश्न :- वाह ! आ रीते 'लक्ष्य ज नथी' - एवुं कही दो एटले तमे कंई छूटा न थई शको. तमे व्याप्तिनुं लक्षण बनाववा बेठा छो. माटे, आत्मत्व अने ज्ञान वच्चे जे व्याप्ति छे तेमां तमारुं लक्षण जवुं.ज जोईए ने !

उत्तर :- सारुं ! तो पछी ते निरवच्छिन्नसाध्यक स्थले आत्मत्वत्वअतिरिक्तधर्मअनवच्छिन्नप्रतियोगिताकअभाववद्अवृत्तित्व - ए ज व्याप्ति छे. **इदं द्रव्यं पृथ्वीत्वात्** - आ स्थले द्रव्यत्वत्वअतिरिक्तधर्मअनवच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभाववद्अवृत्तित्व - आ ज व्याप्ति समजवी. आ रीते दरेक स्थले व्याप्ति समजी लेवी. आमे य एक नियम तो छे

सत्यम्, तथापि 'अयमात्मा, ज्ञानाद्' - इत्यत्र आत्मत्वत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवमेव लक्षणमङ्गीकार्यम्, आत्मत्वाभावस्य आत्मत्वत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य अधिकरणे ज्ञानहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयान्न स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

ननु तथा सति पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र का व्याप्तिः ? ***इति चेत्*** ? ***न***, वह्नित्वत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य तत्र व्याप्तित्वस्य सुवचत्वात् ।

न च एवं व्याप्तेः लक्षणं किम् ? ***इति वाच्यम्,*** आत्मत्वत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावादेरेव तत्तत्स्थलानुरोधेन व्याप्तिलक्षणत्वसम्भवात् । ***न चैकं*** लक्षणमुच्यताम् ***इति वाच्यम्,*** साध्याभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इत्यादिरीत्या लक्षणनिर्वचनेऽपि साध्यादेः प्रतिस्थलं भेदे लक्षणघटकसाध्यविधया तत्तत्स्थलानुसारेण वह्न्यादेः भिन्न-भिन्नस्यैव ग्राह्यतया लक्षणभेदस्य प्रतिस्थलमवश्यम्भाव्यत्वादेकलक्षणाऽसम्भवात् ।

न च तथापि साध्याभावाधिकरणाऽवृत्तित्वम् - इत्यादिरीत्या एकशब्देन = सर्वस्थलेषु सदृशशब्दत्वं यथा स्यात्तथा लक्षणं निर्वचनीयम् । यथा 'पर्वतो वह्निमान् धूमात्' - इत्यत्राऽपि साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावो व्याप्तिलक्षणविधया उपन्यस्तुं शक्यते, 'अयं तार्णवह्निः' इत्येतज्ज्ञानं तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात्' - इत्यत्राऽपि च । एवं सर्वस्थलेषु सदृशशब्दैः कथयितुं शक्यते तथाविधं लक्षणमुच्यताम् ***इति वाच्यम्,*** यतः तादृशशब्दैक्योपादानेऽपि को लाभः ? 'पर्वतो वह्निमान् धूमात्' - इत्यत्र यत् साध्यतावच्छेदकभिन्न-

●

જ કે સાધ્ય અને હેતુ બદલાય એટલે વ્યાપ્તિ બદલાય. માટે, **पर्वतो वह्निमान्, धूमात्** - આ સ્થલે જે વ્યાપ્તિ હશે તે **अयमात्मा, ज्ञानात्** - આ સ્થલમાં ચાલવાની નથી. તો પછી આવી રીતે જ વ્યાપ્તિ બનાવવી જોઈએ ને.

સાધ્યાભાવવદ્અવૃત્તિત્વ... ઈત્યાદિ રીતે સાધ્ય અને હેતુ શબ્દનો પ્રયોગ કરી શબ્દૈક્ય રાખવાની કોઈ જરૂરત નથી. મતલબ કે સાધ્યાભાવવદ્અવૃત્તિત્વ... આ પ્રમાણે વ્યાપ્તિ કહેવામાં આવે તો શબ્દો દરેક સ્થલમાં એક જ રહે, બદલાય નહીં. જ્યારે આત્મત્વત્વ વગેરેના પ્રવેશથી શબ્દો બદલાયે રાખે. માટે, સાધ્યાભાવવદ્અવૃત્તિત્વ વગેરે

अथ निरवच्छिन्नात्मत्वादिसाध्यतास्थले साध्यतावच्छेदकाऽप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिरिति **चेत्** ?

न; साध्यवदन्यावृत्तित्वादिरूपव्याप्तेरेव तस्य लक्ष्यत्वात् ।

●

धर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इति लक्षणम् 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र च यल्लक्षणं तदुभयमपि उक्तरीत्या तत्त्वतो भिन्नमेव, ततश्च शब्दाः सदृशाः स्युरसदृशाः वा को विशेषः ? प्रत्युताऽसदृशशब्दादरे लक्षणं लघु स्यादिति शब्दैक्याऽऽग्रहः नोचितः इति।

एतदेवाह - **अथे**ति पूर्वपक्षारम्भदर्शकः शब्दः, **निरवच्छिन्नात्मत्वादिसाध्यतास्थले** = 'अयमात्मा ज्ञानात्' - इत्यादिस्थले यत्र आत्मत्वादिनिष्ठा साध्यता न केनाऽपि धर्मेणाऽवच्छिन्ना वर्तते, आत्मत्वादेः स्वरूपतो भानात्, तादृशस्थले = **साध्यतावच्छेदकाऽप्रसिद्ध्या** साध्यतावच्छेदकभिन्नधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इत्यादिलक्षणाऽप्रसिद्धेः, घटकाऽप्रसिद्धेः तद्घटिताऽप्रसिद्धेः न्याय्यत्वात् स्यादेव **अव्याप्तिः इति चेत्? न, तस्य** = तादृशनिरवच्छिन्नसाध्यताकस्थलस्य **साध्यवदन्याऽवृत्तित्वादिरूपव्याप्तेरेव लक्ष्यत्वात्**, आदिपदोपादानात्

●

રૂપે લક્ષણ બનાવો તો શબ્દૈક્ય સંભવે. પણ ગ્રંથકાર જણાવે છે કે તેવા પ્રકારનું શબ્દૈક્ય પ્રસ્તુતમાં ઉપાદેય નથી. તેને લેવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી.

❋ शब्दैक्यने छोडीने तत्तत्स्थलीय भिन्न-भिन्न लक्षण स्वीकार ❋

અહીં આત્મત્વત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવ ન કહેતા આત્મત્વત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવ..... એ પ્રમાણે જણાવ્યું. કારણ કે સાધ્યતા નિરવચ્છિન્ન છે. આત્મત્વત્વથી અવચ્છિન્ન નથી. માટે, આત્મત્વત્વઅવચ્છિન્ન સાધ્યતા ન કહેવાય. આત્મત્વત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્ન સાધ્યતા કહેવાય. માટે, પ્રતિયોગિતા અને સાધ્યતા વચ્ચે સામ્ય ટકાવવા માટે આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે. પ્રતિયોગિતા ક્યારેય નિરવચ્છિન્ન ન સંભવે - આ વાતનું ધ્યાન રાખવું. હા, આત્મત્વ-ઘટત્વઉભયાભાવને લઈને આવી શકતી અવ્યાપ્તિનું પણ આત્મત્વત્વઅતિરિક્ત..... ઈત્યાદિ પરિષ્કાર કરતા નિવારણ થઈ શકે છે. આત્મત્વત્વઅવચ્છિન્ન..... ઈત્યાદિ કહેવામાં તે અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને !

शब्दार्थ :- प्रश्न :- જ્યારે નિરવચ્છિન્ન એવા આત્મત્વ વગેરે સાધ્યવાળું સ્થળ હશે ત્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદક જ અપ્રસિદ્ધ થતા અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે ?

यद्वा आत्मत्वत्वातिरिक्तधर्म्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववद-वृत्तित्वस्यैव तत्र व्याप्तित्वादात्मत्वत्वस्य साध्यतानवच्छेदकत्वेऽपि क्षत्यभावात्, शब्दैक्यस्यानुपादेयत्वात् ।

●

साध्यतावच्छेदकाऽघटितान्यव्याप्तेः परिग्रहः । उक्ताऽऽशङ्कामाशङ्क्याह - **यद्वा आत्मत्वत्वा-तिरिक्तधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववदवृत्तित्वस्यैव तत्र** ='अयमात्मा ज्ञानात्' - इत्यत्र **व्याप्तित्वात्**, एवकारेण साध्यतावच्छेदकोल्लेखवत्याः साध्यतावच्छेदकभिन्नधर्मानवच्छिन्नप्रतियो-गिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावरूपव्याप्तेः व्यवच्छेदः । तथा च **आत्मत्वत्वस्य साध्य-तानवच्छेदकत्वेऽपि** = साध्यतावच्छेदकविधयाऽभानेऽपि प्रकृते **क्षत्यभावात्** = अव्याप्त्याभावात्, ज्ञानहेतौ आत्मत्वत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य सत्त्वात् । न चैवं सर्वत्रानुगतसदृशशब्दैः वाच्यं लक्षणं न प्राप्येत इत्याशङ्कायामाह - तथाविध-लाभाऽप्रापक**शब्दैक्यस्य अनुपादेयत्वादि**ति भावः ।

केषाञ्चिन्मतेन निरवच्छिन्नसाध्यताकस्थलीयाऽव्याप्तिमुद्धारयति - **केचित्तु** इत्यादि । इदमत्र हृदयम् - 'शब्दैक्यमनुपादेयम्' - इति भवता वक्तुमेव कथं शक्यते ? भवता पूर्वमेव उक्तम् - "सकृदुक्त्या बालव्युत्पादनार्थत्वात्" (पृ. २८७०) इति । तथा च बालव्युत्पादनार्थं सकृदुक्तेरुपादेयत्वं भवता एव आदृतम्, तत्कथं तदनुपादेयत्वोद्घोषणं विपश्चितां भवतां शोभते ? ततश्च यत्र

●

उत्तर :- આ પ્રમાણે નહીં કહેવું. કારણ કે સાધ્યવદ્અન્યઅવૃત્તિત્વ વગેરે વ્યાપ્તિઓનું જ તે સ્થલ લક્ષ્ય છે. સાધ્યાભાવવદ્અવૃત્તિત્વ... વ્યાપ્તિ માટે તો તે સ્થલ લક્ષ્ય છે જ નહીં.

અથવા આત્મત્વત્વઅતિરિક્તધર્મઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવવદ્અવૃત્તિત્વને જ તે સ્થલમાં વ્યાપ્તિ રૂપે સ્વીકારવામાં આવેલ છે. તેથી આત્મત્વત્વ સાધ્યતાઅનવચ્છેદક હોય તો પણ કોઈ ક્ષતિ નથી. મતલબ કે અહીં જે આત્મત્વઅભાવ લક્ષણસમન્વય કરવા માટે લેવામાં આવે તે અભાવીયપ્રતિયોગિતા આત્મત્વત્વથી અવચ્છિન્ન હોય, જ્યારે આ આત્મત્વત્વ સાધ્યતાઅવચ્છેદક તો છે જ નહીં. સાધ્યતાઅનવચ્છેદક છે. માટે, આત્મત્વઅભાવીય-પ્રતિયોગિતા સાધ્યતાઅનવચ્છેદકથી અવચ્છિન્ન થઈ જવાથી તે પ્રતિયોગિતાનિરૂપક આત્મત્વ-અભાવ લઈ નહીં શકાય. માટે, જો સાધ્યતાઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસાધ્યાભાવ-વદ્અવૃત્તિત્વ - આવા પ્રકારનું લક્ષણ નિરવચ્છિન્નસાધ્યક સ્થલ માટે બનાવો તો પણ અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને ! માટે, આત્મત્વત્વઅતિરિક્ત..... ઈત્યાદિ લક્ષણ બનાવવું જરૂરી છે. પછી, આત્મત્વત્વ સાધ્યતાઅનવચ્છેદક હશે તો પણ કોઈ અવ્યાપ્તિરૂપી દોષ નહીં

निरवच्छिन्नसाध्यता यत्र च सावच्छिन्नसाध्यता तादृशोभयविधस्थलसाधारणं सकृदुक्त्या कथनीयं लक्षणं प्रतिपादनीयमेव ।

तत्र एवं लक्षणं यदि कल्प्यते - साध्यताविशिष्टप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपित-वृत्तित्वाभावः, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानव-च्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन, वृत्तित्वं स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तदापि न निस्तारः, यतः अयमात्मा, ज्ञानात् - इत्यत्र आत्मत्वाभावः ध्रियते, साध्यता आत्मत्वे वर्तते, तादृशात्मत्वाभावीयप्रतियोगिताऽपि आत्मत्वे एव वर्तते, तथा च साध्यतासामानाधिकरण्यं तादृशात्मत्वाभावीयप्रतियोगितायां वर्तते एवेति स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टा तादृशात्मत्वाभावीयप्रतियोगिता स्यादेव । एवं साध्यतावच्छेदकसम्बन्धविधया समवायसम्बन्धः लभ्यते, तादृशात्मत्वाभावीयप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वं स्यादेवेति स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशात्मत्वाभावीयप्रतियोगिता साध्यताविशिष्टा भवेदेव । एवम् आत्मत्वाभावग्रहणे आत्मत्वस्य शब्दतः उल्लेखेन आत्मत्वत्वेनाऽवच्छिन्ना एवाऽऽत्मत्वा-

●

આવે અને પ્રસ્તુતમાં શબ્દૈક્યનું ઉપાદાન કરવાની કોઈ આવશ્યકતા નથી. ભલે ને ! નિરવચ્છિન્નસાધ્યક સ્થલોએ જુદા - જુદા શબ્દોવાળી વ્યાપ્તિ થાય ! શું વાંધો છે તેમાં ?

❋ અન્ય વિદ્વાનોના મતે પરિષ્કાર ❋

અહીં હવે કેટલાંક અન્ય વિદ્વાનોનો મત દર્શાવે છે -

(**केचित्तु.**) કેટલાંક વિદ્વાનોનું કહેવું એમ છે કે - તમે જ પૂર્વે જણાવ્યું હતું કે બાલજીવોને વ્યુત્પાદિત કરવા માટે શબ્દૈક્ય જરૂરી છે. માટે, તમારે લક્ષણ એવું બનાવવું પડશે કે જે નિરવચ્છિન્ન-સાવચ્છિન્ન સાધ્યક સ્થલોમાં સાધારણ હોય. જુઓ, અમે તેવું લક્ષણ બનાવી દઈએ. અત્યારે લક્ષણ છે - સાધ્યાભાવવદ્અવૃત્તિત્વ. સાધ્યાભાવનો અર્થ કરવો પડ્યો - સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવ. અભાવની પ્રતિયોગિતા ક્યારેય પણ નિરવચ્છિન્ન ન સંભવે. સાધ્યતા નિરવચ્છિન્ન હોઈ શકે. પ્રતિયોગિતા નહીં. ફલતઃ નિરવચ્છિન્ન સાધ્યક સ્થલે મુશ્કેલી ઊભી થાય છે. જે વખતે સાધ્યતા નિરવચ્છિન્ન હોય તે વખતે અભાવીયપ્રતિયોગિતા પણ નિરવચ્છિન્ન થઈ જતી હોય તો શબ્દૈક્ય સંભવી શકે. પરંતુ, તેવું થતું નથી. માટે, અભાવીયપ્રતિયોગિતા તો લઈ નહીં શકાય. એટલે આપણે જુદી જ રીતે લક્ષણ બનાવવું પડશે. સાધ્યાભાવવદ્અવૃત્તિત્વનો સીધો અર્થ એ થાય કે જલહ્રદ વગેરે

भावीयप्रतियोगिता स्यात् । साध्यता तु शब्दतोऽनुल्लिख्यमानात्मत्वे वर्तते इति न केनचिद् धर्मेण अवच्छिन्ना, तथा च सर्वैः अपि धर्मैरनवच्छिन्ना सा साध्यता तादृशात्मत्वाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकात्मत्वत्वेतरधर्मानवच्छिन्ना स्यादेव, अतः साध्यतायां तादृशात्मत्वाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकात्मत्वत्वेतरधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशात्मत्वाभावीयप्रतियोगिता साध्यतायां वृत्तिः स्यादिति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टप्रतियोगितविधया तादृशात्मत्वाभावीयप्रतियोगिता धर्तुं शक्यते ।

किन्तु साध्यतायाः आत्मत्वत्वेन अनवच्छिन्नतया तादृशात्मत्वाभावीयप्रतियोगितायाः आत्मत्वत्वेनाऽवच्छिन्नतया च साध्यतानवच्छेदकात्मत्वत्वावच्छिन्ना तादृशात्मत्वाभावीयप्रतियोगिता स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टा न स्यादेव । अतः स्वसामानाधिकरण्यस्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टप्रतियोगितविधया तादृशात्मत्वाभावीयप्रतियोगिता धर्तुं न शक्यते । साध्यता हि निरवच्छिन्ना लभ्यते, साध्यस्य शब्दतोऽनुल्लेखसम्भवात्, किन्तु प्रतियोगिता न निरवच्छिन्ना सम्भवति, प्रतियोगिनः शब्दतः उल्लेखाऽवश्यम्भावादिति न काऽपि प्रतियोगिता लभ्यते या स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टा भवेत् । अतः नैवं लक्षणं सम्भवति।

●

साध्याभावविशिष्ट अधिकरणोमां धूम हेतु न रहेवो जोईअे. जलह्रद वगेरे साध्याभावविशिष्ट छे अेनो अर्थ अे के साध्यथी जलह्रद वगेरे विशिष्ट नथी. मतलब के साध्यनी अधिकरणता जलह्रद वगेरेमां रहेती नथी = साध्यनिरूपितअधिकरणताअभावविशिष्ट जलह्रद वगेरे छे. 'साध्यथी निरूपित अधिकरणता छे' - अेनो अर्थ अे थाय के अधिकरणतानी निरूपकता साध्यतामां छे. आ निरूपकता अधिकरणताने आभारी छे. माटे, निरूपकतानिरूपकअधिकरणता कहेवाय. साध्यनिष्ठनिरूपकतानिरूपकअधिकरणताअभाववद् जलह्रद कहेवाय. साध्यमां जे निरूपकता रहे छे ते संयोगसंबंधथी अवच्छिन्न लेवानी. कारण के समवायसंबंधथी वह्नि पर्वत उपर नथी रहेतो. माटे, समवायसंबंधअवच्छिन्नसाध्यनिष्ठनिरूपकताकअधिकरणताअभावविशिष्ट तरीके पर्वत ज मळी जाय. टूंकमां, साध्यमां साध्यता जेवी होय तेवी आ निरूपकता लेवानी. साध्यता जो संयोगसंबंधथी अवच्छिन्न तो निरूपकता पण संयोगसंबंधथी अवच्छिन्न. जेम पूर्वे प्रतियोगिता हती तेम हवे निरूपकता आवशे. फायदो अे थशे के

किन्तु एवं लक्षणमभ्युपगन्तव्यम् - (आदौ लक्षणपार्श्वभूः -) घटः भूतले वर्तते, अर्थात् घटनिरूपिताऽधिकरणता भूतले वर्तते, अत्र अधिकरणतायां निरूपितत्वं वर्तते घटे च निरूपकत्वम्, घटनिष्ठनिरूपकत्वम् अधिकरणतानिरूपितम्, अधिकरणतायाः निरूपकत्वस्य एव घटे सत्त्वात् । तथा च भूतले घटनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणता स्यात्, पर्वते घटः न वर्तते इति घटनिष्ठ-निरूपकतानिरूपिताधिकरणताऽपि पर्वते न स्यात्, अर्थाद् घटनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणता-भाववान् पर्वतः । एवम् 'अयमात्मा' - इत्यादिज्ञाने इदम्पदार्थे आत्मत्वनिरूपिताधिकरणता भासते, अर्थाद् आत्मत्वनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणता इदम्पदार्थे स्यात्, अत्र 'अयमात्मा' - इत्यादौ आत्मत्वस्य शब्दतोऽनुल्लेखेन शब्दतोऽल्लिख्यमानात्मत्वनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधि-करणता आत्मत्वविशिष्टे इदम्पदार्थे स्यादिति । जडपदार्थे आत्मत्वं न वर्तते इति तादृशेदम्पदार्थे आत्मनि या शब्दतोऽनुल्लिख्यमानाऽऽत्मत्वनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणता सा जडपदार्थे न स्यादिति आत्मत्वनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणताऽभाववान् जडपदार्थः इति वक्तुं पार्यते । एतावता निरूपकता निरवच्छिन्ना लब्धा ।

तथा च प्रकृते एवं लक्षणम् - साध्यताविशिष्टनिरूपकतानिरूपिताधिकरणताभाववदवृत्तित्वम्, वैशिष्ट्यं स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैत-च्चतुष्टयसम्बन्धेन, वृत्तित्वं स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन । आदौ 'पर्वतो वह्निमान् धूमात्' - इत्यत्र लक्षणसमन्वयः प्रदर्श्यते - प्रकृते साध्यता वह्नौ वर्तते, यद्यत्र घटनिष्ठा निरूपकता

●

નિરૂપકતા પણ સાધ્યતાની જેમ નિરવચ્છિન્ન હોઈ શકે. આટલી પાર્શ્વભૂમિકા ઉપર લક્ષણ બનાવીએ કે -

⌘ निरूपकताघटितलक्षणप्रदर्शन ⌘

साध्यता*विशिष्ट*निरूपकताकअधिकरणताअभाववद्अवृत्तित्व.

वैशिष्ट्य ચાર સંબંધથી (૧) સ્વસામાનાધિકરણ્ય, (૨) સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, (૩) સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ અને (૪) સ્વવૃત્તિત્વ.

વૃત્તિતાનિયામકસંબંધ - સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ.

पर्वतो वह्निमान् धूमात् - સ્થલ લઈએ.

આ સ્થલે સંયોગસંબંધથી વહ્નિ જલહ્રદમાં નથી રહેતો. મતલબ કે વહ્નિનિરૂપિત-

गृह्यते तदा तादृशघटनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणताभावः पर्वते स्यात्, किन्तु घटनिष्ठनिरूपकता तदैव धर्तुं शक्यते यदा सा स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टा स्यात् । घटनिष्ठा निरूपकता साध्याधिकरणे वह्नौ नैव वर्तते इति साध्यतासामानाधिकरण्यस्य घटनिष्ठनिरूपकतायां विरहात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन घटनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा नैव भवेत्, साध्यतायाः घटनिष्ठतादृशनिरूपकतायाश्च संयोगसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नतया घटनिष्ठतादृशनिरूपकतायां साध्यतावच्छेदकसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन घटनिष्ठतादृशनिरूपकता साध्यताविशिष्टा भवेत् । साध्यतायाः घटनिष्ठनिरूपकतावच्छेदकघटत्वेनाऽनवच्छिन्नतया घटनिष्ठतादृशनिरूपकतायां साध्यतानवच्छेदकघटत्वावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशघटनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा नैव स्यात् । एवं साध्यतावच्छेदकवह्नित्वेन तादृशघटनिष्ठनिरूपकतायाः अनवच्छिन्नतया साध्यतायां घटनिष्ठनिरूपकतानवच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यतायां तादृशनिरूपकता वृत्तिः नैव भवेदिति साध्यतावृत्तित्वस्य घटनिष्ठनिरूपकतायां विरहात् स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशघटनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा नैव भवेदिति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदका-

●

અધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટ જલહ્રદ છે. આથી, વહ્નિનિષ્ઠનિરૂપકતાકઅધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટ જલહ્રદ થશે. સાધ્યતા પણ વહ્નિમાં રહેલી છે અને આ નિરૂપકતા પણ વહ્નિમાં રહેલી છે. માટે, સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી ઉક્તનિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય.

સાધ્યતા સંયોગસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે અને નિરૂપકતા પણ સંયોગસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. માટે, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી ઉક્તનિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

વહ્નિમાં રહેલી સાધ્યતા વહ્નિત્વથી અવચ્છિન્ન છે. નિરૂપકતા પણ વહ્નિત્વથી અવચ્છિન્ન છે. વહ્નિત્વ સિવાયના દુનિયાના કોઈ પણ ધર્મથી ન તો સાધ્યતા અવચ્છિન્ન છે કે ન તો નિરૂપકતા. માટે, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી નિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

તથા ઉક્તનિરૂપકતાઅનવચ્છેદક વહ્નિત્વભિન્નધર્મોથી અનવચ્છિન્નત્વ વહ્નિનિષ્ઠ સાધ્યતામાં રહેલ હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી વહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતામાં

नवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टनिरूपकताविधया घटनिष्ठनिरूपकता नैव प्राप्यते ।

यदि वह्निनिष्ठनिरूपकता गृह्यते तदा वह्निनिष्ठनिरूपकतायाः साध्यतायाश्च वह्नौ एव वर्तमानतया वह्निनिष्ठनिरूपकतायां साध्यतासामानाधिकरण्यसत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन वह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा भवेत्, साध्यतायाः वह्निनिष्ठनिरूपकतायाश्च अवच्छेदक-सम्बन्धविधया संयोगस्यैव प्राप्तेः साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं तादृशवह्निनिष्ठनिरूपकतायां स्यादिति तादृशवह्निनिष्ठनिरूपकता स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टा भवेत् । साध्यतायाः तादृशवह्निनिष्ठनिरूपकतायाश्च वह्नित्वेनैवाऽवच्छिन्नतया वह्नित्वेतरेणाऽ-नवच्छिन्नतया च साध्यतायां वह्निनिष्ठनिरूपकतानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वं स्यात्, तादृशवह्निनिष्ठ-निरूपकतायामपि च साध्यतानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वं स्यादिति स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टा तादृशवह्निनिष्ठनिरूपकता भवेत्, तादृशवह्निनिष्ठनिरूपकता च स्वानवच्छेदका-नवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यतायां वृत्तिः भवेदिति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेनाऽपि तादृशवह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा भवेत् ।

इत्थञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्ति-त्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टनिरूपकताविधया तादृशवह्निनिष्ठनिरूपकता गृह्यते । पर्वते वह्निः वर्तते इति वह्निनिरूपिताधिकरणता पर्वते स्यादेवेति वह्निनिष्ठनिरूपकतानिरूपिता-धिकरणता एव पर्वते स्यात्, न तु तदभावः, तदभावश्च जलह्रदादौ एव स्यात्, तत्र वह्नेरसत्त्वेन वह्निनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणताया अपि विरहादिति स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यताविशिष्ट-

●

નિરૂપકતા વૃત્તિ છે. માટે, સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી પણ નિરૂપકતા વહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય.

આ રીતે, ઉક્તસંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાવિશિષ્ટ જે નિરૂપકતા તન્નિરૂપકઅધિકરણતાના અભાવથી વિશિષ્ટ જલહ્રદ જ મળે. જલહ્રદ સિવાયના પર્વત વગેરે ન મળે. ધૂમ જલહ્રદ વગેરેમાં અવૃત્તિ જ છે. માટે, અવ્યાપ્તિ આવવાનો કોઈ સવાલ રહેતો નથી. લક્ષણસમન્વય થઈ જશે.

निरूपकतानिरूपिताधिकरणताभावविशिष्टजलह्रदादौ धूमहेतोः अवृत्तितया लक्षणसमन्वयान्नास्त्यव्याप्तिभीः ।

प्रकृते महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता यदि साध्यताविशिष्टा स्यात् तदा पर्वते महानसीयवह्नेरसत्त्वेन महानसीयवह्निनिरूपिताधिकरणतायाः अपि विरहाद् महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणताभावविशिष्टः पर्वतः स्यात्, किन्तु आदौ महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्तनीयम् । साध्यतायाः सर्वेषु वह्निषु सत्त्वेन महानसीयवह्नौ अपि सत्त्वात् तादृशमहानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकतायां साध्यताधिकरणमहानसीयवह्निवृत्तित्वं भवेदेवेति स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा भवेत् । साध्यतायाः महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकतायाश्चावच्छेदकसम्बन्धविधया संयोगः एव लभ्यते ।

ननु क्षणं तिष्ठतु, आदौ एतद् ज्ञापयतु यदुत महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता कथं हि संयोगेन अवच्छिन्ना भवेत् ? साध्यं हि संयोगेन पक्षे वर्तमानं तन्निष्ठसाध्यतायाः संयोगसम्बन्धावच्छिन्नत्वं साधयति, किन्तु प्रकृते कथम् ?

●

❋ महानसीयवह्न्यभाव अग्राह्य नूतनलक्षणअनुसार ❋

જો મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠનિરૂપકતા લો તો મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠનિરૂપકતાનિરૂપકઅધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટ પર્વત થાય. પરંતુ, મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠનિરૂપકતા ઉક્તસંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થવી જોઈએ.

મહાનસીયવહ્નિમાં સાધ્યતા તો રહે જ છે. કારણ કે વહ્નિ એ પ્રસ્તુતમાં સાધ્ય છે. માટે, દુનિયાનાં તમામ વહ્નિમાં સાધ્યતા રહે. મહાનસીયવહ્નિ પણ એક વહ્નિ જ હોવાથી તેમાં સાધ્યતા અવશ્ય રહેશે. ઉક્તનિરૂપકતા પણ મહાનસીયવહ્નિમાં રહે છે. માટે, સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠનિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય.

પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદક સંબંધ પણ સંયોગ છે અને નિરૂપકતાઅવચ્છેદક સંબંધ પણ સંયોગ જ છે. આથી, સાધ્યતાઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ નિરૂપકતામાં રહેલ હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી પણ નિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય.

અત્યાર સુધી બે સંબંધ જોયા. હવે ચતુર્થ સંબંધ જોઈએ. તૃતીય સંબંધ પછી જોઈશું.

સાધ્યતા વહ્નિમાં રહેલી હોવાથી વહ્નિત્વથી અવચ્છિન્ન છે. નિરૂપકતા મહાનસીયવહ્નિમાં

शृणु - निरूपकस्य अधिकरणे येन सम्बन्धेन वृत्तित्वं तदेव खलु निरूपकतावच्छेदकसम्बन्धः स्यात्, अधिकरणतायाः निरूपकत्वस्य गृहीतत्वात्, संयोगेन वर्तमानः वह्निः एव अधिकरणनिष्ठाधिकरणतानिरूपकः भवति इति अधिकरणनिष्ठाधिकरणतानिरूपितनिरूपकत्वं संयोगेनैवाऽवच्छिन्नं स्यात् ।

ततश्च साध्यतावच्छेदकसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य तादृशमहानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकतायां सत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा भवेदेव । साध्यता वह्नित्वेनैवाऽवच्छिन्ना, वह्नित्वातिरिक्तसर्वधर्मैरनवच्छिन्ना, महानसीयत्वेनाऽपि अनवच्छिन्ना । महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता च महानसीयत्वेन वह्नित्वेन चापि अवच्छिन्ना इति साध्यतावच्छेदकवह्नित्वभिन्नमहानसीयत्वेनापि तादृशमहानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकतायां अवच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा नैव भवेत् । वह्नित्वेनैवाऽवच्छिन्नायां वह्नित्वेतरधर्मैरनवच्छिन्नायां तादृशवह्निनिष्ठसाध्यतायां महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकतावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वोभयेतरधर्मानवच्छिन्नत्वं स्यादेवेति स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यतायां वृत्तिः स्यादेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा स्यादेव ।

●

રહેલી હોવાથી મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વઉભયથી અવચ્છિન્ન છે. આનો સીધો અર્થ એ જ થાય કે નિરૂપકતાઅવચ્છેદક જે ધર્મ ન હોય તે ધર્મથી અવચ્છિન્ન સાધ્યતા નથી, પરંતુ સાધ્યતાઅવચ્છેદક ન હોય એવા મહાનસીયત્વ ધર્મથી પણ અવચ્છિન્ન નિરૂપકતા છે. માટે, નિરૂપકતાઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતામાં રહેશે. સાધ્યતાઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ નિરૂપકતામાં નહીં રહે. નિરૂપકતાઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતામાં રહેતું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી નિરૂપકતા સાધ્યતામાં વૃત્તિ થઈ શકે છે. ફલતઃ સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી નિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

⁎ महानसीयवह्निअभाव अग्राह्य ⁎

પરંતુ સાધ્યતાઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ નિરૂપકતામાં રહેલું ન હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી નિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ ન શકે. આ રીતે, મહાનસીયવહ્નિનિષ્ઠ નિરૂપકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય-સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ-સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વ - આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ ન થવાથી તે નિરૂપકતા લઈ ન શકાય. વહ્નિનિષ્ઠનિરૂપકતા જ લેવી પડે. તાદૃશનિરૂપકતાકઅધિકરણતાનો અભાવ

ततश्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन तादृश-महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा स्यादेव, किन्तु स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टा न स्यात्, अतः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदका-नवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन वह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा न स्यात् । तथा च साध्यताविशिष्टनिरूपकताविधया महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता नैव प्राप्यते, किन्तु वह्निनिष्ठ-निरूपकता एव लभ्यते । ततश्च नास्त्येवाऽव्याप्तिः ।

एवम् अयमात्मा ज्ञानात् - इत्यत्रापि लक्षणसमन्वयः स्यादेव, तद्यथा - 'अयमात्मा' - इत्यत्र आत्मत्वस्य अधिकरणता इदम्पदार्थे वर्तते इति आत्मत्वनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणता इदम्पदार्थे भवेदेव । इयम् आत्मत्वनिष्ठनिरूपकता शब्दतोऽनुल्लिख्यमानात्मत्वे एव वर्तते । साध्यताऽपि आत्मत्वे एव वर्तते । तथा च साध्यताधिकरणे आत्मत्वे आत्मत्वनिष्ठनिरूपकतायाः

જલહ્રદમાં જ રહે. પર્વતાદિમાં નહીં. માટે, સાધ્યતાવિશિષ્ટનિરૂપકતાકઅધિકરણતાઅભાવ-વિશિષ્ટઅવૃત્તિત્વ ધૂમમાં રહી જશે, લક્ષણસમન્વય થઈ જશે. અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ નહીં રહે.

⁂ निरवच्छिन्नसाध्यतास्थले लक्षणसमन्वय ⁂

નિરવચ્છિન્ન સાધ્યતા સ્થલે લક્ષણસમન્વય કરીએ -

अयमात्मा, ज्ञानात् - આ સ્થલમાં સાધ્ય આત્મત્વ છે. આત્મત્વનિરૂપિતઅધિકરણતા આત્મામાં મળે. ઘટાદિમાં તાદશઅધિકરણતાનો અભાવ મળે. આ અધિકરણતાની નિરૂપકતા આત્મત્વમાં રહે. હવે જોવાનું એ જ કે આત્મત્વનિષ્ઠ સાધ્યતાથી આત્મત્વનિષ્ઠ નિરૂપકતા વિશિષ્ટ થાય છે કે નહીં ?

સાધ્યતા અને નિરૂપકતા - બન્ને આત્મત્વમાં રહેલ હોવાથી સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી ઉક્તનિરૂપકતા આત્મત્વનિષ્ઠસાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

સાધ્યતા સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. અને નિરૂપકતા પણ સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. માટે, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી ઉક્તનિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

સાધ્યતા અને ઉક્તનિરૂપકતા બન્ને શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિસ્વરૂપ આત્મત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન છે. આથી, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિ-

वृत्तितया साध्यतासामानाधिकरण्यम् आत्मत्वनिष्ठनिरूपकतायां भवेदिति स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन आत्मत्वनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा स्यादेव । आत्मत्वनिष्ठसाध्यतायाः अवच्छेदकसम्बन्धविधया समवायः लभ्यते, तादृशात्मत्वनिष्ठनिरूपकताऽपि समवायसम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्ना वर्तते इति तादृशात्मत्वनिष्ठनिरूपकतायां साध्यतावच्छेदकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशात्मत्वनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा एव स्यात् । साध्यता तादृशात्मत्वनिष्ठनिरूपकता च शब्दतोऽनुल्लिख्यमानात्मत्वे एव वर्तते इति साध्यतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वमात्मत्वनिष्ठनिरूपकतायां स्यादेवेति स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशात्मत्वनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा स्यादेव । एवं तादृशात्मत्वनिष्ठनिरूपकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वं साध्यतायां वर्तते इति स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशात्मत्वनिष्ठनिरूपकता साध्यतायां वृत्तिः स्यादेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशात्मत्वनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा भवेदेव, इत्थञ्च आत्मत्वनिष्ठनिरूपकता स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टा स्यादेव, अतः तादृशात्मत्वनिष्ठनिरूपकता गृह्यते, तादृशात्मत्वनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणता आत्मनि स्यात्, आत्मभिन्ने च तदभावः, तत्र च ज्ञानहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयन्नास्त्येवाऽव्याप्तिः ।

अत्राऽयमेव विशेषः समजनि यदुत प्रतियोगिताग्रहणे सा सावच्छिन्ना एव भवेत्, किन्तु निरूपकता तु निरवच्छिन्ना अपि लभ्यते, यथा 'अयमात्मा' - इत्यादौ आत्मत्वनिष्ठा निरूपकता । अतः एव निरूपकताग्रहणं प्रतियोगितां विहायेति भावनीयम् ।

●

न्नत्वसंबंधथी उक्तनिरूपकता साध्यताथी विशिष्ट थई जशे.

तथा उक्तयुक्तिथी निरूपकताअनवच्छेदकधर्मथी अनवच्छिन्नत्व साध्यतामां रहेलुं होवाथी स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वसंबंधथी निरूपकता साध्यतामां वृत्ति थई जशे. माटे, स्ववृत्तित्वसंबंधथी उक्तनिरूपकता साध्यताथी विशिष्ट थई जशे.

आ रीते, स्वसामानाधिकरण्य-स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्व-स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्व - आ चार संबंधथी साध्यताविशिष्टआत्मत्वनिष्ठनिरूपकताकअधिकरणता-अभावविशिष्ट घटादिमां = आत्मत्वरूप साध्यना अभावना अधिकरणमां ज्ञान हेतु वृत्ति न होवाथी अव्याप्तिने अवकाश नहीं रहे.

एतल्लक्षणानुसारेण 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्न्यभावमादायाऽपि अव्याप्तिः न स्यात् । तथा हि - यदि हि वह्निनिष्ठा निरूपकता साध्यताविशिष्टा भवेत् तदा 'तार्णवह्निरयम्' - इत्यादिज्ञाने वह्नेः विषयितासम्बन्धेन अवृत्तितया तादृशवह्निनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणताभाववति 'तार्णवह्निरयम्' - इत्यादिज्ञाने तज्ज्ञानत्व-हेतोः वृत्तितया भवेदव्याप्तिः, किन्त्वादौ एतदेव चिन्तनीयम् - वह्निनिष्ठनिरूपकता तादृशसम्बन्ध-चतुष्टयेन साध्यताविशिष्टा भवति वा न वा ?

तत्र वह्निसामान्यग्रहणे तार्णवह्नेरपि ग्रहात् तादृशवह्निनिष्ठनिरूपकता तार्णवह्नौ अपि स्यात्, साध्यताधिकरणमपि तार्णवह्निः इति साध्यतासामानाधिकरण्यस्य तादृशवह्निनिष्ठनिरूपक-तायां सत्त्वात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशवह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा भवेत् ।

साध्यतायाः वह्निनिष्ठनिरूपकतायाश्च विषयितासम्बन्धेनैवाऽवच्छिन्नत्वम्, साध्यतार्णवह्नेः निरूपकवह्नेश्च विषयितासम्बन्धेनैव वृत्तित्वस्य विवक्षितत्वादिति साध्यतावच्छेदकविषयिता-सम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य तादृशवह्निनिष्ठनिरूपकतायां सत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन वह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा स्यात् ।

साध्यता तार्णवह्नित्वेन = तार्णत्व-वह्नित्वोभयेन अवच्छिन्ना, तादृशवह्निनिष्ठनिरूपकता च वह्नित्वेन, वह्नित्वं न साध्यताऽनवच्छेदकम्, न वा तादृशनिरूपकता वह्नित्वेतरेणाऽवच्छिन्नेति साध्यतानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य तादृशनिरूपकतायां सत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशनिरूपकता साध्यताविशिष्टा स्यादेव ।

साध्यता तार्णत्व-वह्नित्वोभयेन अवच्छिन्ना वर्तते, तत्र वह्नित्वं तादृशनिरूपकतावच्छेदकं भवति, किन्तु तार्णत्वं न भवतीति साध्यतायां तादृशनिरूपकतावच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नत्वं यथा भवेत तथैव तादृशनिरूपकतानवच्छेदकतार्णत्वावच्छिन्नत्वमपि स्यादिति स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-सम्बन्धेन तादृशनिरूपकता साध्यतायां वृत्तिः नैव स्यादिति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टा

●

આ રીતે, નિરવચ્છિન્ન-સાવચ્છિન્ન સાધ્યતા સ્થલોમાં સાધારણ એવું ઉક્તલક્ષણ સંભવી શકતું હોય તો શા માટે શબ્દૈક્યનો આદર ન કરવો ? આ લક્ષણના ચારે સંબંધોની વ્યાવૃત્તિ પૂર્વે જોઈ ગયા છીએ. તેને ફરીથી યાદ કરી લઈએ અને ક્યાંક ક્યાંક નિરવચ્છિન્ન સાધ્યતા સ્થલોમાં પણ તે તે સંબંધ વિના શું અવ્યાપ્તિ આવે છે ? તે જોઈ લઈએ -

तादृशनिरूपकता नैव भवेत् । तथा च तादृशनिरूपकतायाः स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टत्वेऽपि स्ववृत्तित्व-सम्बन्धेन साध्यतावैशिष्ट्यविरहात् स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टनिरूपकताविधया वह्निनिष्ठनिरूपकता न गृह्यते ।

किन्तु तार्णवह्निनिष्ठनिरूपकता एव ग्राह्या । तथा च साध्यतासामानाधिकरण्यसत्त्वात् तादृशतार्णवह्निनिष्ठनिरूपकता स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टा स्यादेव, साध्यतावच्छेदकसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नत्वसत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टा स्यात्, साध्यतावच्छेदकतार्णत्व-वह्नित्वोभयभिन्ननिखिलधर्मानवच्छिन्नत्वसत्त्वाच्च स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि साध्यताविशिष्टा भवेत् ।

एवं साध्यतायाः तादृशतार्णवह्निनिष्ठनिरूपकतावच्छेदकतार्णत्व-वह्नित्वोभयातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नत्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशतार्णवह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यतायां वृत्तिः भवेदेवेति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तार्णवह्निनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा भवेदेवेति तादृशसम्बन्धचतुष्टयेन साध्यताविशिष्टनिरूपकताविधया तार्णवह्निनिष्ठनिरूपकता एव लभ्यते, तादृशनिरूपकतानिरूपिताधिकरणता 'तार्णवह्निरयम्' - इत्यादिज्ञाने वर्तते एव, तत्र तार्णवह्नेः विषयितासम्बन्धेन वृत्तित्वादिति तादृशसाध्यताविशिष्टनिरूपकतानिरूपिताधिकरणताभावविशिष्टं 'वह्निरयम्' - इत्यादि ज्ञानम्, तत्र च तज्ज्ञानत्वहेतोरवृत्तितया भवेदेव लक्षणसमन्वय इति नाऽव्याप्तिः ।

ननु एतल्लक्षणे सम्बन्धचतुष्टयप्रवेशः किमर्थमाद्रियते ? स्वसामानाधिकरण्यप्रवेशः नोचितः, आपत्तिविरहात्, न हि स्वसामानाधिकरण्याऽनिवेशे पूर्ववत् 'पर्वतो वह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्र

●

❋ स्वसामानाधिकरण्यना प्रवेशनी आवश्यकता ❋

જો સ્વસામાનાધિકરણ્યનો પ્રવેશ ન કરાવો તો **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલે વહ્નિત્વેન ઘટાભાવ લઈને અવ્યાપ્તિ આવે. વહ્નિત્વેન ઘટાભાવ એ વ્યધિકરણધર્મઅવચ્છિન્ન-અભાવ છે. **घटत्वेन पटो नास्ति.....** વગેરે પ્રતીતિમાં ભાસમાન અભાવો વ્યધિકરણધર્માવચ્છિન્ન છે. આપણે જે ઘટાભાવ લીધો તે ઘટાભાવીયપ્રતિયોગિતાને પ્રસ્તુતમાં લેવાની નથી. કારણ કે લક્ષણસમન્વય પ્રતિયોગિતાને લઈને નહીં, કિંતુ નિરૂપકતાને લઈને કરવાનો

घटनिष्ठनिरूपकतामादायाऽव्याप्तिः सम्भवति, यतः घटनिष्ठनिरूपकतायां घटत्वावच्छिन्नत्वमवश्यं स्यादेव, घटत्वञ्च न साध्यतावच्छेदकमिति साध्यतानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्य घटनिष्ठनिरूपकतायां सत्त्वात् (स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन घटनिष्ठनिरूपकता यथा साध्यताविशिष्टा न भवति तथैव) घटनिष्ठनिरूपकता स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेनाऽपि साध्यताविशिष्टा न भवतीति स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टनिरूपकताविधया घटनिष्ठनिरूपकता न गृह्यते, किन्तु वह्निनिष्ठनिरूपकता एव गृह्यते इति नाऽव्याप्तिः ***इति चेत् ?***

न, यद्यत्र स्वसामानाधिकरण्यं न निवेश्यते तदा 'अयमात्मा ज्ञानाद्' - इत्यत्राऽव्याप्तिः स्यादेव, यतः 'अयं गुणः' इत्यादौ गुणत्वनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणता इदम्पदार्थे भासते, तत्र या गुणत्वनिष्ठनिरूपकता सा निरवच्छिन्ना, गुणत्वस्य शब्दतोऽनुल्लेखात् । गुणत्वनिष्ठनिरूपकता आत्मत्वनिष्ठसाध्यताविशिष्टा भवति न वा ? तच्चिन्त्यते । तत्र स्वसामानाधिकरण्यं तु न निवेशितम् । गुणत्वनिष्ठनिरूपकता समवायसम्बन्धेनाऽवच्छिन्ना, निरूपकगुणत्वस्य समवायेनैव वृत्तित्वस्य अभिप्रेतत्वात्, आत्मत्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकसम्बन्धोऽपि समवायः इति साध्यतावच्छे-

●

છે. ઘટનિરૂપિતઅધિકરણતાનો અભાવ પર્વત ઉપર મળે. આ ઘટનિષ્ઠનિરૂપકતા વહ્નિત્વથી અવચ્છિન્ન છે. માટે, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી ઘટનિષ્ઠનિરૂપકતા વહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

વહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતા સંયોગસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. અને ઘટનિષ્ઠનિરૂપકતા પણ સંયોગસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે. માટે, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી પણ ઉક્તનિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

વહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતા પણ વહ્નિત્વઅતિરિક્તધર્મથી અનવચ્છિન્ન છે. માટે, નિરૂપકતાઅનવચ્છેદકધર્મથી અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી નિરૂપકતા સાધ્યતામાં વૃત્તિ થઈ જાય. માટે, સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી પણ નિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય.

પરિણામે, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, સ્વવૃત્તિત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી ઉક્ત નિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય છે. માટે, વહ્નિત્વઅવચ્છિન્નઘટનિષ્ઠનિરૂપકતાકઅધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટ પર્વત, ધૂમ ત્યાં વૃત્તિ. લક્ષણઅસમન્વય,

दकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य तादृशगुणत्वनिष्ठनिरूपकतायां सत्त्वात् स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन गुणत्वनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा भवेत् ।

गुणत्वनिष्ठनिरूपकता हि धर्मविधया निरवच्छिन्ना, साध्यताऽपि च निरवच्छिन्ना इति साध्यतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वस्य गुणत्वनिष्ठनिरूपकतायां सत्त्वात् स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशगुणत्वनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा स्यादेव ।

एवं साध्यतायाः अपि निरवच्छिन्नत्वात् तादृशगुणत्वनिष्ठनिरूपकतानवच्छेदकसर्वधर्मानवच्छिन्नत्वं साध्यतायां स्यादेवेति स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तादृशगुणत्वनिष्ठनिरूपकता साध्यतायां वृत्तिः भवेदिति स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तादृशगुणत्वनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा स्यादेव । अतः स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टनिरूपकताविधया तादृशगुणत्वनिष्ठनिरूपकता धर्तुं शक्यते । गुणत्वनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणता गुणे एव स्यान्न तु आत्मनि इति तादृशसाध्यताविशिष्टनिरूपकतानिरूपिताधिकरणताभाववति आत्मनि ज्ञानहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेव अव्याप्तिः ।

●

અવ્યાપ્તિ દુર્વાર !

જો સ્વસામાનાધિકરણ્યનો પ્રવેશ કરાવો તો તાદૃશ નિરૂપકતા ઘટમાં રહેતી હોવાથી અને સાધ્યતા વહ્નિમાં રહેતી હોવાથી નિરૂપકતા અને સાધ્યતા વચ્ચે સામાનાધિકરણ્ય નથી. માટે, સ્વસામાનાધિકરણ્યસંબંધથી ઉક્તનિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય. ફલિતાર્થ એ જ કે - સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, સ્વવૃત્તિત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાવિશિષ્ટ ઉક્તનિરૂપકતા હોવા છતાં પણ સ્વસામાનાધિકરણ્ય, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, સ્વવૃત્તિત્વ - આ ચાર સંબંધથી ઉક્તનિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ નહીં થાય, માટે, ઉક્તનિરૂપકતા લઈ નહીં શકાય. વહ્નિનિષ્ઠનિરૂપકતા જ લેવી પડશે. તેને લઈને પૂર્વવત્ લક્ષણસમન્વય થઈ જશે.

⁂ निरवच्छिन्न साध्यता स्थळे पण अव्याप्ति ! ⁂

નિરવચ્છિન્ન સાધ્યક સ્થલે પણ સ્વસામાનાધિકરણ્યનો પ્રવેશ ન કરાવો તો અવ્યાપ્તિ આવે. તે આ રીતે -

'**इदं द्रव्यम्**' - આ પ્રતીતિમાં દ્રવ્યત્વની અધિકરણતા અભિપ્રેત પદાર્થમાં જણાય છે.

यदि हि स्वसामानाधिकरण्यं निवश्यते तदा स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशगुणत्वनिष्ठ-निरूपकता साध्यताविशिष्टा न स्यात्, यतः गुणत्वनिष्ठनिरूपकता गुणत्वे एव स्यात्, न तु आत्मत्वे, साध्यता चात्मत्वे एव, न तु गुणत्वे इति साध्यतासामानाधिकरण्यस्य तादृशनिरूपकतायां विरहात् स्वसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन तादृशगुणत्वनिष्ठनिरूपकता साध्यताविशिष्टा कथं स्यात् ? तथा च स्वसामानाधिकरण्यप्रवेशे गुणत्वनिष्ठनिरूपकता धर्तुं न शक्यते, किन्तु पूर्वोक्तरीत्या निरवच्छिन्नात्मत्वनिष्ठनिरूपकता एव ग्राह्या । ततश्च न अव्याप्तिः ।

●

મતલબ કે દ્રવ્યત્વનિરૂપિતઅધિકરણતા = દ્રવ્યત્વનિષ્ઠનિરૂપકતાકઅધિકરણતા જણાય છે. આ જ્ઞાનમાં દ્રવ્યત્વનો શબ્દતઃ ઉલ્લેખ ન હોવાથી દ્રવ્યત્વનિષ્ઠનિરૂપકતા નિરવચ્છિન્ન જ થાય. આ જ રીતે '**अयं गुणः**' - આ પ્રતીતિમાં ગુણત્વનિષ્ઠનિરૂપકતાકઅધિકરણતા જણાય છે. આ પ્રતીતિમાં ગુણત્વ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન જાતિ હોવાથી ગુણત્વનિષ્ઠનિરૂપકતા નિરવચ્છિન્ન થશે. આ નિરૂપકતાકઅધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટ આત્મા થાય. કારણ કે આત્મામાં દ્રવ્યત્વ રહે, ગુણત્વ ન રહે. હવે, સ્વસામાનાધિકરણ્યનો પ્રવેશ ન કરાવવામાં આવે તો ગુણત્વનિષ્ઠનિરૂપકતા લઈ શકાય કે નહીં ? તે જોઈ લઈએ -

ગુણત્વનિષ્ઠનિરૂપકતા સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે અને આત્મત્વનિષ્ઠસાધ્યતા પણ સમવાયસંબંધથી જ અવચ્છિન્ન છે. આથી, સાધ્યતાઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ ઉક્ત-નિરૂપકતામાં રહેલું હોવાથી સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વસંબંધથી ગુણત્વનિષ્ઠનિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે.

બન્ને = નિરૂપકતા અને સાધ્યતા દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન હોવાને કારણે સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ-સ્વવૃત્તિત્વઉભયસંબંધથી ગુણત્વનિષ્ઠનિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે. આ રીતે સ્વસામાનાધિકરણ્ય, સ્વઅવચ્છેદક-સંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવ-ચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, સ્વવૃત્તિત્વ - આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાવિશિષ્ટનિરૂપકતાકઅધિકરણતા-અભાવવિશિષ્ટ આત્મામાં જ્ઞાન હેતુ વૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય નહીં થાય, અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને.

જો સ્વસામાનાધિકરણ્યનો પ્રવેશ કરાવો તો ઉક્તનિરૂપકતા ગુણત્વમાં રહે છે, જ્યારે સાધ્યતા આત્મત્વમાં રહે છે. માટે, બન્નેનું સામાનાધિકરણ્ય ક્યાં મળે ? ફલતઃ સ્વસામાના-ધિકરણ્યસંબંધથી ઉક્તનિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ ન શકે. આ રીતે, સ્વસામાના-ધિકરણ, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, સ્વવૃત્તિત્વ - આ

एवं स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वसम्बन्धो न निवेश्यते तदा 'पर्वतो वह्निमान् धूमात्' - इत्यत्र समवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठनिरूपकतामादायाऽव्याप्तिः स्पष्टा ।

एवं स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धाऽप्रवेशेऽपि 'पर्वतो वह्निमान् धूमात्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः स्यात् ।

चार संबंधथी साध्यताविशिष्टनिरूपकता तरीके आत्मत्वनिष्ठनिरूपकता ज लेवी पडशे. तेने लईने लक्षणसमन्वय पूर्ववत्.

❀ स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्वनी सार्थकता ❀

जो स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्वनो प्रवेश न करावो तो कालिकसंबंधअवच्छिन्न-आत्मत्वनिष्ठनिरूपकताने लईने अव्याप्ति आवे. आत्मामां आत्मत्व समवायसंबंधथी रहे, कालिकसंबंधथी नहीं. मतलब के कालिकसंबंधअवच्छिन्न-आत्मत्वनिष्ठनिरूपकताकअधिकरणता-अभाव ज आत्मामां रहे. आ निरूपकता (१) आत्मत्वमां ज रहे छे. अने (२) दुनियाना तमाम धर्मथी अनवच्छिन्न छे. साध्यता पण (१) आत्मत्वमां ज रहे छे अने (२) दुनियाना तमाम धर्मोथी अनवच्छिन्न छे. माटे, स्वसामानाधिकरण्य, स्वअनवच्छेदक-अनवच्छिन्नत्व, स्ववृत्तित्व - आ त्रण संबंधथी उक्तनिरूपकता साध्यताथी विशिष्ट थई जशे. आ रीते, उक्तसंबंधत्रितयथी साध्यताविशिष्टनिरूपकताकअधिकरणताअभावविशिष्ट आत्मामां ज्ञानहेतु वृत्ति होवाथी लक्षणसमन्वय न थाय, अव्याप्ति आवे.

जो स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्वनो प्रवेश करावो तो निरूपकता कालिकसंबंधथी अवच्छिन्न होवाथी अने साध्यताअवच्छेदक समवायसंबंध होवाथी स्वअवच्छेदकसंबंध-अवच्छिन्नत्वसंबंधथी उक्तनिरूपकता साध्यताथी विशिष्ट थई न शके. तेथी स्वसामानाधिकरण्य, स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्व, स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्व, स्ववृत्तित्व - आ चार संबंधथी साध्यताविशिष्टनिरूपकता तरीके कालिकसंबंधअवच्छिन्न निरूपकता न लई शकाय. समवाय-संबंधअवच्छिन्न - आत्मत्वनिष्ठ - निरूपकता ज लई शकाशे. तेने लईने लक्षणसमन्वय पूर्ववत्.

पर्वतो वह्निमान् धूमात् - आ स्थले समवायसंबंधअवच्छिन्नप्रतियोगिताक वह्निअभावने लईने अव्याप्ति आवे जो स्वअवच्छेदकसंबंधअवच्छिन्नत्वनो प्रवेश न करावो तो..... ईत्यादि वात स्वयं समजी लेवी, स्पष्ट ज छे.

जो स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्वनो प्रवेश न करावो तो देवदत्तीयआत्मवृत्तितावविशिष्ट-

स्ववृत्तित्वसम्बन्धाऽप्रवेशे च 'तार्णवह्निरयम्' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्निनिष्ठनिरूपकतामादायाऽव्याप्तिरित्यादि पूर्वोक्तदिशा स्वयं ज्ञेयम् ।

●

આત્મત્વનિષ્ઠનિરૂપકતાને લઈને અવ્યાપ્તિ આવે. દેવદત્તીયઆત્મવૃત્તિતાવિશિષ્ટઆત્મત્વ કેવલ દેવદત્તના આત્મામાં જ રહે. તેની અધિકરણતા મગનના આત્મામાં ન રહે. મતલબ કે દેવદત્તીયઆત્મવૃત્તિતાવિશિષ્ટઆત્મત્વનિષ્ઠનિરૂપકતાકઅધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટ તરીકે મગનનો આત્મા મળી જાય.

દેવદત્તીયઆત્મવૃત્તિતાવિશિષ્ટઆત્મત્વનિષ્ઠનિરૂપકતા (૧) આત્મત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી (૨) સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોવાથી અને (૩) દેવદત્તીયઆત્મવૃત્તિતાથી અવચ્છિન્ન હોવાથી તથા સાધ્યતા પણ (૧) આત્મત્વમાં વૃત્તિ હોવાથી, (૨) સમવાયસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોવાથી અને (૩) દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન હોવાને નાતે દેવદત્તીયઆત્મવૃત્તિતા-ભિન્ન દુનિયાના તમામ ધર્મોથી પણ અનવચ્છિન્ન જ છે. એટલે કે નિરૂપકતાઅવચ્છેદકભિન્ન-અનવચ્છિન્નત્વ સાધ્યતામાં રહેલું છે. માટે, સ્વસામાનાધિકરણ્ય, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધ-અવચ્છિન્નત્વ અને સ્વવૃત્તિત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી ઉક્તનિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જાય. તાદૃશનિરૂપકતાકઅધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટ મગનના આત્મામાં જ્ઞાન હેતુ વૃત્તિ હોવાથી લક્ષણઅસમન્વય થશે, અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે.

❖ स्वअनवच्छेदकअनवच्छिन्नत्व पण अनिवार्य ❖

જો સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરાવશો તો ઉક્તનિરૂપકતા સાધ્યતા-અનવચ્છેદક એવા દેવદત્તીયઆત્મવૃત્તિતાથી અવચ્છિન્ન હોવાથી સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિ-ન્નત્વસંબંધથી ઉક્તનિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ નહીં શકે. માટે, સ્વસામાનાધિકરણ્ય, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, સ્વવૃત્તિત્વ - આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાવિશિષ્ટનિરૂપકતા શુદ્ધ આત્મત્વમાં રહેલી જ લેવી પડશે. તાદૃશનિરૂપકતાકઅધિકરણ-તાઅભાવવિશિષ્ટ ઘટાદિમાં જ્ઞાન હેતુ અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણ સમન્વય થઈ જશે, અવ્યાપ્તિને અવકાશ નહીં રહે.

पर्वतो वह्निमान् धूमात् - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવે જો તમે સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ ન કરાવો તો..... આ બાબત પણ પૂર્વવત્ સમજી લેવી.

❋ स्ववृत्तित्व विना लक्षण दुष्ट ! ❋

સ્વવૃત્તિત્વનો પ્રવેશ ન કરાવો તો **दण्डिमान् दण्डिसंयोगात्** - આ સ્થલમાં રક્તદંડીનિષ્ઠ-

નિરૂપકતાને લઈને અવ્યાપ્તિ આવે. ભૂતલ ઉપર શ્યામદંડવિશિષ્ટ ચોકીદાર જ હોય ત્યારે રક્તદંડવિશિષ્ટ ચોકીદારની અધિકરણતા ભૂતલ ઉપર ન રહે. મતલબ કે રક્તદંડીનિષ્ઠ-નિરૂપકતાનિરૂપકઅધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટ ભૂતલ થઈ જાય. રક્તદંડીનિષ્ઠ આ નિરૂપકતા (૧) રક્તદંડીમાં રહે છે, (૨) સંયોગસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે અને (૩) રક્તદંડથી અવચ્છિન્ન છે. તથા સાધ્યતા (૧) દંડીમાં રહે છે. (જેમાં રક્તદંડીનો પણ સમાવેશ થઈ જ જાય છે.) (૨) સંયોગસંબંધથી અવચ્છિન્ન છે અને (૩) દંડથી અવચ્છિન્ન છે. (આ અવચ્છેદક દંડની અંદર રક્તદંડ, પીતદંડ, શ્યામદંડ..... વગેરે બધાં દંડો સમાવિષ્ટ છે.)

આથી, (૧) સાધ્યતાનું સામાનાધિકરણ્ય પણ ઉક્તનિરૂપકતામાં રહેશે, (૨) સાધ્યતા-અવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ પણ ઉક્તનિરૂપકતામાં રહેશે અને (૩) સાધ્યતાઅવચ્છેદક દુનિયાના તમામ દંડભિન્ન ધર્મથી અનવચ્છિન્નત્વ પણ ઉક્ત નિરૂપકતામાં રહેશે. સ્પષ્ટ છે કે ઉક્ત નિરૂપકતા સ્વસામાનાધિકરણ્ય, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ જશે. સાધ્યતાવિશિષ્ટનિરૂપકતાક-અધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટ ભૂતલ ઉપર દંડી સંયોગસંબંધથી વૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય વિ ન થાય, અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને.

વા જો સ્વવૃત્તિત્વનો પ્રવેશ કરો તો ઉક્તનિરૂપકતા સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ મા થઈ શકતી ન હોવાથી અવ્યાપ્તિ ન આવી શકે. કારણ કે ઉક્તનિરૂપકતાઅવચ્છેદક રક્તદંડ સિવાયના પીતાદિ અનેક દંડોથી સાધ્યતા અવચ્છિન્ન હોવાથી તથા રક્તદંડ સિવાયના એક પણ દંડ (સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ રૂપે તમને અભિપ્રેત) ઉક્તનિરૂપકતાના અવચ્છેદક ન હોવાથી સાધ્યતામાં ઉક્તનિરૂપકતાઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ રહેતું જ નથી. માટે, સ્વઅનવચ્છેદક-અનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી ઉક્તનિરૂપકતા સાધ્યતામાં વૃત્તિ નહીં થઈ શકે. માટે, સ્પષ્ટ છે કે ઉક્તનિરૂપકતા સ્વવૃત્તિત્વસંબંધથી સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ ન થઈ શકે.

આથી, સ્વસામાનાધિકરણ્ય, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવ-ચ્છિન્નત્વ - આ ત્રણ સંબંધથી ઉક્તનિરૂપકતા સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થવા છતાં પણ સ્વસામાના-ધિકરણ્ય, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, સ્વવૃત્તિત્વ - આ ચાર સંબંધથી સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ ન થઈ શકે. દંડીનિષ્ઠનિરૂપકતા જ સંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થઈ શકે. તાદશસંબંધચતુષ્ટયથી સાધ્યતાવિશિષ્ટનિરૂપકતાકઅધિકરણતા-અભાવ ઘટાદિમાં મળે. તાદશઘટાદિમાં દંડીસંયોગ હેતુ અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જાય, અવ્યાપ્તિ ન આવે.

केचित्तु *साध्यताविशिष्टनिरूपकताकाधिकरणत्वाभाववदवृत्तित्व-मेवाऽयमात्मा ज्ञानादित्यादिस्थलसाधारण्यानुरोधेन व्याप्तिः ।*

वैशिष्ट्यञ्च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्तित्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन । वृत्तित्वञ्च स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन । तथा च न कोऽपि दोष इति ।

●

एतदेवाह - '**केचित्तु**' इत्यस्य '**इति वदन्ति**' - इत्यत्रान्वयः । '**अयमात्मा ज्ञानात्**', 'इदं द्रव्यम्, गुणाद्' - **इत्यादिस्थलसाधारण्यानुरोधेन**, अर्थात् 'पर्वतो वह्निमान् धूमात्' - इत्यादिसाव-च्छिन्नसाध्यताकस्थलेषु 'अयमात्मा ज्ञानात्' - इत्यादिनिरवच्छिन्नसाध्यताकस्थलेषु च साधारणं = सकृदुक्त्या कथयितुं शक्यं लक्षणं बालव्युत्पादनार्थमवश्यं प्रदर्शनीयम् - इत्येवम् उभयविधस्थल-साधारणलक्षणस्य आवश्यकतया तदुपरोधेन "**साध्यताविशिष्टनिरूपकताकाधिकरणत्वाभाववद-वृत्तित्वम्**" **एव**, एवकारेण सामनैयत्य-पर्याप्त्यादिघटितलक्षणतिरस्कारो व्यक्तीकृतः, **व्याप्तिः** । **वैशिष्ट्यं च स्वसामानाधिकरण्य-स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व-स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्व-स्ववृत्ति-त्वैतच्चतुष्टयसम्बन्धेन । वृत्तित्वञ्च** स्ववृत्तित्वसम्बन्धघटकीभूतं **स्वानवच्छेदकानवच्छिन्नत्वसम्बन्धेन। तथा च न कोऽपि दोषः** निरवच्छिन्नात्मत्वादिसाध्यतास्थलेऽव्याप्तिलक्षणः **इति** ।

●

ટૂંકમાં, ચારે ય ચાર સંબંધો જરૂરી છે. આ રીતે, સાવચ્છિન્ન-નિરવચ્છિન્નસાધ્યતાસ્થલીય-સાધારણ લક્ષણ થઈ શકતું હોવા છતાં શબ્દૈક્યને અનુપાદેય શા માટે માનવું ?

❋ शब्दशः अर्थ, भावार्थअनुसारे ❋

शब्दार्थ :- કેટલાંક વિદ્વાનો આ પ્રમાણે જણાવે છે કે - સાધ્યતાવિશિષ્ટનિરૂપકતાક-અધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટઅવૃત્તિત્વ જ લક્ષણ માની લો. કારણ કે **अयम् आत्मा, ज्ञानात्** - ઈત્યાદિ સ્થલોમાં પણ અને સાવચ્છિન્નસાધ્યતાસ્થલોમાં પણ સાધારણ લક્ષણ બનાવવું જરૂરી છે. તે સાધારણ્યના અનુરોધથી ઉક્ત લક્ષણ બનાવવું જોઈએ. વૈશિષ્ટ્ય સ્વસામાના-ધિકરણ્ય, સ્વઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ, સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વ, સ્વવૃત્તિત્વ - આ ચાર સંબંધથી. વૃત્તિતા સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધથી. આ પ્રમાણે લક્ષણ બનાવતા કોઈ દોષ નહીં આવે.

આ રીતે કેચિત્તુવાળાએ પોતાનો મત દર્શાવ્યો. વચ્ચે અન્ય લોકોના મતને દર્શાવી પોતે તેનું ખંડન કરશે અને પોતે જે લક્ષણ બનાવ્યું છે તે જ વ્યાજબી છે - આ પ્રમાણે સિદ્ધ

केचिदेवाधुना अन्यल्लक्षणं प्रदर्श्य तत्खण्डयितुमुपक्रमन्ते - **यत्त्वित्यादिना** । यत्तुवादिनः पर्याप्तिघटितं लक्षणमुपदर्शयन्ति । तेषामयमाशयः - पर्याप्तिघटितं लक्षणमेव सम्बन्धचतुष्टयघटितलक्षणाऽपेक्षया लघुभूतं स्यात् । पर्याप्तिघटितं लक्षणञ्चैवमनुगन्तव्यम् - साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिनिरूपकतानिरूपिताधिकरणताभाववदवृत्तित्वम्, वैशिष्ट्यं स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन, वृत्तित्वञ्च स्वविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन, अत्रत्यं वैशिष्ट्यमपि पूर्वोक्तान्यतरसम्बन्धेनैवेति ।

●

કરશે.

આ લક્ષણમાં પર્યાપ્તિનો પ્રવેશ નથી. હવે પર્યાપ્તિઘટિત લક્ષણ અન્ય વિદ્વાનો રજૂ કરે છે. કેચિત્તુવાળા તે લક્ષણનું ખંડન કરશે. હાલ તો આપણે તે પર્યાપ્તિઘટિત લક્ષણને જ જોઈએ -

❋ પર્યાપ્તિઘટિત લક્ષણનો ઉપન્યાસ ❋

પૂર્વપક્ષ :- (**यत्तु.**) જુઓ ભાઈ ! તમે આ ચાર-ચાર સંબંધોને પ્રવેશ આપી લક્ષણ બનાવો છો તેના કરતા પર્યાપ્તિઘટિત લક્ષણ જ અપનાવી લો -

साध्यताविशिष्टअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदक રૂપમાં स्व(=निरूपकता)अवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकत्वसंबंधथी वृत्ति निरूपकताकअधिकरणताअभावविशिष्टअवृत्तित्व.

वैशिष्ट्य स्वनिरूपितत्व - निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठअवच्छेदकतात्व - આ બેમાંથી કોઈ એક સંબંધથી. ક્રમશઃ દરેક પદોની સંક્ષેપથી સમજણ જોઈએ. સૌ પ્રથમ **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં લક્ષણસમન્વય કરીએ.

અહીં સાધ્યતા વહ્નિમાં રહે છે. માટે, વહ્નિનિષ્ઠનિરૂપકતા જ લઈએ. સાધ્યતા અહીં સાવચ્છિન્ન હોવાથી સાધ્યતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા મળી જ જાય. માટે, પ્રસ્તુતમાં સ્વનિરૂપિતત્વસંબધથી જ અવચ્છેદકતાને સાધ્યતાવિશિષ્ટ બનાવીએ. તાદૃશઅવચ્છેદકતા તરીકે વહ્નિત્વનિષ્ઠ અવચ્છેદકતા મળે. આ અવચ્છેદકતામાં જે પ્રતિયોગિતા રહે તે સાધ્યતાવિશિષ્ટઅવચ્છેદકતાત્વથી અવચ્છિન્ન બને. આ પ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ હોવાથી साध्यताविशिष्टअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदक રૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થાય.

अत्रैवं लक्षणसमन्वयः - पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र वह्निनिष्ठनिरूपकता गृह्यते । प्रकृते साध्यता सावच्छिन्ना इति साध्यतानिरूपिता अवच्छेदकता वह्नित्वे लभ्यते, अर्थात् स्वनिरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकताविधया वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता प्राप्यते । निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वसम्बन्धेन प्रकृते साध्यताविशिष्टावच्छेदकता न लभ्यते, यतः तादृशसम्बन्धे स्वपदग्राह्या साध्यता निरवच्छिन्ना स्यात् तदैव निरवच्छिन्नस्वविधया धर्तुं शक्यते । अतः सः सम्बन्धः प्रकृते न योज्यः। एवमपि स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता साध्यताविशिष्टा भवेदेव । तादृशावच्छेदकतानिष्ठं यदवच्छेदकतात्वं (= तद्भावः तत्त्वमिति रीत्याऽखण्डवाक्यसम्भवः इति) तदवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपञ्च प्रकृते वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यात् । वह्निनिष्ठनिरूपकताऽपि वह्नित्वेनाऽवच्छिन्ना इति वह्निनिष्ठनिरूपकतानिरूपिता अवच्छेदकता वह्नित्वे भवेदेव । अर्थात् स्वनिरूपितत्वसम्बन्धेन तादृशनिरूपकताविशिष्टा अवच्छेदकता वह्नित्वे स्यात् । अत्रापि पूर्वोक्तकारणवशाद् निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वसम्बन्धः न योज्यते । तथापि स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन निरूपकताविशिष्टाऽवच्छेदकता वह्नित्वे स्यात्, तादृशावच्छेदकतानिष्ठं यदवच्छेदकतात्वं तदवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यात् ।

●

આપણે જે વહ્નિનિષ્ઠનિરૂપકતા લીધી તાદૃશનિરૂપકતાઅવચ્છેદકતા પણ કેવલ વહ્નિત્વમાં રહેલ હોવાથી તાદૃશનિરૂપકતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ જ થશે. આથી, સ્વઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાવિશિષ્ટઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદક વહ્નિત્વગતએકત્વરૂપમાં વૃત્તિ હોવાથી તાદૃશનિરૂપકતા લઈ શકાશે. તે નિરૂપકતાકઅધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટ જલહ્રદાદિ જ મળે, પર્વતાદિ નહીં. ત્યાં ધૂમ હેતુ અવૃત્તિ જ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જશે. અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ નહીં રહે.

અહીં સાધ્યતાવિશિષ્ટ અવચ્છેદકતા લેવાની, અવચ્છેદકતાત્વ નહીં. સ્વનિરૂપિતત્વસંબંધથી સાધ્યતાવિશિષ્ટ અવચ્છેદકતા એટલે જ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા. વહ્નિનિષ્ઠસાધ્યતા

एवं स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्व-रूपे स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन वह्निनिष्ठनिरूपकताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-सत्त्वात् स्वविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्व-रूपवृत्तित्वं तादृशवह्निनिष्ठनिरूपकतायां स्यादेवेति सा गृह्यते । तादृशनिरूपकतानिरूपिताधिकरणता पर्वते, तदभावः जलह्रदादौ, तत्र च धूमहेतोः अवृत्तितया लक्षणसमन्वयान्नास्त्येवाऽव्याप्तिः ।

महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता प्रकृते नैव धर्तुं शक्यते, यतः तादृशमहानसीयवह्निनिष्ठ-निरूपकतानिरूपिताऽवच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महा-नसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात्, न तु वह्नित्वगतैकत्वमिति नास्त्येव तादृशमहानसीयवह्नि-निष्ठनिरूपकतामादाय लक्षणाऽसमन्वयभीः ।

●

निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठअवच्छेदकतात्वसंबंधथी वह्नित्ववृत्तिअवच्छे-दकतामां के क्यांय पण न रहे. कारण के वह्निनिष्ठसाध्यता निरवच्छिन्न नथी, सावच्छिन्न छे. तथा उक्तसंबंध निरवच्छिन्न एवी स्व = साध्यताने आधारे ज संगत थई शके छे.

महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता प्रस्तुतमां लई न शकाय. कारण के पूर्वे जणावी गया ते मुजब साध्यताविशिष्टअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्तिअनुयोगिता-अवच्छेदकत्व वह्नित्वगतएकत्वमां रहे छे. जयारे, महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकताअवच्छेद-कतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकरूप महानसीयत्व-वह्नित्व-गतद्वित्व थाय छे. आथी, महानसीयवह्निनिष्ठ निरूपकताने लईने अव्याप्ति आपी शकाय तेम नथी.

⌘ निरवच्छिन्न साध्यता स्थले पण लक्षणसमन्वय ⌘

हवे, **अयम् आत्मा, ज्ञानात्** - आ स्थले लक्षणसमन्वय करीए - साध्यता आत्मत्वमां रहेली छे. माटे, आत्मत्वनिष्ठनिरूपकता लईए. आत्मत्वनिष्ठ आ निरूपकता सावच्छिन्न ज लईशुं. आत्मत्वमां रहेनारी निरूपकता बे प्रकारे आपणने मळी शके. प्रस्तुतमां सावच्छिन्न अवच्छेदकताथी ज आपणने काम छे. साध्यतानिरूपितअवच्छेदकता दुनियामां

'अयमात्मा, ज्ञानात्' - इत्यत्र आत्मत्वनिष्ठसाध्यतानिरूपिताऽवच्छेदकता नास्ति, अतः स्वनिरूपितत्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकता नैव कुत्रापि लभ्यते । निरवच्छिन्नसाध्यतासमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वं तद्व्यक्तित्वनिष्ठावच्छेदकतायां प्राप्यते । आत्मत्वनिष्ठा साध्यता, तत्समानाधिकरणः सकलसाध्यसाधारणः = सर्वसाध्यवृत्तिश्च धर्मः तद्व्यक्तित्वम् आत्मत्वनिष्ठम् । तादृशतद्व्यक्तित्वे वर्तमाना या काऽपि अवच्छेदकता तस्यां निरवच्छिन्नात्मत्वनिष्ठसाध्यतासमानाधिकरणसाधारणधर्मतद्व्यक्तित्वनिष्ठावच्छेदकतात्वं स्यादेव । तथा च निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वसम्बन्धेन तद्व्यक्तित्वनिष्ठावच्छेदकता साध्यताविशिष्टा भवेत् । ततश्च स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टा या तद्व्यक्तित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्वृत्ति यद् अवच्छेदकतात्वं तदवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तद्व्यक्तित्वगतैकत्वं स्यात् ।

प्रकृते निरवच्छिन्नात्मत्वनिष्ठनिरूपकता गृह्यते, तन्निरूपिताऽवच्छेदकता न कुत्रापि वर्तते, किन्तु निरवच्छिन्नतादृशनिरूपकतासमानाधिकरणसाधारणः यः धर्मः तद्व्यक्तित्वलक्षणः तत्राऽवच्छेदकता सम्भवति, तादृशावच्छेदकतायां च निरवच्छिन्नतादृशनिरूपकतासमानाधिकरणसाधारण-

●

क्ष्यांय नथी, कारण के साध्यता निरवच्छिन्न छे. माटे, स्वनिरूपितत्वसंबंधथी साध्यताविशिष्ट अवच्छेदकता न मळे. बीजो संबंध अजमावीओ. आत्मत्वनिष्ठ निरवच्छिन्न साध्यताने समानाधिकरण धर्म तरीके आत्मत्वमां रहेल तद्व्यक्तित्व लईओ. आ धर्म साधारण पण छे. एटले के साध्यताना तमाम अधिकरणमां रहेनार छे. कोई एकाद अधिकरणमां रहेनारो नहीं. देवदत्तीयआत्मवृत्तिताविशिष्टआत्मत्वमां रहेनार तद्व्यक्तित्व धर्म विशेष धर्म कहेवाय, साधारण नहीं. जो साधारण न लखवामां आवे तो तो स्पष्ट छे के तेवा प्रकारनो धर्म पकडाई जता अव्याप्ति आवे. जो समानाधिकरण न लखो तो गुणत्व वगेरे साधारण धर्मो मळी जाय. माटे, समानाधिकरण पण लखवुं पडे. जो सावच्छिन्न आत्मत्वनिष्ठ के अन्य कोई अवच्छेदकता लई ले तो पण मुसीबत ! आथी, निरवच्छिन्न, समानाधिकरण, साधारण - आ त्रणे विशेषणो सार्थक छे. निरवच्छिन्न विशेषण लगाडवा पाछळ अन्य पण प्रयोजनो छे. ते स्वयं विचारी लेवा. आ रीते, सावच्छिन्नभिन्न = निरवच्छिन्नसाध्यतासमानाधिकरणसाधारणधर्म = तद्व्यक्तित्व. आत्मत्वत्व न लेवा पाछळनुं कारण एे ज के जो गुरु धर्मने अवच्छेदक न मानो तो पण, तद्व्यक्तित्वने लईने पण प्रस्तुतमां

धर्म-निष्ठावच्छेदकतात्वं स्यात् । ततश्च तद्व्यक्तित्वनिष्ठावच्छेदकता निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरण-साधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वसम्बन्धेन तादृशनिरूपकताविशिष्टा भवेदेव । तादृशनिरूपकता-विशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तद्व्यक्तित्वगतै-कत्वमेव स्यात् । तथा च स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकता-त्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकतद्व्यक्तित्वगतैकत्वरूपे स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन तादृशनिरूपकताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसत्त्वात् तादृशात्मत्वनिष्ठनिरूपकता गृह्यते, तादृशनिरूपकतानिरूपिता-धिकरणताभावः आत्मभिन्ने, तत्र च ज्ञानहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयान्नाऽव्याप्तिः ।

●

લક્ષણસમન્વય થઈ શકે છે. આ તદ્વ્યક્તિત્વધર્મનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાત્વ જે અવચ્છેદકતામાં રહે તે અવચ્છેદકતા નિરવચ્છિન્નસ્વસમાનાધિકરણસાધારણધર્મનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાત્વસંબંધથી સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થાય.

આથી, આત્મત્વનિષ્ઠતદ્વ્યક્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા જ નિરવચ્છિન્નસ્વસમાનાધિકરણ-સાધારણધર્મનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાત્વસંબંધથી સાધ્યતાથી વિશિષ્ટ થાય. આ અવચ્છેદકતામાં જે પ્રતિયોગિતા આવે તે સાધ્યતાવિશિષ્ટઅવચ્છેદકતાત્વથી અવચ્છિન્ન જ હોય. આ પ્રતિયોગિતા-નિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ તદ્વ્યક્તિત્વગતએકત્વ જ થાય. આ રીતે, સાધ્યતાવિશિષ્ટઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ તદ્વ્યક્તિત્વગતએકત્વ.

નિરૂપકતા પણ શબ્દતઃ અનુલ્લિખ્યમાન આત્મત્વમાં જ રહેલી હોવાથી પૂર્વે નિરૂપકતા નિરવચ્છિન્ન લીધી હતી. માટે, પૂર્વોક્ત લક્ષણસમન્વયઘટક સ્વઅનવચ્છેદકઅનવચ્છિન્નત્વસંબંધ બેસી શકે. નિરૂપકતા સાવચ્છિન્ન-નિરવચ્છિન્ન બન્ને મળી શકે. (૧) **अयम् आत्मा** - આવું કહેવામાં આવે ત્યારે આત્મત્વનિરૂપિતઅધિકરણતા '**इदम्**' પદાર્થમાં ભાસે. આ અધિકરણતા-નિરૂપકતા જે આત્મત્વમાં રહે છે તે નિરવચ્છિન્ન થાય. તથા **आत्मत्ववान् अयम्** - અહીં નિરૂપકતા નિરવચ્છિન્ન ન થતા સાવચ્છિન્ન થાય. પ્રસ્તુત લક્ષણમાં નિરવચ્છિન્ન નિરૂપકતાને લઈને લક્ષણસમન્વય ન થાય. માટે, સાવચ્છિન્ન લેવાની. ગુરુ ધર્મ અનવચ્છેદક હોવાથી નિરૂપકતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ તદ્વ્યક્તિત્વગતએકત્વ જ થશે. આ રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ

अत्र यदि अन्यतरसम्बन्धो न निवेश्यते, किन्तु साध्यतानिरूपितावच्छेदकतात्वेत्यादिरीत्या एव लक्षणमाद्रियते तदा स्पष्ट एव निरवच्छिन्नसाध्यताकस्थलाऽसङ्ग्रहः । अन्यतरसम्बन्धे यः द्वितीयः सम्बन्धः तत्र निरवच्छिन्नपदं न निवेश्यते, किन्तु स्वनिरूपितत्व-स्वसमानाधिकरण-साधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठा-वच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन स्वविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकत्वसम्बन्धेन वृत्तिनिरूपकतानिरूपिताधिकरणताभाववदवृत्तित्वमिति लक्षणमाद्रियते तदा 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्निनिष्ठ-निरूपकतामादायाऽव्याप्तिः स्यात्, तथा हि - तार्णवह्निनिष्ठसाध्यतानिरूपिताऽवच्छेदकता तार्णत्वे वह्नित्वे च स्यात्, किन्तु तार्णवह्निनिष्ठसाध्यतासमानाधिकरणसाधारणधर्मविधया वह्नित्वं गृह्यते एव, वह्नित्वस्य तार्णवह्नौ साध्यताधिकरणे वृत्तितया साध्यतासमानाधिकरणत्वात् साध्यसामान्ये वर्तमानतया साधारणत्वाच्च । वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतायां साध्यतासमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठा-वच्छेदकतात्वसत्त्वात् स्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टा-वच्छेदकताविधया वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता धर्तुं शक्यते, तादृशवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतात्वावच्छिन्न-प्रतियोगितनिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वस्य प्राप्तेः स्वनिरूपितत्व-स्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वाव-

●

અવકાશ નથી.

અન્યતર સંબંધનો પ્રવેશ કરવાથી જ ઉક્તનિરવચ્છિન્નસાધ્યતાસ્થલીય અવ્યાપ્તિનો નિવેડો લાવી શકાય છે. જો નિરૂપકતા પણ નિરવચ્છિન્ન જ લેવી હોય તો (નિરૂપકતા =) સ્વવિશિષ્ટઅવચ્છેદકતા..... ઈત્યાદિ રીતે લક્ષણ બનાવવું. વૈશિષ્ટ્ય પૂર્વોક્ત અન્યતર-સંબંધથી. આ રીતે, કરવાથી અન્ય કોઈ આશંકાને પણ અવકાશ નહીં રહે.

❋ નિરૂપકતા લેવા પાછળનું પ્રયોજન ❋

પ્રતિયોગિતા સાવચ્છિન્ન જ મળે, નિરૂપકતા નિરવચ્છિન્ન પણ મળે. માટે, નિરૂપકતા લેવામાં આવે છે. આ રીતે, પ્રતિયોગિતાને છોડી નિરૂપકતાને લેવા પાછળનું પ્રયોજન, પર્યાપ્તિ વગેરેના પ્રયોજનો પૂર્વવત્ સમજી લેવા. નિરવચ્છિન્ન, સમાનાધિકરણ, સાધારણ - આ ત્રણ વિશેષણો લેવા પાછળનું કારણ પણ જણાવી ગયા. નિરવચ્છિન્ન લખવા પાછળ

च्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वं प्राप्यते एव। वह्निनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताऽवच्छेदकता वह्नित्वे लभ्यते इति स्वनिरूपितत्वसम्बन्धेन वह्निनिष्ठनिरूपकतावि‌शिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वमेव लभ्यते । तथा च स्वनिरूपितत्व-स्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन स्वविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन, स्वनिरूपितत्व-स्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिनिरूपकताविधया वह्निनिष्ठनिरूपकता धर्तुं शक्यते, वह्निनिष्ठनिरूपकतानिरूपिताधिकरणता 'वह्निरयम्' - इत्यादिज्ञाने स्यात्, किन्तु 'तार्णवह्निरयम्' - इत्यादिज्ञाने न स्यादिति 'तार्णवह्निरयम्' - इतिज्ञाने तज्ज्ञानत्वहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

यदि निरवच्छिन्नत्वविशेषणं निवेश्यते तदा तार्णवह्निसाध्यकस्थले साध्यतायाः सावच्छिन्नत्वात् तादृशनिरवच्छिन्नसाध्यताघटितसम्बन्धानवकाशः एव, किन्तु स्वनिरूपितत्वसम्बन्धेनैव साध्यताविशिष्टाऽवच्छेदकता अन्वेषणीया । तादृशावच्छेदकता च तार्णत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठा एवेति स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं तार्णत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात्, न तु वह्नित्वगतैकत्वमिति नाऽव्याप्तिः ।

यदि सम्बन्धिकोटौ निरवच्छिन्नत्वप्रवेशो नाङ्गीक्रियते अर्थात् स्वनिरूपितत्व-स्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन स्वविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-

●

સાવચ્છિન્નસાધ્યતાસ્થલે કોઈ તે સ્વસમાનાધિકરણ..... ઈત્યાદિ સંબંધથી સાધ્યતાવિશિષ્ટનિરૂપકતાને લઈને અવ્યાપ્તિ ન આવે તે પણ પ્રયોજન છે. આ દિગ્દર્શનના આધારે વધુ વિચારવિમર્શ સ્વયં કરી લેવો. જો અન્યતરસંબંધનો પ્રવેશ ન કરે તો સાવચ્છિન્ન-નિરવચ્છિન્નસાધ્યતાકસ્થલોનું સાધારણ લક્ષણ થઈ જ ન શકે. આ રીતે ઉક્ત લક્ષણના દરેક પદો પાછળનું રહસ્ય સ્વયં ઊહાપોહ કરી સ્પષ્ટ કરી દેવું. આ પર્યાપ્તિઘટિત લક્ષણને શા માટે તમે (= કેચિત્તુવાળા) સ્વીકારતા નથી ?

पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिनिरूपकतानिरूपिताधिकरणताभाववदवृत्तित्वम् - इत्येवं लक्षणमभ्युपगम्यते तदा पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकतामादायाऽव्याप्तिः, यतः महानसीयवह्निनिष्ठा या निरूपकता तत्समानाधिकरणः साधारणश्च यः धर्मः वह्नित्व-लक्षणः तन्निष्ठावच्छेदकतायां तादृशमहानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकतासमानाधिकरणसाधारणधर्म-निष्ठावच्छेदकतात्वं स्यादिति स्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वसम्बन्धेन तादृश-महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतायां स्यात्, ***यद्यपि*** स्वनिरूपितत्वसम्ब-न्धेन तादृशमहानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकतायाः अधिकरणविधया महानसीयत्व-वह्नित्वोभयवृत्त्यव-च्छेदकता एव लभ्यते ***तथापि*** स्वनिरूपितत्व-स्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतर-सम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकतायाः अधिकरणविधया वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता लभ्यते एव, तादृशावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्व-गतैकत्वं भवेदेव ।

स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते इति महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकता धर्तुं शक्यते, तन्निरूपिताधिकर-णताभाववति पर्वते धूमहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेव अव्याप्तिः ।

यदि निरवच्छिन्नत्वं निवेश्यते तदा महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकतायाः सावच्छिन्नत्वान्निरवच्छिन्न-निरूपकताघटितेन तादृशसम्बन्धेन न महानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकतायाः अधिकरणं लभ्यते, किन्तु स्वनिरूपितत्वसम्बन्धेनैव अधिकरणं लभ्यते, तच्च महानसीयत्व-वह्नित्वोभयनिष्ठावच्छेदकता एव । तथा च स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतर-सम्बन्धेन तादृशमहानसीयवह्निनिष्ठनिरूपकताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव स्यात्, न तु वह्नित्वगतैकत्वम् इति नाऽव्याप्तिरिति उभयत्र निरवच्छिन्नत्वप्रवेशसार्थक्योपपादनम् ।

एवं यदि समानाधिकरणपदं न निवेश्यते, किन्तु स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसाधारण-धर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नेत्यादिरीत्या लक्षणम् अभ्युपेयते तदा 'अयमात्मा ज्ञानाद्' - इत्यादौ निरवच्छिन्नसाध्यतासाधारणधर्मविधया गुणत्वगत-तद्व्यक्तित्वादिकमपि लभ्यते (साध्यतासाधारणं नाम यथा साध्यता साधारणा तथा यत् साधारणं तत्) गुणत्वगततद्व्यक्तित्वादीनामपि सर्वगुणवृत्तिगुणत्ववृत्तित्वादिति तद्व्यक्तित्वनिष्ठावच्छेदकतायां

निरवच्छिन्नसाध्यतासाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वं स्यादेव । ततश्च निरवच्छिन्नस्वसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं गुणत्ववृत्तितद्व्यक्तित्वगतैकत्वं लभ्यते एव । स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन गुणनिष्ठनिरूपकताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं गुणत्ववृत्तितद्व्यक्तित्वगतैकत्वं भवेत् । ततश्च गुणत्वनिष्ठनिरूपकता धर्तुं शक्यते, तादृशनिरूपकतानिरूपिताधिकरणताभाववत्यात्मनि ज्ञानहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

समानाधिकरणोपादाने तु गुणत्वगततद्व्यक्तित्वस्य साध्यताधिकरणात्मत्वे वृत्तित्वविरहेण साध्यतासामानाधिकरण्यविरहात् निरवच्छिन्नसाध्यतासमानाधिकरणसाधारणधर्मविधया न गुणत्वगततद्व्यक्तित्वं लभ्यते, किन्तु आत्मत्वगततद्व्यक्तित्वमेव । तथा च पूर्वोक्तरीत्या लक्षणसमन्वयः । एवं सम्बन्धकोटौ अपि समानाधिकरणपदानुपादाने गुणत्वनिष्ठनिरूपकतामादायैवाऽव्याप्तिः, यतः निरवच्छिन्नगुणत्वनिष्ठनिरूपकतासाधारणधर्मविधया आत्मत्वनिष्ठतद्व्यक्तित्वमपि लभ्यते एव, आत्मत्वनिष्ठतद्व्यक्तित्वस्य साधारणत्वात् । (इदञ्चात्रावधेयम् - देवदत्तीयात्मनिष्ठं यदात्मत्वं तद् देवदत्तीयात्मभिन्नात्माऽवृत्ति, तत्र वृत्ति यत् तद्व्यक्तित्वं तदसाधारणम्, सकलात्मवृत्त्यात्मत्वनिष्ठं तद्व्यक्तित्त्वं साधारणमित्यादिरीत्या विभाषाऽवगन्तव्या ।) तथा च आत्मत्वनिष्ठतद्व्यक्तित्ववृत्त्यवच्छेदकतायां निरवच्छिन्नगुणत्वनिष्ठनिरूपकतासाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वं सम्भवेदेव । स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन तादृशगुणत्वनिष्ठनिरूपकताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपम् आत्मत्वगततद्व्यक्तित्वगतैकत्वं स्यादेवेति स्यादेवाऽव्याप्तिः, समानाधिकरणपदोपादाने च यथा नाऽव्याप्तिः तथा पूर्वोक्तदिशा स्वयमूह्यम् इति उभयत्र समानाधिकरणपदनिवेशानिवार्यता साधिता ।

एवं यदि साधारणपदं न निवेश्यते, किन्तु स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकेत्यादिरीत्या लक्षणमभ्युपेयते तदा 'अयम् आत्मा ज्ञानात्' - इत्यत्र देवदत्तीयात्मत्वनिष्ठनिरवच्छिन्ननिरूपकतामादायाऽव्याप्तिः । निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वसम्बन्धेन तादृशनिरूपकताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं देवदत्तीयात्मत्वगततद्व्यक्तित्वगतैकत्वमेव स्यात् । (साधारणत्वं सापेक्षमिति निरूपकतायाः

देवदत्तीयात्मत्वे एव वर्तमानतया तदपेक्षया देवदत्तीयात्मत्वगततद्व्यक्तित्वमपि साधारणमेव कथ्यते, निरूपकतायाः आत्मत्वे वृत्तित्वे देवदत्तीयात्मत्वगततद्व्यक्तित्वमेवेति न साधारणम्, अपि तु आत्मत्वगततद्व्यक्तित्वमेवेति उपयुज्य विभाषितव्यम् ।)

साध्यता प्रकृते आत्मत्वे वर्तमाना निरवच्छिन्ना, देवदत्तीयात्मत्वगततद्व्यक्तित्वम् आत्मत्वे एव वर्तमानं निरवच्छिन्नसाध्यतासमानाधिकरणं भवेदेव । तथा च निरवच्छिन्नसाध्यतासमानाधिकरण-धर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वं देवदत्तीयात्मत्वगततद्व्यक्तित्वनिष्ठावच्छेदकतायां स्यादेवेति निरवच्छिन्नस्व-समानाधिकरणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि देवदत्तीयात्मत्ववृत्तितद्व्यक्तित्वगतैकत्वं स्यात् । तथा च देवदत्तीयात्मत्ववृत्तिनिरूपकतानिरूपिताधिकरणताभाववति यज्ञदत्तीयात्मनि ज्ञानहेतोः वृत्तित्वाद् लक्षणाऽसमन्वयः भवेदेव ।

यदि हि साधारणपदं निवेश्यते तदा निरवच्छिन्नसाध्यतासमानाधिकरणसाधारणधर्मविधया देवदत्तीयात्मत्वगततद्व्यक्तित्वं न लभ्यते, किन्तु आत्मत्ववृत्तितद्व्यक्तित्वमेव ग्राह्यम्, तथा च निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकता-त्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया आत्मत्वनिष्ठतद्व्यक्तित्वगतैक-त्वमेव लभ्यते, देवदत्तीयात्मत्वगततद्व्यक्तित्वगतैकत्वं न लभ्यते इति देवदत्तीयात्मत्वनिष्ठ-निरूपकता न गृह्यते । किन्तु आत्मत्वनिष्ठनिरूपकता एव, तथा च नाऽव्याप्तिरिति परिभावनीयम्। एवं सम्बन्धकोटौ साधारणपदाऽनिवेशे 'अयं देवदत्तीयात्मा' इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन देवदत्तीयात्मरूपम्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यादिस्थले अव्याप्तिः स्यात् । ज्ञानहेतुकोक्तस्थले एव वाऽऽत्मत्वनिष्ठतद्व्यक्तित्वस्य देवदत्तीयात्मत्वनिष्ठनिरूपकताऽपेक्षया अतिसाधारणत्वात् साधा-रणत्वमनभ्युपगम्य तत्समानाधिकरणां तामवच्छेदकतामादायाऽव्याप्तिः समानाधिकरणपदनिवेशे तन्निवारणञ्च ज्ञेयमिति ***दिक्*** ।

एवं हि लक्षणकरणे यथा निरवच्छिन्नसाध्यतास्थले नाऽव्याप्तिः, अन्यतरसम्बन्धप्रवेशस्य तद्घटकतत्तद्विशेषणानाञ्च सार्थक्यम्, तथा प्रदर्शितम् ।

ननु ग्रन्थकृता सम्बन्धकोटौ स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठा-वच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन स्वविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकत्वस्य निवेशः न कृतः, किन्तु स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनु-

योगितावच्छेदकत्वस्यैव निवेशः कृतः इति भवता किमर्थम् अन्यतरसम्बन्धप्रवेश आदृतः ?

न च निरवच्छिन्नसाध्यतास्थले निरवच्छिन्नात्मत्वादिनिष्ठनिरूपकतायाः एव ग्राह्यत्वात् तादृशनिरूपकतावच्छेदकताऽप्रसिद्धिरिति अन्यतरसम्बन्धेन वैशिष्ट्यं निवेशनीय***मिति वाच्यम्;***

सावच्छिन्नात्मत्वनिष्ठनिरूपकतामादायाऽपि लक्षणसमन्वयसम्भवात्, न हि सावच्छिन्नात्मत्व-निष्ठनिरूपकतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया आत्मत्वगततद्व्यक्तित्वगतैकत्वं न प्राप्यते, किन्तु प्राप्यते एवेति न अन्यतरसम्बन्धनिवेशा-वश्यकता ***इति चेत् ?***

मैवं वोचः; तथा सति निरूपकताप्रवेशप्रयोजनाऽनुपलब्ध्या तन्नैरर्थक्यापत्तेः । यदि हि साव-च्छिन्ना एव निरूपकता ग्राह्या तदा प्रतियोगिता एव गृह्णातु किमर्थं निरूपकतापर्यन्तमनुधा-वनम् ? तथा चैवमेव लक्षणमभ्युपगन्तव्यम् - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छे-दकतात्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयो-गितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः ।

लक्षणसमन्वयश्चैवं स्यात् - 'अयमात्मा ज्ञानात्' - इत्यादौ स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्व-समानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यातावशिष्टावच्छेदकतात्वा-वच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया आत्मत्वगततद्व्यक्तित्वनिष्ठमेकत्वं लभ्यते । आत्मत्वाभावश्च प्रकृते गृह्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकंरूपमात्मत्वगततद्व्यक्तित्वगतैकत्वमेव स्यादिति आत्मत्वाभावः धर्तुं शक्यते, तदधिकरणे च घटादौ ज्ञानहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयः ।

न च आत्मत्वाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकमात्मत्वत्वं स्यान्न तु आत्मत्वगततद्व्यक्तित्वम्, तथा च आत्मत्वाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया आत्मत्वत्वगतैकत्वं लभ्यते, न तु आत्मत्वगततद्व्यक्तित्वनिष्ठैकत्वम् । साध्यतावच्छेदकता तु प्रकृते न कुत्राऽपि वर्तते इति साध्यतासमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकता एव ग्राह्या । ततश्च साध्यतासमानाधिकरणसाधारणधर्मविधया तद्व्यक्तित्वं गृह्यते, तद्व्यक्तित्वं शब्दतः उल्लिख्यमानात्मत्वनिष्ठसाध्यतायाः अवच्छेदकं न भवेत्, किन्तु प्रकृते साध्यतासमाना-धिकरणसाधारणधर्मविधया तद्व्यक्तित्वं गृह्यते एवेति निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारण-

यत्तु *साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिनिरूपकताकाधिकरणत्वाभाववदवृत्तित्वं व्याप्तिः ।*

●

धर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया आत्मत्वनिष्ठतद्व्यक्तित्वगतैकत्वं प्राप्यते । तथा चात्मत्वाभावः कथं धर्तव्यः ? ***इति वाच्यम्;***

एतस्य सावच्छिन्ननिरूपकताग्रहणेऽपि समानत्वात् । सावच्छिन्नात्मत्वनिष्ठनिरूपकता आत्मत्वत्वेनैवाऽवच्छिन्ना भवेत्, न तु तद्व्यक्तित्वेनेति तादृशनिरूपकतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपम् आत्मत्वत्वगतैकत्वमेव स्यात् खलु ! यदि हि सावच्छिन्ननिरूपकतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमात्मत्ववृत्तितद्व्यक्तित्वगतैकत्वं स्यात्, तदा प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमपि तत्सम्भवेदे***वेति दिक्*** ।

इदञ्चात्रावधेयम् - सम्बन्धकोटौ अन्यतरसम्बन्धप्रवेशेऽपि अयमात्मा ज्ञानात् - इत्यत्र देवदत्तीयात्मत्वनिष्ठनिरूपकतामादायाऽव्याप्तिः सम्भवति, यतः देवदत्तीयात्मत्वनिष्ठनिरूपकतासमानाधिकरणसाधारणधर्मविधया आत्मत्वगततद्व्यक्तित्वं लभ्यते एव, देवदत्तीयात्मत्वगतनिरूपकतापेक्षया आत्मत्वगततद्व्यक्तित्वस्य अतिसाधारणत्वमुक्त्वा साधारणत्वस्याऽपलपितुमशक्यत्वात्, तथा च निरवच्छिन्न-स्वसमानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वसम्बन्धेन देवदत्तीयात्मत्वनिष्ठनिरूपकताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया आत्मत्वगततद्व्यक्तित्वगतैकत्वं प्राप्यते एव । तथा च भवेदेवाऽव्याप्तिरिति तन्निवारणाय स्वसामानाधिकरण्यं विहाय स्वसामनैयत्यादिकं प्रवेशनीयमित्यादिकम् एतद्दिशा स्वयमूह्यम् ।

एतत्सर्वं मनसिकृत्याह - **साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिनिरूपकताकाधिकरणत्वाभाववदवृत्तित्वं व्याप्तिः** । अर्थात् वक्ष्यमाणान्यतरसम्बन्धेन

●

⁂ ભાવાર્થ શબ્દાર્થમાં સમાવિષ્ટ, પર્યાપ્તિથી જસ્તો ! ⁂

શબ્દાર્થ :- "સાધ્યતાવિશિષ્ટઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિનિરૂપકતાકઅધિકરણતાઅભાવવિશિષ્ટઅવૃત્તિત્વ - આને જ વ્યાપ્તિના લક્ષણ તરીકે સ્વીકારી લેવું. વૈશિષ્ટ્ય સ્વનિરૂપિતત્વ-નિરવચ્છિન્નસ્વસમાનાધિકરણ-સાધારણધર્મનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાત્વ - આ બેમાંથી કોઈ એક સંબંધથી. અને તેથી **अयम् आत्मा,**

वैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारण-धर्म्मनिष्ठावच्छेदकतात्वाऽन्यतरसम्बन्धेन ।

तथा चाऽयमात्मा ज्ञानादित्यत्र तादृशं रूपमात्मत्वनिष्ठतद्व्यक्तित्व-गतैकत्वमेव प्रसिद्धमिति न दोष इति;

●

साध्यताविशिष्टा या अवच्छेदकता तस्याः भावः = साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वं तेनाऽवच्छिन्नस्य = तदवच्छिन्ननिरूपिता = तदवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपिका या पर्याप्त्यनुयोगिता तदवच्छेदकरूपे वक्ष्यमाणसम्बन्धेन वर्तमाना या निरूपकता तन्निरूपकताकाधिकरणत्वाभाववति अवृत्तित्वं व्याप्ति-लक्षणमिति भावः, साध्यता**वैशिष्ट्यं च स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वसमानाधिकरणसाधारण-धर्म्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन** ज्ञेयम् । निरूपकताविशेषणीभूतं रूप**वृत्तित्वञ्च स्वावच्छेदक-तात्वावच्छिन्न**प्रतियोगितानिरूपक**पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन**, अर्थात् पूर्वोक्तान्यतरसम्बन्धेन स्वविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेनेति भावः । **तथा चै**वं लक्षणाभ्युपगमे '**अयमात्मा ज्ञानाद्**' - **इत्यत्र तादृशं रूपं** = स्वनिरूपितत्व-निरवच्छिन्नस्वस-मानाधिकरणसाधारणधर्मनिष्ठावच्छेदकतात्वान्यतरसम्बन्धेन साध्यताविशिष्टावच्छेदकतात्वावच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपम् **आत्मत्वनिष्ठतद्व्यक्तित्वगतैकत्वमेव प्रसिद्धम्,** अत्रैवकारः अयोगव्यवच्छेदफलः 'प्रसिद्धमेव, न तु अप्रसिद्धम्' इत्याद्यर्थव्यञ्जकः । **इति** हेतोः **न** अव्याप्त्यादि**दोषः** । आत्मत्वत्वं विहाय तद्व्यक्तित्वग्रहणमात्मत्वस्य एकत्वेन आत्मत्व-

●

ज्ञानात् - આ સ્થલે તાદૃશરૂપ = साध्यताविशिष्टअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकરૂપ आत्मत्वनिष्ठतद्व्यक्तित्वगतएकत्व જ પ્રસિદ્ધ થઈ જશે. માટે કોઈ દોષ નહીં આવે." જે આ પ્રમાણે કહે છે...

('તે તુચ્છ છે' એમ કહી કેચિત્તુવાળા આ મતનો જવાબ વાળે છે -)

❋ પર્યાપ્તિ અપર્યાપ્ત અને અપ્રાયોગ્ય ❋

उत्तरपक्ष :- (तत्तु.) મહાશય ! આપની વાત સાવ તુચ્છ છે. કારણ કે પર્યાપ્તિઘટિત કલ્પમાં તો ઢગલાબંધ દોષો આવતા હતા. માટે તે તો સહેજે ઉપાદેય નથી.

(૧) એકત્વની પર્યાપ્તિ ન માનનારાઓના મતે તમારું લક્ષણ કેવી રીતે ઘટાવશો ?

(૨) નિરૂપકતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન..... ઈત્યાદિનો અર્થ શું કરશો ? પૂર્વોક્ત રીતે અનવસ્થા લાગુ પડશે.

ઈત્યાદિ દોષો પર્યાપ્તિઘટિત કલ્પમાં સમજવા.

तत्तुच्छम्; *पूर्वोक्तदोषेण पर्य्याप्तिघटितकल्पस्याऽनुपादेयत्वा****दिति वदन्ति*** ।

●

त्वापेक्षया तद्व्यक्तित्वस्य लघुभूतस्य अतिप्रसङ्गाद्यनापादकत्वाद् अन्यद् वा कारणमाश्रित्य सम्भवति, तत् शान्तधिया व्युत्पन्नमतिना स्वयं विभावनीयम् ।

एतत्खण्डयन्ति केचित् - **यत्तु इति तत्तुच्छम्** इत्यादिना । तस्यायमाशयः - ननु पूर्वमेव पर्याप्तिघटितः कल्पः निरस्तः, एकत्वादेः पर्याप्त्यनभ्युपगमे लक्षणाऽसम्भवः, 'अयं कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिरित्यादिदोषाः पर्याप्तिघटितकल्पे भविष्यन्त्येवेति नैव पर्याप्तिघटितः कल्पः अङ्गीकार्यः । एतदेवाह - **पूर्वोक्तदोषेण पर्य्याप्ति-घटितकल्पस्याऽनुपादेयत्वात्** । एवं केषाञ्चन मतमुपदर्शितम् । '**इति वदन्ती**'ति उक्त्या तत्राऽस्व-

●

આથી, પર્યાપ્તિઘટિત લક્ષણ તો સ્વીકારી શકાય તેમ છે જ નહીં. અમે જે પૂર્વે સંબંધચતુષ્ટયથી ઘટિત લક્ષણ બતાવ્યું છે તે જ તમારે સ્વીકારવું રહ્યું.

આ પ્રમાણે કેટલાંકોનો મત દર્શાવ્યો. **वदन्ति** કહીને ગ્રંથકાર આ કલ્પમાં અસ્વરસ દેખાડે છે. કારણ કે પૂર્વે જણાવેલા ઢગલાબંધ સ્થલોમાં કે જ્યાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદકતામાં ગોટાળા કરેલ હતા તેમાં આ લક્ષણ ચાલે તેમ નથી. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતા-અવચ્છેદકતા સુધી આ લક્ષણ લંબાવવું પડ્યું હતું. ત્યારે આ લક્ષણ તો ચાલી જ શી રીતે શકે ? માટે, શબ્દૈક્યની વાત સર્વથા શક્ય નથી. **अयमात्मा ज्ञानात्** ઈત્યાદિ સ્થલોના લક્ષણો જુદા માન્યે જ છૂટકો.... આ દિશામાં નવા નવા ઘણા તર્કો રજૂ કરી શકાય છે. આ રીતે લક્ષણના પરિષ્કાર પૂર્ણ થયા. યાદ રહે ! સાધ્યાભાવીયપ્રતિયોગિતાના બે વિશેષણ છે - સાધ્યતાઅવચ્છેદક(ધર્મ)અવચ્છિન્નત્વ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ. એમાં માત્ર સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વના જ આટલા પરિષ્કારો આપણે જોયા. હવે, સાધ્યતા-અવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ પરિષ્કારનો વારો છે. તે પહેલાં 'સાધ્યતાઅવચ્છેદક-અવચ્છિન્નત્વના આટલા પરિષ્કારો કરવા વ્યર્થ છે ?' - તે મતલબની કેટલીક શંકાઓ ઊઠે છે. તે બધાનાં જવાબો ગ્રંથકારને આપવા પડે તેમ છે. અર્થાત્ ઉક્ત પરિષ્કારોની સાર્થકતા દર્શાવવા માટે ગ્રંથકાર પ્રશ્ન ઉપસ્થાપિત કરતા જણાવશે કે **ननु**..... ઈત્યાદિ.

रसः अभिव्यक्तः, यतः न तादृशं लक्षणं सर्वथा निर्दुष्टं सम्भवति, 'अयं तार्णवह्निः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन तार्णवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यादौ वह्नितार्णनिष्ठनिरूपकतामादायाऽव्याप्तेः अनिवार्यत्वादित्यादि स्वयं भाव्यम् ।

एतावता प्रतियोगितावि शेषणविधया यत् साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वं साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वञ्चोभयं **जगदीशेन** निवेशितम्, तत्र साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वपरिष्कारस्य परिष्काराः ग्रन्थकारेण प्रदर्शिताः । अधुना साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य परिष्कारप्रदर्शनावसरः । किन्तु तत्पूर्वं 'साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य एतावन्तः परिष्काराः सर्वथा व्यर्थाः' इत्याशङ्कामभिव्यनक्ति शिष्यः, तन्निवारणमावश्यकम् इति आदौ शङ्कामुपस्थापयन्नाह - **नन्वित्यादि** ।

●

शब्दार्थ :- તે વાત તુચ્છ છે. કારણ કે પૂર્વે જણાવેલ દોષોને કારણે પર્યાप्तिघटित કલ્પ એ ઉપાદેય નથી - આ પ્રમાણે કેટલાંક લોકો કહે છે.

❀ પરિષ્કારોના પૂળામાં કાંડી ચાંપતો પૂર્વપક્ષ ❀

પૂર્વપક્ષ :- (नन्व.) મહાશય ! તમે પણ ક્યાંના ક્યાં દોડી આવ્યા. ક્યાં સુધી તમારી બુદ્ધિ દોડાવી. પણ દુઃખ એટલું જ છે કે તમે ગતિ કરી શક્યા. પ્રગતિ નથી સાધી શક્યા. કારણ કે તમારી ગતિ નિષ્ફળ છે. વ્યર્થ છે. ઘાંચીનો બળદ ગતિ કરી શકે છે, પ્રગતિ નહીં. કારણ કે સ્વ માટે તેની ક્રિયા = પ્રગતિ માટે તો તેની ક્રિયા નિષ્ફળ જ છે. આપે અત્યાર સુધીના બધાં પરિષ્કારો 'साध्यताअवच्छेदकअवच्छिन्नत्व' - આ વિશેષણના કર્યા. વાસ્તવમાં આ બધાં પરિષ્કારો કરવાની કોઈ જ જરૂરત નથી. આ પરિષ્કારો ન કરવા છતાં પણ અવ્યાપ્તિ આવવાની જ નથી. વાત વિગતે સમજીએ -

साध्यताअवच्छेदकअवच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभाववद्अवृत्तित्व - સૌ પ્રથમ આ લક્ષણને જ પૂર્વોક્ત પદ્ધતિએ થોડું પહોળું કરીએ. આપણે પૂર્વે એક વાર આ રીતે જોઈ ગયા છે કે પૂર્વ-પૂર્વના પદાર્થોમાં રહેલી અવચ્છેદકતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતા આગળ-આગળ રહે. જેમ કે પ્રસ્તુતમાં જ વિચારીએ -

साध्यताअवच्छेदकथी अवच्छिन्न प्रतियोगिता છે. મતલબ કે साध्यताअवच्छेदकनिष्ठअवच्छेदकता છે. साध्यताअवच्छेदक આધેયતાસંબંધથી અવચ્છેદકતામાં રહે. માટે, આધેયતાસંબંધથી साध्यताअवच्छेदकविशिष्ट अवच्छेदकता થાય. विशिष्ट = अवच्छिन्न. મતલબ કે साध्यताअवच्छेदकअवच्छिन्नअवच्छेदकता કહેવાય. साध्यताअवच्छेदकनिष्ठअवच्छेदकता-

अयमाशयः - ननु साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य एतावन्तः परिष्काराः भवता कृताः ते सर्वेऽपि व्योमकुसुमोत्पादनायसतुल्यतामेव भजन्ते, यतः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं लक्षणाभ्युपगमेऽपि 'पर्वतो वह्निमान् धूमात्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय अव्याप्तिः न सम्भवेत्, यद्यपि महानसीय-वह्न्यभावः साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविधया धर्तुं शक्यते, तदधिकरणनिरूपितवृत्तित्वमपि धूमहेतौ भवेत् तथापि साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-साध्यता-वच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविधया वह्न्यभावोऽपि धर्तुं शक्यते, वह्न्यभावाधिकरणे च धूमहेतुरवृत्तिरिति धूमहेतौ साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिता-काभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः वर्तते एव ।

●

निरूपितअवच्छेदकतानिष्ठअवच्छेदकता. साध्यताअवच्छेदकनिष्ठअवच्छेदकता आधेयतासंबंध-अवच्छिन्न छे. अवच्छेदकता प्रतियोगितामां विशेषण बने. माटे, तेमां पण अवच्छेदकता मळे. टूंकमां, एक पदार्थ बीजा पदार्थमां रहे. ते आ रीते --

[1]साध्यताअवच्छेदक -- [2]अवच्छेदकता -- [3]प्रतियोगिता -- [4]अभाव -- [5]अधिकरण -- [6]वृत्तितात्व -- [7]प्रतियोगिताकअभाव.

मूळ लक्षण - साध्यताअवच्छेदकअवच्छिन्नप्रतियोगिताकअभावअधिकरणनिरूपितवृत्ति-तात्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताकवृत्तिताअभाव. अवृत्तित्व = वृत्तित्वअभाव = वृत्तितात्व-अवच्छिन्नप्रतियोगिताकअभाव.

अत्यारे आपणे वृत्तिताअभावने ज पकडशुं. पूर्वोक्त सात पदार्थो क्रमशः एकबीजामां रहे छे. ते भिन्न-भिन्न संबंधोथी रहे. रहेनारथी राखनार अवच्छिन्न बने. माटे, रहेनारमां अवच्छेदकता आवे. राखनार पण अन्यत्र रहेनार होवाथी तेमां पण अवच्छेदकता मळे. ते अवच्छेदकता पोतानामां रहेनारनिष्ठअवच्छेदकताथी निरूपित थाय. आ रीते सांकळ जोडता लक्षण आ प्रमाणे थाय के -

⌘ अवच्छेदकताशैलिथी लक्षणगठन ⌘

आधेयतासंबंधअवच्छिन्न**साध्यताअवच्छेदक**निष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-**अवच्छेदकता**-निष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-**प्रतियोगिता**निष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-**अभाव**निष्ठअवच्छेदकता-निरूपित-**अधिकरण**निष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-**वृत्तितात्व**निष्ठअवच्छेदकतानिरूपित**प्रतियो-गिताकअभाव**. अर्थात् साध्यताअवच्छेदकधर्मअवच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभाववद्वृत्तित्वा-

ततश्च साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य धूमहेतौ सत्त्वाद् भवेदेव लक्षणसमन्वयः ।

नन्वेवं पर्वतो धूमवान् वह्नेरित्यसत्स्थले लक्षणसमन्वयादतिव्याप्तिः स्यात्, यतः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविधया धूमाभावः ग्राह्यः, धूमाभावाधिकरणे च पर्वतादौ वह्निहेतोरवृत्तितया वह्निहेतौ साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तिताभावस्य सत्त्वात् स्यादेव लक्षणसमन्वयः, भवेच्चातोऽतिव्याप्तिः, ***यदि चै***तदतिव्याप्तिनिवारणाय वृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः गृह्यते, तथा च वह्निहेतौ धूमाभावाधिकरणनिरूपितायाः पर्वतादिनिरूपितायाः वृत्तितायाः एवाऽभावः, धूमाभावाधिकरणायोगोलकनिरूपितवृत्तितायाः नाऽभावः, अयोगोलके वह्नेस्सत्त्वात्, इत्थं वह्नौ साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविरहान्नातिव्याप्ति***रिति विभाव्यते; तदा*** पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्राऽव्याप्तिः स्यादेव, धूमे साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकमहानसीयवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावविरहाद् ***इति चेत्*** ?

●

ભાવ ઉક્ત આધેયતાસંબંધ..... અભાવત્વ રૂપે લક્ષણ થાય છે. જેવી રીતે ઘટ પ્રત્યે દંડ દંડત્વરૂપે કારણ બને તેવી રીતે. હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ કે આ લક્ષણ પ્રમાણે **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવતી જ નથી. સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવ તરીકે મહાનસીયવહ્નિઅભાવ પકડાઈ જાય અને તે અભાવના અધિકરણમાં ધૂમ વૃત્તિ પણ ભલે ને હોય ! શું વાંધો છે ? જે શુદ્ધ વહ્નિઅભાવ છે તેના અધિકરણનિરૂપિત વૃત્તિતાનો અભાવ તો ધૂમમાં છે જ ને ! બસ, પછી શું વાંધો છે ? મતલબ કે મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વઉભયઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકમહાનસીયવહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વ ભલે ધૂમમાં હોય. પરંતુ, વહ્નિત્વઈતરધર્મઅનવચ્છિન્નવહ્નિત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક શુદ્ધવહ્નિઅભાવના અધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતાનો અભાવ પણ ધૂમમાં છે જ ને ! તમારા મતે જે હેતુમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતાઅભાવ રહે તે હેતુ સદ્ધેતુ. સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક અભાવ બે છે - (૧) વહ્નિઅભાવ અને (૨) મહાનસીયવહ્નિઅભાવ. આ બન્નેના અધિકરણમાં ધૂમ રહેવો ન જોઈએ - એવું લેશ પણ જરૂરી નથી. સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકવહ્નિઅભાવસ્વરૂપ એકાદના અધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતાનો અભાવ ધૂમમાં રહી જાય તે કાફી છે. વધારે શું જોઈએ ? હા ! આ જે વૃત્તિતાઅભાવ લીધો છે

न, अर्थापरिज्ञानात्, वृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावग्रहणे तदभावीयानि यावन्ति अधिकरणानि तत्र सर्वत्र अवृत्तित्वमेव लभ्यते, न तु साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाः यावन्तोऽभावाः तेषां यावन्ति अधिकरणानि तत्र सर्वत्राऽवृत्तित्वम् । अतः साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य एकस्य कस्यचिदप्यभावस्य यावन्ति अधिकरणानि तावत्सु सर्वेषु अवृत्तित्वे तत्र साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः स्यादेव । यथा पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोगिताको यो वह्न्यभावः तदधिकरणानि यावन्ति तावत्सु सर्वेषु धूमहेतोरवृत्तितया धूमहेतौ साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः स्यादेव इति लक्षणसमन्वयान्नाऽव्याप्तिः ।

तथा पर्वतो धूमवान् वह्नेः - इत्यत्र साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-प्रतियोगिताकः तादृशो न कोऽपि अभावः लभ्यते, यस्य सर्वेषु अधिकरणेषु वह्निहेतुः वृत्तिः न भवेत्, यथा साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकः अभावः

●

તે વૃત્તિતાઅભાવ વૃત્તિતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક જ છે. કારણ કે શુદ્ધવહ્નિઅભાવનિરૂપિત એક પણ અધિકરણમાં ધૂમ હેતુ વૃત્તિ નથી. આનો ફલિતાર્થ એ જ થયો કે સાધ્યતાઅવચ્છેદક-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક જેટલા પણ અભાવ હોય તે તમામના જેટલા પણ અધિકરણ હોય તે તમામમાં હેતુ વૃત્તિ હોય - આવું કહેવાની કોઈ જરૂરત છે જ નહીં. સાધ્યતાઅવચ્છેદક-અવચ્છિન્ન કોઈ એકાદ અભાવના તમામ અધિકરણોમાં હેતુ અવૃત્તિ હોય - તેટલું જ કાફી છે. આથી, **धूमवान् वह्नेः** સ્થલમાં અતિવ્યાપ્તિ પણ નહીં આવે. કારણ કે ધૂમત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાક ધૂમાભાવના તમામ અધિકરણોમાં વહ્નિ અવૃત્તિ નથી. અયોગોલકમાં વૃત્તિ છે. જ્યારે ઉક્ત **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં તો શુદ્ધવહ્નિઅભાવના તમામ અધિકરણોમાં ધૂમ હેતુ અવૃત્તિ છે જ.

❋ न अव्याप्ति, न अतिव्याप्ति ! ❋

સ્પષ્ટ વાત છે કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવ તરીકે મહાનસીય-વહ્નિઅભાવ લઈ શકાય તો પણ શુદ્ધવહ્નિઅભાવને લઈને લક્ષણસમન્વય થઈ જ જતો હોવાથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વના તમે જે જે પરિષ્કારો કર્યા તે બિલકુલ જરૂરી નથી. તમે તો પર્યાપ્તિઘટિત પરિષ્કાર અને સમનિયતત્વઘટિત પરિષ્કાર - બન્નેને ભેગા કરી

धूमाभावः, तस्य यावन्ति अधिकरणानि तावत्सु सर्वेषु वह्निहेतुरवृत्तिः नास्ति, किन्तु धूमाभावाधिकरणे अयोगोलके वृत्तिरस्ति इति साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः वह्निहेतौ नास्तीति लक्षणसमन्वयाऽभावान्नातिव्याप्तिः ।

इत्थञ्च 'साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः' इत्येवमेव लक्षणाभ्युपगमेऽपि 'पर्वतो वह्निमान् धूमात्' - इत्यत्राऽव्याप्तिरपि न भवति, पर्वतो धूमवान् वह्नेः - इत्यादौ चातिव्याप्तिरपि नास्ति, ततश्च साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य एतावत्परिष्काराऽवकाशः एव कुतः ?

ननु एवं साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वरूपपरिष्कारादरोऽपि किमर्थम् ? 'साध्याभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः'-इत्येवमेव लक्षणमभ्युपगम्यताम्, पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र साध्याभावविधया महानसीयवह्न्यभावग्रहणेऽपि साध्याभावविधया ग्राह्यशुद्धवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकवृत्तित्वाभावस्य धूमहेतौ सत्त्वेनाऽव्याप्तिविरह***इति चेत् ?***

न, अतिव्याप्त्यापत्तेः । पर्वतो धूमवान् वह्नेः - इत्यादौ साध्याभावविधया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकधूमाभावोऽपि धर्तुं शक्यते, तदधिकरणे च वह्नेरवश्यमभावात् तदधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः वह्निहेतौ स्यादेव । तथा च साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं निवेशनीयम् । वह्निसमानाधिकरणधूमाभावाधिकरणे वह्नेरवश्यमभावात्

●

લક્ષણ બનાવ્યું છે. હા... હા... હા... કેટલું ગૌરવ ! આટલું ગૌરવ કરવાની જરૂરત પણ શી છે ?

આ સિદ્ધાંત મુજબ તાર્ણવહ્નિ સાધ્યક સ્થલમાં વહ્નિતાર્ણાભાવને લઈને પણ અવ્યાપ્તિ નહીં આપી શકાય. કારણ કે વહ્નિતાર્ણાભાવ ભલેને સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક અભાવ તરીકે મળી શકે. તાર્ણવહ્નિ પણ સાધ્યતા અવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક અભાવ જ છે. અને તેના તમામ અધિકરણોમાં તજ્જ્ઞાનત્વ હેતુ અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જ જવાનો છે.

પ્રશ્ન :- તો પછી સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્ન-સાધ્યતાઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક સાધ્યાભાવ..... આવું પણ શા માટે કહો છો ? માત્ર સાધ્યાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવ જ કહી દો. લક્ષણસમન્વય થઈ જ જશે. તમામ સાધ્યાભાવના તમામ

संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्निसमानाधिकरणधूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः वह्नौ स्यादेवेति भवेदेवाऽतिव्याप्तिः, तन्निवारणाय साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वमपि निवेशनीयमिति भावः । तथा च साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वप्रवेशाऽऽवश्यकतायामपि तस्य तावन्तः परिष्काराः नैवाऽनिवार्याः इति भावः ।

साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः इत्येतल्लक्षणे भासमानाः सर्वेऽपि पदार्थाः परस्परं विशेष्य-विशेषणभावापन्नाः, विशिष्टवैशिष्ट्याऽवगाहिनिश्चयत्वात् । तथा चैतल्लक्षणं केन रूपेण ? तच्चिन्त्यते - साध्यतावच्छेदकेनाऽवच्छिन्नत्वं प्रतियोगितायाम्, अर्थात् साध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावः इत्यादिरीत्याऽर्थः । तथा च साध्यतावच्छेदक-अवच्छेदकता-प्रतियोगिता-अभाव-अधिकरण-वृत्तितात्वप्रतियोगिताकाभावेत्यादयः पदार्थाः प्रकृते भासन्ते । ते च सर्वे विशेष्य-विशेषणभावापन्नाः इति साध्यतावच्छेदकवैशिष्ट्यम् अवच्छेदकतायां तद्वैशिष्ट्यं प्रतियोगितायां तद्वैशिष्ट्यमभावे तद्वैशिष्ट्यमधिकरणे तद्वैशिष्ट्यं वृत्तितात्वे तद्वैशिष्ट्यञ्च प्रतियोगिताकाभावे । साध्यतावच्छेदकवैशिष्ट्यमवच्छेदकतायामाधेयतासम्बन्धेन, अवच्छेदकतावैशिष्ट्यं प्रतियोगितायां स्वनिरूपितत्वसम्बन्धेन, प्रतियोगितावैशिष्ट्यमभावे स्वनिरूपकत्वसम्बन्धेन ज्ञेयम्, अभाववैशिष्ट्यमधिकरणे स्वरूपसम्बन्धेन, अधिकरणवैशिष्ट्यं वृत्तितात्वे स्वनिरूपितवृत्तितानिष्ठत्वसम्बन्धेन, प्रतियोगिताकाभावे च तद्वैशिष्ट्यं स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसम्बन्धेन । एवं हि विशिष्टवैशिष्ट्यभावाभ्युप-

અધિકરણોમાં નહીં, કોઈ એકાદ સાધ્યાભાવના તમામ અધિકરણોમાં પણ હેતુ અવૃત્તિ હોય તો તમારા મતે લક્ષણસમન્વય થઈ જાય છે માટે જ સ્તો !

उत्तर :- ના ભાઈ ! સાવ નીચે ઉતરી જવું વ્યાજબી નથી, કારણ કે **धूमवान् वह्नेः** સ્થલમાં અતિવ્યાપ્તિ આવી જાય. વહ્નિ હેતુ કાલિકસંબંધથી ધૂમના જેટલા પણ અધિકરણો છે તેમાં જ રહે છે. વહ્નિનું એવું એક પણ અધિકરણ (સંયોગ સંબંધથી) નથી કે જેમાં કાલિકસંબંધથી ધૂમ રહેતો ન હોય. માટે, કાલિકસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક ધૂમાભાવના તમામ અધિકરણોમાં વહ્નિ હેતુ અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જાય. અતિવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ વગેરે વિશેષણ હજુ વ્યાજબી ગણીએ. પરંતુ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વના તમે જે પરિષ્કાર કર્યા તે તો સાવ નક્કામાં જ ને !

गमप्रयोजनं विशृङ्खलबोधनिवारणम् । अर्थात् कश्चित् साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावमन्यम् अधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावं कस्यचिदन्यस्याऽभावस्य मा गृह्णीयात् तदर्थं शृङ्खलाबद्धं हि लक्षणमभ्युपेयते । शृङ्खला च विशिष्टवैशिष्ट्यभावलक्षणा एव । ततश्च साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताको योऽभावः गृहीतः तदधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः एव ग्राह्यः भवेत्, अन्यथा तादृशाभाववैशिष्ट्यमधिकरणे नैव स्यादिति बोध्यम् ।

अपेक्षया विशिष्टत्वमवच्छिन्नत्वञ्च पर्यायभूतौ शब्दौ इति साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छिन्नाभावावच्छिन्नाधिकरणावच्छिन्नवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः - इत्येवं कथयितुं शक्यते । साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नावच्छेदकता नाम साध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकतेति साध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगिताकाभावः - इत्येवं कथयितुं शक्यते । अत्रान्ते वृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः ग्राह्यः इति वृत्तितात्वे प्रतियोगिताऽवच्छेदकता वर्तते एव, एषा हि अवच्छेदकता न विशेषणतारूपा, अतः वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावः इति वक्तुं शक्यते । यद्यपि वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगिताकाभावोऽपि वक्तुं शक्यते, तथापि वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकतायाः विशेषणतादिरूपप्रागुक्ताऽवच्छेदकतातो भेददर्शनाय तन्निरूपकत्वमुपदर्शनीयम् । किञ्च, पूर्वोक्तरीत्या साध्यतावच्छेदकमाधेयतासम्बन्धेन अवच्छेदकतायां वर्तते इति साध्यतावच्छेदकनिष्ठाऽवच्छेदकता आधेयतासम्बन्धेन अवच्छिन्ना इति आधेयतासम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावः इति लक्षणम् । यथा दण्डत्वेन दण्डस्य घटं प्रति कारणता कथ्यते तथा प्रकृते आधेयतासम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावत्वेन आधेयतासम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरण-

नन्वत्राधेयत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावत्वेन तादृशाभावस्य लक्षणत्वेन

●

निष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावस्यसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य) लक्षणत्वम् इति भावः।

सङ्क्षेपतः - साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वेन लक्षणत्वम् - इत्येवं कथ्यते । साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य परिष्काराः व्यर्थः ये महानसीयवह्न्यभावमादाय अव्याप्तिभिया कृताः इति सारः ।

एतदेवाह - **नन्वि**ति आक्षेपसूचकः शब्दः । आक्षेपमेवाह - **अत्र** = साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्याकारकलक्षणे **साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वपरिष्करणं व्यर्थमि**ति अन्वयः, **आधेयत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावत्वेन तादृशाभावस्य** = आधेयत्वसम्वधावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावस्य **लक्षणत्वेन**, अनेन च प्रकृते इदं ज्ञापितं यदुत अधिकरणस्यैव वृत्तितायामन्वयः वृत्तितात्वावच्छिन्नत्वस्य च प्रतियोगितायाम्, न तु अभावस्यापि सर्वस्य ग्रहणम्, अर्थात् प्रकृते यः अभावः गृहीतः तस्य सर्वेषु अधिकरणेषु वृत्तित्वाभावः एवाऽपेक्षितः, न तु सर्वेषामभावानां सर्वेषु अधिकरणेषु वृत्तिताभावः इति ।

●

⊹ साध्यताअवच्छेदकअवच्छिन्नत्वना तमाम परिष्कारो व्यर्थ ! ⊹

शब्दार्थ :- प्रश्न :- महाशय ! आधेयतासंबंधअवच्छिन्न-साध्यताअवच्छेदकनिष्ठ-अवच्छेदकतानिरूपित-अवच्छेदकतानिष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितानिष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-अभावनिष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-अधिकरणनिष्ठअवच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्व-

*तस्य च वह्नित्वेतरधर्म्मानवच्छिन्नवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव-वन्निरूपितवृत्तित्वाभावरूपस्य धूमहेतौ सत्त्वेनाऽव्याप्त्यभावाद् व्यर्थमेव प्रागुक्तसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वपरिष्करण**मिति चेत्** ?*

●

तस्य च = तादृशावृत्तित्वाभावस्य **वह्नित्वेतरधर्म्मानवच्छिन्न-वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताका-भाववन्निरूपितवृत्तित्वाभावरूपस्य धूमहेतौ सत्त्वेन**, अर्थात् साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगि-ताकः यः वह्नित्वेतरमहानसीयत्वधर्मावच्छिन्न-वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकमहानसीयवह्न्यभावः तदधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य धूमहेतौ विरहेऽपि साध्यतावच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकः वह्नित्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकः यः अभावः अर्थात् शुद्धवह्न्यभावः, न तु महानसीयादि-वह्न्यभावः, अतः एव लक्षणे साध्यतावच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्नत्वाऽप्रवेशेऽपि ग्रन्थकृता वह्नित्वेतर-धर्मानवच्छिन्नत्वं गृहीतम्, ततश्च शुद्धवह्न्यभावस्यैव प्राप्तिः भवेत्, महानसीयवह्न्याद्यभावस्य प्राप्तिः न स्यात्, तदर्थं वह्नित्वेतरधर्मानवच्छिन्नत्वपदोपादानमिति अर्थः । तादृशशुद्धवह्न्यभावाधि-करणनिरूपितवृत्तित्वसामान्याभावस्य 'पर्वतो वह्निमान् धूमात्' - इत्यत्र धूमहेतौ सत्त्वाद् **अव्याप्त्य-भावाद् व्यर्थमेव प्रागुक्तसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वपरिष्करणम्**, पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावामादायाऽव्याप्तिवारणायैव साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य साध्यतावच्छेदकेतर-धर्मानवच्छिन्नत्वम्, साध्यतावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतावैशिष्ट्यान्यावच्छेदकताऽनिरूपितत्वम्..... इत्यादयः परिष्काराः कृताः आसन्, ते सर्वे च व्यर्थाः एव सञ्जायन्ते प्रागुक्तरीत्याऽव्याप्त्य-भावादिति भावः ।

●

નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપકપ્રતિયોગિતાકઅભાવત્વરૂપે તાદૃશ અભાવ = સાધ્યતાઅવચ્છેદક-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતાઅભાવ લક્ષણ હોવાથી અને આ લક્ષણ કે જે **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં વહ્નિત્વઇતરધર્મઅનવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાકઅભાવ (= શુદ્ધવહ્નિઅભાવ) વિશિષ્ટનિરૂપિતવૃત્તિતાઅભાવ સ્વરૂપ છે તે ધૂમહેતુમાં રહેલ હોવાથી, મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાતો હોવા છતાં, લક્ષણસમન્વય થઈ જતો હોવાથી અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ જ નથી. માટે, તમે સાધ્યતાઅવચ્છેદક-અવચ્છિન્નત્વના પર્યાપ્તિઘટિત અને સમનિયતત્વઘટિત જે જે પણ પરિષ્કારો કર્યા તે સર્વ સદંતર વ્યર્થ જ સાબિત થશે ! માત્ર વ્યોમચિત્રામણ કરવાની મહેનત જ તમે કરી છે. અથવા તો ગગનકુસુમને ઉત્પન્ન કરવાની જફા જ કરી છે. અથવા તો વંધ્યાપુત્રને ઉછેરવાની કેવલ કલ્પનાઓ જ તમે કરી છે કે પછી કંઈક સારું કામ કર્યું છે ?

खण्डयति - **इति चेत् ? नेत्यादिना ।**

अयमाशयः - यदि प्रागुक्तरीत्या लक्षणमभ्युपेयते तदा 'पर्वतो महानसीयवह्निमान् धूमात्' - इत्यत्र अतिव्याप्तिः स्यात्, महानसीयवह्निः पर्वते चत्वरादौ च नास्ति, धूमश्च तत्रास्ति इति असत्स्थलमिदम् । अत्र साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविधया वह्नित्वेतरधर्मानवच्छिन्नवह्नित्वलक्षणसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभावो गृह्यते, तदधिकरणानि च यावन्ति तावत्सु सर्वेषु धूमाभावः वर्तते एवेति धूमे साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः भवेदेव । तथा च लक्षणसमन्वयात् स्यादेवाऽतिव्याप्तिः । प्रकृते साध्यतावच्छेदकता महानसीयत्व-वह्नित्वोभयस्मिन् वर्तते, अतः वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकः अर्थात् तादृशवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकः वह्न्यभावः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविधया धर्तुं शक्यते इति दुर्वारा अतिव्याप्तिः ।

●

❋ પરિષ્કારોની સાર્થકતા સિદ્ધ કરવા મથામણ ❋

उत्तरपक्ष :- (न.) મહોદય ! અમારી માએ સવાશેર સૂંઠ ખાધી છે. માટે એવા ભેજાગેપ તો અમે નથી જ કે જેથી અમે આવી ભૂલ કરીએ. તમારા લક્ષણ પ્રમાણે ચાલીએ ને તો **महानसीयवह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલે અતિવ્યાપ્તિ આવી જાય. જ્યાં જ્યાં ધૂમ હોય ત્યાં ત્યાં મહાનસીયવહ્નિ હોય જ તેવું લેશ પણ જરૂરી નથી. માટે, આ સ્થલ અસત્ છે. તમારા મત મુજબ જેટલા પણ સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવ હોય તે તમામના તમામ અધિકરણોમાં હેતુ અવૃત્તિ હોવો જોઈએ - તે જરૂરી નથી. પરંતુ, સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક કોઈ એકાદ અભાવના પણ તમામ અધિકરણમાં જો હેતુ અવૃત્તિ હોય તો તે સદ્ધેતુ સાબિત થઈ જાય. પ્રસ્તુતમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદક બે છે - મહાનસીયત્વ અને વહ્નિત્વ. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક અભાવ તરીકે ત્રણ અભાવ મળી શકે - (૧) મહાનસીયત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક અભાવ, (૨) મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વઉભયથી અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક અભાવ અને (૩) વહ્નિત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક અભાવ.

આમાંથી જે વહ્નિત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક અભાવ છે તેના તમામ અધિકરણમાં ધૂમ હેતુ અવૃત્તિ છે. માટે, લક્ષણસમન્વય તમારા મત મુજબ થઈ જશે. અતિવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે. માટે, તમે જણાવ્યું તે મુજબ ન થઈ શકે. કિંતુ સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક

न; 'महानसीयवह्निमान्, धूमादि'त्यत्र वह्नित्वेतरधर्म्मानवच्छिन्न-वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वा-भावस्य हेतौ सत्त्वेनाऽतिव्याप्त्यापत्तेः ।

●

एतदेवाह - **महानसीयवह्निमान् धूमात् - इत्यत्र वह्नित्वेतरधर्म्मानवच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठावच्छेद-कताकप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य** अत्र वह्नित्वेतरधर्मानवच्छिन्नत्वविशेष-णात् प्रकृते साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविधया शुद्धवह्न्यभावः एव लभ्यते, न महान-सीयवह्न्यभावः तस्य वह्नित्वेतरमहानसीयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वात्, वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकता-कत्वविशेषणात् साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविधया शुद्धवह्न्यभावस्य ग्राह्यत्वं व्यक्तीकृतम्, वह्नित्वस्य साध्यतावच्छेदकत्वादिति, धूम**हेतौ सत्त्वेनाऽतिव्याप्त्यापत्तेः** । तथा च एतदतिव्याप्तिवारणाय साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाः यावन्तः तावतां सर्वेषां यावन्ति अधिकरणानि तावत्सु सर्वेषु अवृत्तित्वमित्येवार्थः कर्तव्यः । अर्थात् केवलवृत्तितात्वावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभावः एव न ग्राह्यः, किन्तु तादृशाभावकूटः ग्राह्यः । साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-प्रतियोगिताकः यः कश्चन एकः अभावः तदधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः एवं साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकः यः अन्यः अभावः तदधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वा-वच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः - इत्येवं तादृशाभावकूटः ग्राह्यः । तादृशाभावकूटनिवेशे 'पर्वतो वह्निमान् धूमात्' - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः, साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-प्रतियोगिताकवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावसत्त्वेऽपि साध्यताव-च्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकमहानसीयवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताका-भावविरहेण तादृशवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावकूटाऽसत्त्वात् । तथा च तादृशाऽव्याप्ति-

●

જેટલા પણ અભાવ હોય તે તમામના જેટલા પણ અધિકરણ હોય તે તમામ અધિકરણમાં અવૃત્તિત્વ... ઈત્યાદિ રીતે લક્ષણ બનાવવું પડે. તે મુજબ **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવે. માટે સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવ-ચ્છિન્નત્વના અમે જે પરિષ્કારો કર્યા તે સાર્થક સંભવે છે.

शब्दार्थ :- महानसीयवह्निमान् धूमात् - આ સ્થલમાં વહ્નિત્વઈતરધર્મઅનવચ્છિન્ન-વહ્નિત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક (= વહ્નિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાક) અભાવ (= શુદ્ધવહ્નિઅભાવ) અધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવ હેતુમાં રહેલ હોવાથી અતિવ્યાપ્તિની આપત્તિ

निवारणाय महानसीयवह्न्यभावनिवारणमावश्यकम्, तदर्थञ्च साध्यतावच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्न-प्रतियोगिताकत्वादिपरिष्काराः पूर्ववदेवाऽनुसन्धेयाः, पूर्वपूर्वपरिष्काराऽव्याप्तिदानादिपूर्वम् इति यावत्तात्पर्यम् ।

यद्वा पर्वतो महानसीयवह्निमान् धूमात् - इत्यत्र शुद्धवह्न्यभावनिवारणाय केवलमहानसीय-वह्न्यभावग्रहणाय च पूर्वोक्तसम्बन्धचतुष्टयघटितः परिष्कारः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य कर्तव्यः, स चान्यत्राऽव्याप्तः इति पर्याप्तिः निवेश्या एव इति तत्तत्परिष्कारसार्थक्यम् ।

पर्वतो महानसीयवह्निमान्, धूमात् - इत्यत्राऽतिव्याप्तिनिराकरणायांशतः परिष्कारमङ्गीकुर्वन् सकलपरिष्कारञ्चाऽपह्नुवानः आह - **न चे**ति । अयमाशयः - उक्ताऽतिव्याप्तिवारणाय किञ्चित् परिष्करणमवश्यं कार्यम्, किन्तु भवता यादृशः परिष्कारः अभ्युपगम्यते न तादृशः कर्तव्यः, ततो न्यूनः कर्तव्यः, वृत्तित्वाभावकूटः न निवेश्यः, अर्थात् सर्वेषामभावानां सर्वेषु अधिकरणेषु वृत्तित्वाभावः इति न निवेशनीयम्, किन्तु परिष्कृतलक्षणानुसारिणः कस्यचिदभावस्य सर्वेषु अधिकरणेषु अवृत्तित्वमेव निवेशनीयम् ।

तत्र भवता एवं परिष्कारः क्रियते - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-वच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

●

આવે.

✲ अंशतः परिष्कार आवश्यक, सर्वतः नहीं ✲

पूर्वपक्ष :- (**न च.**) સારું ભાઈ ! તમે દેખાડી તે અતિવ્યાપ્તિનું નિવારણ કરવા માટે થોડો પરિષ્કાર કરી દઈએ. પરંતુ તમે જેટલો સ્વીકારો છો તેટલો તો નહીં જ. તમારો મૂળ પરિષ્કાર એ છે કે,

સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ-સંબંધથી વૃત્તિ એવી પ્રતિયોગિતા = સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા. ઉપરાંતમાં, સાધ્યતાસમનિયતત્વનો પરિષ્કાર.

સૌ પ્રથમ સાધ્યતાસમનિયતત્વનો પરિષ્કાર કાઢી જ દો. ઉક્ત જે પરિષ્કાર છે તે પણ આખો લેવાની જરૂર નથી. તમારે ફક્ત મહાનસીયવહ્નિસાધ્યક ઉક્તસ્થલમાં વહ્નિઅભાવ

अत्रोभयत्र पर्याप्तिः निवेशिताः, साध्यतावच्छेकतात्वावच्छिन्नत्वम्, स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वञ्च । यदि एकतरस्य निवेशः न क्रियते तदा द्वेधा लक्षणं सम्प्राप्यते -

(१) स्वनिरूपितावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः ।

तथा (२) स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः ।

यदि प्रथमं लक्षणमभ्युपगम्यते तदा भवतां मतानुसारेण (= साध्याभावानां यावतां यावन्ति अधिकरणानि तत्र सर्वत्र वृत्तित्वाभाव इति मतानुसारेण) पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः भवति, यतः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वम्, तादृशमहानसीयवह्न्यभावीय-वह्नित्व-

લઈ ન શકાય એટલું જ કરવું છે ને ? તમારી આ ખ્વાહિશ પૂરી થઈ જશે. ઉક્ત પરિષ્કારને થોડા ફેરફાર સાથે બે દૃષ્ટિકોણથી જોઈએ -

(૧) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી વૃત્તિ પ્રતિયોગિતા...

(૨) સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી વૃત્તિ પ્રતિયોગિતા...

ન્યૂનવારક - ઈતરવારકની વ્યાખ્યા

બન્ને પરિષ્કાર વચ્ચેનો તફાવત સ્પષ્ટ છે. પ્રથમ પ્રકારને ન્યૂનવારકપર્યાપ્તિ તરીકે ન્યાય જગતમાં ઓળખાવી શકાય. કારણ કે જો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ ન કરાવો તો કોઈ મહાનસીયવહ્નિસાધ્યક સ્થલમાં મહાનસીયત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા અને વહ્નિત્વનિષ્ઠસાધ્યતાઅવચ્છેદકતા - બન્ને લેવાના બદલે કોઈ એકાદ જ અવચ્છેદકતા લે. આ ન્યૂનતા થઈ. કોઈ ન્યૂન અવચ્છેદકતા ન લઈ બેસે તે માટે આ સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વ-અવચ્છિન્નનું ગ્રહણ કરવામાં આવે છે માટે, આ ન્યૂનવારકપર્યાપ્તિ કહેવાય.

निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यादिति तादृशाभावग्रहणसम्भवात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

यदि द्वितीयं लक्षणमभ्युपेयते तदा नोक्ताऽव्याप्तिः, साध्यतावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव, तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं तु महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव इति तादृशाभावाऽग्रहणान्नाव्याप्तिः । किन्तु 'अयं महानसीयवह्निः' इति बोधः महानसीयवह्निमान् तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र वह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः, साध्यतावच्छेदकता या वह्नित्वनिष्ठा तत्प्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया वह्नित्वगतैकत्वं लभ्यते एव, तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमिति वह्न्यभावग्रहणसम्भवाद् अव्याप्तिः स्यादेव ।

प्रथमलक्षणे च नेयमव्याप्तिः, साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वस्यैव प्राप्त्या वह्न्यभावग्रहणाऽसम्भवात् ।

●

બીજો પ્રકાર ન્યાયજગતમાં ઈતરવારકપર્યાપ્તિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે વહ્નિસાધ્યકસ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લેવામાં તે અટકાયત કરે છે. મતલબ કે ઈતરનું = અધિકનું = સાધ્યભિન્નનું ગ્રહણ કરતા તે પર્યાપ્તિ અટકાયતરૂપ બને છે. માટે, આ ઈતરવારકપર્યાપ્તિ કહેવાય. આ બહુ સ્થૂલ ભાષામાં સમજાવ્યું છે. જો ન સમજાય તો ફક્ત નામ યાદ રાખી આગળ ચાલજો. ન્યૂનવારકપર્યાપ્તિનો અને ઈતરવારકપર્યાપ્તિનો આકાર જરૂરથી ધ્યાનમાં રાખશો.

મૂળ વાત પર આવીએ - તમારે મહાનસીયવહ્નિસાધ્યક ઉક્ત સ્થળે વહ્નિઅભાવનું ગ્રહણ થતું અટકાવવું છે. તે માટે ન્યૂનવારકપર્યાપ્તિનો નિવેશ કરી દો. ઈતરવારકપર્યાપ્તિનો નિવેશ રહેવા દો. લક્ષણ આ પ્રમાણે થાય કે -

स्वनिरूपितअवच्छेदकताकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकत्व संबंधथी साध्यताअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपक अभावअधिकरणअवृत्तित्व ! संबंध काढीने लक्षण बनाववुं होय तो साध्यताअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकरूपअवच्छिन्नअनुयोगिताकपर्याप्तिकअवच्छेदकतानिरूपकप्रतियोगितानिरूपकअभावअधिकरणअवृत्तित्व. (अत्यार सुधीना अभ्यास

अत्र च प्रथमलक्षणे या पर्याप्तिः निवेशिता सा न्यूनवारकपर्याप्तिः कथ्यते, यतः साध्याभावं वारयति सा, यथा 'महानसीयवह्निरयम्' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन महानसीयवह्निमत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र महानसीयवह्निलक्षणसाध्यान्न्यूनः यः वह्निः (न्यूनत्वञ्चाऽत्र साध्यतावच्छेदकन्यूनत्वाद् ज्ञेयम्, न तु वृत्तित्वापेक्षया, अर्थाद् महानसीयवह्निनिष्ठसाध्यताऽवच्छेदकता महानसीयत्वे वह्नित्वे चोभयत्र स्यात्, वह्निनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकता च केवलवह्नित्वे इति महानसीयवह्न्यपेक्षया वह्नेः न्यूनत्वं भाव्यं यद्वा व्यञ्जना(=शब्दा)पेक्षयाऽपि न्यूनत्वं भावनीयम् इति, एवमधिकत्वमपि विभाव्यम् ।) तत्प्रतियोगिताकाभावः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वलक्षणन्यूनवारकपर्याप्तिनिवेशान्न धर्तुं शक्यते इति तादृशपर्याप्तेः सर्वत्र साध्याभावन्यूनप्रतियोगिताकाभाववारकत्वात्तस्य न्यूनवारकत्वं न्यायविद्भिः समाम्नातम् ।

●

પછી શબ્દોમાં કરેલા ફેરફારને સમજાવવાની જરૂર જણાતી નથી.) મહાનસીયવહ્નિસાધ્યક ઉક્તસ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ થાય. જ્યારે વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ થાય. માટે, વહ્નિઅભાવને લઈને લક્ષણસમન્વય થઈ જ ન શકે. મહાનસીયવહ્નિઅભાવ જ તમારે લેવો પડે, તેને લઈને લક્ષણસમન્વય થવાનો જ નથી. તો પછી અતિવ્યાપ્તિ આવવાની ક્યાં શક્યતા છે ? હવે, ઉક્ત લક્ષણને પૂર્વોક્ત અવચ્છેદકતાવાળી પદ્ધતિથી જોઈએ. સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ -- અવચ્છેદકતા -- અનુયોગિતા -- પર્યાપ્તિ -- અવચ્છેદકતા -- પ્રતિયોગિતા -- અભાવ -- અધિકરણ -- વૃત્તિતાત્વ -- પ્રતિયોગિતાકઅભાવ. આ દરેક પદાર્થોને પરસ્પર ભિન્ન-ભિન્ન સંબંધોથી વિશિષ્ટ બનાવી આ રીતે જણાવી શકાય - સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અવચ્છેદકત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અનુયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પર્યાપ્તિનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અવચ્છેદકત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવ. આ અભાવત્વરૂપે સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકસાધ્યાભાવવદ્નિરૂપિત વૃત્તિત્વાભાવને લક્ષણ માનો તો અતિવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જાય છે. માટે, તે અતિવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે એવું માનવાનું જરૂરી નથી કે 'સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવ તરીકે જેટલા પણ અભાવ મળે તે તમામના તમામ અધિકરણમાં અવૃત્તિત્વ હોવું જોઈએ.'

द्वितीयलक्षणे या पर्याप्तिः सा इतरवारकपर्याप्तिः, यतः इतरन्नामाधिकम् इति साध्यादधिक-प्रतियोगिकाभाववारणात् सा इतरवारकपर्याप्तिः कथ्यते, तथा पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र वह्निलक्षणसाध्यादधिकः यः महानसीयवह्निः, तत्प्रतियोगिकाभाववारणं प्रतियोगितावच्छेदकता-त्वावच्छिन्नत्वलक्षणेतरवारकपर्याप्तिनिवेशाद् भवतीति सा इतरवारकपर्याप्तिः कथ्यते इति ध्येयम्, अन्यदपि कारणं तत्तन्नाम्नोः विमर्शनीयम् ।

तदुक्तं **व्याप्तिपञ्चकमाथुरीगङ्गानिर्झरिण्यां श्रीशिवदत्तमिश्रेण** - "केवलन्यूनवारकपर्याप्तिनिवेशश्च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिर्या प्रतियोगिता तादृश-प्रतियोगिताकाभावः । रूपवृत्तित्वञ्च प्रतियोगितायां स्वनिरूपितावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेनेति ।

केवलेतरवारकपर्याप्तिनिवेशप्रकारश्च साध्यतावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-रूपवृत्तिर्या प्रतियोगिता तादृशप्रतियोगिताकाभावः । रूपवृत्तित्वं च प्रतियोगितायां स्वनिरूपिता-वच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेनेति" (व्या. प. गङ्गा - पृ.३१) इति ।

●

હા ! જો અમે ઈતરવારકપર્યાપ્તિનો નિવેશ કરીએ તો એનો મતલબ એ જ થાય કે વહ્નિસાધ્યક સ્થલે મહાનસીયવહ્નિઅભાવની બાદબાકી અમને ઈષ્ટ છે. મતલબ કે 'જેટલા પણ અભાવ લક્ષણઘટક તરીકે મળે તે તમામના અધિકરણમાં અવૃત્તિત્વ હોવું જોઈએ' - આવું અમને માન્ય છે - તેવું ફલિત થઈ જાય. તો પછી **पर्वतो वह्निमान् धूमात्**- આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વના જેટલા પણ પરિષ્કાર કર્યા તે ન કરતા મહાનસીય-વહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવી જાય. પરંતુ અમે ઈતરવારકપર્યાપ્તિનો નિવેશ કર્યો જ નથી. માટે, વહ્નિસાધ્યક સ્થલે મહાનસીયવહ્નિઅભાવ ખુશીથી લઈ શકાય છે. આનો ફલિતાર્થ એ જ નીકળે કે - **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં અમે મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લેવાની છૂટ આપીએ છીએ. કારણ કે વહ્નિઅભાવને લઈને અમે લક્ષણસમન્વય કરી શકીએ છીએ. આથી, અમારી માન્યતા જ સાચી ઠરે કે 'સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાકઅભાવ જેટલા પણ મળે તેટલા તમામના અધિકરણમાં અવૃત્તિત્વ હોવું જરૂરી નથી. પરંતુ, કોઈ એકાદ અભાવના પણ તમામ અધિકરણમાં અવૃત્તિત્વ જો હેતુમાં આવી જાય તો તે હેતુ સદ્ધેતુ સાબિત થઈ જાય.'

ટૂંકમાં, તમારા પરિષ્કારો તો બધા વ્યર્થ જ સાબિત થાય છે !!

एतदेव लक्षणद्वयं परम्परासम्बन्धानभ्युपगमे हि एवं भवति - (१) साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः ।

अत्र तादृशरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकेत्यत्रैवमर्थः बोद्धव्यः - पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र वह्न्यभावो गृह्यते, तत्र साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते, वह्नित्वगतैकत्वावच्छिन्नानुयोगिता वह्नित्वे स्यात्, वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता पर्याप्तिसम्बन्धेन वह्नित्वे एव वर्तते इति वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपिता या वह्नित्वनिष्ठा अवच्छेदकता तन्निष्ठप्रतियोगितानिरूपिका या पर्याप्तिः तन्निरूपिताऽनुयोगिता अर्थात् पर्याप्त्यनुयोगिता वह्नित्वे वर्तते । तथा च वह्नित्वनिष्ठानुयोगितानिरूपिका या पर्याप्तिः तन्निरूपिता प्रतियोगिता तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकतायां स्यादिति वह्नित्वगतैकत्वरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिनिरूपितप्रतियोगितावदवच्छेदकतानिरूपिता वह्न्यभावीयप्रतियोगिता स्यात् । संयोगेन भूतले घटसत्त्वे भूतलनिष्ठानुयोगिताकसंयोगनिरूपितप्रतियोगितावान् घटः भवति, संयोगस्य घटप्रतियोगिकत्वाद् भूतलानुयोगिकत्वाच्च, अर्थात् संयोगसम्बन्धस्य प्रतियोगितायाः घटे सत्त्वाद् अनुयोगितायाश्च भूतले सत्त्वादिति 'भूतलनिष्ठानुयोगितासंयोगप्रतियोगी घटः' इत्येवमपि कथयितुं शक्यते एव । तथैव प्रकृतेऽपि वह्नित्वगतैकत्वरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिप्रतियोग्यवच्छेदकतानिरूपितत्वं (निरूपकत्वमपि) वह्न्यभावीयप्रतियोगितायां स्यात् । पर्याप्तिप्रतियोग्यवच्छेदकता हि पर्याप्तिकावच्छेदकता कथ्यते, पर्याप्तिसम्बन्धेन वृत्तिर्यस्याः सा पर्याप्तिकावच्छेदकतेति व्युत्पत्तेः । तथा च 'वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वम्' - इत्येवं कथ्यतां 'वह्नित्वगतैकत्वरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकवह्न्यभावः' - इत्येवं वोच्यतां नार्थभेदः इति न्यूनवारकपर्याप्तिनिवेशप्रकारश्च सम्बन्धाऽघटितः एवम् - 'साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' । सूक्तमिदम् ।

इदमेव इत्थमपि कथ्यते - साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नानुयोगितानिरूपकपर्याप्तिनिरूपितप्रतियोगितावदवच्छेदकतानिरूपकप्रतियो-

गितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति ।

(२) केवलेतरवारकपर्याप्तिनिवेशप्रकारः सम्बन्धाऽघटितः एवम् - साध्यतावच्छेदकतानिष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नानुयोगितानिरूपकपर्याप्तीयप्रतियोगितावच्छेदकीभूताऽवच्छेदकतात्वावच्छिन्ननिरूप्यतानिरूपितनिरूपकतावत्प्रतियोगिताकाभावाधिकरण-निरूपितवृत्तित्वाभावः । अयमत्र समन्वयप्रकारः - पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र वह्न्यभावः गृह्यते । अत्र साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्व-गतैकत्वम्, तादृशवह्नित्वगतैकत्वरूपावच्छिन्नानुयोगिता वह्नित्वे वर्तते, वह्न्यभावीयप्रतियोगिता-निरूपिताऽवच्छेदकतात्वाऽवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिताऽपि वह्नित्वे वर्तते । तथा चैवं वक्तुं युज्यते यदुत तादृशावह्नित्वगतैकत्वरूपावच्छिन्नानुयोगितानिरूपकपर्याप्तिप्रतियोगिता-वच्छेदकं वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपिताऽवच्छेदकतात्वम् । वह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपिता अवच्छेदकता वर्तते इति वह्न्यभावीयप्रतियोगितायां निरूपकता अवच्छेदकतायाञ्च निरूप्यता। अवच्छेदकतानिष्ठनिरूप्यता च अवच्छेदकतात्वेनैवाऽवच्छिन्ना इति तादृशपर्याप्तिप्रतियोगितावच्छे-दकं यद् अवच्छेदकतात्वं तेनैवाऽवच्छिन्ना निरूप्यता तादृशावच्छेदकतायां भवेत्, तादृशनिरूप्यता-निरूपितनिरूपकता वह्न्यभावीयप्रतियोगितायां स्यादिति वह्नित्वगतैकत्वरूपावच्छिन्नानुयोगिता-निरूपकपर्याप्तिप्रतियोगितावच्छेदकावच्छेदकतात्वावच्छिन्ननिरूप्यतानिरूपितनिरूपकतावत्प्रति-योगिताकः वह्न्यभावः इति कथयितुं शक्यते एव ।

इत्थं परम्परासम्बन्धानभ्युपगमे द्वे लक्षणे प्रदर्शिते । अत्रास्माकमयं कथनाशयः - भवता इतरवारक-न्यूनवारकपर्याप्तिद्वयनिवेशेन लक्षणमभ्युपेयते, किन्तु तन्नावश्यकम्, आदौ 'सर्वेषाम-भावानां सर्वेषु अधिकरणेषु अवृत्तित्वमावश्यकम्' - इति नियमो नास्त्येवेति अस्माकं मान्यता तदवस्था एवेति अवधेयम्। एवं सति 'पर्वतो महानसीयवह्निमान् धूमात्' - इत्यत्रातिव्याप्तिः भवता या प्रदर्शिता तन्निवारणाय न्यूनवारकपर्याप्तिघटितं यल्लक्षणं तदस्माभिरभ्युपेयते ।

अर्थात् 'साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्ना-नुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षण-मभ्युपेयते । ततश्च 'पर्वतो महानसीयवह्निमान् धूमात्' - इत्यत्र वह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते,

यशोलता

यतः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं लभ्यते, वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपञ्च वह्नित्वगतैकत्वमेव प्राप्यते, न महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वम् इति वह्नित्वगतैकत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकत्वमेव वह्न्यभावीयप्रतियोगितायां स्यात्, महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वावच्छिन्नानुयोगितानिरूपकपर्याप्तिकावच्छेदकताकत्वं नैव भवेत् । तथा च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपावच्छिन्नानुयोगितानिरूपकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावविधया वह्न्यभावः नैव लभ्यते ।

महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं सम्भवति इति महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितायां महानसीयत्व वह्नित्वगतद्वित्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकत्वं विद्यते । ततश्च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमहानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावविधया महानसीयवह्न्यभावः धर्तुं शक्यते । महानसीयवह्न्यभावाधिकरणे च पर्वते धूमहेतोः वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयान्नास्त्येवातिव्याप्तिरिति कथञ्चित्परिष्कारस्याऽऽवश्यकत्वेऽपि न भवतोक्तः सर्वोऽपि परिष्कारोऽनुगन्तव्यः इति भावः ।

'साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नानुयोगितानिरूपकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः' - इत्येतल्लक्षणे साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं यावद् विशिष्टवैशिष्ट्यभावः सुप्रतीतः सुज्ञेयश्च । तदनु पूर्वोक्तरीत्या विशिष्टवैशिष्ट्यभाव एवमनुसर्तव्यः - तादृशं रूपम् अवच्छेदकतायां विशेषणम्, तादृशरूपावच्छिन्नानुयोगिताग्रहणात् तादृशानुयोगितावच्छेदकता रूपे भवेत्, अर्थात् प्रकृते तादृशं रूपम्, अवच्छेदकता, अनुयोगिता, पर्याप्तिः, अवच्छेदकत्वम्, प्रतियोगित्वम्, अभावः, अधिकरणम्, वृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः इत्यादयः पदार्थाः इति एवं कथयितुं पार्यते - साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितानुयोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपितपर्याप्तिनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेद-

*न च साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितानुयोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावत्वेन तादृशाऽभावप्रवेशे नोक्तदोष **इति वाच्यम्;***

●

कतानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावत्वेन तादृशसाध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य लक्षणतया न 'पर्वतो महानसीयवह्निमान् धूमाद्' - इत्यत्रातिव्याप्तिरिति ।

एतदेवाह - **साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽवच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितानुयोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितपर्य्याप्तिनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावत्वेन** लक्षणविधया **तादृशाभावप्रवेशे** = साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावा-धिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावप्रवेशे **नोक्तदोषः** 'पर्वतो महानसीयवह्निमान् धूमात्' -

●

✱ न्यूनवारक पर्याप्ति જ આવશ્યક ✱

शब्दार्थ :- प्रश्न :- साध्यताअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकરૂપનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અવચ્છેદકત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અનુયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પર્યાપ્તિનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અવચ્છેદકત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવત્વરૂપે તાદશાભાવને = साध्यताअवच्छेदकअवच्छिन्नप्रतियोगिताकअभावअधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावने લક્ષણ માનવામાં આવે તો કોઈ દોષ નહીં થાય - આ પ્રમાણે નહીં કહેવું.....

इत्यत्रातिव्याप्तिलक्षणः इति भावः ।

खण्डयति - **इति न च वाच्यम्** इत्यादिना । अयमाशयः - पर्वतो महानसीयवह्निमान् धूमात् - इत्यत्र तादृशलक्षणाङ्गीकारे मास्तु अतिव्याप्तिः, किन्त्वन्यत्र तु स्यादेव । स्थलं हि इदम् - 'महानसीयवह्निः वह्निश्चे'ति बोधः विषयितासम्बन्धेन वह्निमान्, महानसीयवह्निविषयक-वह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्निविषयकज्ञानान्यतरत्वात् । एतच्चाऽसत्स्थलम्, यतः 'महानसीय-वह्निः वह्निश्च' - इत्याकारकज्ञाने महानसीयवह्निः वह्निश्चेत्युभयमपि विषयीभवति, एतच्च ज्ञानं महानसीयवह्निविषयकं, वह्निविषयकं च, 'महानसीयवह्निः' - इत्याकारकं ज्ञानं केवल-महानसीयवह्निविषयकम्, न तत्र वह्निः विषयीभवतीति महानसीयवह्निविषयकत्वमत्र ज्ञाने स्यात्, न तु महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञानत्वम्, यद् 'महानसीयवह्निः वह्निश्च' - इत्याकारकज्ञाने वर्तते ।

'महानसीयवह्निः वह्निश्च' इत्याकारकज्ञाने 'महानसीयवह्निः' - इत्याकारकज्ञाने चोभयत्र महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्निविषयकज्ञानान्यतरत्वं वर्तते, तादृश-ज्ञानयोः महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञानरूपत्वात्, महानसीयवह्निविषयकज्ञानरूप-त्वाद्वा । किन्तु वह्निः 'महानसीयवह्निः वह्निश्च' - इत्याकारकज्ञाने एव विषयीभवति, न तु 'महानसीयवह्निः' - इत्याकारकज्ञानेऽपि इति विषयितासम्बन्धेन वह्न्यभाववति महानसीय-वह्निविषयकज्ञाने तादृशान्यतरत्वलक्षणहेतोः वर्तमानत्वादसत्स्थलमिदम् ।

●

⁂ ઈતર વારક પર્યાપ્તિ આવશ્યક ⁂

उत्तरपक्ष :- (**वह्नि.**) જો તમે વહ્નિસાધ્યક સ્થલે મહાનસીયવહ્નિઅભાવવારક ઈતરવારક-પર્યાપ્તિનો લક્ષણમાં નિવેશ નહીં કરો તો વહ્નિસાધ્યક અસત્સ્થલે મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અતિવ્યાપ્તિ આવશે. તે આ રીતે - '**वह्निरयं महानसीयवह्निश्च इत्येतज्ज्ञानं = इत्येषः बोधः विषयितासम्बन्धेन वह्निमत् / वह्निमान् महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीय-वह्निविषयकज्ञानअन्यतरत्वात् । महानसीयवह्निः वह्निश्च** - આવું જ્ઞાન મહાનસીયવહ્નિવિષયક પણ છે અને વહ્નિવિષયક પણ છે. માટે, આ જ્ઞાનમાં વિષયિતાસંબંધથી વહ્નિ પણ રહે અને મહાનસીયવહ્નિ પણ રહે. તથા **महानसीयवह्निः** - આ જ્ઞાનમાં કેવલ મહાનસીયવહ્નિ જ વિષય બને. વહ્નિ ન બને. સ્પષ્ટ છે કે આ અન્યતરત્વ મહાનસીયવહ્નિવિષયક જ્ઞાનમાં પણ રહે. પરંતુ ત્યાં વહ્નિ વિષયિતાસંબંધથી ન રહે. માટે, આ સ્થલ અસત્ છે.

भवतः या मतिः तदनुसारेणाऽत्र लक्षणसमन्वयः स्यादेव, तद्यथा - अत्र महानसीयवह्न्यभावः धर्तुमिष्यते, महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितानिरूपिताऽवच्छेदकता महानसीयत्वेऽपि वर्तते, वह्नित्वेऽपि च, तत्र या वह्नित्वनिष्ठा महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तन्निष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपं वह्नित्वगतैकत्वमेव स्यात् । (अत्रेदमवधेयम् - महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमेव भवति, किन्तु प्रकृते महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वं न निवेशितमिति केवलवह्नित्वनिष्ठा या महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकता तद्वृत्तिप्रतियोगिताऽपि धर्तुं शक्यते इति तादृशप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वमपि लब्धम् ।) साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते इति साध्यतावच्छेदकतात्वाच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावविधया महानसीयवह्न्यभावो धर्तुं शक्यते । महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्निविषयकज्ञानान्यतरत्वाधिकरणविधया 'महानसीयवह्निः वह्निश्चे'त्याकारकज्ञानानि 'महान-

●

તમારા મતે જો આ સ્થલે તમારા લક્ષણ મુજબના કોઈ પણ એક અભાવના તમામ અધિકરણમાં હેતુ અવૃત્તિ થઈ જાય તો લક્ષણસમન્વય થઈ જાય. વહ્નિઅભાવ તો તમારા લક્ષણ મુજબ લઈ જ શકાય છે. ઉપરાંતમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવ પણ લઈ શકાય. કારણ કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિરૂપિતવહ્નિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. અને સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ પણ વહ્નિત્વગતએકત્વ. જો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતા લેવામાં આવે તો તાદશપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ મહાનસીયત્વ-વહ્નિત્વગતદ્વિત્વ થાય. પરંતુ અહીં તો કોઈ એકાદ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતા લેવાની પણ છૂટ છે. માટે, વહ્નિત્વગતએકત્વ તાદશરૂપ તરીકે જરૂર મળે. માટે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકવહ્નિત્વગતએકત્વરૂપઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિકઅવચ્છેદકતા (= વહ્નિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા)નિરૂપકપ્રતિયોગિતાકઅભાવ = મહાનસીયવહ્નિત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવ. જો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નનો પ્રવેશ કરાવેલ હોત તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવ ન લઈ શકાત. પણ પૂર્વે જોઈ ગયા તેમ તમે ઈતરવારકપર્યાપ્તિનો

वह्निमान् महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्नि-विषयकज्ञानान्यतरत्वादित्यत्र वह्नित्वगतैकत्वावच्छिन्नानुयोगिताक-पर्य्याप्तिकावच्छेदकताकमहानसीयवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताका-भावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य हेतौ सत्त्वेनातिव्याप्त्यापत्तेः ।

●

सीय-वह्निः' - इत्याकारकज्ञानानि च लभ्यन्ते, तत्र च महानसीयवह्नेः विषयतया विषयितासम्बन्धेन तदभावाधिकरणविधया तानि ज्ञानानि न लभ्यन्ते, किन्तु 'वह्निरयम्' - इत्यादीनि ज्ञानानि लभ्यन्ते, तत्र च तादृशान्यतरत्वं न विद्यते इति लक्षणसमन्वयात् स्यादेवाऽतिव्याप्तिः ।

एतदेवाह - **वह्निमान्, महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्निविषयकज्ञानान्यतरत्वात् - इत्यत्र** साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-**वह्नित्वगतैकत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्य्याप्तिकावच्छेदकताकमहानसीयवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताका-भावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य** = तादृशवह्नित्वगतैकत्वरूपावच्छिन्ना या वह्नित्वनिष्ठानुयोगिता तन्निरूपिका या पर्याप्तिः तया वृत्तित्वं यस्याः महानसीवह्न्यभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतायाः सा तादृशवह्नित्वगतैकत्वरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकता, तादृशावच्छेदकतानिरूपिका प्रतियोगिता महानसीयवह्न्यभावीया अर्थाद् महानसीयवह्नित्वावच्छिन्ना, अनेन महानसीयवह्न्यभाव एव प्रकृतेऽभिप्रेतः इति ग्रन्थकृता स्पष्टीकृतम्, तादृशावच्छेदकताकप्रतियोगिताकमहानसीयवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य **हेतौ** = महानसीयवह्निविषयक-वह्निविषयक-महानसीयवह्निविषयकज्ञानान्यतरत्वहेतौ **सत्त्वेनाऽतिव्याप्त्यापत्तेः** ।

●

નિવેશ તો કર્યો જ નથી. માટે, ઉક્ત રીતે મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાશે. મહાનસીય-વહ્નિઅભાવીય જેટલા પણ અધિકરણ છે તેમાંથી એક પણ અધિકરણમાં ઉક્ત હેતુ ન રહેતો હોય તેવું નથી. કારણ કે ઉક્ત બન્ને પ્રકારના જ્ઞાનમાં મહાનસીયવહ્નિ તો વિષય બને જ છે.

❋ अतिव्याप्ति दूर करवा जता सर्व परिष्कार सार्थक ❋

આ રીતે, તાદશમહાનસીયવહ્નિઅભાવના તમામ અધિકરણોમાં તાદશઅન્યતરત્વ હેતુ અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જશે. અતિવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને. જો આ અતિવ્યાપ્તિને દૂર કરવા ઈતરવારકપર્યાપ્તિનો (= संबंधकोटिमां प्रतियोगिताअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नનો) નિવેશ કરો તો આ અતિવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જાય. પણ એના દ્વારા સાબિત એ થાય કે વહ્નિસાધ્યક સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવની બાદબાકી તમને અભિપ્રેત છે. ફલતઃ

अत्र यदि 'वह्निमान्, महानसीयवह्निविषयकज्ञानत्वात्' - इत्येवं स्थलं गृह्यते तदा स्वरूपासिद्धिः, न हि तादृशः कोऽपि बोधः यो विषयितासम्बन्धेन वह्निमान् सन् महानसीयवह्नि-विषयकज्ञानत्वशाली भवति, महानसीयवह्निविषयक-तदितरविषयकज्ञानस्य केवलमहानसीय-वह्निविषयकज्ञानतो भेदविवक्षयेदमुक्तम्, अन्यथा महानसीयवह्निविषयकज्ञानत्वस्यैव हेतुत्वं युक्तं स्यादिति बोध्यम् ।

वह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्निविषयकज्ञानान्यतरत्वस्य हेतुत्वे महानसीयवह्न्यभावमा-दायाऽपि लक्षणसमन्वयः न स्यात्, महानसीयवह्न्यभावाधिकरणे वह्निविषयकज्ञाने हेतोः वृत्तित्वा-दिति अतिव्याप्त्यापादनं न शक्यं भवेदिति महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीय-वह्निविषयकज्ञानान्यतरत्वस्य हेतुत्वमुक्तम् । तथा च हेत्वधिकरणं तादृशं न किमपि लभ्यते यत्र महानसीयवह्न्यभावः वृत्तिः स्यादिति महानसीयवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः हेतौ सम्भवेत् ।

यदि चैतदतिव्याप्तिवारणाय इतरवारकपर्याप्तिः निवेश्या, अर्थात् 'स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः' - इत्येवं लक्षणमभ्युपेयम्, तथा च 'वह्निमान्, तादृशान्यतरत्वाद्' - इत्यत्र साध्यतावच्छेदकतानिष्ठप्रतियो-गितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं स्यात्, तादृशमहानसीयवह्न्यभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं महानसीयत्व-वह्नित्वगतद्वित्वं स्यात्, तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताया

●

'દુનિયાના સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક તમામ સાધ્યાભાવના જેટલા અધિકરણો તે તમામ અધિકરણોમાં અવૃત્તિત્વ હેતુમાં હોવું જોઈએ' - આવું તમને અભિપ્રેત છે. માટે, **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં ફક્ત સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક-અભાવઅધિકરણઅવૃત્તિત્વ - આ પ્રમાણે લક્ષણ બનાવવામાં આવે તો મહાનસીયવહ્નિ-અભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવે. તે અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે તથા ક્રમશઃ અન્ય અન્ય અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વનો જે પરિષ્કાર કર્યો છે તે સાર્થક થઈ જશે.

અથવા તો એક બીજો પણ રસ્તો ઉક્તઅતિવ્યાપ્તિને દૂર કરવાનો છે. 'સાધ્યાભાવ-અધિકરણનિરૂપિતવૃત્તितાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિકઅભાવ' - આટલું જ કહેવાને બદલે

तद्धारणायेतरवारकपर्य्याप्तिनिवेशे वृत्तित्वाभावकूटनिवेशे वा 'वह्निमान् धूमादि'त्यत्राव्याप्त्यापत्तेरुक्तपरिष्कारस्य सार्थक्यसम्भवादिति ।

●

एव ग्रहात् (प्रकृते प्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नत्वमिति प्रतियोगितावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नत्वमित्यादिकं सर्वं ज्ञेयम्) ततश्च महानसीयवह्न्यभावः धर्तुं न शक्यते, वह्निनिष्ठप्रतियोगिताकः वह्न्यभाव एव ग्राह्यः, वह्न्यभावाधिकरणे च 'महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने तादृशान्यतरत्वलक्षणहेतोः सत्त्वेन लक्षणसमन्वयाऽसम्भवात् स्यादेवाऽतिव्याप्तिविरहः ***इति उच्यते; तदा*** 'पर्वतो महानसीयवह्निमान् धूमात्' - इत्यत्र वह्न्यभावमादाय अतिव्याप्तिः भवेत्, वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया साध्यतावच्छेदकता या वह्नित्वनिष्ठा तद्वृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपविधया च वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेः ।

यदि चैतदतिव्याप्तिद्वयनिवारणाय उभयपर्याप्तिनिवेशः अङ्गीक्रियते तदाऽस्माभिः कृतः परिष्कारः एवाङ्गीकृतः खलु भवता इति नास्माभिः कृतपरिष्कारवैफल्यापादनं भवतां युज्यते, 'यन्माधवेनोक्तं तन्ने'त्यादिनिकृष्टचित्तवृत्तिसमतिक्रान्तत्वाद् भवतामिति आह - **तद्धारणाय** = वह्निमान् महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्निविषयकज्ञानाऽन्यतरत्वाद् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽतिव्याप्तिवारणाय **इतरवारकपर्याप्तिनिवेशे**, 'पर्वतो महानसीयवह्निमान् धूमात्' - इत्यत्र वह्न्यभावमादायाऽतिव्याप्तिवारणाय च न्यूनवारकपर्याप्तिनिवेशस्यावश्यकत्वाद् **उक्तपरिष्कारस्य** = साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य यः अन्तिमः परिष्कारः कृतः तस्य **सार्थक्यसम्भवात्**, भवतामपि तत्पथानुयायित्वा**दिति** भावः ।

न च तथापि अस्माकं मते पर्याप्तिद्वयमेव निवेशनीयम्, भवतां मते च सामनैयत्यादिकमपि निवेशनीयमिति महदन्तरम् ***इति वाच्यम्;*** 'अयं समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन यः वह्नित्वविशिष्टः, समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टश्च' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे

●

'वृत्तिताअभावनो कूट' - आ प्रमाणे प्रवेश करावो. वृत्तिताअभावना कूटनो मतलब એ थाय के कोઈ એકાદ वृत्तिताअभावने लेवाने બદલે જેટલા साध्याभावअधिकरणनिरूपितवृत्तिताअभाव ते तमाम लेवाना. प्रस्तुतमां साध्याभावअधिकरणनिरूपितवृत्तिताअभाव બે મળે -

सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वत्, समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रकारताकसमवाय-सम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारताककालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारताकज्ञान-समवाय-सम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रकारताककालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारताकज्ञानान्यत-रत्वादित्यत्र समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावमादायातिव्याप्त्यापत्तेः सामनैयत्यघटितकल्पानुसरणस्याऽऽवश्यकत्वात् ।

अयमाशयः - यदि स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेद-कत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्ति-प्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं लक्षणमभ्युपगम्यते अभ्युपगम्यते च तादृशरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावस्य यस्य कस्यचित् सर्वेषु अधिकरणेषु वृत्तित्वाभावः व्याप्तिः तदा 'अयं समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन महानसीयत्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः' - इत्येतज्ज्ञानं विषयितासम्बन्धेन समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तद्वत्, तज्ज्ञानत्वात् - इत्यत्र समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावमादायाऽव्याप्तिः न सम्भवति, स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्य-तावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगिताकाभाव-विधया समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावग्रहणेऽपि तादृशा-भावविधया समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावस्याऽपि ग्रहणसम्भवात् तदधिकरणे च सर्वत्र हेतोरवृत्तितया लक्षणसम-न्वयात् । तथा चैतदव्याप्तिनिवारणाय न सामनैयत्यघटितकल्पानुसरणमावश्यकम् ।

●

(૧) વહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતાઅભાવ અને

(૨) મહાનસીયવહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતાઅભાવ. કારણ કે સાધ્યાભાવ તરીકે પ્રસ્તુતમાં વહ્નિઅભાવ પણ લઈ શકાય છે અને મહાનસીયવહ્નિઅભાવ પણ લઈ શકાય છે. આ બન્ને વૃત્તિતાઅભાવ તો ઉક્ત હેતુમાં છે નહીં. માટે, વૃત્તિતાઅભાવનો કૂટ = સમૂહ ઉક્ત હેતુમાં ન મળે. ફલતઃ લક્ષણસમન્વય ન થતા અવ્યાપ્તિ આવે.

પરંતુ આ મુજબ તો **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં જો સાધ્યતાઅવચ્છેદક-અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવકૂટવત્ત્વ - આટલું જ લક્ષણ

तथापि पूर्वोक्ताऽसत्स्थलेऽतिव्याप्तिः दुर्वारा, तादृशं स्थलञ्च असत्, यतः समवायसम्बन्धावच्छिन्नद्रव्यत्वनिष्ठप्रकारताकसमवायसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारताककालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्नित्वनिष्ठप्रकारताकज्ञानं = 'अयं समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति, कालिकेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टः' - इत्याकारकं ज्ञानम्, तदन्यदन्यतरप्रविष्टं ज्ञानं नाम 'अयं समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः, समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टश्च' इत्याकारकं ज्ञानम् । एतादृशद्विविधज्ञानेऽन्यतरत्वलक्षणहेतुः वर्तते, साध्यञ्च समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः सः नोभयविधे ज्ञाने विषयीभवति, 'समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति, समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति कालिकेन वह्नित्वविशिष्टः अयम्' - इत्येतज्ज्ञाने तस्याऽविषयत्वादिति हेत्वधिकरणे साध्यस्याऽवृत्तितयाऽसत्स्थलमिदम् ।

तत्र च समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तदभावः धर्तुमिष्यते । साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपञ्च प्रकृते द्रव्यत्व-वह्नित्वगतद्वित्वम्, तादृशाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपञ्चापि द्रव्यत्व-वह्नित्वगतद्वित्वमिति तादृशाभावः धर्तुं शक्यते । तादृशोभयविधेऽपि ज्ञाने समवायेन द्रव्यत्वविशिष्टत्वे सति समवायेन वह्नित्वविशिष्टत्वे सति यः कालिकेन वह्नित्वविशिष्टस्तस्य विषयतया तदभावाधिकरणविधया न तादृशं द्विविधं ज्ञानं लभ्यते, किन्तु अन्यदेव, तत्र च तादृशान्यतरत्वहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयान्नास्त्येवाऽतिव्याप्तिविरह इति भवेदेवाऽतिव्याप्तिः, एतन्निवारणाय च सामनैयत्यादिकमनुसर्तव्यमेव, तथा च नाऽस्मत्परिष्कारवैफल्योद्घोषणं भवतां सङ्गच्छते इति तत्परिष्कारसार्थक्यसम्भवः ।

●

કહેવામાં આવે તો સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવ તરીકે વહ્નિઅભાવ અને મહાનસીયવહ્નિઅભાવ - ઉભય લઈ શકાતા હોવાથી

(૧) મહાનસીયવહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવ અને

(૨) વહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ - બન્ને ધૂમ હેતુમાં રહેવા જોઈએ. જે ધૂમ હેતુમાં છે નહીં. માટે, લક્ષણસમન્વય ન થતા અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને. આ અવ્યાપ્તિ દૂર તો જ થાય કે જો મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ ન શકાય. તે માટે અમે જે સાધ્યતાઅવચ્છેદક-

ननु वह्निमान्, महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्निविषयकज्ञानान्यतरत्वात् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय अतिव्याप्तिवारणाय न इतरवारकपर्याप्तिः निवेश्यते, किन्तु वृत्तित्वाभावकूटः निवेश्यते, अर्थात् साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावाः ये केऽपि तेषां सर्वेषां सर्वेषु अधिकरणेषु वृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावकूटः हेतौ अपेक्षितः, तादृशस्थले साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकमहानसीयवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य तादृशान्यतरत्वे हेतौ सत्त्वेऽपि साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नानुयोगितानिरूपकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तिताभावविरहात् तादृशवृत्तित्वाभावकूटः न स्यादिति लक्षणसमन्वयाऽभावान्नैवाऽतिव्याप्ति***रिति चेत् ?***

स्वागतं खलु अस्माकं मते ! अस्माभिरुच्चैरेतदेव उच्यते खलु ! किमद्यावधि तन्न श्रुतम् ? अस्तु, अधुना शृणोतु पठतु वा - एवं हि लक्षणमभ्युपगम्यते चेत् ? तदा नैव स्यादतिव्याप्तिः इति काममनुमन्यामहे वयम्, किन्तु एवं सति 'पर्वतो वह्निमान् धूमात्' - इत्यत्राऽव्याप्तिः दुर्वारा, यतः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं

●

અવચ્છિન્નત્વના પરિષ્કાર કર્યા તે બધાં સાર્થક છે. વૃત્તિતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાકઅભાવનો કૂટ કહેવામાં પણ આ તકલીફ તમને પડવાની જ છે. અહીં વૃત્તિતાત્વઅવચ્છિન્નત્વ પ્રતિયોગિતાનું વિશેષણ છે. તદુપરાંતમાં અભાવનો કૂટ પણ લેવાનો છે. બન્નેમાંથી એકનો પણ અનાદર એટલે આપત્તિનું આવાગમન.

પ્રસ્તુતમાં (૧) ઈતરવારકપર્યાપ્તિના નિવેશથી લક્ષણ કેવું થાય ? (૨) તેના દ્વારા કેવી રીતે ઉક્ત અતિવ્યાપ્તિ ટળી જાય ? - આ બન્ને પ્રશ્નોના જવાબો અને આવા જ બીજા પ્રશ્નોના જવાબો સુજ્ઞેય હોવાથી સ્વયં સમજી લેવા. ઈતરવારકપર્યાપ્તિના કાર્ય તરીકે જ મહાનસીયવહ્નિઅભાવનું વારણ દેખાડેલું છે. અને પૂર્વે અનેક વાર આ વાત જણાવી દીધેલ છે. માટે, વર્તમાનમાં તેના ઉપરની છણાવટ પુનરુક્તિના ભયથી અને ગ્રંથગૌરવના ભયથી ટાળેલ છે. આમે'ય આટલા અભ્યાસથી વ્યુત્પન્નમતિવાળા માટે આ ગ્રહણ કરવું ઘણું સરળ છે.

वह्नित्वगतैकत्वं वर्तते, वह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठा या प्रतियोगिता महानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतानिष्ठा च या प्रतियोगिता तन्निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपमपि वह्नित्वगतैकत्वमेव वर्तते इति धूमहेतौ साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावसत्त्वेऽपि साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपावच्छिन्नानुयोगितानिरूपकपर्याप्तिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकमहानसीयवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविरहेण धूमहेतौ तादृशवृत्तित्वाभावकूटः नैव स्यादिति लक्षणसमन्वयाऽसम्भवात् स्यादेवाऽव्याप्तिः । तथा च महानसीयवह्न्यभाववारणाय अन्यत्राऽपि चाऽव्याप्तिवारणाय ये ये परिष्काराः पूर्वमस्माभिः प्रदर्शिताः ते सर्वेऽपि सार्थक्यमेव भजन्ते खलु ।

एतदेवाह - **तद्वारणाय** = वह्निसाध्यकतादृशान्यतरत्वहेतुकोक्तस्थलेऽतिव्याप्तिवारणाय **वृत्तित्वाभावकूटनिवेशे, वा**शब्दः इतरवारकपर्याप्तिनिवेशापेक्षया निवेशान्तरप्रदर्शकः, **वह्निमान् धूमाद् - इत्यत्राऽव्याप्त्यापत्तेरुक्तपरिष्कारस्य** = सामनैयत्यादिघटितपरिष्कारस्य **सार्थक्यसम्भवादिति** ।

●

❋ सर्वपरिष्कारसार्थक्यउपपादन ❋

शब्दार्थ :- उत्तर :- આપની શંકા વ્યાજબી નથી. કારણ કે '**अयं महानसीयवह्निः वह्निश्च' - इत्येषः बोधः वह्निमान् महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्निविषयकज्ञानाऽन्यतरत्वात्** - આ સ્થલમાં સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિ-અનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવહ્નિત્વગતએકત્વઅવચ્છિન્નઅનુયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિક(વહ્નિનિષ્ઠ)-અવચ્છેદકતાનિરૂપક-મહાનસીયવહ્નિત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાકઅભાવઅધિકરણનિરૂપિત-વૃત્તિત્વઅભાવ હેતુમાં રહેલ હોવાથી અતિવ્યાપ્તિની આપત્તિ આવશે. ઉક્ત સ્થલમાં જો 'મહાનસીયવહ્નિવિષયક' - આ પ્રમાણે હેતુમાં લખવામાં ન આવે તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અતિવ્યાપ્તિ આપી જ ન શકાય. આ રીતે દરેક પદનું કૃત્ય વિચારી લેવું. આ અતિવ્યાપ્તિનું વારણ કરવા માટે જો ઈતરવારકપર્યાપ્તિનો નિવેશ કરશો અથવા તો વૃત્તિત્વ-અભાવના કૂટનો પ્રવેશ કરશો તો પૂર્વોક્ત યુક્તિથી **वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલે અવ્યાપ્તિની આપત્તિ આવવાને કારણે ઉક્ત પરિષ્કાર સાર્થક સંભવી શકશે.

ननु वह्निमान्, महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्निविषयकज्ञानान्यतरत्वात् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽतिव्याप्तिवारणाय इतरवारकपर्याप्तिरपि न निवेश्या, वृत्तित्वाभावकूटोऽपि न निवेश्यः, किन्तु साध्यनिष्ठत्वस्य प्रतियोगितावि‌शेषणविधया प्रवेशः कार्यः, तथा चैवं लक्षणम् - स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्ति-साध्य-निष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः इति । उक्तस्थले महानसीयवह्न्य-भावीयप्रतियोगितानिरूपितवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-रूपविधया वह्नित्वगतैकत्वप्राप्तेः साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयो-गितावच्छेदकरूपविधयाऽपि वह्नित्वगतैकत्वस्यैव प्राप्तेश्च तादृशमहानसीयवह्न्यभावीयप्रतियोगि-तायां स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकता-त्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं भवेत्, किन्तु महानसीयवह्न्य-भावीयप्रतियोगिता महानसीयवह्निनिष्ठा, महानसीयवह्निश्च न साध्यमिति (प्रस्तुते वह्नेः विषयिता-सम्बन्धेन साध्यत्वेन महानसीयवह्निः नैव साध्यम्, महानसीयवह्नेः तत्राऽविषयत्वात्) तादृशाभावीय-

●

❀ साध्यनिष्ठत्वना प्रवेशथी आपत्तिवारणप्रयास ❀

(अत.) केवल ईतरवारकपर्याप्तिनो के वृत्तित्वअभावकूट वगेरेनो ज्यां प्रवेश करावको पडे त्यां **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - आ स्थलमां तमारो सिद्धांत पडी भांगता अव्याप्ति आवे छे. माटे, कदाच उक्त अतिव्याप्तिने दूर करवा तमे एक नवो परिष्कार करशो तो पण ते काम नहीं लागे.

ते परिष्कार आ रीते थई शके --

"साध्यताअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकरूपमां स्वनिरूपितअवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकत्वसंबंधथी वृत्ति अने साध्यनिष्ठ एवी प्रतियोगितानिरूपकअभावअधिकरणअवृत्तित्व."

आमां आखुं लक्षण पूर्ववत् छे. फक्त 'साध्यनिष्ठ' आटलुं एक नवुं पद उमेरायुं छे. महानसीयवह्निअभावीय-महानसीयवह्निनिष्ठ-प्रतियोगिता साध्यनिष्ठ न कही शकाय. माटे, ते लई न शकाय. आ प्रमाणे महानसीयवह्निअभावने लईने आवती अव्याप्ति दूर थई जाय. परंतु, आ परिष्कार पण व्याजबी नथी. कारण के महानसीयवह्नित्वअवच्छिन्नवह्निनो

प्रतियोगितायां साध्यनिष्ठत्वं न स्यात्, तथा च स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्ति-साध्यनिष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकाभावविधया महानसीयवह्न्यभावो धर्तुं न शक्यते, किन्तु वह्न्यभावः एव ग्राह्यः, वह्न्यभावीयप्रतियोगितायाः स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवह्नित्वगतैकत्वे वृत्तित्वात्, साध्यनिष्ठत्वाच्च, वह्न्यभावाधिकरणे च 'महानसीयवह्निरयम्' - इत्यादिज्ञाने तादृशान्यतरत्वहेतोर्वृत्तितया लक्षणाऽसमन्वयाद् नैवाऽतिव्याप्त्यवकाशः ।

एतल्लक्षणे विशिष्टवैशिष्ट्यभावविचारे तादृशसम्बन्धेन तादृशरूपवृत्तित्वं साध्यञ्च (आधेयतासम्बन्धेन) प्रतियोगितायां विशेषणविधया भासेते, प्रतियोगिता अभावे, अभावोऽधिकरणे विशेषणतया भासेते, अधिकरणञ्च वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदताकप्रतियोगिताकाभावे इति स्वावच्छेदकतानिष्ठ-

●

અભાવ લઈને અતિવ્યાપ્તિ આપી શકાય છે. આ અભાવીયપ્રતિયોગિતા વહ્નિનિષ્ઠ = સાધ્યનિષ્ઠ છે. તથા બાકીનો લક્ષણસમન્વય પૂર્વવત્ રીતે થઈ જશે. અતિવ્યાપ્તિ દુર્વાર બનશે. આ અતિવ્યાપ્તિને દૂર કરવાના બે રસ્તા છે -

(૧) વૃત્તિત્વઅભાવના કૂટનો નિવેશ. પૂર્વોક્ત રીતે જો કૂટનો નિવેશ કરવામાં આવે તો અતિવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જાય. પરંતુ, **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલે અવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને કે જેને દૂર કરવા માટે ઉક્ત પરિષ્કારો સાર્થક થઈ જશે.

(૨) દ્વિતીય રસ્તો છે - વૃત્તિતાસામાન્યાભાવનો. એનો અર્થ પણ વૃત્તિતાઅભાવના કૂટ જેવો જ છે. તમે વૃત્તિતાસામાન્યાભાવનો કે કૂટનો પ્રવેશ કરાવો તો તેના દ્વારા સ્પષ્ટ થઈ જાય કે તમને 'જેટલા પણ સાધ્યાભાવ તરીકે મળે તે તમામના અધિકરણમાં અવૃત્તિ જે હેતુ હોય તે હેતુ સદ્ધેતુ' - આ સિદ્ધાંત માન્ય છે. તેથી જો ફક્ત સાધ્યતાઅવચ્છેદક-અવચ્છિન્ન જ જણાવો તો **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આવતા ઉક્ત પરિષ્કારો સાર્થક સાબિત થાય.

અહીં જે 'સાધ્યનિષ્ઠત્વ'ઘટિતપરિષ્કાર કર્યો તેમાં અવચ્છેદકતાઓને પ્રવેશ આપી જે લક્ષણ બને તે શબ્દાર્થમાંથી જાણી લેવું. અહીં પ્રશ્ન ઉઠી શકે કે - વારે વારે આ અવચ્છેદકતાને મૂકી લક્ષણ શા માટે જણાવતા હશે ? આનો ઉત્તર એ જ કે 'લક્ષણગત દરેક પદાર્થો પરસ્પર ઉપશ્લિષ્ટ છે, સંકળાયેલા છે' - તેવું જણાવવા માટે વારે વારે અવચ્છેદકતાનો પ્રવેશ કરી લક્ષણ બનાવવામાં આવે છે અને વાત પાછી સ્પષ્ટ જ છે. અઘરી નથી. આ

अत एव *साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्ति-साध्यनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावत्वेन तादृशाऽभावनिवेशोऽ* ***प्यपास्तः;***

●

प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्ति-साध्यनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावत्वेन तादृशोऽभावः लक्षणम् इति । अत्र नूतनपरिष्कारस्यैव विशिष्टवैशिष्ट्यभावेन विचारः विधीयते, प्राचीनपरिष्कारीयतद्विचारस्य पूर्वोक्तरीत्या सुगम्यत्वादिति।

एतदेवाह - स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन **साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्ति-साध्यनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावत्वेन** लक्षणविधया **तादृशाभावनिवेशः** = स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्ति-साध्यनिष्ठ-प्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य निवेशः ।

●

બધાં પદાર્થો સરળ હોવાથી અને સ્પષ્ટ હોવાથી સંક્ષેપમાં જણાવેલ છે. જો ન સમજાય તો આ જ મેટર પુનઃ વાંચજો, પદાર્થ સ્પષ્ટ છે. માટે, ચોખ્ખો થયે જ છૂટકો.

❁ सर्व परिष्कारो सार्थक - ईति सिद्धम् ❁

शब्दार्थ :- अत एव = વૃત્તિતાઅભાવ કૂટ વગેરેનો પ્રવેશ અવ્યાપ્તિઆપાદક હોવાથી અને તદ્અપ્રવેશ અતિવ્યાપ્તિઆપાદક હોવાથી જો તમે સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાકઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવનો સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિ-સાધ્યનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતવૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવત્વરૂપે પ્રવેશ કરો તો તે

खण्डयति - **अत एव तादृशाभावनिवेशोऽप्यपास्तः**, यस्मात् कारणाद् इतरवारकपर्याप्तिनिवेशः वृत्तित्वाभावकूटनिवेशश्च न भवदभिलषितसिद्धये सञ्जातौ, तस्मादेव कारणादेषोऽपि निवेशः न भवदभिलषितं साधयिष्यति इति भावः ।

कारणमेव स्पष्टयति - **उक्तव्यभिचारिणी**त्यादि । अयं भावः - आदौ एतत्प्रश्नोत्तरं ददातु - भूतले नीलघटसत्त्वे घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाभावो न सम्भवति, किन्तु रक्तघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाभावः = रक्तघटत्वावच्छिन्नघटनिष्ठप्रतियोगिताकाभावः सम्भवेदेव खलु ? सम्भवेदेव, रक्तघटत्वावच्छिन्ना प्रतियोगिता रक्तघटेऽस्तु घटे वा द्रव्ये वा, किन्तु भूतले रक्तघटविरहे रक्तघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः भवेदेव, प्रतियोगितायाः रक्तघटत्वेनाऽवच्छिन्नतया घटनिष्ठप्रतियोगिताकस्य द्रव्यत्वनिष्ठप्रतियोगिताकस्य वा तादृशाभावस्य रक्तघटत्वावच्छिन्नेन सममेव विरोधव्यक्तेः ।

एवमेव उक्तासत्स्थले महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नमहानसीयवह्निनिष्ठप्रतियोगिताकाभावः मा गृह्यताम्, तादृशाभावस्य साध्यनिष्ठप्रतियोगिताकत्वविरहात्, किन्तु महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नवह्निनिष्ठप्रतियोगिताकाभावः गृह्यताम् । 'अयं महानसीयवह्निः, वह्निश्च' - इत्येतज्ज्ञाने 'अयं महानसीयवह्निः' - इत्येतज्ज्ञाने च महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नस्य विषयतया महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः नैव विद्यते, तादृशाभावीयप्रतियोगिता महानसीयवह्नौ वर्तते, वह्नौ वेति अन्यदेतत् । महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावो नाम महानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकताकवह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभाव इति महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नवह्निनिष्ठप्रतियोगिताकाभावीयवह्नित्वनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकतावृत्तिप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं रूपं वह्नित्वगतैकत्वं स्यादेव ।

अतः महानसीयत्वनिष्ठावच्छेदकताक-वह्नित्वनिष्ठावच्छेदकताकवह्निनिष्ठप्रतियोगिताकाभावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकवह्नित्वगतैकत्वरूपवृत्तित्वस्य साध्यनिष्ठत्वस्य च सत्त्वात् तादृशोऽभावः स्वावच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगितानिरू-

●

પ્રવેશ પણ વ્યર્થ સાબિત થશે, તેનો પણ નિરાસ થઈ જશે. કારણ કે ઉક્ત વ્યભિચારી સ્થલમાં = **'महानसीयवह्निः वह्निश्चाऽयम्' - इति बोधः विषयितासम्बन्धेन वह्निमान्, महानसीयवह्नि-**

उक्तव्यभिचारिणि महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नवह्निनिष्ठप्रतियोगिताका-भावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य हेतौ सत्त्वेनातिव्याप्त्यापत्तेः, तद्वारणाय सामान्याभावस्य कूटस्य वा निवेशे 'वह्निमान् धूमादि'-त्यत्राव्याप्त्यापत्तेरिति ।

●

पकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिसाध्यनिष्ठप्रतियोगिताकाभावविधया धर्तुं शक्यते । 'अयं महानसीय-वह्निः वह्निश्च', 'अयं महानसीयवह्निः' - इत्येतादृशज्ञानादौ तादृशाभावः नैव स्यात्, किन्तु 'अयं वह्निः' इत्यादिज्ञाने एव, तत्र च महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्नि-विषयकज्ञानान्यतरत्वहेतोरवृत्तितया लक्षणसमन्वयात् स्यादेवातिव्याप्तिः ।

एतदेवाह - **उक्तव्यभिचारिणि** स्थले = 'वह्निमान्, महानसीयवह्निविषयकवह्निविषयकज्ञान -महानसीयवह्निविषयकज्ञानान्यतरत्वात्' - इत्याकारकासत्स्थले, यद्वा **उक्तव्यभिचारिणि हेतौ** इत्यग्रिमपदेनाऽन्वयः, हेतुश्च तादृशान्यतरत्वलक्षण एवेति, **महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नवह्निनिष्ठ-प्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य हेतौ** तादृशान्यतरत्वलक्षणे **सत्त्वेनाऽतिव्या-प्त्यापत्तेः** ।

तद्वारणाय = एतदतिव्याप्तिवारणाय पूर्वोक्तरीत्या **सामान्याभावस्य** = याः काश्चिद् वृत्तिताः तासां सर्वासामभावः, तादृशप्रतियोगिताकाः यावन्तोऽभावाः तेषां यावन्ति अधिकरणानि तेषु सर्वेषु वृत्तित्वाभावः = वृत्तितासामान्याभावः तस्य इत्यर्थः उन्नीयते, यद्वा सामान्याभावः = सामान्यश्चासौ अभावश्चेति व्युत्पत्त्या अभावसामान्यम्, अर्थात् तादृशप्रतियोगिताकाः यावन्तोऽ-भावाः तेषां सर्वेषाम् = अभावसामान्यस्य यावन्ति अधिकरणानि तावत्सु सर्वेषु वृत्तित्वाभावः इत्यर्थः, एतादृशसामान्याभावस्य **कूटस्य वा** = पूर्वोक्तवृत्तित्वाभावकूटस्य वा **निवेशे** 'पर्वतो

●

विषयकवह्निविषयकज्ञान-महानसीयवह्निविषयकज्ञानाऽन्यतरत्वात् - આ असत्स्थलमां महानसीय-वह्नित्वअवच्छिन्नवह्निनिष्ठप्रतियोगिताकअभावअधिकरणनिरूपितवृत्तित्वअभाव हेतुमां रहेल होवाथी अतिव्याप्तिनी आपत्ति आवे. आ अतिव्याप्तिना वारण माटे वृत्तितासामान्याभावनो के वृत्तित्वअभावकूटनो प्रवेश करावववामां आवे तो **वह्निमान् धूमात्** - आ स्थलमां पूर्वोक्त युक्तिथी अव्याप्तिनी आपत्ति आवी पडे. के जेने दूर करवा माटे अमारा पूर्वोक्त तमाम परिष्कारो जरूरी बने. एटले के अमारा पूर्वोक्त तमाम परिष्कारो सार्थक साबित थाय.

वह्निमान् धूमात्' - **इत्यत्र** महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्त्यापत्तेरिति उक्तपरिष्काराणां सार्थक्यमनाविलम्, अर्थाद् अन्त्यपरिष्कारः सुविस्तृतः यः अस्माभिः प्रदर्शितः तत्पर्यन्तानुसरणस्याऽऽवश्यकतया न तत्प्रदर्शनं निष्फलमित्याशयः ।

पुनः शङ्कते - **अथेत्यादि** । तत्तदतिव्याप्तिनिवारणाय तत्तत्परिष्कारप्रवेशस्याऽऽवश्यकत्वेन पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिवारणाय तत्तत्परिष्कारसार्थक्य-

●

❋ અવ્યાપ્તિ દૂર કરવા બાલિશ પ્રયત્ન ❋

પૂર્વપક્ષ :- (**अथ.**) વૃત્તિત્વઅભાવનો કૂટ લક્ષણમાં પ્રવિષ્ટ કરો કે બીજું કંઈ તો પણ **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ તો આવવાની નથી. કારણ કે તમે જણાવ્યું કે "જો વૃત્તિત્વઅભાવના કૂટનો પ્રવેશ કરાવો અને ફક્ત સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વને જ પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે રાખો તો **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ આવે. કારણ કે ફક્ત સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવ લઈ શકાતો હોય તો તો મહાનસીયવહ્નિઅભાવ પણ લઈ શકાય. વૃત્તિત્વઅભાવકૂટ એટલે તમામ વૃત્તિત્વઅભાવ. માટે, જો ધૂમમાં -

(૧) મહાનસીયવહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ અને

(૨) વહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ - આ બન્ને અભાવ રહે તો જ વૃત્તિત્વઅભાવકૂટ ધૂમમાં રહ્યો કહેવાય. પરંતુ, ધૂમમાં ઉક્ત બન્ને અભાવ રહેતા નથી. માટે, લક્ષણસમન્વય ન થતા અવ્યાપ્તિ આવે." પરંતુ, તમારી આ વાત વ્યાજબી નથી. કારણ કે ધૂમમાં વહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવ પણ રહે છે અને મહાનસીયવહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ પણ રહે છે. જુઓ ! મહાનસીયવહ્નિઅભાવ પર્વત ઉપર રહે છે. અને પર્વત ઉપર ધૂમ પણ રહે છે. માટે તમે એમ કહો છો કે મહાનસીયવહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતા ધૂમમાં રહેલ છે, પણ અમને એક જવાબ આપો કે જલહ્રદમાં રહેનાર જે મહાનસીયવહ્નિઅભાવ તેના અધિકરણમાં ધૂમ વૃત્તિ છે કે અવૃત્તિ? પર્વતમાં રહેનાર મહાનસીયવહ્નિઅભાવ અને જલહ્રદમાં રહેનાર મહાનસીયવહ્નિઅભાવ જુદા - જુદા જ છે. માટે, જલહ્રદમાં રહેનાર મહાનસીયવહ્નિઅભાવ પર્વતમાં ન રહે. પર્વતમાં રહેલ મહાનસીયવહ્નિઅભાવ જલહ્રદમાં ન રહે. તેથી, જ્યારે જલહ્રદવૃત્તિમહાનસીયવહ્નિઅભાવ લેવામાં આવે ત્યારે તેના તમામ અધિકરણોમાં એક માત્ર જલહ્રદ જ આવશે. ધૂમ હેતુ ત્યાં અવૃત્તિ જ છે. આ રીતે, જલહ્રદવૃત્તિમહાનસીયવહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિત-

मिति भवता उक्तम्, किन्तु नैतत्सम्यक्, यतः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः - इत्येवं लक्षणाभ्युपगमेऽपि पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः न सम्भवति, यद्यपि साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविधया महानसीयवह्न्यभावो धर्तुं शक्यते तथापि (१) जलह्रदे वर्तमानः यः महानसीयवह्न्यभावः तदधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः धूमहेतौ स्यादेव, (२) महानसीयवह्न्यभावस्याधिकरणं यो जलह्रदः तन्निरूपितवृत्तित्वाभावोऽपि धूमहेतौ स्यादेव, (३) महानसीयवह्न्यभावाधिकरणपर्वतनिरूपितवृत्तित्वघटोभयाभावः = महानसीयवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगिताकाभावोऽपि स्यादेवेति लक्षणसमन्वयात् कुतोऽव्याप्त्याशङ्काऽपि ?

●

વૃત્તિતાઅભાવ ધૂમમાં રહી જશે. વહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતાઅભાવ તો છે જ. આ રીતે, 'સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક તમામ અભાવના અધિકરણમાં અવૃત્તિત્વ હેતુમાં રહેવું જોઈએ' - આવું સ્વીકારીએ તો પણ **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં લક્ષણસમન્વય થઈ જ જાય છે. અવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ રહેતો નથી. આથી, માનવું જ રહ્યું કે સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વના તમે કરેલા પરિષ્કારો વ્યર્થ જ છે !

બીજી રીતે પણ **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલની અવ્યાપ્તિ દૂર કરી શકાય છે - મહાનસીયવહ્નિઅભાવ દુનિયાના જેટલા છે તે બધાં લઈએ. તેના અધિકરણ તરીકે પર્વત, જલહ્રદ વગેરે ઘણાં મળે. પરંતુ આપણે તેમાંથી એક જ જલહ્રદને જ લઈએ. અને તેમાં ધૂમ હેતુને અવૃત્તિ સાબિત કરી દઈએ. મહાનસીયવહ્નિઅભાવઅધિકરણજલહ્રદનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ તો ધૂમમાં મળી જ જાય. 'તમામ અધિકરણમાં અવૃત્તિ હેતુ હોવો જોઈએ' - આવું માનવાનું પ્રયોજન શું ? આ બીજી રીતે પણ મહાનસીયવહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ ધૂમ હેતુમાં રહી જવાથી વૃત્તિત્વઅભાવનો કૂટ ધૂમ હેતુમાં રહી જશે. લક્ષણસમન્વય થઈ જશે. અવ્યાપ્તિ ક્યાંથી આવશે કે જેના માટે આટ-આટલા પરિષ્કારો તમને અનિવાર્ય જણાય છે ?

હજુ ત્રીજી રીત પણ છે - **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલે અવ્યાપ્તિ દૂર કરવાની. મહાનસીયવહ્નિઅભાવ દુનિયાના જેટલા હોય તે તમામ લઈએ, તેના અધિકરણો પણ જેટલા હોય તે તમામ લઈએ. આ અધિકરણોમાં પર્વત પણ સમાવિષ્ટ હોવાથી મહાનસીયવહ્નિઅભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતા જ ધૂમમાં રહે. વૃત્તિતાઅભાવ નહીં. પરંતુ, ધૂમમાં ઘટ અને વૃત્તિતા બન્ને રહે ? તમે કહેશો ન જ રહે. મતલબ કે ધૂમમાં વૃત્તિતા-ઘટઉભયાભાવ

अथ *तथाप्युक्तपरिष्कारो व्यर्थः । महानसीयवह्न्यभावस्य ह्रदवृत्ते-र्य्यदधिकरणं तन्निरूपितवृत्तित्वाभावस्य, महानसीयवह्न्यभावाधिकरण-ह्रदनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य तादृशवृत्तित्व-घटोभयाभावस्य (च) हेतौ सत्त्वेनाऽव्याप्त्यभावा****दिति चेत् ?***

●

एतदेवाह - **तथापि** = तत्तदतिव्याप्तिवारणाय तत्तत्परिष्कारकरणेऽपि पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिवारणाय **उक्तपरिष्कारः** सामनैयत्यादिघटितो **व्यर्थ** एव । हेतुमाह - **महानसीयवह्न्यभावस्य ह्रदवृत्तेः** = जलह्रदवृत्तितावि‌शिष्टमहानसीयवह्न्य-भावस्य **यदधिकरणं** जलह्रदादि एव, न तु पर्वतादि, जलह्रदवृत्तितावि‌शिष्टमहानसीयवह्न्यभावस्य जलह्रदे एव वर्तमानत्वात्, न तु पर्वतादौ **तन्निरूपितवृत्तित्वाभावस्य** धूम**हेतौ सत्त्वेन** 'वह्निमान् धूमात्' - इत्यत्र अव्याप्त्यभावादित्यन्वयः, अन्यथाऽव्याप्तिनिवारणमाह - **महानसीयवह्न्यभावाधि-करणह्रदनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य** = महानसीयवह्न्यभावाधिकरणं यद् ह्रदलक्षणं तन्निरूपितवृत्तित्वा-भावस्य धूम**हेतौ सत्त्वेनाऽव्याप्त्यभावात्, तादृशवृत्तित्व-घटोभयाभावस्य च** = साध्यतावच्छेदका-वच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्व-घटोभयाभावस्य धूम**हेतौ सत्त्वेन अव्याप्त्य-भावात्** ।

●

मळी जाय. वृत्तिताअभाव = वृत्तितात्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताकअभाव. उक्तउभयाभाव पण वृत्तितात्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताक तो छे ज उपरांतमां घटत्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताक पण छे. माटे, तादृशउभयाभाव लई शकाशे. मतलब के धूममां महानसीयवह्निअभाव-अधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताकअभाव मळी जशे. आ रीते, तमारा लक्षण मुजब पण लक्षणसमन्वय थई जवाथी अव्याप्तिने क्यां अवकाश छे ?

❋ शब्दो बोले छे, भावार्थना मंच उपर ❋

शब्दार्थ :- प्रश्न :- तथापि = वृत्तित्वअभावना कूटनो प्रवेश करावो तो पण तमे जे साध्यताअवच्छेदकअवच्छिन्नत्वना परिष्कारो कर्या छे ते व्यर्थ ज साबित तशे. कारण के (१) ह्रदवृत्ति = जलह्रदमां रहेनार महानसीयवह्निअभावना जे अधिकरणो तन्निरूपितवृत्तित्व-अभाव, (२) महानसीयवह्निअभावअधिकरणीभूत जे जलह्रद तन्निरूपितवृत्तित्वअभाव, (३) महानसीयवह्निअभावअधिकरणनिरूपितवृत्तित्व-घटउभयाभाव हेतुमां = धूममां रहेल होवाथी **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - आ स्थलमां अव्याप्तिनी कोई शक्यता नथी.

एतन्मतस्य सर्वथानुचितत्वं प्रदर्शयति - **इति चेत् ? न** इत्यादि । अयमाशयः - अहो भवतो बुद्धिकौशल्यम् ! एवं हि अव्याप्त्यपाकरणे 'पर्वतो धूमवान् वह्नेः' - इत्यत्र अतिव्याप्तिः स्यादेव, यथा तिसृभिः रीतिभिः भवताऽव्याप्तिनिवारणं कृतम्, तथा ताभिरेव रीतिभिः अतिव्याप्तिः स्यात् । (१) साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नो यः ह्रदवृत्तिः धूमाभावः = ह्रदवृत्तितावैशिष्टः धूमाभावः तदधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः वह्निहेतौ अस्त्येव, ह्रदवृत्तितावैशिष्टधूमाभावाधिकरणविधया जलह्रदस्यैव प्राप्तेः, तत्र च वह्निहेतोरवृत्तित्वादिति लक्षणसमन्वयात् स्यादेवातिव्याप्तिः ।

(२) साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकधूमाभावाधिकरणं यज्जलह्रदलक्षणं तन्निरूपित-वृत्तित्वाभावोऽपि वह्निहेतौ सत्त्वेन लक्षणसमन्वयात् स्यादेवाऽतिव्याप्तिः । प्रथमप्रकारे अभावः प्रातिस्विकः गृहीतः, तदधिकरणविधया च कस्यचिदपि ग्रहणावकाशः, किन्तु अभावस्य प्रातिस्विकस्य ग्रहणादधिकरणमपि तादृशमेव लभ्यते । द्वितीयस्मिन् प्रकारे चाऽभावः कीदृशोऽपि गृह्णातु, किन्तु तदधिकरणविधया जलह्रदादिकमेव ग्राह्यमिति रीत्याऽतिव्याप्तिः दत्ता इति उभयप्रकारविशेषः ।

(३) साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकधूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्व-घटोभयाभाव-स्यापि वह्निहेतौ सत्त्वेन लक्षणसमन्वयः स्यादेवेति अतिव्याप्तिरपि स्यादेव ।

ततश्चैतदतिव्याप्तिनिवारणाय वृत्तित्वसामान्याभावो निवेश्यः, अर्थात् साध्यतावच्छेदकाव-च्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वसामान्याभावः निवेश्यः । वृत्तित्वसामान्याभावस्य विस्तृतार्थ एवं भावनीयः - साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाः यावन्तोऽभावाः (१) तावतां सर्वेषां (२) यावन्ति अधिकरणानि तावत्सु सर्वेषु अवृत्तित्वम् = (३) वृत्तितात्वेतरधर्मानव-च्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः । तथा चाऽतिव्याप्तिनिरासः -

●

❀ અવ્યાપ્તિ કાઢવા જતા અતિવ્યાપ્તિ જડબેસલાક ! ❀

उत्तरपक्ष :- (न.) ભાગ્યશાળી ! તમારી આ શંકા બિલકુલ જ વ્યાજબી ન કહી શકાય. કારણ કે તમે જે રીતે અવ્યાપ્તિ દૂર કરી છે તેને જો માન્ય કરવામાં આવે તો **धूमवान् वह्नेः** - આ સ્થલમાં અતિવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને. કારણ કે વહ્નિમાં પણ (૧) જલહ્રદવૃત્તિધૂમાભાવ-અધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ, (૨) ધૂમાભાવઅધિકરણીભૂતજલહ્રદનિરૂપિતવૃત્તિત્વ-અભાવ અને (૩) ધૂમાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વ-ઘટઉભયાભાવ રહેલ જ છે. માટે,

(१) पर्वतो धूमवान् वह्नेः - इत्यत्र वह्निहेतौ साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकजलह्रदवृत्तितात्वविशिष्टधूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः गृहीतः, किन्तु अयमभावः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य यस्य कस्यचिदभावस्याधिकरणे वृत्तित्वाभावरूपः, न तु साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावसामान्याधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावरूपः, यतः तादृशाभावसामान्यान्तर्गतः यः अयोगोलकवृत्तिधूमाभावः तदधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः न वह्नौ वर्तते, तथा च लक्षणाऽसमन्वयान्नास्त्येवाऽतिव्याप्तिः ।

(२) द्वितीयस्मिन् प्रकारे साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकधूमाभावाधिकरणजलह्रदनिरूपितवृत्तित्वाभावः वह्निहेतौ गृहीतः, किन्तु तादृशोऽभावोऽपि साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य यस्मिन् कस्मिंश्चिदधिकरणे वृत्तित्वाभावरूपः, न तु सर्वेषु अधिकरणेषु वृत्तित्वाभावरूपः, तादृशधूमाभावाधिकरणीभूतायोगोलकनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य वह्निहेतौ असत्त्वादिति लक्षणाऽसमन्वयान्नास्त्येवाऽतिव्याप्तिः ।

(३) तृतीयस्मिन् प्रकारे साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकधूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्व-घटोभयाभावः वह्निहेतौ गृहीतः, अयञ्च अभावः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकधूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वेतरघटत्वधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकः, न तु साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकधूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकः इति तादृशवृत्तितात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य शुद्धवृत्तित्वाभावस्य धूमाभावाधिकरणेऽयोगोलके वृत्तिवह्निहेतौ असम्भवेन लक्षणाऽसमन्वयान्नास्त्येवाऽतिव्याप्तिः इति अतिव्याप्तिनिवारणाय त्रयोऽपि परिष्कारा उक्तरीत्या आदरणीयाः ।

●

તમારા મત મુજબ તો **धूमवान् वह्नेः** - આ સ્થલમાં અતિવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને.

આથી, તમારે વૃત્તિત્વસામાન્યાભાવનો પ્રવેશ કરાવવો જ પડશે. વૃત્તિત્વસામાન્યાભાવનો વિસ્તૃતાર્થ એ જ કે,

(૧) જેટલા પણ અભાવો સાધ્યાભાવ તરીકે લઈ શકાતા હોય તે તમામ અભાવોના

(૨) જેટલા પણ અધિકરણો હોય તે તમામ અધિકરણોથી નિરૂપિત એવો

(૩) વૃત્તિતાત્વ સિવાયના દુનિયાના તમામ ધર્મથી અનવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક વૃત્તિત્વઅભાવ હેતુમાં રહે તો તે હેતુ સદ્ધેતુ.

હવે, જો ફક્ત સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વનો જ પ્રવેશ કરો તો સાધ્યતાઅવચ્છેદક-

तथा च पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिः स्यादेव । तद्यथा -

अव्याप्तिवारणाय (१) प्रथमे प्रकारे धूमहेतौ साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकजलह्रदवृत्तितात्विशिष्टमहानसीयवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः गृहीतः, किन्तु प्रकृते साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाः यावन्तोऽभावाः तावन्तः सर्वे ग्राह्याः इति पर्वतवृत्तितात्विशिष्टो महानसीयवह्न्यभावोऽपि गृह्यते एव, तदधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य च धूमहेतौ विरहेण लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः ।

(२) द्वितीयस्मिन् प्रकारे धूमहेतौ साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकमहानसीयवह्न्यभावाधिकरणजलह्रदनिरूपितवृत्तित्वाभावः गृहीतः, अर्थात् साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य यस्मिन् कस्मिंश्चिदधिकरणेऽवृत्तित्वं धूमहेतौ गृहीतम्, प्रकृते च साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य यावन्ति अधिकरणानि तावत्सु सर्वेषु अवृत्तित्वं विवक्षितम्, तादृशमहानसीयवह्न्यभावस्य न केवलं जलह्रदः एवाधिकरणम्, किन्तु पर्वतोऽपि, तत्र च धूमहेतोरवृत्तित्वविरहेण लक्षणसमन्वयाऽभावात् स्यादेव अव्याप्तिः ।

(३) तृतीयस्मिन् च प्रकारे धूमहेतौ साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकमहानसीयवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्व-घटोभयाभावः गृहीतः, तादृशोऽभावः न वृत्तितात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकः, तादृशाभावीयप्रतियोगितायाः वृत्तितात्वेतरघटत्वेनाऽपि अवच्छिन्नत्वात्, वृत्तितात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावश्च न धूमहेतौ सम्भवति, साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकमहानसीयवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वस्य धूमहेतौ सत्त्वादिति लक्षणाऽसमन्वयात् स्यादेवाऽव्याप्तिः । एवञ्चाऽव्याप्तिनिवारणमावश्यकं सञ्जातम् । तदर्थञ्च पूर्वोक्ताः परिष्काराः इति नैव निष्फलं किमपि ।

●

અવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકઅભાવ તરીકે મહાનસીયવહ્નિઅભાવ લઈ શકાય. આ મહાનસીયવહ્નિઅભાવ પર્વતવૃત્તિ, જલહ્રદવૃત્તિ... વગેરે અનેક પ્રકારના છે. તે તમામ અભાવોના તમામ અધિકરણમાં પર્વત, જલહ્રદ... વગેરે બધાં આવી જાય. તે તમામ અધિકરણનિરૂપિત વૃત્તિતાનો અભાવ, તે પણ ઘટત્વ વગેરે ધર્મથી અવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતાક નહીં. કેવલ વૃત્તિતાત્વઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતાક વૃત્તિત્વઅભાવ, ધૂમ હેતુમાં રહેતો જ નથી. આ ત્રણ શરત દ્વારા ક્રમશઃ તમે જે ત્રણ પ્રકારના વૃત્તિત્વઅભાવ લીધા હતા તે તમામની બાદબાકી

न; उक्तयुक्त्यैव 'धूमवान् वह्ने'रित्यादावतिव्याप्त्यापत्त्या वृत्तित्व-सामान्याभावस्यैव प्रवेश्यतयाऽव्याप्तिवारणाऽसम्भवात् ।

●

एतदाशयेनाह - **उक्तयुक्त्यैव** = साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकं यं कञ्चिदभावमादाय, साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य यत्किञ्चिदधिकरणमादाय, साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्व-घटोभयाभावमादाय च - एवं युक्तित्रयेण यथा अव्याप्तिनिवारणं कृतं तथैव, तादृशयुक्तित्रयेणैव पर्वतो **धूमवान् वह्नेः - इत्यादौ** वह्निहेतौ (१) साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकजलह्रदवृत्तितात्वविशिष्टधूमाभावाधिकरणनिरूपित-वृत्तित्वाभावस्य, (२) साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकधूमाभावाधिकरणजलह्रदनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य, (३) साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्व-घटोभयाभावस्य च सत्त्वेनाऽ**तिव्याप्त्यापत्त्या** लक्षणे **वृत्तित्वसामान्याभावस्यैव**, न तु केवलवृत्तित्वाभावस्य, **प्रवेश्यतया** अर्थात् साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाः यावन्तोऽभावाः तेषां सर्वेषां यावन्ति अधिकरणानि तेषु सर्वेषु वृत्तितात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्यैव लक्षणे प्रवेश्यतया उक्तरीत्या पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादाय **अव्याप्तिवारणाऽसम्भवादिति** भावः ।

ततश्च पर्वतो वह्निमान् धूमात् - इत्यत्र महानसीयवह्न्यभावमादायाऽव्याप्तिवारणाय साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं निवेश्यम् । अर्थात् स्वावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छे-

●

થઈ જાય છે. આ રીતે, સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વના પરિષ્કાર કરવામાં ન આવે તો અવ્યાપ્તિ ઊભી જ છે. માટે, તે તમામ પરિષ્કારો સાર્થક છે.

शङ्कार्थ :- उत्तर :- આ પ્રમાણે તમે કહી ન શકો. કારણ કે તમે જે યુક્તિ જણાવી તે યુક્તિ મુજબ **'धूमवान् वह्नेः'** - આ સ્થલમાં અતિવ્યાપ્તિની આપત્તિ આવતા તેનું વારણ કરવા માટે વૃત્તિત્વસામાન્યાભાવનો જ પ્રવેશ કરાવવો જરૂરી હોવાથી **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં અવ્યાપ્તિ દૂર કરવી શક્ય નથી.

❀ तद्भिन्नअनिरूपितत्वनो लक्षणमां प्रवेश ❀

વૃત્તિતાસામાન્યાભાવના અર્થ તરીકે જે અમે ત્રણ શરતો દેખાડી. તેને સંસ્કૃતલક્ષણમાં ઢાળવી હોય તો આ રીતે ઢાળી શકાય - તમારું લક્ષણ ઈતરવારકપર્યાપ્તિ વિનાનું આ પ્રમાણે

दकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वसामान्याभावः इति लक्षणं फलितं भवेत्, अत्र वृत्तित्वसामान्याभावोक्तौ न तादृशोऽर्थः साक्षाल्लभ्यते इति लक्षणमेवं कर्तव्यम् - पूर्वोक्तरीत्या तादृशरूपवृत्तित्वं प्रतियोगितायां विशेषणविधया भासते, प्रतियोगिता अभावे, अभावः अधिकरणे तच्च वृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावे यद्वा तादृशाभावीयवृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगितायाम्। तथा च पूर्वोक्तरीत्या स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्वावच्छिन्न(= वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताक)प्रतियोगिताकाभावः । अत्र तत्तन्निष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं चतुःकृत्वः प्रविष्टं वर्तते, एतत्स्थाने तन्निष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं प्रवेशयतु, तेन चोक्तार्थलाभः भविष्यति ।

ततश्चैवं लक्षणम् - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽ-

छे - स्वनिरूपितअवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिताकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकत्वसंबंधथी साध्यताअवच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगितानिरूपकअभावअधिकरणअवृत्तित्व. वृत्तित्वसामान्यनी त्रण शरतो आपणे आमां समावीए - रूपवृत्तित्व आ लक्षणमां प्रतियोगितानुं विशेषण बने. प्रतियोगिता स्वनिरूपकत्वसंबंधथी अभावमां विशेषण, अभाव अधिकरणमां, अधिकरण वृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितामां विशेषण थशे. माटे, कही शकाय के तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठअवच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-अभावनिष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-अधिकरणनिष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-वृत्तित्वत्वनिष्ठअवच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगिताकअभाव = व्याप्ति. अहीं बधे अवच्छेदकतानिरूपितनी जग्याए अवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपित लखी नाखो एटले वृत्तित्वसामान्यनो प्रवेश थई जशे. मतलब के लक्षण आ रीते थाय के -

निरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावः इति । तथा च वृत्तित्वसामान्याभावस्य यः विस्तृतार्थः पूर्वं प्रदर्शितः सः स्पष्टतयाऽत्र प्रतिभासते । एतल्लक्षणानुसारेण 'पर्वतो धूमवान् वह्नेः' इत्यत्र अतिव्याप्तिनिवारणमेवम् -

(१) पूर्वं वह्निहेतौ स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगिताकः यः जलह्रदवृत्तिः धूमाभावः तदधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः गृहीतः, अत्र यः जलह्रदवृत्तितावि‌शिष्टः धूमाभावः तस्मिन् तादृशरूपवृत्तिप्रतियोगिताऽपि विशेषणविधया भासते, जलह्रदवृत्तिताऽपि इति तादृशधूमाभावनिष्ठावच्छेदकतायां तादृशरूपवृत्तिप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि वर्तते, तादृशजलह्रदवृत्तितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि च, अर्थात् तादृशधूमाभावनिष्ठावच्छेदकतायां प्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकताभिन्नतादृशजलह्रदवृत्तितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं वर्तते इति स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगिता-

●

તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠ[1]અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-[2]અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠ[3]અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠ[4]અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત એવી અને વૃત્તિતાત્વ-અવચ્છિન્ન એવી (= વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત) પ્રતિયોગિતાનો નિરૂપક અભાવ = વ્યાપ્તિ. ચાર જગ્યાએ અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો આપણે પ્રવેશ કરાવ્યો. હવે, આ અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વના પ્રવેશથી કેવી રીતે **धूमवान् वह्नेः** ની અતિવ્યાપ્તિ દૂર થાય છે તે જોઈ લઈએ -

(૧) અતિવ્યાપ્તિ આપવા માટે તમે એક વાર જલહ્રદવૃત્તિધૂમાભાવઅધિકરણનિરૂપિત-વૃત્તિત્વઅભાવ લીધો હતો. આ ધૂમાભાવની પ્રતિયોગિતા રૂપવૃત્તિત્વથી વિશિષ્ટ છે. તે સિવાયના અન્ય કોઈ વિશેષણથી વિશિષ્ટ નથી. માટે, રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત જે પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા. આ અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત-અવચ્છેદકતા અભાવમાં છે. કારણ પ્રતિયોગિતા અભાવમાં સ્વનિરૂપકત્વસંબંધથી વૃત્તિ છે. તથા જે ધૂમાભાવ લીધો છે તે હ્રદવૃત્તિતાથી પણ વિશિષ્ટ છે. મતલબ કે ધૂમાભાવનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા હ્રદવૃત્તિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી પણ નિરૂપિત થશે. આનો સ્પષ્ટાર્થ એ જ નીકળે કે અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા કેવલ પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી જ નિરૂપિત

वच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिता जलह्रदवृत्तिधूमाभावनिष्ठावच्छेदकता न लभ्यते, शुद्धधूमाभावनिष्ठावच्छेदकता एव तादृशी स्यात्, तादृशशुद्धधूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य वह्निहेतौ विरहान्न लक्षणसमन्वयः, न चाऽतिव्याप्तिरिति ।

(२) एवं वह्निहेतौ तादृशधूमाभावाधिकरणजलह्रदनिरूपितवृत्तित्वाभावः गृहीतः, तादृशधूमाभावाधिकरणविधया जलह्रदस्यैव ग्रहणे = ह्रदत्वविशिष्टस्यैवाधिकरणस्य ग्रहणे तादृशाधिकरणे धूमाभावस्याऽपि वैशिष्ट्यं ज्ञायते, ह्रदत्वस्याऽपीति तादृशाधिकरणनिष्ठावच्छेदकतायां तादृशाभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नह्रदत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वस्यापि सत्त्वात् तादृशाधिकरणनिष्ठावच्छेदकता तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छे-

नथी, किंतु ह्रदवृत्तितानिष्ठअवच्छेदकताथी पण निरूपित छे. माटे, आ अभावनी अवच्छेदकतामां प्रतियोगितानिष्ठअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्व नहीं रहे. आथी, आ अभावथी घटित वृत्तित्वअभाव जे तमे लीधो छे ते पण लई नहीं शकाय. कारण के उक्तअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितत्वथी घटित वृत्तित्वअभाव ज लक्षणरूप छे.

(२) अतिव्याप्ति आपवानो जे द्वितीय प्रकार छे तेमां तमे धूमाभावीयह्रदअधिकरणनिरूपितवृत्तित्वअभाव लीधो छे. आमां धूमाभावना विशेषण तरीके केवल प्रतियोगिता ज छे. अने प्रतियोगिताना विशेषण तरीके केवल रूपवृत्तित्व ज छे. माटे, रूपवृत्तित्वनिष्ठअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपित-प्रतियोगितानिष्ठअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपितअभावनिष्ठअवच्छेदकता - आटले सुधीनुं व्यवस्थित बेसी जाय. अभाव अधिकरणमां विशेषण छे. माटे, अभावनिष्ठअवच्छेदकतानिरूपितत्व अधिकरणनिष्ठअवच्छेदकतामां जाय. तमे जे वृत्तित्वअभाव लीधो छे ते वृत्तित्वअभावघटकीभूतअधिकरणना विशेषण तरीके ह्रदत्वने प्रवेश आपेल छे. मतलब के ह्रदत्वविशिष्टअधिकरण ज तमारे लेवुं छे. पर्वतत्वविशिष्ट नहीं. माटे, अधिकरणनिष्ठअवच्छेदकता ह्रदत्वनिष्ठअवच्छेदकताथी निरूपित थशे. मतलब के अधिकरणनिष्ठअवच्छेदकतामां अभावनिष्ठअवच्छेदकताभिन्नह्रदत्वनिष्ठअवच्छेदकताथी निरूपितत्व रहेशे, अनिरूपितत्व नहीं. आपणा लक्षण मुजब अधिकरणनिष्ठअवच्छेदकता अभावनिष्ठअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताथी अनिरूपित होवी जोईए. आ रीते, जे द्वितीय वृत्तित्वाभाव लीधो ते रूपवृत्तित्वनिष्ठअवच्छेदकताभिन्न-

दकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिता नैव भवेदिति न सा धर्तुं शक्यते, किन्तु शुद्धाधिकरणनिष्ठावच्छेदकता एव धर्तुं शक्यते, तन्निरूपितवृत्तित्वाभावस्य वह्निहेतौ विरहेण लक्षणाऽसमन्वयान्नास्त्येवाऽतिव्याप्तिः।

(३) एवं यः तादृशधूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्व-घटोभयाभावः गृहीतः, तादृशाभावीयप्रतियोगितायां वृत्तितात्व-घटत्वोभयावच्छिन्नत्वं भासते, अर्थात् अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकत्वं घटत्वनिष्ठावच्छेदकताकत्वञ्च भासेते । ततश्च अधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्नघटत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं तादृशाभावीयप्रतियोगितायां न स्यात्, अतः तादृशोऽभावः धर्तुं न शक्यते, किन्तु शुद्धवृत्तित्वाभावः एव ग्राह्यः, स च वह्नौ नास्ति इति लक्षणसमन्वयविरहान्नास्त्येवाऽतिव्याप्तिः ।

●

અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત ઈત્યાદિ લક્ષણરૂપ વૃત્તિત્વાભાવ કરતા ભિન્ન સાબિત થતા તે અભાવ લક્ષણસમન્વયકારક ન બની શકે. અને **धूमवान् वह्नेः** - આ સ્થલમાં તે અભાવને લઈને અતિવ્યાપ્તિ આવવાનો પ્રશ્ન પણ ન રહે.

(૩) હવે જે તૃતીય વૃત્તિત્વાભાવ લીધો હતો તેને તપાસી લઈએ. અતિવ્યાપ્તિઆપાદક એવો તે વૃત્તિત્વાભાવ = ધૂમાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વ-ઘટઉભયાભાવ લક્ષણસ્વરૂપ ન બની શકે. આ અભાવના ઘટકીભૂત પ્રતિયોગિતા, અભાવ અને અધિકરણ પોતાના પૂર્વ-પૂર્વના જ વિશેષ્ય છે, તે સિવાયના અન્યના નહીં. માટે, તાદૃશ રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અભાવ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતઅધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા છે - આવું કહી શકાય. તમે જે વૃત્તિત્વ-ઘટઉભયાભાવ લીધો છે તે ઉભયાભાવીયપ્રતિયોગિતા (૧) અધિકરણ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત છે. (૨) વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપક/નિરૂપિત છે. અને (૩) ઘટત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપક/નિરૂપિત છે. મતલબ કે અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-ભિન્ન, વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન એવી ઘટત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત છે. માટે, તેનાથી ઘટિત વૃત્તિતાત્વઅભાવ લઈ નહીં શકાય. આ થયું ચતુર્થપરિષ્કારનું ફળ. આમ, ઉક્ત ત્રણ રીતે આવતી અતિવ્યાપ્તિના નિવારણ માટે આ પરિષ્કારો કરવામાં આવે તો **पर्वतो वह्निमान् धूमात्** - આ સ્થલમાં મહાનસીયવહ્નિઅભાવને લઈને અવ્યાપ્તિ આવે જ. તેને દૂર કરવા માટે ઉક્ત પરિષ્કાર સાર્થક થઈ જાય. આ રીતે લક્ષણ આ પ્રમાણે થયું કે -

ननु शुद्धवृत्तित्वाभावोऽपि धर्तुं नैव शक्यते, यतः शुद्धवृत्तित्वाभावीयप्रतियोगितायां वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं वर्तते एव, भवताऽपि प्रतियोगिताविशेषणविधया वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकत्वं निवेशितम्, अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतातो वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकता भिन्ना एवेति तादृशशुद्धवृत्तित्वाभावीयप्रतियोगितायामपि अधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं न स्यादिति सर्वत्र लक्षणसमन्वयाऽसम्भवाऽऽपत्त्या असम्भवदोषः दुर्निवार ***इति चेत् ? मैवम्***, अधिकरणनिष्ठावच्छेदकता-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्यैव प्रतियोगिताविशेषणविधया प्रवेशनीयत्वादिति।

इत्थञ्च (१) तादृशप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वनिवेशाद् जलह्रदवृत्तिताविशिष्टधूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावनिवारणम्, (२) अभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वनिवेशात् तादृशधूमाभावाधिकरणजलह्रदनिरूपितवृत्तित्वाभावनिवारणम्, (३) अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतावृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वनिवेशात् तादृशधूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्व-घटोभयाभावनिवारणञ्च इति ।

अत्र प्रश्नमाह - **न चैवमपि** इत्यादि । अयमाशयः - ननु भवता तत्तन्निष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं चतुःकृत्वः निवेशितम् । तत्र त्रयाणामेव सार्थक्यमुपपादितम्, प्रथमस्य न, अर्थात् प्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमभावनिष्ठावच्छेदकताविशेषणं

●

स्वनिरूपितअवच्छेदकतानिष्ठप्रतियोगिताकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकत्वसंबंधथी साध्यतावच्छेदकतात्वअवच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्तिअनुयोगिताअवच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपित-प्रतियोगितानिष्ठअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपित-अभावनिष्ठअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपित-अधिकरणनिष्ठअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपित-वृत्तितात्वनिष्ठअवच्छेदकताकप्रतियोगिताकअभाव.

આ લક્ષણને આધારે હવે પૂર્વપક્ષ પ્રશ્ન કરે છે કે -

❋ तद्भिन्नअनिरूपितत्वना आधिक्यनी शंका ❋

पूर्वपक्ष :- (न चै.) તમે પણ બધું મોઘમ્ મોઘમ્ કહી ગોટાળો કરી વાળો છો. પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વને અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે મૂકવાથી હ્રદવૃત્તિધૂમાભાવને લઈને આવતી અતિવ્યાપ્તિ દૂર થઈ. માટે,

सार्थकम्, अभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वम् अधिकरणनिष्ठावच्छेदकताविशेषणं सार्थकम्, अधिकरणनिष्ठावच्छेदकता-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वञ्च तादृशाभावीयप्रतियोगिताविशेषणं सार्थकम्, किन्तु स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशप्रतियोगिता-विशेषणविधयाऽनावश्यकम् ।

तथा चैवं लक्षणम् - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्व-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रति-योगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरू-पिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्न-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितवृत्तितात्व-निष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभाव इति । अत्र तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽ-वच्छेदकताऽनिरूपितत्वं न निवेशितम्, निरर्थकत्वात्, अर्थाद् रूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽ-वच्छेदकताऽनिरूपितत्वं निवेश्यतां मा वा, नास्ति काऽप्यापत्तिरिति तन्निवेशः व्यर्थतामेव भजेत् ।

●

પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ સાર્થક છે - તેમ સાબિત થાય.

અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વને અધિકરણનિષ્ઠઅવ-ચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે લેવાથી ધૂમાભાવઅધિકરણીભૂતહ્રદનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવને લઈને આવતી અતિવ્યાપ્તિ દૂર થઈ. માટે અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ સાર્થક છે - આ પ્રમાણે સાબિત થઈ જ જાય. તથા અધિકરણનિષ્ઠ અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવવાથી વૃત્તિતા-ઘટઉભયાભાવને લઈને આવતી અતિવ્યાપ્તિ દૂર થઈ ગઈ. માટે, તેનો પ્રવેશ પણ સાર્થક ગણી શકાય. પરંતુ રૂપવૃત્તિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વના પ્રવેશનું પ્રયોજન શું ? તેને શાના આધારે સાર્થક ગણી શકાય. કારણ કે તેનો પ્રવેશ ન કરો તો પણ કોઈ દોષ આવતો નથી.

માટે, તમે આટલું જ લક્ષણ બનાવો કે -

સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપવૃત્તિ-

*न चैवमप्यभावादिनिष्ठावच्छेदकतायान्तादृशप्रतियोगित्वादि-निष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितत्वन्निवेश्यताम्, प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतायां तु प्रतियोगित्वविशेषणीभूतरूपवृत्तित्व-निष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमात्रमेव, दोषाभावा**दिति वाच्यम्**;*

●

एतदेवाह - **एवमपि** = पर्वतो धूमवान् वह्नेः - इत्यत्रातिव्याप्तिवारणाय वृत्तित्वसामान्याभाव-निवेशस्याऽऽवश्यकत्वेऽपि **अभावादिनिष्ठावच्छेदकतायां तादृशप्रतियोगित्वादिनिष्ठावच्छेदकता-भिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं निवेश्यताम्**, त्रिधा या अतिव्याप्तिः दत्ता तन्निवारणाय तादृशाऽ-निरूपितत्वत्रितयस्य सार्थक्यसम्भवात्, **प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतायां तु प्रतियोगित्वविशेषणीभूत-रूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमात्रमेव** निवेशनीयम्, न तु तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकता-भिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वम्, यथा प्रतियोगित्वादिनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपित-त्वाऽनिवेशे जलह्रदवृत्तिधूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाद्यभावमादायाऽतिव्याप्त्यादिदोषः सम्भवति तथा तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वाप्रवेशे **दोषाभावादिति** ।

तदप्रवेशे दोषं प्रदर्श्य खण्डयति - **इति न च वाच्यमित्यादि** । तस्याऽयमाशयः - धूमा-भावीयप्रतियोगितायां स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्ब-न्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वं वर्तते

●

પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવ. આટલું કહેવામાં કોઈ અવ્યાપ્તિ - અતિવ્યાપ્તિ જેવા દોષો નથી આવતા માટે જ સ્તો.

शब्दार्थ :- प्रश्न :- एवमपि = **धूमवान् वह्नेः** માં આવતી અતિવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે પરિષ્કાર કરવો જરૂરી છે છતાં પણ અભાવ - અધિકરણ વગેરેમાં રહેલી અવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે પ્રતિયોગિતા - અભાવ વગેરેમાં રહેતી અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવી દો ! પરંતુ, પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે પ્રતિયોગિતાનું જે વિશેષણ છે તે તાદશરૂપવૃત્તિત્વમાં રહેલ અવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવવાની જરૂરત જ નથી ને ? કારણ કે પ્રવેશ ન કરાવો તો પણ કોઈ દોષ થતો નથી..... આ પ્રમાણે નહીં કહેવું.

एव, अयोगोलके धूमाभावः वर्तते, असत्कल्पनया क्षणदशकं यावद् धूमाभावः वर्तते, साम्प्रतञ्च धूमाभाववृत्तितायाः दशमः क्षणः, भूतकालीनप्रथमादिक्षणेऽपि धूमाभावः आसीत्, अतः धूमे तादृशाभावीयप्रतियोगिताऽपि आसीत्, तादृशभूतकालीनप्रथमादिक्षणविशिष्टप्रतियोगिता तत्तत्क्षणे एव धूमे स्यात्, तत्तत्क्षणाऽनन्तरं न, तत्तत्क्षणविनाशेन तत्तत्क्षणविशिष्टप्रतियोगिताऽलाभात्, तथा च वर्तमानक्षणे भूतकालीनतत्तत्क्षणविशिष्टप्रतियोगिता नास्ति इति तादृशप्रतियोगिताक-धूमाभावोऽपि तत्तत्क्षणे एवाऽयोगोलके स्यात्, न तु वर्तमानक्षणे । तथा च प्रथमक्षणविशिष्टप्रति-योगिताकधूमाभावाधिकरणं प्रथमक्षणविशिष्टमयोगोलकमेव स्यात्, न तु वर्तमानाऽयोगोलकम्, वर्तमानायोगोलके च वह्निहेतुः वर्तते, भूतकालीनायोगोलके प्रथमादिक्षणविशिष्टेऽधुना नैव वर्तते इति । प्रथमक्षणविशिष्टाऽपि धूमाभावीयप्रतियोगिता स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्य-नुयोगितावच्छेदकरूपे वर्तमानाऽस्त्येवेति, अर्थात् तादृशसम्बन्धेन तादृशरूपवृत्ति या धूमाभावीय-प्रतियोगिता सैव प्रथमादिक्षणविशिष्टा गृहीता इति वह्निहेतौ तादृशरूपवृत्तितावैशिष्टप्रथमा-

❋ अतिव्याप्ति निवारक तरीके सार्थकता सिद्ध ❋

उत्तरपक्ष :- (तत्क्षण.) અરે ભાઈ ! થોડું ઊંડાણથી વિચાર્યું હોત તો આનું પણ કારણ સમજાઈ જાત. જો તેનો પ્રવેશ ન કરાવો તો **धूमवान् वह्नेः** - આ સ્થલમાં અતિવ્યાપ્તિ આવશે. ધૂમાભાવીયપ્રતિયોગિતા ધૂમમાં રહે છે અને તે સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વસંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપમાં વૃત્તિ છે જ. મતલબ કે ધૂમાભાવીય-પ્રતિયોગિતા રૂપવૃત્તિતાથી વિશિષ્ટ પણ છે. આ પ્રતિયોગિતાનિરૂપકધૂમાભાવઅધિકરણ-અયોગોલકનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ વહ્નિ હેતુમાં રહેતો નથી. જો તે રહી જાય તો અતિવ્યાપ્તિ જડબેસલાક આવી જાય. ભૂતકાલીન કોઈક ક્ષણવિશિષ્ટ પ્રતિયોગિતા આપણે લઈએ. ધૂમ-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતા જે વર્તમાન છે તે જુદી છે. ભૂતકાળમાં જે હતી તે જુદી હતી. ભૂતકાળની પ્રતિયોગિતા વર્તમાનમાં તો ન રહે. માટે, ધારો કે અત્યારે ૧૦મી ક્ષણ ચાલે છે તો પાંચમી ક્ષણવિશિષ્ટ જે પ્રતિયોગિતા તન્નિરૂપક ધૂમાભાવ પણ પંચમક્ષણવિશિષ્ટ જ મળે. ફલતઃ તેનું અધિકરણ જે અયોગોલક તે પણ પંચમક્ષણવિશિષ્ટ જ મળે. વહ્નિ તે અયોગોલકમાં તો ન જ રહે. વહ્નિ અત્યારે તો ૧૦મી (દશમ) ક્ષણવિશિષ્ટ અયોગોલકમાં રહે છે. પંચમ-ક્ષણવિશિષ્ટ અયોગોલકમાં અત્યારે તો વૃત્તિ નથી જ. અને પંચમક્ષણવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતા

तत्क्षणविशिष्टप्रतियोगिताघटितवृत्तित्वाभावमादायातिव्याप्तेस्तथा-सत्यवारणात् ।

●

दिक्षणविशिष्टप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः स्यादेव । एष च वृत्तित्वाभावः तादृशरूपवृत्तितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-प्रथमादिक्षणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगित्व-निष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽ-धिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्न-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितवृत्तितात्व-निष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावरूप एवेति अतिव्याप्तिः दुर्वारा, एतदतिव्याप्तिनिवारणाय तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि निवेशनीयमेव, तथा च तादृश-प्रथमादिक्षणविशिष्टप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतायां तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्व-सत्त्वेऽपि तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नप्रथमादिक्षणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वस्याऽपि सत्त्वात् तादृशप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकता तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽ-निरूपिता नैव स्यादिति तादृशप्रतियोगिताघटितवृत्तित्वाभावः नैव गृह्यते, किन्तु शुद्धप्रतियोगिताघटित-वृत्तित्वाभावो गृह्यते, स च वह्निहेतौ नास्ति इति लक्षणसमन्वयाभावान्नास्त्येवातिव्याप्तिः ।

एतदेवाह - **तथा सति** = तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमात्रमेव निवेश्यते, किन्तु प्रतियोगितावशेषणविधया तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं न निवेश्यते तदा **तत्क्षणविशिष्टप्रतियोगिताघटितवृत्तित्वाभावमादाय** = प्रथमादिक्षणवृत्तितावशिष्ट-प्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावमादाय 'पर्वतो धूमवान् वह्नेः' - इत्यत्रा**ति-व्याप्तेरवारणात् ।**

●

તાદૃશરૂપવૃત્તિતાથી વિશિષ્ટ જ છે. અવિશિષ્ટ નહીં.

આથી, સ્વનિરૂપિતઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકત્વ-સંબંધથી સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાનિરૂપકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છે-દકરૂપવૃત્તિ-પંચમક્ષણવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવ લઈને લક્ષણ-સમન્વય થઈ જતા અતિવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને. જો રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવો તો આ અતિવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જાય. કારણ કે અતિવ્યાપ્તિઆપાદક

तादृशरूपवृत्तित्त्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वप्रवेशाऽऽवश्यकत्वमन्यथोपपादयन्नाह - **वस्तुतस्त्वि**त्यादि । वस्तुतस्तुकल्पस्यायमाशयः - प्रकृते व्याप्तिलक्षणविधया वृत्तित्वाभावः उपन्यस्यते, तादृशवृत्तित्वाभावीयप्रतियोगिवृत्तित्वस्य विशेषणविधया स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितत्वम्, वृत्तितात्वमित्यादिकं भासते, अर्थात् तादृशवृत्तित्वाभावीयप्रतियोगितावच्छेदककोटौ स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वम्, प्रतियोगिता, अभावः, अधिकरणम् - इत्यादयो धर्माः प्रविष्टाः वर्तन्ते, पूर्वोक्तरीत्या एतेषां सर्वेषां विशेष्य-विशेषणभावापन्नत्वात् तादृशरूपवृत्तित्वेऽपि अवच्छेदकता वर्तते, प्रतियोगितायाम्, अभावे अधिकरणे चापि । तत्तदवच्छेदकतानिरूपितत्वं च यथाक्रमं प्रतियोगितादिनिष्ठावच्छेदकतासु उक्तम् ।

●

જે અભાવ લીધો છે તે અભાવ ઘટકીભૂત પ્રતિયોગિતા રૂપવૃત્તિતા અને પંચમક્ષણ - ઉભયથી વિશિષ્ટ છે. માટે, પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા રૂપવૃત્તિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-પંચમક્ષણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત નથી. માટે, તે લઈ ન શકાય. શુદ્ધ પ્રતિયોગિતા જ લેવી પડે. ફલતઃ અતિવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જાય. ટૂંકમાં ઉક્ત બધાં પરિષ્કારો સાર્થક છે.

❋ અલગશૈલિથી લક્ષણગઠન ❋

વાસ્તવમાં તો આ રીતે લક્ષણ ગૌરવગ્રસ્ત થઈ જાય. કારણ કે આ લક્ષણમાં -

(૧) તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનું વિશેષણ બને છે.

(૨) તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનું વિશેષણ બને છે.

(૩) તાદૃશ..... અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનું વિશેષણ બને છે. આ રીતે, વિશેષણતાઅવચ્છેદકકોટિ ક્રમશઃ મોટી... મોટી... મોટી થતી જાય છે. આના કરતા બીજો સારો રસ્તો છે. 'દંડીમાન્' - આવું જ્યારે કહેવામાં આવે ત્યારે દંડીમાં વિશેષણતા આવે. દંડમાં વિશેષણતાઅવચ્છેદકતા, દંડત્વમાં વિશેષણતાઅવચ્છેદકતાઅવચ્છેદકતા. અહીં, દંડત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-

अत्रादौ इदं स्पष्टीकरोतु - 'दण्डिमान् देशः' - इत्यत्र देशः विशेष्यम्, तत्र दण्डी विशेषणम्, तत्र दण्डः विशेषणम्, तत्र च दण्डत्वम् । दण्डत्वनिष्ठविशेषणतानिरूपकत्वं साक्षाद् दण्डे वर्तते, किन्तु परम्परया देशे, अर्थाद् दण्डत्वनिष्ठविशेषणतानिरूपकत्वं दण्डे, दण्डनिष्ठ-विशेषणतानिरूपकत्वं दण्डिनि, दण्डिनिष्ठविशेषणतानिरूपकत्वञ्च देशे - इत्येवमभ्युपगमापेक्षया साक्षात्परम्परासाधारणनिरूपकत्वाभ्युपगमेन देशे एव दण्डत्वादिनिष्ठविशेषणतानिरूपकत्वाभ्युपगमः लघुभूतः, यतः देशे दण्डत्वनिष्ठविशेषणतानिरूपकदण्डनिष्ठविशेषणतानिरूपक-दण्डिनिष्ठविशेषणतानिरूपकत्वम् अभ्युपगम्यम्, दण्डिनि दण्डत्वनिष्ठविशेषणतानिरूपकदण्ड-निष्ठविशेषणतानिरूपकत्वम् अभ्युपगन्तव्यम्, दण्डे च दण्डत्वनिष्ठविशेषणतानिरूपकत्वम्, एतदपेक्षया देशे एव दण्डत्वनिष्ठविशेषणतानिरूपकत्व-दण्डनिष्ठविशेषणतानिरूपकत्व-दण्डिनिष्ठ-विशेषणतानिरूपकत्वाभ्युपगमः तत्तद्विशेषणतायाः पुनः पुनः अप्रवेशेन स्पष्टं लघुभूतः इति ।

●

અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-દંડનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-દંડીનિષ્ઠ-વિશેષણતા - આ પ્રમાણે કહી શકાય. દંડીનિષ્ઠવિશેષણતા છે તે સાક્ષાત્ દંડનિષ્ઠ વિશેષણતા-અવચ્છેદકતાથી જ નિરૂપિત છે. પરંતુ, નિરૂપિતત્વ સાક્ષાત્પરંપરાસાધારણ હોવાથી = અમે 'નિરૂપિતત્વ સાક્ષાત્ પણ હોય અને પરંપરાએ પણ હોય' - આ પ્રમાણે માનતા હોવાથી દંડત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી પણ દંડીનિષ્ઠવિશેષણતા નિરૂપિત થઈ જશે. હવે ઉપરોક્ત જે વાક્ય લખેલ છે તે તપાસો. તેમાં દંડત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ બેનું વિશેષણ બની શકે છે. (૧) દંડનિષ્ઠ અવચ્છેદકતાનું અને (૨) દંડીનિષ્ઠ વિશેષણતાનું. લાઘવ શેમાં છે ? તે હવે વિચારો. સ્પષ્ટ જણાશે કે દંડીનિષ્ઠવિશેષણતાના વિશેષણ તરીકે સ્વીકારવું તે જ લઘુભૂત છે. વાત થોડી સ્પષ્ટતાથી સમજીએ -

જો દંડીનિષ્ઠવિશેષણતાના વિશેષણ તરીકે ન માનવામાં આવે, કિંતુ દંડનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે માનવામાં આવે તો એનો અર્થ એ થાય કે -

દંડીનિષ્ઠવિશેષણતા દંડનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા સિવાયના અન્ય ધર્મથી અનિરૂપિત હોવી જોઈએ અને તે દંડનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા દંડત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા સિવાયના ધર્મથી અનિરૂપિત હોવી જોઈએ. મતલબ કે દંડત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા સિવાયના ધર્મથી અનિરૂપિત એવી જે દંડનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા તે દંડનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા સિવાયના ધર્મથી અનિરૂપિત દંડીનિષ્ઠ-વિશેષણતા હોવી જોઈએ. મતલબ કે અનિરૂપિતત્વ રૂપ જે વિશેષણતાનું વિશેષણ તદ્અવચ્છેદક કેટલો મોટો ગુરુ ધર્મ થાય ? તે સ્પષ્ટ છે. સીધું દંડીનિષ્ઠવિશેષણતાના

एवं प्रकृते वृत्तितानिष्ठप्रतियोगितायां तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमभ्युपगमनीयम्, अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतायां तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमभ्युपगन्तव्यम्, अभावनिष्ठावच्छेदकतायां तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमभ्युपगम्यम्, प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतायाञ्च तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वम् । एतदपेक्षया तादृशवृत्तितानिष्ठप्रतियोगितायामेव तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वम्, प्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकत्वनिरूपितत्वम्, अभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वम् अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वञ्च अभ्युपगन्तव्यम् । यद्यपि वृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायाम्, अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतायाः एव साक्षान्निरूपितत्वं वर्तते, तथापि निरूपितत्वस्य साक्षात्परम्परासाधारणत्वं हि स्वीकृतमिति अभावादिनिष्ठावच्छेदकतया साक्षान्निरूपितत्वविरहेऽपि तादृशवृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायां परम्परया निरूपितत्वसत्त्वात् तादृशप्रतियोगितायामेव तत्तदवच्छेदकतानिरूपितत्वाङ्गीकारे न बाधकम् इति लाघवसहकारेण तादृशावच्छेदकत्वादिनिरूपितत्वं वृत्तितानिष्ठप्रतियोगितायामङ्गीकृतम्, अतः तत्तदवच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमपि तत्रैवाङ्गीकार्यमिति यदि तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव प्रवेश्यते तदा एवं हि लक्षणं स्यात् -

●

વિશેષણ તરીકે જ તેને સ્વીકારો તો તેનો અર્થ એ થાય કે દંડીનિષ્ઠવિશેષણતાના સાક્ષાત્પરંપરાસાધારણ નિરૂપક ધર્મો તરીકે (૧) દંડત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા અને (૨) દંડનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા - આ બે સિવાયના અન્ય કોઈ ધર્મ ન હોવા જોઈએ. પૂર્વે જે એક જ વિશેષણ હતું તેને વિભાજિત કરી નાંખ્યું. માટે, વિશેષણતાઅવચ્છેદક કોટિમાં લાઘવ થાય જ. કારણ કે ન્યાય જગતનો વણલખ્યો નિયમ છે કે એક જ ગુરુ ધર્મને અવચ્છેદક માનવા કરતા બે લઘુ ધર્મને અવચ્છેદક માનવા વધુ વ્યાજબી છે. આથી, દંડીનિષ્ઠવિશેષણતાના વિશેષણ તરીકે જ દંડત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વને માનવું લાઘવ તર્કથી વ્યાજબી છે. જો સાક્ષાત્-પરંપરાનિરૂપિતત્વનો સ્વીકાર ન કરતા હો તો વાત જુદી છે. પરંતુ, સાક્ષાત્-પરંપરાનિરૂપિતત્વ એ નવી વસ્તુ નથી. સ્વીકૃત વસ્તુ છે. માટે, લાઘવસહકારથી ઉક્ત રીતે માનવું જ વ્યાજબી છે.

❀ साक्षात्-परंपरानिरूपितत्वनो स्वीकार ❀

આ વાત પ્રસ્તુતમાં જોડીએ તો સાદી ભાષામાં કહી શકાય કે બે વિકલ્પ છે - (૧)

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता, प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिता, अभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिता, अधिकरणनिष्ठावच्छेदकता-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिता, वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिका च या प्रतियोगिता तन्निरूपकाभावः इति । एतल्लक्षणानुसारेण च न कुत्रापि लक्षणसमन्वयः स्यात्, यतः वृत्तितानिष्ठप्रतियोगितायां भवता (१) प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्ना, (२) अभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्ना, (३) अधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्ना (४) वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्ना च या अवच्छेदकता तदनिरूपितत्वमपेक्षितम्, तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि अपेक्षितम्, तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठा अवच्छेदकता (१) प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतातोऽपि, (२) अभावनिष्ठावच्छेदकतातोऽपि, (३) अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतातोऽपि (४) वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकतातोऽपि च भिन्ना, तथा च तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वसत्त्वे तादृशवृत्तितानिष्ठप्रतियोगितायां प्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकताभिन्नाभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्नवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं कथं स्यात् ? तत्तदवच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्व-

वृत्तितानिष्ठप्रतियोगितामां तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठअवच्छेदकता सिवायना धर्मथी अनिरूपित એવી જે પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા..... ઈત્યાદિ રીતે આગળ વધતાં વધતાં અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહેવું જોઈએ - આ પ્રમાણે એક સળંગ વિકલ્પ છે.

(૨) બીજા વિકલ્પમાં વિશેષણોના ટુકડા થશે. તે આ પ્રમાણે -

વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકવૃત્તિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા (૧) તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા, (૨) પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા, (૩) અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા, (૪) અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા - આ ચાર ધર્મ સિવાયના તમામ ધર્મોથી સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ અનિરૂપિત હોવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે કહેવામાં જ લાઘવ છે. બીજો વિકલ્પ જ વ્યાજબી છે. તેમાં જ પૂર્વોક્ત રીતે લાઘવ છે. માટે, સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણનિરૂપિતત્વ સ્વીકૃત હોવાથી અમે જે બીજો વિકલ્પ દેખાડ્યો તે જ સ્વીકારવો જોઈએ. હવે જો અહીં રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-

वस्तुतस्तु साक्षात्परम्परासाधारणनिरूपितत्वस्य स्वीकृततया वृत्तित्व-निष्ठप्रतियोगितायामेव प्रतियोगितावच्छेदककोटिप्रविष्टतत्तद्धर्म्मनिष्ठा-

●

सत्त्वे तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं कथं स्यादिति 'माता मे वन्ध्या' इतिवदसम्भवग्रस्तं भवल्लक्षणम् ।

एतन्निवारणाय तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वमेव निवेशनीयम्, तथा च वृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायां (१) तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्ना, (२) प्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकताभिन्ना, (३) अभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्ना, (४) अधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्ना (५) वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्ना च या अवच्छेदकता तदनिरूपितत्वमपेक्षितं भवेत्, तच्च शुद्धवृत्तित्वाभावीयप्रतियोगितायां सम्भवतीति नासम्भवः ।

एतदेवाह - **वस्तुतस्तु**, अर्थात् 'प्रथमादिक्षणविशिष्टप्रतियोगितादिघटितवृत्तित्वाभावमादायातिव्याप्तिवारणाय तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वप्रवेश आवश्यकः' इति यदुक्तं तदापाततः, वस्तुतस्तु तादृशातिव्याप्तिः भवतु मा वा तथापि तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वमुपादेयमेव, तद्यथा - **साक्षात्परम्परासाधारणनिरूपितत्वस्य स्वीकृततया वृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायामेव**, न तु पूर्वोक्तरीत्या प्रतियोगिताऽभावादि-

●

અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ ન કરાવો તો 'વૃત્તિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા (૧) પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા, (૨) અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા, (૩) અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા - આ ત્રણ ધર્મો સિવાયના ધર્મોથી સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ અનિરૂપિત હોવી જોઈએ' - આ પ્રમાણે તેનો તાત્પર્યાર્થ નીકળે. પણ તે તો બાધિત છે. કારણ કે વૃત્તિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા પરંપરાએ રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત છે. માટે, રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી ભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ આવશ્યક છે. સાથે સાથે એક વાતની સ્પષ્ટતા કરી લઈએ કે -

વહ્નિત્વઅવચ્છિન્ન પ્રતિયોગિતા જ્યારે અભિપ્રેત હોય ત્યારે વહ્નિત્વઅવચ્છિન્નત્વનું ઈતરવારક રૂપ કરવું હોય તો વહ્નિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ કહેવાય. તેવી રીતે, રૂપવૃત્તિત્વ (= પ્રતિયોગિતાવિશેષણીભૂતધર્મ) અવચ્છિન્નત્વનું ઈતરવારકરૂપ રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ થાય. આ ઈતરવારકરૂપનું ગ્રહણ અનિવાર્ય છે - તેવું સૂચિત થયું. ટૂંકમાં, અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો

वच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितत्वं प्रवेश्यम्, लाघवादिति प्रतियोगितावि-शेषणधर्म्मावच्छिन्नत्वस्येतरवारकस्य प्रवेश आवश्यक इति ।

●

निष्ठावच्छेदकतायाम्, वृत्तित्वाभावीय**प्रतियोगितावच्छेदककोटिप्रविष्टतत्तद्धर्म्मनिष्ठावच्छेदकता-भिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं प्रवेश्यम्, लाघवात्**, लाघवञ्च पूर्वोक्तरीत्या तत्तद्धर्मनिष्ठावच्छेदकतायां तत्तद्धर्मनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वकोटौ पुनः पुनः तत्तदवच्छेदकतानामप्रवेशप्रयुक्तम् **इति प्रतियोगितावि शेषणधर्म्मावच्छिन्नत्वस्य इतरवारकस्य** = प्रतियोगितावि शेषणं यः तादृशरूपवृत्तित्वधर्मः तदवच्छिन्नत्वस्य इतरवारकस्य अर्थात् तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य, तादृशरूपवृत्तित्वावच्छिन्नत्वमात्रोक्तौ रूपवृत्तित्वेतरानवच्छिन्नत्वं न प्रतीयते, तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वोक्तौ तु प्रतीयते इति रूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतेतरावच्छेदकतावारकत्वात्तदितरवारकं कथ्यते इति ध्येयम्, **प्रवेश आवश्यक इति ।**

●

પ્રવેશ ચારેય જગ્યાએ કરવો અનિવાર્ય છે. આ જ વાત હવે પંક્તિને અનુસારે જોઈ લઈએ -

❀ ભાવાર્થના હોઠ ઉપર શબ્દાર્થની બાંસુરી ❀

शब्दार्थ :- उत्तर :- (તમે જે જણાવ્યું તે વ્યાજબી નથી.) કારણ કે (પંચમક્ષણ =) તત્ક્ષણવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાઘટિતવૃત્તિત્વઅભાવને લઈને = પંચમક્ષણવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાક-અભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવને લઈને **धूमवान् वह्नेः** - આ સ્થલમાં જે અતિવ્યાપ્તિ આવે તેનું વારણ, **तथा सति** = જો રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વનો પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે પ્રવેશ ન કરો તો, શક્ય ન બને.

વાસ્તવમાં તો સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણનિરૂપિતત્વ સ્વીકૃત હોવાથી વૃત્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતામાં જ (= પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે જ) પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકકોટિપ્રવિષ્ટ તે તે ધર્મમાં = અભાવ, અધિકરણ..... વગેરે ધર્મોમાં રહેલ અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરવો જોઈએ. કારણ કે તેમાં જ લાઘવ છે. માટે, પ્રતિયોગિતા-વિશેષણીભૂત જે તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વધર્મ તેનાથી અવચ્છિન્નત્વનું જે ઈતરવારકરૂપ = તાદૃશરૂપ-વૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ આવશ્યક છે. **इति** શબ્દ અભિપ્રેત ચેપ્ટરની/વિષયની પૂર્ણતાસૂચક છે. હવે, આ જ લક્ષણમાં એક નવો પરિષ્કાર ઉમેરશે.

ननु एवमपि अतिव्याप्तिनिवारणं दुःशक्यमेव, तथा हि - 'घटः' इत्युक्तौ न्यायप्रक्रियया घट-घटत्व-समवायाः त्रयोऽपि पदार्थाः भासन्ते, यतः केवलघटभानाभ्युपगमे घटत्वज्ञानानभ्युपगमे घटत्वलक्षणसामान्यप्रत्यासत्त्या एकघटबोधे सर्वेषां घटानां भानं न स्यादिति तद्घटदर्शनानन्तरम् अन्यस्य कस्यचिदपि घटस्य दर्शने 'अयं घटः' इति प्रतीतिः न स्यादिति घटत्वभानमपि अभ्युपगम्यते, तथा च तत्सजातीयान्यघटदर्शनेऽपि 'अयं घटः' इति बुद्धिः सङ्गच्छते । किन्तु यदा घटमुद्दिश्य 'तद्व्यक्तिरयम्' - इति भानं सञ्जातम् तदा तद्व्यक्तेः न तद्व्यक्तित्वेन भानम्, तद्भानाभ्युपगमे लाभाभावात्, तद्व्यक्तित्वं तद्व्यक्तौ एव भवेत्, न त्वन्यत्रेति तद्व्यक्तित्वस्याऽभानेऽपि न काचिदापत्तिः, पुरोवर्तितद्व्यक्तिं त्यक्त्वाऽन्यत्र कुत्रचिदपि तद्व्यक्तित्वस्याऽवृत्तेः इति तद्व्यक्तेः स्वरूपतो भानमभ्युपगम्यते, न तु तद्व्यक्तित्वेन ।

पर्वतो धूमवान् वह्नेः - इत्यत्र वह्न्यभावीयप्रतियोगितात्मकतद्व्यक्तिः गृह्यते, वह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिरूपकवह्न्यभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः वह्निहेतौ वर्तते एव, न हि वह्न्यभावीय-प्रतियोगितानिरूपकाभावस्य कस्मिंश्चिदपि अधिकरणे वह्निहेतुः वर्तते इति । तथा च तद्व्य-क्ति(= वह्न्यभावीयप्रतियोगिता)निरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः वह्निहेतौ वर्तते,

❀ पुनः अतिव्याप्तिआपादन ❀

पूर्वपक्ष :- (तद्.) જુઓ ભાઈ ! તમે જે લક્ષણ બનાવ્યું તેના દરેક પદ સાર્થક છે તે સ્વીકાર્યું. પણ, તમારું લક્ષણ અતિવ્યાપ્તિગ્રસ્ત નહીં થાય - એવો જો તમારો ફાંકો હોય તો તે તમારે કાઢી નાંખવો જોઈએ. કારણ કે તમારા લક્ષણમાં **धूमवान् वह्नेः** આ સ્થલમાં અતિવ્યાપ્તિ દુર્વાર છે. તે આ રીતે - આ સ્થલમાં વહ્નિઅભાવ જો લક્ષણઘટક થાય તો વહ્નિઅભાવના તમામ અધિકરણમાં વહ્નિ અવૃત્તિ હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જાય. તે માટે વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવ-ચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહેવું જોઈએ. વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવ-ચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ તો જ રહે કે (૧) જો તે વહ્નિઅભાવીયપ્રતિ-યોગિતામાં માત્ર રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ રહેતું હોય અથવા તો (૨) દુનિયાના કોઈ પણ ધર્માદિનિષ્ઠ અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિતત્વ ન રહેતું હોય. મતલબ કે જો વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા (૧) માત્ર રૂપવૃત્તિત્વથી અવચ્છિન્ન હોય અથવા તો (૨) દુનિયાના તમામ ધર્મથી અનવચ્છિન્ન હોય તો વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહે. પ્રતિયોગિતાનું સ્વરૂપતઃ

वृत्तित्वाभावीयप्रतियोगितायां वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकत्वम्, अधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्न-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते एव, अधिकरणनिष्ठावच्छेदक-तायामभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते, अभावनिष्ठावच्छेदकतायाञ्च तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितात्मकतद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते, तद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकतायाञ्च न कस्मिंश्चिदपि वर्तमानावच्छेदकतानिरूपितत्वं वर्तते, तद्व्यक्तेः स्वरूपतो भानाभ्युपगमेन तद्व्यक्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि न वर्तते, स्वावच्छेदकतात्वा-वच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वस्य तद्व्यक्तौ विरहेण तादृशरूपवृत्तित्व-निष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि नास्ति ।

भवतां लक्षणानुसारेण तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं प्रतियोगितानिष्ठावच्छेद-कतायां भवेद् न वा, किन्तु तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकतानिरूपितत्वं न स्यात् तदेवाऽऽवश्यकम्, तद्व्यक्तिरूपप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतायाञ्च नास्त्येव तादृशरूपवृत्तित्व-निष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतानिरूपितत्वम्, प्रतियोगितारूपतद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकतायाञ्च साक्षात्तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकतानिरूपितत्वं नास्तीति तादृशवृत्तित्वनिष्ठ-प्रतियोगितायां परम्परया तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव स्यात्,

●

ભાન તો થતું જ નથી. હા ! જો તદ્વ્યક્તિ લો તો તેનું સ્વરૂપતઃ ભાન થાય. કારણ કે તદ્વ્યક્તિનું સ્વરૂપતઃ ભાન માનવામાં આવે છે. તદ્વ્યક્તિત્વરૂપે નહીં. કારણ કે ઘટનું પ્રત્યક્ષ થતા ઘટ-ઘટત્વ-સમવાય - ત્રણેયનું પ્રત્યક્ષ થાય છે. 'ઘટ' આ પ્રમાણે શબ્દ સાંભળતા ઘટ-ઘટત્વ-સમવાય ત્રણેયનો શાબ્દબોધ માનવો જરૂરી છે. બાકી, બીજી વાર ઘટશબ્દ દ્વારા કે ઘટદર્શન દ્વારા ઘટબોધ ન થાય. કિંતુ તદ્વ્યક્તિ તો એક જ છે. તદ્વ્યક્તિત્વનો બોધ માનવામાં આવે તો પણ તેના દ્વારા કશું જ કાર્ય સરતું નથી. માટે, તદ્વ્યક્તિનું સ્વરૂપતઃ જ ભાન માનવું તેવો એક પ્રવાદ છે. તે લોકોના મતે તદ્વ્યક્તિ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતા કોઈ પણ અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત નથી. માટે, રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાથી તો અનિરૂપિત જ હોય. જો તદ્વ્યક્તિનું તદ્વ્યક્તિત્વરૂપે ભાન થતું હોત તો તદ્વ્યક્તિનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નતદ્વ્યક્તિત્વ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત થઈ જાય. પરંતુ, આ વાત તદ્વ્યક્તિનું સ્વરૂપતઃ ભાન માનનારાઓના મતે ચાલી રહી છે.

तादृशप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतायां तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतानिरूपितत्व-सत्त्वे एव तादृशवृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायां परम्परया तादृशनिरूपितत्वसम्भवान्नान्यथेति वह्न्यभा-वीयप्रतियोगितात्मकतद्व्यक्तिनिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावीयप्रतियोगितायां (१) तादृश-रूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वम्, (२) प्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकता-भिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वम्, (३) अभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वम्, (४) अधिकरणनिष्ठावच्छेदकता-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वम्, (५) वृत्ति-तात्वनिष्ठावच्छेदकताकत्वञ्च स्युरेवेति तादृशवृत्तित्वाभावः स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपक-पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगिता(रूप-तद्व्यक्ति)निष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरू-पिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकता-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितवृत्तितात्व-निष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावविधया धर्तुं शक्यते, तादृशाभावस्य च वह्निहेतौ सत्त्वाद् लक्षणसमन्वयः, स्याच्चातः अतिव्याप्तिः। यदि हि तद्व्यक्तेः तद्व्यक्तित्वेन भानं स्यात् तदा तद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकतायां तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नतद्व्यक्तित्वनिष्ठावच्छेदकता-निरूपितत्वं स्यादिति तादृशतद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकताघटित उक्ताभावः धर्तुं न शक्यते, ततश्च तमादायाऽतिव्याप्तिरपि न स्यात्, किन्तु तद्व्यक्तिः स्वरूपतोऽवभासते, न तु तद्व्यक्तित्वेन

●

આ તદ્વ્યક્તિ તરીકે વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા જ લઈશું. માટે, તદ્વ્યક્તિનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા જ કહેવાય અને પાછી રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત. આ રીતે, રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-વહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાત્મકતદ્વ્યક્તિનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-(વહ્નિ)અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાક-પ્રતિયોગિતાક અભાવ વહ્નિમાં રહેલ હોવાથી અતિવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને. કારણ કે પૂર્વોક્ત રીતે લક્ષણસમન્વય થઈ જાય છે. અહીં પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં જે રૂપવૃત્તિત્વ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ બતાવ્યું છે તે સરવાળે (પરંપરાએ) તાદૃશ-વૃત્તિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતામાં જ પર્યવસિત થશે - આથી પૂર્વાપરવિરોધની આશંકા અનુત્થાન-પરાહત છે. આગળ પણ આ જ રીતે સમાધાન સમજી લેવું.

इति तद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकतायां तद्व्यक्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव वर्तते, अतः भवेदेव पूर्वोक्तरीत्या अतिव्याप्तिरिति ध्येयम् ।

एवं पर्वतो धूमवान् वह्नेः - इत्यत्र वह्न्यभावात्मकतद्व्यक्तिः परिगृह्यते । स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वेतरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽ-

✱ રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ ✱

ઉત્તરપક્ષ :- આ અતિવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે લક્ષણ હવે આ રીતે બનાવવું પડે કે - તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-**તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત**-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવ. આખું લક્ષણ પૂર્વવત્ છે. ફક્ત બોલ્ડ ટાઈપમાં જણાવેલ મેટર જ ઉમેરાયેલ છે.

આનો સાદો અર્થ એ જ થાય કે -

પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત પણ હોવી જોઈએ અને તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત પણ હોવી જોઈએ. તમે જે તદ્વ્યક્તિરૂપવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતા લીધી. તે તો તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વથી વિશિષ્ટ છે જ નહીં. કારણ તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદકતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ વહ્નિત્વગતએકત્વ છે. જ્યારે સાધ્યતાઅવચ્છેદકતાત્વઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાકપર્યાપ્તિઅનુયોગિતાઅવચ્છેદકરૂપ ધૂમત્વગતએકત્વ છે. આથી, તાદૃશવહ્નિઅભાવીયપ્રતિયોગિતામાં તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વ રહે નહીં. સ્પષ્ટ છે કે તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ પણ પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં ન રહે. આ રીતે તમે જે વૃત્તિત્વાભાવ લીધો તદ્ઘટકીભૂત પ્રતિયોગિતા રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત હોવા છતાં પણ રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત ન હોવાથી તમે લીધેલ વૃત્તિત્વઅભાવ તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવસ્વરૂપ ન થતા

वच्छेदकताऽनिरूपिताऽवच्छेदकताविधया धूमाभावीयप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकता एव गृह्णातु, तथापि प्रकृते तादृशवह्न्यभावात्मकतद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकता तादृशधूमाभावीयप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिता स्यादेव, यतः तद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकता कस्मिंश्चिदपि वर्तमानाऽवच्छेदकतानिरूपिता नास्ति, तद्व्यक्तेः स्वरूपतो भानात् तद्व्यक्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि तादृशतद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकतायां न सम्भवति, तथा च तद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकतायां तादृशप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतानिरूपितत्वविरहे तादृशवृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायामपि तादृशप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव। तथा च स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरू-

●

તેને લઈને લક્ષણસમન્વય થઈ ન શકે. ધૂમાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવ જ લેવો પડે. તે તો વહ્નિમાં રહેતો નથી. માટે, લક્ષણસમન્વય ન થાય. અતિવ્યાપ્તિ કેવી રીતે આવે ?

❋ પદ્ધતિ એ જ, પરિણામ પણ એ જ - અતિવ્યાપ્તિ ! ❋

पूर्वपक्ष :- એક અતિવ્યાપ્તિમાંથી છટક્યા તો બીજી અતિવ્યાપ્તિ આપીએ - વહ્નિઅભાવાત્મકતદ્વ્યક્તિઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવ વહ્નિમાં રહેલ છે. પ્રતિયોગિતા ધૂમાભાવીય જ લેવાની. માટે, આ પ્રતિયોગિતા તાદૃશરૂપવૃત્તિતાવિશિષ્ટ તો થઈ જશે. પરંતુ આ પ્રતિયોગિતાનિરૂપકત્વ વહ્નિઅભાવમાં ન રહે. માટે, સ્વનિરૂપકત્વસંબંધથી પ્રતિયોગિતા વહ્નિઅભાવમાં ન રહે. જો કે તમારા લક્ષણમાં એવી કોઈ ફરમાઈશ છે નહીં.

વહ્નિઅભાવાત્મકતદ્વ્યક્તિનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ તો રહે જ છે. કારણ કે તદ્વ્યક્તિનું સ્વરૂપતઃ ભાન થાય છે. જો તદ્વ્યક્તિનું તદ્વ્યક્તિત્વરૂપે ભાન થતું હોત તો પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નતદ્વ્યક્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ તાદૃશ તદ્વ્યક્તિનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં ન રહે. પરંતુ, તદ્વ્યક્તિનું તો સ્વરૂપતઃ ભાન અમે સ્વીકારેલું છે. માટે, તદ્વ્યક્તિનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહી જશે. તથા જે પ્રતિયોગિતા લીધી છે તે ધૂમાભાવીય હોવાથી તે પ્રતિયોગિતામાં તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ અને તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ ઉભય રહી જ જશે.

पिताभाव(= वह्न्यभावात्मकतद्व्यक्ति)निष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिताधिकरण-निष्ठावच्छेदकतावृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावविधया वह्न्यभावात्मकतद्व्यक्त्यधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावो गृह्यते, तस्य च वह्निहेतौ सत्त्वेन लक्षणसमन्वयात् स्यादेवाऽतिव्याप्तिः ।

एवं धूमाभावाधिकरणजलात्मकतद्व्यक्तिः गृह्यते, तद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकता पूर्वोक्तरीत्या

●

આ રીતે, વહ્નિમાં તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છે-દકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવ રહેતો હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જાય, અતિવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને !

✲ पुनः परिष्कार, अतिव्याप्तिने नाम ! ✲

उत्तरपक्ष :- તમારી આ અતિવ્યાપ્તિને દુર્વારમાંથી સુવાર (સરળતયા જેનું વારણ થઈ શકે તેવી) બનાવવા માટે એક નવો પરિષ્કાર કરી દઈશું -

તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-**પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત**-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવ.

તમે પ્રતિયોગિતા તરીકે ધૂમાભાવીયપ્રતિયોગિતા લીધી અને અભાવ તરીકે વહ્નિ-અભાવાત્મક તદ્વ્યક્તિ લીધી. સ્પષ્ટ છે કે તાદૃશપ્રતિયોગિતા સ્વનિરૂપકત્વ સંબંધથી અભાવમાં વિશેષણ બની શકે નહીં. તેથી, પ્રતિયોગિતામાં તાદૃશઅભાવની વિશેષણતા એટલે કે અવચ્છેદકતા આવી શકે નહીં. તેથી, પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ ઉક્તવહ્નિઅભાવાત્મકતદ્વ્યક્તિમાં રહેલ અવચ્છેદકતામાં રહેશે નહીં. પ્રતિયોગિતા સ્વનિરૂપકત્વસંબંધથી જે અભાવમાં રહેતી હોય તે જ અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ રહે. રૂપવૃત્તિતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતા સ્વનિરૂપકત્વ સંબંધથી ધૂમાભાવમાં જ રહે. માટે, તમારે ધૂમાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ જ લેવો પડશે. વહ્નિમાં તો તે રહેતો નથી. માટે, લક્ષણસમન્વય થવાનો અને તેનાથી અતિવ્યાપ્તિ આવવાનો કોઈ અવકાશ રહેતો નથી.

न कस्मिंश्चिदपि वर्तमानावच्छेदकतानिरूपिता भवेत्, तद्व्यक्तेः स्वरूपतो भानात्, तथा च तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिता जलात्मकतद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकता भवेदेवेति तादृशवृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायामपि अभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेवेति स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपित-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावविधया तादृशधूमाभावाधिकरणजलात्मकतद्व्यक्तिनिरूपितवृत्तित्वाभावः धर्तुं

य शो ल ता

●

❋ તે જ શૈલીએ નૂતન અતિવ્યાપ્તિનો હુમલો ❋

पूर्वपक्ष :- હજુ એક અતિવ્યાપ્તિ અમે આપી શકીએ છીએ - ધૂમાભાવઅધિકરણજલાત્મકતદ્વ્યક્તિનિરૂપિતવૃત્તિત્વાભાવ લઈએ. આ વૃત્તિત્વાભાવ વહ્નિમાં રહેલ જ છે. જો પ્રસ્તુતમાં તદ્વ્યક્તિ ન લઈએ તો તો જલત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા થઈ જવાથી આ અભાવ લઈ ન શકાય. તદ્વ્યક્તિ તરીકે તેનું ગ્રહણ કરવાથી આ તકલીફ ન પડે. કારણ કે તદ્વ્યક્તિનું સ્વરૂપતઃ જ ભાન અમે સ્વીકારેલ છે. જો તદ્વ્યક્તિનું તદ્વ્યક્તિત્વરૂપે ભાન થતું હોત તો અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા તદ્વ્યક્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત થઈ જવાથી તે વૃત્તિત્વઅભાવ લઈ જ ન શકાય. તદ્વ્યક્તિનું સ્વરૂપતઃ ભાન થતું હોવાથી અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં કોઈ પણ ધર્મનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ રહેશે જ નહીં. તો પછી અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહી જ જાય ને ! આ રીતે, તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-ધૂમાભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-ધૂમાભાવીયપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-ધૂમઅભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવ તરીકે ધૂમાભાવઅધિકરણજલાત્મકતદ્વ્યક્તિનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ લઈ શકાશે. તે વહ્નિમાં રહેતો હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જાય. અતિવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને.

વિ ના શ

शक्यते, तस्य च वह्निहेतौ वृत्तितया लक्षणसमन्वयात् स्यादेवाऽतिव्याप्तिरिति त्रिधाऽतिव्याप्तिः भवतां लक्षणानुसारेण ***इति चेत् ?***

मैवम्, परिष्कारपरिहार्यत्वादेतासाम् अतिव्याप्तीनाम्, तद्यथा - आदौ एतदवधारयतु यदुत वृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायां साक्षात्परम्परया च निरूपितत्वमङ्गीकृतमासीत् पूर्वम्, तद्विहाय तत्र तत्रावच्छेदकतायामेव तत्तदवच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वादिकं योज्यम् । तत्र प्रथमाऽतिव्याप्तिवारणाय तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं प्रतियोगिताविशेषणविधया निवेश्यम् । तथा चैवं लक्षणम् - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपित-तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्न-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभाव इति ।

तत्र यः वह्न्यभावीयप्रतियोगितात्मकतद्व्यक्तिनिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः गृहीतः तत्र तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितात्मकतद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकतायां तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते, किन्तु तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव वर्तते, यतः तादृशप्रतियोगितात्मकतद्व्यक्तिः स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकधूमत्वगतैकत्वरूपवृत्तिः नास्ति इति तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिततादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविधया तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितात्मकतद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकता धर्तुं न शक्यते इति तादृशवह्न्यभावीयप्रतियोगितात्मकतद्व्यक्तिनिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिततादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽधिकरणनिष्ठावच्छेदकता-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावविधया धर्तुं न शक्यते ।

या धूमाभावीयप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकता सा तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽपि वर्तते, तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽपि वर्तते, धूमाभावीयप्रतियोगितायाः स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकधूमत्वगतैकत्वरूपे वर्तमानत्वात्, तथा च धूमाभावीयतादृशप्रतियोगितानिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपित-तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठाऽवच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावविधया धर्तुं शक्यते, तादृशवृत्तित्वाभावः वह्निहेतौ न वर्तते, धूमाभावाधिकरणे अयोगोलके वह्निहेतोः वृत्तित्वादिति लक्षणसमन्वयाभावान्नास्त्येवातिव्याप्तिः ।

एवं वह्न्यभावात्मकतद्व्यक्तिमादायातिव्याप्तिवारणाय प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं निवेश्यम्, तथा चैवं लक्षणम् - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकता-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभाव इति ।

वह्न्यभावात्मकतद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकतायां कस्मिंश्चिदपि वर्तमानावच्छेदकतानिरूपितत्वं नास्तीति स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिता तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता च या धूमाभावीयप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकता तद्भिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपितत्वं तादृशवह्न्यभावात्मकतद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकतायां भवेत्, किन्तु धूमाभावीयप्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं नैव स्यात्, धूमाभावीय-

प्रतियोगितानिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं धूमाभावनिष्ठावच्छेदकतायामेव स्यात्, न तु वह्न्यभावनिष्ठावच्छेदकतायामिति तादृशवह्न्यभावात्मकतद्व्यक्त्यधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्न-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावविधया धर्तुं न शक्यते, किन्तु धूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः धर्तुं शक्यते, स च वह्निहेतौ नास्तीति लक्षणसमन्वयाभावान्नातिव्याप्तिः ।

एवं धूमाभावाधिकरणजलात्मकतद्व्यक्तिमादायातिव्याप्तिनिवारणाय अभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि उपादेयम् । तथा चैवं लक्षणम् - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठाव-

❁ એ જ ઉપાયથી હુમલો ખાળવામાં આવ્યો ❁

उत्तरपक्ष :- એક વધુ પરિષ્કાર, આ અતિવ્યાપ્તિને નામ ! લક્ષણ આ પ્રમાણે - તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-**અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત**-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાકપ્રતિયોગિતાકઅભાવ. આ લક્ષણ મુજબ અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોય - એટલું જ કાફી નથી. પરંતુ, તે અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત પણ હોવી જોઈએ. તમે જે તદ્વ્યક્તિનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા લીધી તે તો દુનિયાની કોઈ પણ અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત ન હોવાથી અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી પણ નિરૂપિત ન જ હોય ને ! માટે, ધૂમાભાવઅધિકરણજલાત્મકતદ્વ્યક્તિ લઈ ન શકાય. ધૂમાભાવઅધિકરણ જલ

च्छेदकतानिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकता-निरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्न-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावः ।

पदच्छेदपूर्वमेतदेव एवमुच्यते -

स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिता अथ च तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्भिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिता अथ च प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या अभावनिष्ठावच्छेदकता तद्भिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिता अथ च अभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या अधिकरणनिष्ठावच्छेदकता तद्भिन्ना या वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकता तद्भिन्ना च या अवच्छेदकता तदनिरूपिता वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिका च या प्रतियोगिता तन्निरूपकोऽभावः इति ।

जलात्मकतद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकता धूमाभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽस्ति, किन्तु धूमाभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता नास्ति, तद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकतायां कस्याञ्चिदपि वर्तमानावच्छेदकतानिरूपितत्वविरहादिति तादृशाभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकताविधया तादृशजलात्मकतद्व्यक्तिनिष्ठावच्छेदकता नैव लभ्यते इति जलात्मकतद्व्यक्तिनिरूपितवृत्तित्वाभावः धर्तुं न शक्यते, किन्तु धूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभाव एव ग्राह्यः, तस्य च वह्निहेतौ

પણ લઈ ન શકાય. ધૂમાભાવનું કોઈ પણ અધિકરણ લઈ શકાય. અહીં વહ્નિઅભાવઅધિકરણ-જલાત્મકતદ્વ્યક્તિને લઈને અતિવ્યાપ્તિ દેખાડી નથી, ધૂમાભાવઅધિકરણજલાત્મકતદ્વ્યક્તિને લઈને અતિવ્યાપ્તિ દર્શાવી. કારણ કે તો જ રૂપવૃત્તિતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-ભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ-રૂપવૃત્તિતાવિશિષ્ટપ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ તે અભાવીયપ્રતિયોગિતામાં રહે. મૂળ વાત એ છે કે ધૂમાભાવઅધિકરણ અયોગોલક પણ લઈ શકાતા અને તાદૃશધૂમાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વઅભાવ વહ્નિમાં રહેતો ન હોવાથી લક્ષણસમન્વય થઈ જ ન શકે. અતિવ્યાપ્તિને કોઈ અવકાશ ન રહે. બસ ! આ આપણું લક્ષણ થયું. હવે અહીં કોઈ પરિષ્કાર કરવાની જરૂરત રહેતી નથી.

❁ અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ કેમ નહીં ? ❁

પ્રશ્ન :- કેમ ? અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વને વૃત્તિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના

वृत्तित्वविरहाल्लक्षणाऽसमन्वयः, तथा च नातिव्याप्तिः । एवं हि त्रितयातिव्याप्तिनिवारणम् ।

धूमाभावाधिकरणजलनिरूपितवृत्तित्वात्मकतद्व्यक्त्यभावः वह्निहेतौ वर्तते, तादृशवृत्तित्वात्मकतद्व्यक्तिनिष्ठप्रतियोगितायाम् अधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्नवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं वर्तते एव, तद्व्यक्तिनिष्ठप्रतियोगितायाम् अपि कुत्रचिदपि वर्तमानावच्छेदकतानिरूपितत्वविरहात्, किन्तु तादृशतद्व्यक्तिनिष्ठप्रतियोगितायां वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकत्वं न स्यात्, वृत्तितात्वावच्छिन्नायामेव तस्यां तत्सम्भवादिति तादृशतद्व्यक्त्यभावः

●

વિશેષણ તરીકે મૂકવાની જરૂરત નથી ? ધારો કે કોઈએ ધૂમાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતા-રૂપતદ્વ્યક્તિનો અત્યંતાભાવ લીધો. જેમ કે ધૂમાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતા મીનમાં પણ છે, જલમાં પણ છે. તેના સ્વરૂપ જે તદ્વ્યક્તિ તેનો અભાવ વહ્નિમાં મળી જાય. આ વૃત્તિતાત્મકતદ્વ્યક્તિ દુનિયાના તમામ ધર્મોથી અનવચ્છિન્ન જ થશે. ઉપરાંતમાં વૃત્તિતા-ઘટ-ઉભયાત્મકતદ્વ્યક્તિનો અભાવ પણ વહ્નિમાં મળી જશે. આ તદ્વ્યક્તિમાં રહેલી પ્રતિયોગિતા અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત જ છે. માટે, આ વૃત્તિત્વ-અભાવને લઈને અતિવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને. જો અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવો તો તે તદ્વ્યક્તિનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા તો લઈ જ ન શકાય. કારણ કે તે તો કોઈ પણ ધર્મનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત નથી. તો પછી, અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત કેવી રીતે હોઈ શકે. જો તદ્વ્યક્તિને કાઢી નાંખો તો વૃત્તિતા-ઘટઉભયનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતા કે મીનવૃત્તિતાવિશિષ્ટવૃત્તિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતા બચે. આ બન્ને પ્રતિયોગિતા અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન ઘટત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી અથવા તો મીનવૃત્તિતાનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત થઈ જવાને કારણે લઈ ન શકાય. શુદ્ધ વૃત્તિત્વાભાવ જ લેવો પડે, તે તો વહ્નિમાં છે નહીં ! માટે, અતિવ્યાપ્તિ દૂર થઈ જાય. ટૂંકમાં, **धूमवान् वह्नेः** - આ સ્થલમાં આવતી અતિવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવવો પણ જરૂરી છે. તો પછી તેનો પ્રવેશ તમે કેમ કરાવતા નથી ?

ઉત્તર :- તમે આખું લક્ષણ મગજમાં ઉપસ્થિત નથી રાખતા, માટે આ પ્રશ્ન તમને જાગે છે. વૃત્તિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના બે વિશેષણ છે - (૧) અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ અને (૨) વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપકત્વ/નિરૂપિતત્વ. તદ્વ્યક્તિરૂપવૃત્તિતા લો તો તન્નિષ્ઠપ્રતિયોગિતામાં અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વ રહેવા છતાં વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપકત્વ ન જ રહે

वृत्तितात्वनिष्ठा-वच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावविधया धर्तुं न शक्यते इति न तमादायातिव्याप्तिः, न वा तादृशातिव्याप्तिनिवारणाय वृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितावि‌शेषणविधया अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वप्रवेशाऽऽवश्यकता ।

(अत्रेदमवधेयम् - यदि वृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायाम् अधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य अभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य इत्यादेः अन्वयः इष्यते तदा अभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य इत्यादेरपि तत्रान्वयः परम्परया निरूपितत्वमङ्गीकृत्य स्वयं ज्ञेयः इति।)

●

ने ! કારણ કે तद्व्यक्तिनिष्ठअवच्छेदकता वृत्तितात्वथी अवच्छिन्न नथी. वृत्तिता-घट-उभयनिष्ठप्रतियोगिता જ જો લો તો તો તે અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત થઈ જતા લઈ જ ન શકાય. આ રીતે, तद्व्यक्तिने લઈને પ્રસ્તુતમાં અતિવ્યાપ્તિને અવકાશ નથી. માટે, અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવ્યો નથી.

❋ असंभवदोषनी आपत्ति ❋

प्रश्न :- જો આવું લક્ષણ બનાવશો તો તો અસંભવ દોષ લાગશે. કારણ કે વૃત્તિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના બે વિશેષણ છે - (૧) અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા સિવાયની દુનિયાની તમામ અવચ્છેદકતાઓથી અનવચ્છિન્નત્વ અને (૨) વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિતત્વ. સ્પષ્ટ વિરોધાભાસી આ બે વિશેષણો છે. એક બાજુ તમે એમ કહો છો કે અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા સિવાયની દુનિયાની તમામ અવચ્છેદકતાઓથી અનિરૂપિત હોવી જોઈએ તથા બીજી બાજુ 'તે પ્રતિયોગિતા વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત હોવી જોઈએ' - આવું પણ તમારું વિધાન છે. વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા અધિકરણનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા કરતા છે તો ભિન્ન જ. માટે, જો પ્રતિયોગિતા વૃત્તિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત હોય તો અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી ભિન્ન અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત કેવી રીતે કહી શકાય ? અને જો તે પ્રતિયોગિતા અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોય તો વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત કેવી રીતે હોય ? બન્ને ધર્મથી = વિશેષણોથી વિશિષ્ટ કોઈ જ પ્રતિયોગિતા તમને નહીં મળે ! અસંભવ દોષ સ્પષ્ટ છે.

❋ असंभवनो असंभव करवा परिष्कार ❋

उत्तर :- વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિતત્વને પણ આ અસંભવ નિવારવા માટે પ્રવેશ આપવો. મતલબ કે લક્ષણ આ પ્રમાણે થાય - તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠ-

ननु वह्नौ वृत्तिता वर्तते इति वृत्तित्वात्यन्ताभावः न स्यात्, किन्तु वृत्तिताध्वंसस्तु भवेदेव, यतः अयोगोलके वह्निविनाशदशायां वृत्तिताध्वंसः, तदनु पुनः वह्निप्रज्वलनवेलायां वृत्तित्वोत्पत्तिः इति पूर्विलवृत्तिताध्वंसः वह्नौ भवेदेव । एतादृशवृत्तिताध्वंसीयवृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगिता वृत्तिता-

●

अवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपित-तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितानिष्ठअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपित-प्रतियोगितानिष्ठअवच्छेदकता-निरूपित-अभावनिष्ठअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपित-अभावनिष्ठअवच्छेदकता-निरूपित-अधिकरणनिष्ठअवच्छेदकताभिन्न-वृत्तितात्वनिष्ठअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकता-अनिरूपित-वृत्तितात्वनिष्ठअवच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगिताकअभाव.

મતલબ કે વૃત્તિત્વાભાવીયપ્રતિયોગિતા અધિકરણતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા અને વૃત્તિતાત્વ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતા - આ બે અવચ્છેદકતા સિવાયની અવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોવી જોઈએ. આ પ્રમાણે લક્ષણ બનાવવાથી વિરોધ ન આવે. કારણ કે જે પ્રતિયોગિતા વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત હોય તે વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અધિકરણ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાથી અનિરૂપિત હોઈ જ શકે છે. આ લક્ષણમાં વૃત્તિતા-નિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વને મૂકવાની જરૂરત નથી. એટલે જ રૂપવૃત્તિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ પૂર્વે વસ્તુતઃ કલ્પ જે જણાવ્યો હતો તેની જેમ પરંપરાએ વૃત્તિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતામાં ન રાખતા પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતામાં જ રાખવું. કારણ કે વૃત્તિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતામાં અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ પણ રાખવાની જરૂરત નથી. તો પછી રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ રાખીને શું ફાયદો ? જો અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ વૃત્તિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતામાં - રાખવું જરૂરી હોય તો રૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ વગેરેને પણ પરંપરાએ વૃત્તિત્વનિષ્ઠ-પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે રાખીએ. પણ, તેવું તો છે જ નહીં. માટે, તે તે પૂર્વ પૂર્વઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વને તેના - તેના કરતા ઉત્તરવર્તી અવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે રાખવામાં આવેલ છે.

❀ ધ્વંસને લઈને આપત્તિ ❀

પૂર્વપક્ષ :- જો અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે પ્રવેશ નહીં કરાવો તો અતિવ્યાપ્તિ આવશે જ. ધૂમાભાવનું અધિકરણ લઈને અને વૃત્તિત્વનો ધ્વંસ લઈને આ અતિવ્યાપ્તિ આવે. તે આ રીતે - વહ્નિમાં પર્વતની વૃત્તિતા દસ ક્ષણ સુધી ટકી, દસ ક્ષણ બાદ અગ્નિને ઊંચકી અન્યત્ર સ્થાપવામાં આવ્યો. માટે,

त्वेनैवाऽवच्छिन्ना, तथा च तादृशध्वंसाभावीयप्रतियोगितायां वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकत्वं स्यादेव । शुद्धवृत्तिताध्वंसस्यैव गृहीततया अर्थाद् अयोगोलकादिनिरूपितवृत्तितादेः ध्वंसो न गृहीतः, किन्तु शुद्धवृत्तिताध्वंस एव, तेन तादृशध्वंसीयप्रतियोगितायां वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकतां विहाय नान्यावच्छेदकतानिरूपितत्वं वर्तते इति स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित -प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्न-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावविधया तादृशवृत्तित्वध्वंसाभावः धर्तुं शक्यते, तस्य च वह्निहेतौ सत्त्वात् स्यादेव अतिव्याप्तिः । एतदतिव्याप्तिनिवारणाय अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं निवेशनीयमेव । तथा चैवं लक्षणम् - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिता अथ च तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या तादृशप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकता तद्भिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिता अथ च तादृशप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या अभावनिष्ठावच्छेदकता तद्भिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिता अथ च तादृशाभावनिष्ठा-

●

પર્વતનિરૂપિતવૃત્તિત્વનો ધ્વંસ વહ્નિમાં થયો. આ ધ્વંસીયપ્રતિયોગિતા વૃત્તિતાત્વથી અવચ્છિન્ન છે. અહીં જે વૃત્તિતાનો ધ્વંસ લીધો છે તે વૃત્તિતાના અધિકરણ તરીકે કોઈ અભિપ્રેત નથી. કેવલ વૃત્તિતાનો ધ્વંસ જ લેવાનો છે. આ વૃત્તિતાધ્વંસીયપ્રતિયોગિતા ફક્ત વૃત્તિતાત્વથી જ અવચ્છિન્ન છે. તથા વૃત્તિતામાં કોઈ પણ અધિકરણથી નિરૂપિતત્વ માન્ય નથી = લીધેલ નથી. માટે, અધિકરણતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતા-અનિરૂપિતત્વ પણ રહી જશે. માટે, આ ધ્વંસ લઈ શકાય. જો અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરો તો ધ્વંસીયપ્રતિયોગિતામાં સાધ્યાભાવઅધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિતત્વ ન રહેલું હોવાથી અતિવ્યાપ્તિ ન આવે. કારણ કે તમે જે ધ્વંસીયપ્રતિયોગિતા લીધી છે તે અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાથી નિરૂપિત તો છે જ નહીં. તથા સાધ્યાભાવ-અધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતા જ વહ્નિમાં રહેતી હોવાથી તેનો ધ્વંસ તો વહ્નિમાં રહે નહીં. આ રીતે, વૃત્તિતાધ્વંસની પ્રતિયોગિતાને લઈને આવતી અતિવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે અધિકરણ-

वच्छेदकतानिरूपिता या अधिकरणनिष्ठावच्छेदकता तद्भिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिता, वृत्तितात्व-निष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिता, तादृशाधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या वृत्ति-तात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिता तन्निरूपकाभाव इति ।

एवञ्च तादृशवृत्तित्वध्वंसीयप्रतियोगितायाम् अधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽ-निरूपितत्वस्य, वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य, वृत्तितात्वनिष्ठा-वच्छेदकताकत्वस्य च सत्त्वेऽपि तादृशाधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं न स्यादेव, शुद्धवृत्तिता-ध्वंसस्यैव गृहीतत्वादिति वृत्तिताध्वंसो न ग्राह्यः, किन्तु वृत्तित्वाभावः एव, तस्य च वह्निहेतौ विरहेण लक्षणसमन्वयाभावान्नास्त्येवातिव्याप्तिः । यदि च धूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वध्वंसो गृह्यते तदा धूमाभावाधिकरणं न वर्तमानं किन्तु भूतकालीनम्, वर्तमाने च वह्नेः तत्र वृत्तित्वादिति वर्तमानकालीनधूमाभावाधिकरणनिरूपितत्वं वृत्तित्वध्वंसीयप्रतियोगितायां न स्यादित्यादि स्वयं भाव्यम् । तथा च ध्वंसीयप्रतियोगितामादायातिव्याप्तिवारणाय अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं वृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायामुपादेयमे***वेति चेत् ?***

मैवम्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वेनैव तन्निवारणात् । अयमाशयः - धूमाभावाधिकरणनिरूपित-वृत्तित्वं वह्नौ वर्तते इति अत्र न विवादः, किन्तु वृत्तित्वं वह्नौ स्वरूपसम्बन्धेनैव वर्तते, न समवायेन, समवायेन वृत्तित्वधर्मस्य कुत्रचिदपि अवृत्तेः इति समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकः धूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः वह्निहेतौ स्यादेवेति । अयञ्च धूमाभावाधिकरणनिरूपित-

●

નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ પણ કરાવવો જ રહ્યો.

✱ આપત્તિ બોદી, પરિષ્કાર વ્યર્થ ✱

ઉત્તરપક્ષ :- અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કર્યા વિના પણ તે અતિવ્યાપ્તિ દૂર કરી શકાય છે. તે આ રીતે - **धूमवान् वह्नेः** - આ સ્થલમાં વહ્નિમાં સાધ્યાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતા રહે છે. વૃત્તિત્વઅભાવ નહીં. માટે, લક્ષણસમન્વય ન થાય. પરંતુ, વહ્નિમાં વૃત્તિતા સ્વરૂપસંબંધથી રહે છે. સમવાયસંબંધથી તો નહીં ને ! માટે, સાધ્યાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિતાનિષ્ઠ-સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્ન-પ્રતિયોગિતાક વૃત્તિત્વાભાવ વહ્નિમાં મળી જાય. લક્ષણસમન્વય થઈ જાય. અતિવ્યાપ્તિ દુર્વાર બને. આ અતિવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે વૃત્તિત્વાભાવીયપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે સ્વરૂપસંબંધઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરાવવો પડે. મતલબ કે સાધ્યાભાવઅધિકરણનિરૂપિતવૃત્તિત્વનિષ્ઠ-સ્વરૂપસંબંધઅવચ્છિન્ન-

वृत्तित्वाभावः वृत्तितात्वावच्छिन्न-समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकः उक्तलक्षणानुसारेणाऽपि ग्रहीतुं शक्यते एव । तथा च तमादाय लक्षणसमन्वयसम्भवाद् 'धूमवान् वह्नेरि'त्यत्रातिव्याप्तिः स्यादेव । एतदतिव्याप्तिनिवारणाय स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वं तादृशवृत्तित्वाभावीयप्रतियोगितावि‌शेषणविधया निवेश्यम्, तथा च स्वरूपसम्बन्धेन धूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वस्य वह्निहेतौ सत्त्वेन स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकः धूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावः वह्निहेतौ न स्यादिति लक्षणसमन्वयासम्भवान्न स्यादेव अतिव्याप्तिरिति स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वं तादृशप्रतियोगितावि‌शेषणविधयाऽवश्यं निवेशनीयम् ।

पूर्वोक्तवृत्तिताध्वंसीयप्रतियोगिता न स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना, प्रागभाव-ध्वंसीयप्रतियोगित्वयोः सम्बन्धावच्छिन्नत्वानङ्गीकारात्, एतच्च न्यायप्रक्रियायां स्पष्टमेव, **न्यायसिद्धान्तमुक्तावल्यादौ** एतच्च प्रतिपादितम् । तथा च वृत्तिताध्वंसः स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्न-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेद-

●

પ્રતિયોગિતાક વૃત્તિત્વાભાવ જ્યાં રહે ત્યાં જ વ્યાપ્તિ રહે, તે જ સદ્ધેતુ હોય. વહ્નિમાં જે વૃત્તિત્વાભાવ લીધો તે સમવાયસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક હતો. સ્વરૂપસંબંધઅવચ્છિન્નપ્રતિયોગિતાક વૃત્તિત્વાભાવ તો વહ્નિમાં મળે જ નહીં. કારણ કે વહ્નિમાં સ્વરૂપસંબંધથી વૃત્તિતા રહે છે. ટૂંકમાં, વૃત્તિત્વાભાવીયપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે સ્વરૂપસંબંધઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ જરૂરી છે. તમે જે ધ્વંસીયપ્રતિયોગિતા અતિવ્યાપ્તિ આપવા માટે લીધી હતી તે સ્વરૂપસંબંધથી અવચ્છિન્ન નથી. કારણ કે, ધ્વંસ અને પ્રાગભાવની પ્રતિયોગિતા કોઈ પણ સંબંધથી અવચ્છિન્ન ન હોય તેવો ન્યાયજગતનો સિદ્ધાંત છે. આ સિદ્ધાંત અંગે વિસ્તારથી માહિતી મેળવવા માટે **ન્યાયસિદ્ધાંતમુક્તાવલી** ઉપરની ટીકાઓ જોવી. તેથી, વૃત્તિતાધ્વંસ તો લઈ શકાવાનો જ નથી. તો પછી વૃત્તિતાધ્વંસને લઈને આવતી અતિવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવવાની કોઈ જરૂરત નથી.

तद्व्यक्तेः स्वरूपतो भानाभ्युपगमे वह्न्यभावप्रतियोगितात्मक-तद्व्यक्ति-वह्न्यभावात्मकतद्व्यक्ति-धूमाभावाधिकरणजलात्मक-तद्व्यक्तीरादाय 'धूमवान् वह्ने'रित्यत्रातिव्याप्तिवारणायाऽधिकरण-निष्ठावच्छेदकतापर्य्यन्तत्तत्तदवच्छेदकतानिरूपितत्वं निवेश्यम् ।

●

कताक-स्वरूपसम्बन्धनिष्ठावच्छेदकताक(= स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्न)प्रतियोगिताकाभावविधया धर्तुं न शक्यते, किन्तु धूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभाव एव, तस्य च वह्निहेतौ अवृत्तेः लक्षणसमन्वयाऽसम्भवः अतिव्याप्त्यसम्भवश्चेति नैतदतिव्याप्तिनिवारणाय अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं वृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायां निवेशनीयमिति ।

एतदेवाह - **तद्व्यक्तेः स्वरूपतो भानाभ्युपगमे धूमवान् वह्नेरित्यत्र वह्न्यभावप्रतियोगितात्मक-तद्व्यक्ति-वह्न्यभावात्मकतद्व्यक्ति-धूमाभावाधिकरणजलात्मकतद्व्यक्तीरादाय** = वह्न्यभावीय-प्रतियोगितात्मकतद्व्यक्तिनिरूपकाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य, वह्न्यभावात्मकतद्व्यक्त्य-धिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य, धूमाभावाधिकरणजलात्मकतद्व्यक्तिनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य च तादृशलक्षणानुसारेण ग्राह्यतया तानादाय **अतिव्याप्तिवारणाय अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतापर्यन्तं तत्तदवच्छेदकतानिरूपितत्वम्**, अर्थात् तादृशप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतायां तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठा-वच्छेदकतानिरूपितत्वं तादृशाभावनिष्ठावच्छेदकतायां तादृशप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं तादृशाधिकरणनिष्ठावच्छेदकतायाञ्च तादृशाभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं **निवेश्यम्**, तत्तदवच्छे-

●

⁂ શબ્દોના કેનવાસમાં ભાવાર્થની રંગોળીનું પ્રદર્શન : શબ્દાર્થ ⁂

शब्दार्थ :- तद्व्यक्तिनुं जो स्वरूपतः भान मानवामां आवे तो **धूमवान् वह्नेः** आ स्थलमां -

(१) वह्निअभावीयप्रतियोगितारूप तद्व्यक्तिने लईने आवती अतिव्याप्ति दूर करवा माटे रूपवृत्तितानिष्ठअवच्छेदकतानिरूपितत्वनो प्रतियोगितानिष्ठअवच्छेदकताना विशेषण तरीके प्रवेश करावको जोईओ.

(२) वह्निअभावात्मकतद्व्यक्तिने लईने आवती अतिव्याप्ति दूर करवा माटे प्रतियोगितानिष्ठअवच्छेदकतानिरूपितत्वनो अभावनिष्ठअवच्छेदकताना विशेषण तरीके प्रवेश करावको जोईओ.

वृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायामवच्छेदकतानिरूपितत्वन्नोपादेयम्, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य प्रतियोगितायामावश्यकतया ध्वंसीयप्रतियोगितामादाय दोषाऽप्रसक्तेः ।

●

दकतानिरूपितत्वप्रवेशेन यथासङ्ख्यं पूर्वोक्तदव्यक्तिघटिताभाववारणम्, तन्महिम्ना अतिव्याप्तिवारणञ्च । **वृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायाम् अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं नोपादेयम्,** समवायादिसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवृत्तित्वाभावमादायातिव्याप्तिवारणाय वृत्तित्वाभावीय**प्रतियोगितायां स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्याऽऽवश्यकतया** सम्बन्धानवच्छिन्नध्वंसीयप्रतियोगितामादाय अतिव्याप्ति**दोषाऽप्रसक्ते**रिति ।

ध्वंसीयप्रतियोगितामादाय पुनः अतिव्याप्तिमुपपादयति कश्चित् - **यत्त्वि**त्यादि । तस्यायमाशयः - ननु ध्वंसीयप्रतियोगिता सम्बन्धानवच्छिन्ना भवति इति अङ्गीक्रियते । किन्तु उपलक्षणविधया तद्भानमनाविलम्, अर्थात् यथा 'श्यामकाकोऽत्र नास्ति' - इति प्रतीतौ श्यामकाकाभावः प्रतीयते, तत्र प्रतियोगिकाकांशे श्यामत्वमुपलक्षणविधया भासते, न तु विशेषणविधया, सर्वेषां काकानां श्यामतया श्यामत्वस्य व्यावर्तकत्वाभावात् तथैव स्वरूपसम्बन्धेन वृत्तिता ध्वस्ता - इत्यादौ ध्वंसप्रतियोगिवृत्तित्वांशे स्वरूपसम्बन्धस्योपलक्षणविधया भानं सम्भवत्येव, तथा च तादृशप्रतीतौ प्रतिभासमानवृत्तित्वध्वंसीयप्रतियोगितायां स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वं प्रतिभासेतैवेति

●

(૩) ધૂમાભાવઅધિકરણજલાત્મકતદ્વ્યક્તિને લઈને આવતી અતિવ્યાપ્તિ દૂર કરવા માટે અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે પ્રવેશ કરાવવો જોઈએ.

વૃત્તિત્વનિષ્ઠપ્રતિયોગિતામાં અધિકરણાદિનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવવાની જરૂરત નથી. કારણ કે પ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે સ્વરૂપસંબંધઅવચ્છિન્નત્વનો પ્રવેશ કરવો જરૂરી હોવાથી ધ્વંસીયપ્રતિયોગિતાને લઈને અતિવ્યાપ્તિ દોષ આવી શકે તેમ નથી.

પૂર્વપક્ષ :- (**यत्तु.**) ધ્વંસીયપ્રતિયોગિતા સ્વરૂપસંબંધથી અવચ્છિન્ન ન હોય તેવું માની લીધું. પરંતુ, સ્વરૂપસંબંધ ઉપલક્ષણ રૂપે તો ભાસી શકે છે. જેવી રીતે '**नीलधूमो नास्ति**' આ પ્રતીતિમાં નીલત્વ ઉપલક્ષણ રૂપે ભાસે છે. કારણ કે ધૂમાડામાં નીલત્વ રહેવાનું જ છે. જેવી રીતે '**कृष्णकाकः नास्ति**' આ પ્રતીતિમાં પણ કૃષ્ણકાકાભાવીયપ્રતિયોગી જે કૃષ્ણકાક તે

यत्तु प्रतियोग्यंशे उपलक्षणविधया भानस्यापि स्वीकृततया तादृश-प्रतीतीयप्रतियोगितामादाय दोष इति;

●

तादृशप्रतियोगितामादाय पुनरतिव्याप्तिः स्यादेव, तन्निवारणाय अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं ग्राह्यमिति भावः ।

तदेवाह - **प्रतियोग्यंशे उपलक्षणविधया भानस्यापि स्वीकृततया** काकांशे श्यामत्ववत्, **तादृशप्रतीतीयप्रतियोगितामादाय**, अर्थाद् यादृशप्रतीतौ स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् उपलक्षणविधया प्रतियोगितायां भासते तादृशप्रतीतीयप्रतियोगितां गृहीत्वा **दोषः** अतिव्याप्तिलक्षण इति ।

खण्डयति - **यत्तु इति तन्न**; तस्यायं भावः - उपलक्षणविधया यत्प्रतिभासते तन्नावच्छेदकं भवति, यथा श्यामकाकाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकत्वं काकत्वे एव भवति, न तु श्यामत्वे, उपलक्षणत्वात्, गौरवमृते तत्र प्रतियोगितावच्छेदकत्वाभ्युपगमस्याऽन्यफलाऽजनकत्वात् । एवं प्रकृतेऽपि स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वम् उपलक्षणविधया भासते इति कथनं न सङ्गच्छते, यतः स्वरूपसम्बन्धस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वं प्रकृतेऽभिप्रेतम्, अवच्छेदकं च नोपलक्षणं भवतीति सम्बन्धानवच्छिन्नध्वंसीयप्रतियोगितायां न कथमपि स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वं सम्भवति ।

●

કૃષ્ણકાકઅંશમાં કૃષ્ણત્વ ઉપલક્ષણ જ છે. કારણ કે તે કોઈનું વ્યાવર્તન નથી કરતું. કાગડામાં કૃષ્ણત્વ રહેલું જ હોય. તેવી રીતે, જેવી રીતે '**संयोगेन घटो नास्ति**' આવી પ્રતીતિ થાય તેવી રીતે **स्वरूपेण वृत्तिता ध्वस्ता** આવી પ્રતીતિ થઈ. અહીં વૃત્તિતામાં સ્વરૂપસંબંધ ઉપલક્ષણ રૂપે ભાસે છે. માટે, વૃત્તિતાધ્વંસીયપ્રતિયોગિતાનો ઉપલક્ષણીભૂત એવો સ્વરૂપસંબંધ અવચ્છેદક થઈ શકશે / જશે. હા ! ધ્વંસીય બધી પ્રતિયોગિતામાં સ્વરૂપસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ ન રહે. પરંતુ જ્યાં સ્વરૂપસંબંધના ઉલ્લેખપૂર્વક વૃત્તિતાધ્વંસની પ્રતીતિ થઈ ત્યાં તે પ્રતિયોગિતામાં સ્વરૂપસંબંધઅવચ્છિન્નત્વ રહી જશે. તેવા પ્રકારની પ્રતીતિમાં ભાસમાન ધ્વંસીયપ્રતિયોગિતાને લઈને પૂર્વવત્ અતિવ્યાપ્તિ આવી જાય. તેનું નિરાકરણ કરવા માટે અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ જરૂરી બની જશે.

❋ ઉપલક્ષણ, પ્રતિયોગિતાઅનવચ્છેદક ❋

ઉત્તરપક્ષ :- જુઓ ભાઈ ! થોડા ન્યાયના સિદ્ધાંતથી માહિતગાર થાઓ. સ્વરૂપસંબંધનો પ્રવેશ અમે ધ્વંસીયપ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક તરીકે કરાવ્યો છે. માટે, 'નીલધૂમ નથી' - ઇત્યાદિ કોઈક સ્થલે નીલત્વ વગેરેનું પ્રતિયોગીઅંશમાં ઉપલક્ષણ રૂપે ભાન થાય ખરું. પણ

तन्न; क्वचिदुपलक्षणविधया भानस्वीकारेऽपि तस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्वीकारेण दोषाऽसम्भवात् ।

●

तदेवाह - **क्वचिद् उपलक्षणविधया** कस्यचिद् **भानस्वीकारेऽपि तस्य** = स्वरूपसम्बन्धस्य **प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्वीकारेण दोषाऽसम्भवात् ।** न हि उपलक्षणविधया भासमानस्वरूपसम्बन्धस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वं सम्भवतीति भावः ।

अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वनिवेशे सापेक्षसम्मतिमाह - **परन्त्वि**त्यादिना ।

अयमाशयः - "लक्षणस्य लक्षणं तु लक्ष्यतावच्छेदकसमनियतत्वम्, यथा गोः लक्षणस्य सास्नादिमत्त्वस्य लक्ष्यतावच्छेदकीभूतगोत्वसमनियतत्वं लक्षणं भवतीति विज्ञेयम्" - इत्येवं **लक्षणावल्यां सुखदयालुशास्त्रिणा** स्फुटमुक्तम् । तस्यायं भावः - लक्षणं तदेव हि भवति यल्लक्ष्यतावच्छेदकसमनियतं भवेत्, अर्थाद् यत्र यत्र लक्षणं तत्र तत्र लक्ष्यतावच्छेदकं भवेत्, यत्र यत्र च

●

તે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક તો ન જ બની શકે. ઉપલક્ષણત્વની વ્યાખ્યા જ આ છે કે -

प्रतियोगिताऽनवच्छेदकत्वे सति प्रतियोगिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारत्वम् = उपलक्षणत्वम् ।

જે પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક ન હોય, ફક્ત પ્રતિયોગીમાં વિશેષણ બનતો હોય તેવો ધર્મ ઉપલક્ષણ. જેમ કે નીલધૂમમાં રહેલ નીલત્વ. નીલત્વ ધર્મ નીલધૂમ રૂપ પ્રતિયોગીમાં રહેતો હોવા છતાં પણ પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક નથી. માટે, તે ઉપલક્ષણ કહેવાય. સ્વરૂપસંબંધ પણ ધ્વંસીય પ્રતિયોગી એવી વૃત્તિતામાં વિશેષણરૂપે ભાસવા છતાં પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક તો નહીં થાય. જ્યારે આપણે તો સ્વરૂપસંબંધનો પ્રતિયોગિતાઅવચ્છેદક તરીકે સ્વીકાર કર્યો છે. એટલે કે જે વૃત્તિત્વાભાવીયપ્રતિયોગિતા સ્વરૂપસંબંધથી અવચ્છિન્ન હોય તે જ લઈ શકાય. વૃત્તિત્વધ્વંસીયપ્રતિયોગિતા સ્વરૂપસંબંધથી અવચ્છિન્ન ન હોવાથી તેને લઈને અતિવ્યાપ્તિ આપી ન શકાય અને ફલતઃ તે અતિવ્યાપ્તિને દૂર કરવા માટે અધિકરણનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વના પ્રવેશની પણ કોઈ આવશ્યકતા નથી.

शब्दार्थ :- प्रश्न :- પ્રતિયોગીઅંશમાં ઉપલક્ષણરૂપે ભાન પણ સ્વીકૃત હોવાથી = પ્રતિયોગીઅંશમાં ઉપલક્ષણ રૂપે પણ કોઈક ધર્મોનું ભાન થતું હોવાથી તેવા પ્રકારની પ્રતીતિની પ્રતિયોગિતાને લઈને = જે પ્રતીતિમાં સ્વરૂપસંબંધ પ્રતિયોગીના ઉપલક્ષણરૂપે ભાસિત થતો હોય તેવા પ્રકારની પ્રતીતિમાં ભાસમાન પ્રતિયોગીનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાને લઈને અતિવ્યાપ્તિ આવશે.

लक्ष्यतावच्छेदकं भवेत् तत्र तत्र लक्षणं यदि भवेत् तदा लक्षणं लक्षणं भवितुमर्हति । गोः लक्षणं सास्नादिमत्त्वम्, गौः लक्ष्यम्, लक्ष्यतावच्छेदकं गोत्वम्, गोत्वं सर्वासु गोषु वर्तते तत्र सास्नादिमत्त्वं वर्तते, सास्नादिमत्त्वञ्च सकलगोषु वर्तते, गोभिन्नेषु नेति सामनैयत्यं सिद्धम्, यदि लाङ्गूलवत्त्वं गोर्लक्षणविधयाङ्गीक्रियते तदा यत्र यत्र लाङ्गूलवत्त्वं तत्र तत्र गोत्वं भवत्येवेति कथयितुं न शक्यते, गोभिन्नाश्वादिपशुषु लाङ्गूलवत्त्वसत्त्वेऽपि गोत्वविरहादिति गोर्लक्षणं लाङ्गूलवत्त्वं भवितुं नार्हति इति भावः ।

ननु प्रकृते एतन्न घटते, यतः व्याप्तिलक्षणविधया तादृशवृत्तित्वाभावः उपन्यस्यते, तथा च प्रकृते लक्षणं तादृशवृत्तित्वाभावः, लक्ष्यं व्याप्तिः, लक्ष्यतावच्छेदकं व्याप्तित्वम्, व्याप्तित्वञ्च व्याप्तौ वर्तते, तादृशवृत्तित्वाभावः सद्धेतौ इति व्याप्तित्व-तादृशवृत्तित्वाभावयोः सामानाधिकरण्यमपि दुर्लभं तदा व्याप्तित्वसामनैयत्यं तादृशवृत्तित्वाभावे कथं सम्भवेत् ? लक्षणलक्षणं न प्रकृते घटते ***इति चेत्*** ?

●

उत्तर :- ना, तमारी वात व्याजबी नथी. कारण के प्रतियोगीअंशमां उपलक्षणविधया भान स्वीकृत होवा छतां पण स्वरूपसंबंधने तो अमे प्रतियोगिताअवच्छेदक तरीके स्वीकारेल छे. उपलक्षण तो क्यारेय प्रतियोगिताअवच्छेदक होय नहीं. माटे, तमे जे अतिव्याप्ति आपवा धारो छो ते आपी शकाय तेम नथी.

❄ लक्षमात्र वृत्ति लक्षण ! ❄

(**परंतु.**) એક वात प्रस्तुतमां ध्यानमां राखवी -

लक्षण = लक्ष्यमात्रमां वृत्ति = लक्ष्य सिवायना अन्य कोईमां पण न रहेनार, मात्र लक्ष्यमां ज रहेनार. प्रस्तुतमां उक्त वृत्तित्वाभाव लक्षण छे. व्याप्ति એ लक्ष्य छे. माटे, व्याप्ति सिवाय अन्यत्र क्यांय पण तादात्म्यसंबंधथी वृत्तित्वाभाव रहेवो न जोईએ. जे अभाव व्याप्तिरूप होय त्यां ज तादात्म्यसंबंधथी वृत्तित्वाभाव रहेवो जोईએ. कोई पण अधिकरणथी निरूपित नहीं के अन्य कोई विशेषण पण नहीं केवल वृत्तित्वसामान्याभाव लईએ तो आ वृत्तित्वसामान्याभाव तो व्याप्ति छे नहीं. छतां तमारुं जे लक्षण छे ते आ वृत्तित्वसामान्याभावमां तादात्म्यसंबंधथी रही जशे. कारण के जे केवल वृत्तित्वसामान्याभाव लीधो ते वृत्तित्वसामान्याभाव वृत्तितात्वथी अवच्छिन्नप्रतियोगिताक छे. माटे, आ वृत्तित्वसामान्याभावीयप्रतियोगितामां वृत्तितात्वनिष्ठअवच्छेदकतानिरूपितत्व रहेशे. आ सिवायना अन्य कोईमां पण रहेनारी अवच्छेदकताथी निरूपित उक्तवृत्तित्वसामान्याभाव

न, व्याप्तेः लक्षणं तादृशवृत्तित्वाभावः - इत्याद्युक्तौ लक्षणार्थः स्वरूपम्, अर्थात् तादृशवृत्तित्वाभावः व्याप्तेः स्वरूपम्, न तु लक्षणम् ।

तदुक्तं **न्यायकोशे भीमाचार्येणैव** "लक्षणं = स्वरूपम्, यथा व्याप्तेः लक्षणमाह इत्यादौ" (न्या.को. पृ.६९८) इति । तथा च तादृशवृत्तित्वाभावो न व्याप्तिलक्षणं भवितुमर्हति, व्याप्तिलक्षणं तु वृत्तित्वाभावत्वमेव । वृत्तित्वाभावत्वञ्च व्याप्तित्वसमनियतं भवत्येव, यतः ये ये तादृशवृत्तित्वाभावाः व्याप्तिविधया प्राप्यन्ते, तत्र सर्वत्र व्याप्तित्वं भवेत्, नान्यत्र, तादृशवृत्तित्वाभावत्वमपि तत्रैव वर्तते, नान्यत्रेति लक्ष्यतावच्छेदकसमनियतत्वं व्याप्तिलक्षणे वृत्तित्वाभावत्वे भवति इति तस्य लक्षणत्वमभ्युपगन्तुं युज्यते ।

किन्तु एतदर्थम् अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं वृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायां निवेशनीयं भवेत्, अन्यथा तस्य लक्षणत्वहानेः । तथा हि - यः शुद्धवृत्तित्वाभावः सः वृत्तितात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकः स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकश्च वर्तते एव, अर्थात् तादृशशुद्धवृत्तित्वाभावे स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्न-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकत्वं भवेदेव । एतदभावीयप्रतियोगितावृत्तितात्वेनैवाऽवच्छिन्ना, नेतरेणेति तस्याम् अधिकरणनिष्ठावच्छेदकता-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छे-

●

નહીં થાય. માટે, તે વૃત્તિત્વસામાન્યાભાવ તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-અવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-તાદૃશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાકઅભાવ રૂપ જ થશે. કારણ કે પૂર્વે જોઈ ગયા તે મુજબ તે અભાવીયપ્રતિયોગિતા વૃત્તિતાત્વથી અવચ્છિન્ન છે અને અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત પણ છે. ટૂંકમાં, વૃત્તિતાસામાન્યાભાવમાં તાદાત્મ્યસંબંધથી તમારું લક્ષણ રહે છે. વૃત્તિતાસામાન્યાભાવ વ્યાપ્તિ તો છે નહીં. માટે લક્ષ્યેતરમાં વૃત્તિ તમારું લક્ષણ થઈ જવાથી તે લક્ષણ જ નહીં બને. આ અતિવ્યાપ્તિરૂપ દોષ નથી. તેના કરતા ભિન્ન છે. સદ્ધેતુમાં લક્ષણ ન રહે તો વ્યાપ્તિના લક્ષણની અવ્યાપ્તિ કહેવાય અને અસદ્ધેતુમાં લક્ષણ રહે તો વ્યાપ્તિના લક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ કહેવાય. પરંતુ, વ્યાપ્તિ સિવાયનામાં પણ જો વ્યાપ્તિનું લક્ષણ રહી જાય તો તે લક્ષણ, લક્ષણ ન કહેવાય.

दकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वं स्यादेव । तथा च तादृशवृत्तित्वाभावः स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्न-प्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिता-निरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-तादृशरूप-वृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियो-गित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेद-कतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकता-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेद-कताऽनिरूपित-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताक-स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविधया धर्तुं शक्यते, अर्थात् तादृशवृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावत्वं व्याप्तिलक्षणभूतं तादृशवृत्ति-त्वाभावे स्यादेव, शुद्धः तादृशवृत्तित्वाभावः न व्याप्तिः, धूमाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावा-देरेव तत्तत्स्थलानुरोधेन व्याप्तित्वात् । तथा च व्याप्तिभिन्ने तादृशशुद्धवृत्तित्वसामान्याभावे व्याप्तिलक्षणभूततादृशवृत्तित्वाभावत्वस्य वृत्तित्वाद् भवेदेव तादृशलक्षणस्य अलक्षणत्वाऽऽपत्तिः ।

एतन्निवारणाय तादृशाधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमपि निवेशनीयमिति एवं लक्षणम-भ्युपगम्यम् - स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छे-

●

માટે, અધિકરણ, અભાવ વગેરેમાં રહેલી અવચ્છેદકતાથી સાક્ષાત્-પરંપરાસાધારણ-નિરૂપિતત્વ વૃત્તિત્વઅભાવીયપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે મૂકવું. જે વૃત્તિત્વસામાન્યાભાવ લીધો તેને કોઈ અધિકરણ વગેરેની સાથે લાગે વળગે છે જ નહીં. માટે, અધિકરણનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ તે વૃત્તિત્વસામાન્યાભાવીયપ્રતિયોગિતામાં ન જ રહે. માટે, તે વૃત્તિત્વસામાન્યાભાવમાં તાદાત્મ્યસંબંધથી વ્યાપ્તિનું લક્ષણ ન રહેતા લક્ષ્યમાત્રવૃત્તિત્વ વ્યાપ્તિના લક્ષણમાં રહી જશે. કોઈ દોષ નહીં આવે. આ મુજબ માનતા લક્ષણ આ રીતે બને કે -

તાદશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-તાદશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિત-પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-પ્રતિયો-ગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાભિન્ન-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠઅવચ્છે-દકતાભિન્નઅવચ્છેદકતાઅનિરૂપિત-અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિત-વૃત્તિતાત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતાનિરૂપિતપ્રતિયોગિતાકઅભાવ. આ રીતે અધિકરણ વગેરેમાં રહેલ અવચ્છેદકતા-નિરૂપિતત્વનું ગ્રહણ કરવું જ પડે.

दकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-तादृशरूपवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठा-वच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपित-प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताभावनिष्ठावच्छेद-कताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपिताऽभावनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणनिष्ठावच्छेदकताभिन्न-वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नाऽवच्छेदकताऽनिरूपिताऽधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तितात्व-निष्ठावच्छेदकताकस्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव इति । यः शुद्धः तादृशवृत्तित्वाभावः गृहीतः स न कस्यचिदभावस्याधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावरूपः, अतः तादृशवृत्तित्वाभावीय-प्रतियोगितायां (१) स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य, (२) वृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताकत्वस्य, (३) अधि-करणनिष्ठावच्छेदकतावृत्तितात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताऽनिरूपितत्वस्य च सत्त्वेऽपि अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वविरहात् तादृशाधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगिता-घटिततादृशवृत्तित्वाभावत्वं न शुद्धवृत्तिताभावे स्यादिति लक्ष्यतावच्छेदकसमनियतत्वं तादृश-वृत्तित्वाभावत्वे स्यादिति नापत्तिः। लक्ष्यतावच्छेदकसमनियतत्वमुच्यतां लक्ष्यमात्रवृत्तित्वं नार्थभेदः विशिष्टः कश्चिदिति नैतावद्व्युत्पत्तिशालिनामनवदातमिति ।

य शो ल ता

●

✱ शुद्धवृत्तिताभाव तत्त्वेन लक्षण ज ! ✱

જો તમે એમ કહેતા હો કે -

"वृत्तितासामान्याभाव = तादृशरूपवृत्तितानिष्ठअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकता-अनिरूपित-तादृशरूपवृत्तितानिष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-प्रतियोगितानिष्ठअवच्छेदकताभिन्न-अवच्छेदकताअनिरूपित-प्रतियोगितानिष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-अभावनिष्ठअवच्छेदकता-भिन्नअवच्छेदकताअनिरूपित-अभावनिष्ठअवच्छेदकतानिरूपित-अधिकरणनिष्ठअवच्छेदकता-भिन्न-वृत्तितात्वनिष्ठअवच्छेदकताभिन्नअवच्छेदकताअनिरूपित-वृत्तितात्वनिष्ठअवच्छेदकता-निरूपितप्रतियोगिताकअभाव कही शकाय छे. माटे, लक्ष्येतरअवृत्तित्व लक्षणमां न आवे. आवुं तमे जे जणाव्युं ते वात व्याजबी नथी. कारण के जेवी रीते घटना कारण तरीके दंड कहेवाय, द्रव्य नहीं. परंतु, दंडत्वरूपे द्रव्य पण घटकारण कही ज शकाय. द्रव्यत्वरूपे द्रव्य घटकारण न बने. दंडत्वरूपे घटकारण मानवामां बाध नथी. तेवी रीते वृत्तित्वसामान्याभाव व्याप्ति न कहेवाय. किंतु, तादृशरूपत्वनिष्ठ..... प्रतियोगिताकअभाव ज व्याप्ति कहेवाय - आ वात साची. परंतु, वृत्तित्वसामान्याभाव पण तादृशरूपत्वनिष्ठ..... प्रतियोगिताकअभावत्वरूपे तो व्याप्ति थई ज शके. तेमां शुं वांधो छे ? तथा बीजी वात एे पण छे के जयां तमाम वृत्तित्वनो अभाव होय त्यां साध्याभावअधिकरणनिरूपितवृत्तितानो

वि न भा

परन्तु लक्ष्यमात्रवृत्तेरेव लक्षणत्वे व्याप्तिभिन्ने वृत्तित्वसामान्याभावे-

यदि "तादृशशुद्धवृत्तित्वसामान्याभावोऽपि व्याप्तिरेव, यथा घटं प्रति दण्डोऽपि कारणं द्रव्यमपि, किन्तु दण्डत्वेन कारणत्वं द्रव्यस्य, अर्थाद् घटं प्रति द्रव्यमपि दण्डत्वेन कारणं भवत्येव, द्रव्यत्वेन द्रव्यस्य कारणत्वं न सम्भवति, द्रव्यत्वस्य अतिप्रसक्तत्वात्, किन्तु दण्डत्वेन कारणत्वाङ्गीकारे नास्ति काचिदतिप्रसक्तिः, एवं शुद्धवृत्तितासामान्याभावः लक्षणीभूततादृश-वृत्तित्वसामान्याभावत्वेन व्याप्तिरेव, तथा च तादृशवृत्तित्वाभावेऽपि लक्षणवृत्तौ न काचिदा-पत्तिः" ***इति अभ्युपगम्यते; तदा*** अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं नोपादेयमेव ।

एतदेवाह - **परन्तु** = अतिव्याप्त्यादिनिवारणाय अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वनिवेशो नाऽऽवश्यकः, तथापि **लक्ष्यमात्रवृत्तेरेव लक्षणत्वे, शुद्धवृत्तित्वसामान्याभावे व्याप्तिभिन्नेऽपि**

અભાવ પણ સુતરાં હોવાનો જ. માટે, ઉક્તવૃત્તિત્વઅભાવને પણ વ્યાપ્તિ માનવામાં કોઈ બાધ નથી. માટે, વૃત્તિત્વસામાન્યાભાવમાં તાદાત્મ્યસંબંધથી લક્ષણ રહેતું હોય તો પણ કોઈ દોષ નથી. કારણ કે ઉક્ત અભાવત્વરૂપે તાદશવૃત્તિત્વસામાન્યાભાવ પણ વ્યાપ્તિ બની જ શકે છે. તો પછી તાદશ દોષના નિવારણ માટે અધિકરણાદિનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વના પ્રવેશની આવશ્યકતા શી ?"

આ પ્રમાણે જો તમારે કહેવું હોય તો તમારી વાત સાથે અમારે કોઈ વિરોધ નથી. જો આવું માનવું હોય તો અધિકરણ વગેરેમાં રહેલ અવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનો પ્રવેશ કરાવવાની કોઈ જરૂરત છે જ નહીં. સારું જ છે ! લાઘવ થશે. આ મત મુજબ લક્ષણ પૂર્વવત્ જ થશે. વૃત્તિત્વાભાવીયપ્રતિયોગિતાનું 'અધિકરણનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વ' - આ વિશેષણ મૂકવાની જરૂરત રહેતી નથી. તથા તાદશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વને પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે લેવું. પ્રતિયોગિતાનિષ્ઠઅવચ્છેદકતા-નિરૂપિતત્વને અભાવનિષ્ઠઅવચ્છેદકતાના વિશેષણ તરીકે લેવું. એમ ઉત્તરોત્તર વિશેષ્ય-વિશેષણભાવ જાણવો.

અભિનંદન ! આ સાથે સાધ્યાભાવવદ્અવૃત્તિત્વ લક્ષણનો જે પ્રથમ પરિષ્કાર 'સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વ' તેનું નિરૂપણ સંપૂર્ણ થાય છે.

❀ પરિષ્કારના પરિષ્કારની સુવર્ણમાળનું આરોપણ ❀

शब्दार्थ :- પરંતુ લક્ષ્યમાત્રમાં વૃત્તિ હોય તેને જ લક્ષણ માનવામાં આવતું હોવાથી

ऽप्युक्ताभावस्य वृत्तितया तस्य व्याप्तिलक्षणत्वानुपपत्तिभयेनाधिकरणादि-निष्ठावच्छेदतानिरूपितत्वमुपादेयमेवोक्ताभावत्वेन वृत्तित्वसामान्याभावस्यापि व्याप्तित्वे नोपादेयमेवेत्यवधेयमिति **दिक्** ।

●

उक्ताभावस्य, भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य, लक्षणीभूतोक्ताऽभावत्वस्य, उक्तरीत्याऽभावत्वस्यैव लक्षणत्वसङ्गतेः, यथाश्रुताग्रहे तादात्म्येन वृत्तित्वं कथनीयम्, **वृत्तितया तस्य** = उक्ताभावस्य, वस्तुतः तादृशाभावत्वस्य **व्याप्तिलक्षणत्वानुपपत्तिभयेन अधिकरणादिनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वम् उपादेयमेव,** आदिपदेन प्रतियोगित्वादि ग्राह्यम्, सामान्येन तत्सङ्ग्रहः (अर्थात् प्रकृतोक्तकारणवशेन तन्निवेशस्याऽऽवश्यकत्वविरहेऽपि लक्षणे यद्यदवच्छेदकतानिरूपितत्वं निवेशनीयम्, तासां सामान्येन ग्रहणं कृतमिति सूक्ष्मेक्षिकागम्यम्) । अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वनिवेशे हि एषा सापेक्षा सम्मतिः इत्युक्तमस्माभिः तत्सापेक्षत्वमभिव्यज्यते - शुद्ध**वृत्तित्वसामान्याभावस्यापि उक्ताभावत्वेन व्याप्तित्वे नोपादेयमेवेति** स्पष्टम् **इत्यवधेयम्,** अधिकरणनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वप्रवेशेऽस्माकं सम्मतिः सापेक्षा, न तु सर्वथा इत्यस्यावधानार्हत्वात् । **इति दिक्,** तत्र तत्र कृतदिशानिर्देशानुसारेण विदुषां नाविदितं यदुत अत्र बहु चिन्तनीयमिति **'दिक्'**शब्दप्रयोगः, केवलदिग्रूपत्वादेतावन्निरूपणस्यापि इति अभिप्रायः ।

एवं हि साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वार्थः ग्रन्थकृता विस्तरेण भावितः, सम्बन्धचतुष्टयघटितकल्पः, पर्याप्तिघटितः कल्पः, सामनैयत्यघटितकल्पश्चेत्यादिकं विस्तरेण भावितम्, अन्ते

●

વ્યાપ્તિભિન્ન એવા વૃત્તિત્વસામાન્યાભાવમાં પણ ઉક્તઅભાવ = તાદશરૂપવૃત્તિત્વનિષ્ઠ-અવચ્છેદકતા..... પ્રતિયોગિતાકઅભાવ તાદાત્મ્યસંબંધથી વૃત્તિ હોવાથી તે અભાવ વ્યાપ્તિનું લક્ષણ બની ન શકે. માટે, અધિકરણ, અભાવ વગેરેમાં રહેલ અવચ્છેદકતા-નિરૂપિતત્વને વૃત્તિતાનિષ્ઠપ્રતિયોગિતાના વિશેષણ તરીકે લેવું જ, તેનું ગ્રહણ કરવું જ.

જો વૃત્તિત્વસામાન્યાભાવને પણ તાદશરૂપવૃત્તિતાનિષ્ઠ.... ઈત્યાદિ ઉક્ત અભાવત્વરૂપે વ્યાપ્તિ તરીકે માનવામાં આવતો હોય, તેને પણ તમે વ્યાપ્તિ માનતા હો તો પછી અધિકરણ-નિષ્ઠઅવચ્છેદકતાનિરૂપિતત્વનું ઉપાદાન ન જ કરવું - આ પ્રમાણે ધ્યાનમાં રાખવું.

આ રીતે અમે તો અહીં એક દિગ્દર્શન માત્ર કરાવ્યું છે. આ દિશામાં હજુ ઘણો ઊંડો ઊહાપોહ થઈ શકે છે. તેના સૂચક શબ્દ તરીકે ગ્રંથકારે **दिक्** શબ્દનો પ્રયોગ કરેલ છે. સાધ્યતાઅવચ્છેદકઅવચ્છિન્નત્વ પરિષ્કારનું વિવરણ પણ આ સાથે સંપૂર્ણ થાય છે.

सर्वपरिष्काराणां सार्थक्यमपि उपपादितमिति शम् ।।

।। इति साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वपरिष्करणम् ।।

।। इति सकलसङ्घहितचिन्तकाचार्यप्रवर**श्रीभुवनभानुसूरीश्वर**शिष्यरत्न-
पूज्यपूनाजिल्होद्धारकाचार्यप्रवर**श्रीविश्वकल्याणसूरीश्वर**शिष्यरत्न-
पूज्यसंविन्मूर्त्याचार्यप्रवर**श्रीयशोविजयसूरीश्वर**शिष्यलव-
मुनिभक्तियशविजयविरचितायां
व्याप्तिपञ्चकविवृतिवृत्ति**यशोलता**यां
अष्टमी दीधितिः ।।

य
शो
ल
ता

●●●

।। મુનિભક્તિયશવિજયરચિત વિનમ્રાવ્યાખ્યામાં
આઠમી દીધિતિનું વિવરણ સંપૂર્ણ ।।

वि
न
म्रा

पूज्य आचार्य भगवंत **श्री यशोविजयसूरीश्वरजी महाराजा**
द्वारा रचित-संपादित-अनुवादित साहित्य सूचि

नं.	पुस्तक का नाम	भाषा/विषय	किंमत ₹
१.	न्यायालोक	संस्कृत+गुजराती	१७०/-
२.	भाषारहस्य	संस्कृत+गुजराती	१६०/-
३.	स्याद्वाद रहस्य (भाग १ से ३)	संस्कृत+हिन्दी	४३५/-
४.	वादमाला	संस्कृत+हिन्दी	१२०/-
५.	षोडशक (भाग १-२)	संस्कृत+हिन्दी	२००/-
६.	अध्यात्मोपनिषत् (भाग १-२)	संस्कृत+गुजराती	१९०/-
७.	द्वात्रिंशद् द्वात्रिंशिका (भाग १ से ८)	संस्कृत+गुजराती	२०००/-
८.	FRAGRANCE OF SENTIMENTS	ENGLISH	25 /-
९.	GLIMPSES OF SENTIMENTS	ENGLISH	30 /-
१०.	ABUNDANT JOY OF SENTIMENTS	ENGLISH	25 /-
११.	WHAT IS SUPERIOR ? INTELLECT OR FAITH ?	ENGLISH	10 /-
१२.	LUST GETS DEFEATED, DEVOTION WINS...	ENGLISH	10 /-
१३.	WHAT IS SUPERIOR ? SADHANA OR UPASANA ?	ENGLISH	10 /-
१४.	द्विवर्ण रत्नमालिका	संस्कृत+गुजराती	अमूल्य
१५.	वासना हारे, उपासना जीते	गुजराती	अमूल्य
१६.	बुद्धि हारे, श्रद्धा जीते	गुजराती	अमूल्य
१७.	साधना चढे के उपासना?	गुजराती	अमूल्य
१८.	संवेदननी सुवास	परमात्मभक्ति/गुजराती	अमूल्य
१९.	संवेदननी झलक	परमात्मभक्ति/गुजराती	अमूल्य
२०.	संवेदननी मस्ती	परमात्मभक्ति/गुजराती	अमूल्य
२१.	संवेदननी सरगम	परमात्मभक्ति/गुजराती	अमूल्य
२२.	संयमीना कानमां	साधु-साध्वीजी भगवंतो के लिए	अमूल्य
२३.	संयमीना दिलमां	साधु-साध्वीजी भगवंतो के लिए	अमूल्य
२४.	संयमीना रोमरोममां	साधु-साध्वीजी भगवंतो के लिए	अमूल्य
२५.	संयमीना सपनामां	साधु-साध्वीजी भगवंतो के लिए	अमूल्य
२६.	संयमीना व्यवहारमां	साधु-साध्वीजी भगवंतो के लिए	अमूल्य

२७.	विद्युतप्रकाशनी सजीवता अंगे विचारणा	गुजराती	१०/–
२८.	विद्युतप्रकाश : सजीव या निर्जीव?	हिन्दी	१०/–
२९.	यशोविजय छत्रीशी	अभिनव प्रभुस्तुति	अमूल्य
३०.	प्रभु वीर की अंतिम देशना	उत्तराध्ययनसूत्र सूक्ति चयन	नि:शुल्क
३१.	संवेदन की सुवास	प्रभु भक्ति	
३२.	संवेदन की मस्ती	प्रभु भक्ति	
३३.	संवेदन की झलक	प्रभु भक्ति	
३४.	संवेदन की सरगम	प्रभु भक्ति एवं अध्यात्मसाधना	१००/–
३५.	श्रावक दिनचर्या	गुजराती	अमूल्य
३६.	द्रव्य–गुण–पर्यायनो रास + द्रव्यानुयोगपरामर्श (भाग १ से ७)	संस्कृत + गुजराती	५०००/–
३७.	द्रव्य–गुण–पर्यायनो रास + अध्यात्मअनुयोग (भाग १–२)	संस्कृत + गुजराती	१०००/–
३८.	द्रव्य–गुण–पर्याय का रास + द्रव्यानुयोगपरामर्श (भाग १ से ७)	संस्कृत + हिन्दी	५०००/–
३९.	द्रव्य–गुण–पर्यायनो रास + अध्यात्मअनुयोग (भाग १–२)	संस्कृत + हिन्दी	१०००/–
४०.	पोलिसी	गुजराती	७०/–
४१.	पोलिसी	हिन्दी	१००/–
४२.	POLICY	ENGLISH	100 /-
४३.	जवांमर्दी (भाग १–२)	गुजराती	२००/–
४४.	BATTLE OF THOUGHTS	ENGLISH	125 /-
४५.	अध्यात्मोपनिषत् (भाग १–२)	संस्कृत + हिन्दी	५००/–
४६.	पोलिसी डाइजेस्ट	गुजराती	१०/–
४७.	संमूर्च्छिम मनुष्य : आगमिक अने पारंपरिक सत्य	गुजराती	५०/–
४८.	संमूर्च्छिम मनुष्य : आगमिक और पारंपरिक सत्य	हिन्दी	५०/–

नोंध : अध्ययनशील पू. साधू–साध्वीजी भगवंतो और ज्ञानभंडार को भेट रूप में मिलेगी।

प्राप्ति स्थान : दिव्य दर्शन ट्रस्ट,

३९, कलिकुंड सोसायटी, धोलका, जि. अहमदाबाद – ३८७८१०.

॥ વિભાગવાર પૃષ્ઠ સૂચિ ॥

(ચૌદ વિભાગોમાં કયા વિભાગમાં કેટલા પૃષ્ઠો અને કેટલી દીધિતિઓ સમાવેશ પામી છે તેની સૂચિ અહીં પ્રસ્તુત કરાઈ છે.)

વિભાગ	દીધિતિ	પૃષ્ઠ
વિભાગ - ૧	૧ + ૨	૩૧૨
વિભાગ - ૨	૩	૬૪૪
વિભાગ - ૩	૪	૧૦૮૮
વિભાગ - ૪	૫	૧૩૯૬
વિભાગ - ૫	૫	૧૭૬૬
વિભાગ - ૬	૫	૨૦૯૪
વિભાગ - ૭	૫	૨૪૩૬
વિભાગ - ૮	૫	૨૭૮૨
વિભાગ - ૯	૫ + ૬	૩૧૦૨
વિભાગ - ૧૦	૬	૩૪૧૦
વિભાગ - ૧૧	૭	૩૭૪૬
વિભાગ - ૧૨	૭	૪૦૨૦
વિભાગ - ૧૩	૭ + ૮	૪૨૮૮
વિભાગ - ૧૪	૯ તથા પરિશિષ્ટ	૪૪૨૪ + પરિશિષ્ટ

ઊડાનની પરિસીમા
'GSLV' છે,
ઊંચાઈની પરિસીમા
'એવરેસ્ટ' છે,
ઊંડાઈની પરિસીમા
'પેસેફિક' છે,
તેમ વ્યાપ્તિના વિશ્વમાં
તર્કની ઊડાનની....
તર્કની ઊંચાઈની....
તર્કની ઊંડાઈની.....
પરિસીમા છે :

"ગૂઢાર્થતત્ત્વાલોક"

– प्रकाशक –
श्री दिव्यदर्शन ट्रस्ट

9 789382 019688

MULTY GRAPHICS
(022) 23873222 23884222